

UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
SCHOOL FOR COURT DECISION EXECUTION SERVICE

COURT DECISION EXECUTION STUDY

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL QUARTERLY JOURNAL

2026

№02

Ulaanbaatar

Эрхлэн гаргаж, эмхэтгэсэн:

**Нарийн бичгийн дарга, доктор (Ph.D),
дэд хурандаа П.Баярбаатар**

Сургалт, судалгааны 403 анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны
сургуулийн

Хэвлэлийн хуудас: 27.9

Хэвлэлийн тоо: 10

ISBN: 978-99978-770-2-4

ISSN: 3079-3378

“ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭЛ СУДЛАЛ” сэтгүүл

Хаяг: Улаанбаатар хот, Баянзүрх дүүрэг,

Цагдаагийн академийн өргөн чөлөө,

Хилчний гудамж,

Дотоод хэргийн их сургууль

И-мэйл: setguul.cd@gmail.com

Веб: uia.gov.mn

СЭТГҮҮЛИЙН ЗӨВЛӨЛ	РЕДАКЦЫН	JOURNAL EDITOR BOARD
Сэтгүүлийн эрхлэгч Д.Чинзориг. Сургалт, судалгааны 403 дугаар ангийн дарга бөгөөд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн захирал, доктор, хурандаа		Editor of the journal Chinzorig D. Ph.D, Colonel, Director, Studying and Research Unit №403- School For Court Decision Execution Service.
Ерөнхий редактор Э.Батбаяр. Ял эдлүүлэх тэнхимийн профессор, доктор, дэд профессор, хурандаа		Editor of the journal Batbayar E. Ph.D, Associated Professor, Colonel, Professor, Penal Law Department.
Нарийн бичгийн дарга П.Баярбаатар. Ял эдлүүлэх тэнхимийн дэд профессор, доктор, дэд хурандаа		Secretaty of the journal Bayarbaatar P. Ph.D, Associate Professor of the Department of Sentence Enforcement Lieutenant Colonel
Гишүүд Б.Алтангэрэл доктор, профессор		Members Altangerel B. Ph.D, Professor
Д.Дамдинцэрэн. доктор, дэд профессор, бригадын генерал		Damdintseren.D. Ph.D, Associate Professor, Brigadier General
Б.Нямгомбо. доктор, дэд профессор, хурандаа		Nyamgombo B. Ph.D, Associate Professor
Ц.Очгэрэл. доктор, дэд профессор		Ochgerel Ts. Ph.D, Associated Professor
М.Алтан-Очир. доктор, дэд профессор, хурандаа		Altan-Ochir M. Ph.D, Associated Professor, Colonel
Я.Батгэрэл. Иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн тэнхимийн профессор, доктор, хурандаа		Batgerel Ya. Ph.D, Colonel, Professor, Civil Court Decision Execution Department
Д.Буяннэмэх. Аюулгүй байдлын тэнхимийн профессор, доктор, дэд хурандаа		Buyannemekh. D. Professor of the Department of Security Studies, Ph.D., Lieutenant Colonel
Б.Галбадрах. Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн тэнхимийн профессор, доктор, дэд профессор, дэд хурандаа		Galbadrakh B. Ph.D, Associated Professor, Lieutenant Colonel, Professor, Social Work and Psychology Department
А.Намсаманд. доктор, бригадын генерал		Namsamand.A. Ph.D, Brigadier General
Б.Батболд. доктор, хурандаа		Batbold B. Ph.D, Colonel
Д.Одсэр. доктор, хурандаа		Odser.D. Ph.D, Colonel
Д.Мягмарсүрэн. доктор		Myagmarsuren.D. Ph.D
М.Даваабат. доктор, хошууч		Davaabat.M. Ph.D., Major

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭЛ СУДЛАЛ**Онол-арга зүйн сэтгүүл**

ДУГААРЫН ТОВЧООН	
Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл	
Б.Алтангэрэл, Я.Батгэрэл Шүүхийн шийдвэр биелүүлээгүй этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхэд тулгамдаж буй асуудал	8
Э.Батбаяр Хорихоос өөр төрлийн ял	22
Д.Чинзориг Баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт ба олон улсын туршлага	32
П.Баярбаатар Хүний эрхэд суурилсан хоригдлыг нийгэмшүүлэх ажил	41
Ц.Мөнхбат Прокурорын хууль тогтоомж дахь албадлагын арга хэмжээний эрх зүйн зохицуулалт, анхаарах асуудал	51
Б.Хишигтогтох Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага дотоодын цэргийн байгууллагын хоорондын хамтын ажиллагааны уламжлал	56
М.Алтан-Очир Хорих ангийг aiot (artificial intelligence of things) ухаалаг системтэй болгох нь	63
Б.Алтангэрэл Хорих байрны үүсэл, хөгжил	71
Н. Жинжиймаа Хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээ ба нийгэмшүүлэх асуудал	81
Б.Нямгомбо Ёс зүйн манлайлал, байгууллагын соёлыг төлөвшүүлэхэд анхаарах асуудал	96
Н.Бадрраа Хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийн үнэлгээ ба хиймэл оюун ухаан	111
П.Эрдэнэбаатар Хорих ангийн харьяа нутаг дэвсгэрт цахим хэрэгсэл ашиглан үйлдсэн гэмт хэрэгт хойшлуулшгүй ажиллагаа явуулах тактикийн онцлог	126
Б.Сайнбаяр Хорих ял эдлүүлэх ажиллагаанд тавих прокурорын хяналт	141

Г.Батжаргал, Т.Номинчимэг, Н.Балгармаа Нийслэлд оршин сууж буй хорих ангиас суллагдсан иргэдийн нийгмийн асуудал, төрийн байгууллагын дэмжлэгийн үр нөлөө	149
Э.Цэрэнханд Албадлага хэрэглэх үеийн хүний эрхийн асуудал	159
Б.Дашням Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны биелэлтэд нөлөөлөх хүчин зүйлийн ойлголт	173
С.Цэрэндолгор Сэтгэл гутрал ба хиймэл оюуны хэрэглээ	182
Б.Уянга Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын эрх зүйн зохицуулалт ба судлагдсан байдлын тойм	190
И.Санчиргарав Хуяглан хүргэх ажиллагааны түүхэн уламжлал	195
Д.Нямтулга Хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах ажиллагааны суурь ойлголт	209
С.Эрдэнэбат Цэргийн тусгай чиг үүргийн сургууль болон бусад их сургуулийн оюутнуудын сэтгэл зүйн тэсвэр хатуужил, бие бялдрын хөгжлийн харьцуулалт	215
Б.Нямлхагва Цагдан хорих төвд үүрэг гүйцэтгэж буй харуул хамгаалалтын ажилтны аюулгүй байдалд тулгамдаж буй асуудал, хоригдогчдын зөрчлийн шалтгаан болон урьдчилан сэргийлэх арга зам	229
О.Должинсүрэн Удирдах ажилтны ур чадвар, зохион байгуулалт, манлайллын чиг үүргийн үр нөлөө, ач холбогдол	236
Д.Анар Нийгмийн даатгалын байгууллагын нэхэмжлэлийн эрх зүйн үндэслэл	242
Э.Билэгсайхан Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт: гадаадын зарим улсын харьцуулалт	248
Б.Уранжаргал Сурагчдын хөгжлийн давуу чанарын ялгаа ба түүнийг дэмжих сургуулийн нийгмийн ажлын	256

ЭРХЛЭГЧИЙН ЗУРВАС

Эрхэм хүндэт уншигч танд энэ өдрийн мэнд хүргэе.

Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулиас улирал тутамд эрхлэн гаргадаг “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл, судлал” онол, арга зүйн сэтгүүлийн дугаарыг уншигч та бүхэнд хүргэж байгаадаа таатай байна.

“Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлал” сэтгүүл нь хууль сахиулах байгууллагуудын үйл ажиллагааг дэмжих, эрдэмтэн судлаачид болон практик ажилтнуудын мэдлэг, туршлагыг хуваалцахад зориулагдсан мэргэжлийн сэтгүүл юм. Энэхүү сэтгүүл нь хууль сахиулахуйн салбарын онол, практик, бодлого төлөвлөлт, шинэ хандлага, тулгарч буй асуудлуудыг гүнзгийрүүлэн судалж, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлал, хууль, эрх зүй судлал зэрэг шинжлэх ухааны түүх, шүүмж, судалгаа болон онол, практикийн асуудлаарх эрдэмтэн, судлаач, багш, суралцагчдын эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, судалгааны үр дүнг хэвлэн нийтэлж, олон нийтэд түгээн дэлгэрүүлэх зорилготой онол, арга зүйн сэтгүүл юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл улирал тутмын онол, арга зүйн сэтгүүл нь шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлалын салбарын шинжлэх ухаан, практикт өөрийн гэсэн байр суурийг эзэлсэн, салбартаа хүлээн зөвшөөрөгдсөн мэргэжлийн сэтгүүл болон хөгжиж 12 жилийн хугацаанд 50 дугаарыг эрхлэн гаргаж, эрдэмтэн, судлаачдын 60 гаруй эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлыг олны хүртээл болгон хэвлэн нийтэлсэн билээ.

Сэтгүүл нь АНУ-ын салбартаа тэргүүлэгч Turnitin LLC-ийн Монгол Улс дахь албан ёсны төлөөлөгч “Юнисолюшн Партнерс” ХХК-тай хамтран ажиллаж, зохиогчдын ирүүлсэн бүтээл бүрийн давхцалыг шалгаж (Plagiarism), сэтгүүлд тавих хэлбэр болон агуулгын шаардлагыг өндөрсгөсөн. Мөн эрдэм шинжилгээний сэтгүүлийнхээ чанар чансааг нэмэгдүүлэх зорилгоор Парист төвтэй "ISSN International Centre"-д олон улсын ISSN дугаар авах тухай хүсэлтээ хүргүүлж, 2025 оны 02 дугаар сарын 14-ний өдөр албан ёсоор бүртгэгдэж, олон улсын стандартын ISSN-L (3079-3378), 2025 оны 04 дүгээр сарын 09-ний өдөр DOI: <https://doi.org/10.63570/nrv4qh89> дугааруудыг тус тус авч олон улсын бүртгэлээр баталгаажуулсан.

Мөн Монгол Улсын шинжлэх ухааны академийн ерөнхийлөгчийн 2026 оны 03 дугаарын сарын 10-ны өдрийн А/34 тоот тушаалаар дотоодын мэргэжлийн эрдэм шинжилгээний сэтгүүлийн жагсаалтад нийгмийн шинжлэх ухааны салбарын бага чуулганаар дэмжигдэж батлуулсан зэрэг амжилттай байна.

Сэтгүүлийн нийтлэлийн бодлого нь хууль зүйн шинжлэх ухааны болон шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлалын ололтыг түгээн дэлгэрүүлэх, эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажил, бүтээлийн чанар хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, иргэдийн эрх зүйн боловсролыг дээшлүүлэхэд чиглэдэг.

Сэтгүүлд хэвлүүлсэн бүтээлд Хуульчийн үргэлжилсэн сургалтын багц цаг болон Хууль зүйн их, дээд сургуулийн магистр, докторын сургалтын хөтөлбөрт эрдэм шинжилгээний багц цаг тооцон ажиллаж байна.

Дотоод хэргийн их сургуулиас эрхлэн гаргадаг мэргэжлийн сэтгүүлүүдийг сонирхсон судлаач бүхэн онлайнаар <https://journal.uia.gov.mn/> холбоосоор, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлал онол арга зүйн сэтгүүлийн цахим хувилбарыг хандан өгүүлүүдийг бүрэн эхээр нь унших боломжтой юм.

Уншигч Таны эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажилд тань өндөр амжилт хүсье.

Эрдэм шинжилгээ, судалгааны үйлс тань өөдрөг байх болтугай.

Хүндэтгэсэн,

ДОКТОР, ХУРАНДАА

Д.ЧИНЗОРИГ

**ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР БИЕЛҮҮЛЭЭГҮЙ ЭТГЭЭДЭД ЭРҮҮГИЙН
ХАРИУЦЛАГА ХҮЛЭЭЛГЭХЭД ТУЛГАМДАЖ БУЙ АСУУДАЛ**
**CHALLENGES IN IMPOSING CRIMINAL LIABILITY ON INDIVIDUALS
WHO FAIL TO COMPLY WITH COURT DECISIONS**

Б.Алтангэрэл. Сити их сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн багш, доктор (Ph.D), профессор

Altangerel.B. Lecturer, School of Law, City University, Doctor (Ph.D), Professor

Я.Батгэрэл. ДХИС-ийн Сургалт судалгааны 403-р анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн тэнхимийн профессор доктор (Ph.D), хурандаа

Batgerel.Ya, Ph.D, Associate Professor, Colonel, Department of Civil Enforcement, School of Judicial Enforcement, Law Enforcement University of Mongolia

Товч агуулга: Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Тавьдугаар зүйлд “Улсын дээд шүүхийн шийдвэр шүүхийн эцсийн шийдвэр байх бөгөөд түүнийг бүх шүүх, бусад этгээд заавал биелүүлнэ (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992)” гэж шүүхийн хүчин төгөлдөр болсон шийдвэрийг заавал биелүүлэх зарчмыг тодотгож өгсөн. Мөн Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлд “Төрөөс хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна” гэж заасан бөгөөд зөрчигдсөн эрхийг сэргээх нь шүүхийн шийдвэр заавал биелэгдэх зарчмын үндсэн агуулгаар тодорхойлогддог.

Шүүхийн шийдвэр биелүүлээгүй этгээдэд хууль зүйн хариуцлага хүлээлгэж буй өнөөгийн байдалд шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг хэрэгжүүлж байгаа Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хэрэг бүртгэх, мөрдөн шалгах чиг үүрэг бүхий Цагдаагийн байгууллага, хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагаанд хяналт тавьж, шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс оролцдог Прокурорын байгууллага, хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэдэг Шүүх байгууллага болон шийдвэр гүйцэтгэгч, төлбөр авагч нараас анкетын аргаар авсан судалгаанд тулгуурлан дүн шинжилгээ хийж дүгнэлт, санал боловсруулахыг зорьсон.

Abstract: Article 50 of the Constitution of Mongolia stipulates that “the decision of the Supreme Court shall be the final judicial decision and shall be binding upon all courts and other persons,” thereby emphasizing the principle of mandatory enforcement of legally effective court decisions. Furthermore, Article 19 of the Constitution provides that “the State shall be responsible before its citizens for the restoration of violated

rights,” indicating that the restoration of infringed rights is fundamentally determined by the principle that court decisions must be obligatorily enforced.

This study seeks to examine the current state of imposing legal liability on individuals who fail to comply with court decisions by conducting a comprehensive analysis based on questionnaire surveys administered to relevant stakeholders, including the Court Decision Enforcement Agency responsible for the implementation of enforcement proceedings; the Police Organization entrusted with crime prevention, inquiry, and investigative functions; the Prosecutor’s Office, which exercises prosecutorial supervision over inquiry and investigative activities and represents the State in judicial proceedings; the Courts responsible for adjudicating legal disputes and cases; as well as court decision enforcement officers and judgment creditors. Based on the findings of the study, the research aims to formulate conclusions and propose recommendations for improving the effectiveness of legal accountability mechanisms in relation to the non-enforcement of court decisions.

Түлхүүр үг: Шүүхийн шийдвэр, шийдвэр гүйцэтгэгч, хууль зүйн хариуцлага, прокурор, цагдаа, шүүх.

Keywords: Judicial Decision, Court Decision Enforcement Officer, Legal Liability, Prosecutor, Police Organization, Court.

УДИРТГАЛ ХЭСЭГ:

Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны эрх ашиг нь зөрчигдсөн хэн боловч шүүхэд гомдол, нэхэмжлэл гарган зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэдэг. Шүүхийн шийдвэрт заасан шаардлагыг сайн дурын үндсэн дээр биелүүлээгүй тохиолдолд тухайн шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх ажиллагаа явуулна. Бусдын эрх, эрх чөлөө, хуулиар хамгаалагдсан ашиг сонирхлыг зөрчсөн буюу тодорхой үүргээ биелүүлээгүйн улмаас гэм хор учруулсан этгээдийн эд хөрөнгийн болон бусад эрхэнд нь хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу халдаж байдаг шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг явуулснаар гэм буруутай этгээдийн үйлдэл, эс үйлдлийн улмаас хохирсон этгээдийн эрх, ашиг сонирхлыг сэргээх үндэс болно.

Үндсэн хуульд тусгалаа олсон хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хамгаалах төрийн үндсэн үүргийг хэрэгжүүлж байгаа арга хэмжээний нэг хэлбэр нь шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа юм. Шүүх бусад байгууллагаас гаргасан шийдвэрийг хуульд заасны дагуу гүйцэтгэх талаар шийдвэр гүйцэтгэгчээс тавьсан шаардлагыг Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр байгаа иргэн, хуулийн этгээд, албан тушаалтан заавал биелүүлэх үүрэгтэй. Шүүхийн шийдвэрийг хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр биелүүлээгүй бол буруутай иргэн, хуулийн этгээд, албан тушаалтанд хууль тогтоомжид заасан хариуцлага хүлээлгэх тухай хүсэлтээ шийдвэр гүйцэтгэгч ахлах шийдвэр гүйцэтгэгч, холбогдох бусад байгууллагад

гаргана. Хэрвээ энэхүү үйлдэл нь гэмт хэргийн шинжтэй нь тогтоогдсон бол эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ.

Эрүүгийн эрх зүй нь хамгаалах чиг үүрэг бүхий эрх зүйн салбар болох хувьдаа нийгмийн бүхий л төрлийн харилцааны нийгэмд аюултай буюу криминаль гэгдэх харилцаанаас хүмүүсийн нийтлэг эрх ашгийг хамгаалсан хориг тогтоож, тэрхүү хоригийг зөрчсөнийг улмаас үүдэн гарах хууль зүйн үр дагаврыг тодорхойлж байдаг. Тэрхүү Эрүүгийн хууль зөрчсөн зан үйлтэй холбогдон үүсэх хууль зүйн үр дагаврыг эрүүгийн хариуцлага гэнэ (С.Нарангэрэл, Г.Эрдэнэбат, 2007).

Эрүүгийн хариуцлага нь хууль зүйн хариуцлагын нэгэн төрөл, гэмт хэрэг үйлдсэний эрх зүйн үр дагавар нь ялын хэлбэр бүхий төрийн албадлага юм (С.Нарангэрэл, Эрх зүйн эх толь бичиг, 2007). Эрүүгийн хариуцлага нь эрх зүйн зөрчил үйлдсэний үр дүнд буюу эрүүгийн эрх зүйн хамгаалах харилцаа үүссэний улмаас үүснэ. Эрүүгийн хариуцлага нь эрүүгийн эрх зүйн хамгаалах харилцааны агуулгатай нягт холбоотой байдаг.

Академич С.Нарангэрэл “эрүүгийн эрх зүйн хамгаалах харилцаа үүсэхэд эрүүгийн эрх зүйн хэм хэмжээнд агуулагдсан хориглолтыг зөрчсөн байх, өөрөөр хэлбэл гэмт хэрэг үйлдсэн байх явдал хангалттай. Ийм үйл явдал нь гэм буруутай этгээд болон мөрдөн байцаах байгууллага, шүүхийн үйл ажиллагаанаас хамаарч хэзээ ч хувирч өөрчлөгдөхгүй бодитой оршино. Ийнхүү гэмт хэрэг үйлдсэн үеэс эхэлж гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд эрүүгийн хуульд гэмт хэрэгтэй холбогдуулан заасан тааламжгүй үр дагаврыг эдлэх үүрэг үүсэх бөгөөд шүүх, мөрдөн байцаах байгууллагад энэ үүргийг гэмт хэрэгтнээр албадан гүйцэтгүүлэх эрх үүснэ” гэж гэмт хэрэг үйлдэгдсэн үеэс эхлэн авч үзсэн байна (С.Нарангэрэл, Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүй, 1996).

Профессор С.Жанцан “Хууль зүйн үндэслэл нь чухам ямар зан үйлийн төлөө эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх тухай асуудлыг шийдвэрлэхэд чиглэгдэнэ. Эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх цор ганц үндэслэл бол субъектийн хийсэн үйлдэл, эс үйлдэхүй нь гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний объектив болон субъектив шинжүүдийг бүрэн агуулсан байх явдал юм” (С.Жанцан, Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүйн онол /ялын тухай сургаал/, 2014) гэжээ. С.Жанцан профессорын дэвшүүлсэн энэ үндэслэл нь Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 1.5 дугаар зүйлийн 1.1 дэх хэсэгт зааснаар субъектийн үйлдэл гэмт хэргийн шинжгүй бол эрүүгийн хэрэг үүсгэхгүй бөгөөд хэрэв үүсгэсэн бол прокурор хэргийг энэ хуулийн 32.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1.1-д зааснаар, шүүх мөн хуулийн 34.19 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1.1-д зааснаар хэрэгсэхгүй болгож байгаагаар илэрч байна.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 6.1 дүгээр зүйлийн 1-д “Шүүх гэмт хэрэг

үйлдсэн хүнд энэ хуулийн ерөнхий ангид заасан үндэслэл, журмын дагуу тусгай ангид заасан төрөл, хэмжээний дотор эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ” (Эрүүгийн хууль, 2015) гэж заасан. Өөрөөр хэлбэл, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл нь гэмт хэрэг үйлдсэн байх явдал юм. Эрүүгийн хуульд “Гэмт хэрэг үйлдсэн хүнд өөрт нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ. Эрүүгийн хариуцлагыг бусад хүнд халдаан хэрэглэж болохгүй гэж эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх субьектийг тодорхойлоод энэ хуульд заасан гэмт хэрэг үйлдсэн нь шүүхээр тогтоогдсон гэм буруутай хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ” хэмээн заажээ.

Гэхдээ Эрүүгийн хуульд гэмт хэргийн талаар ерөнхий тодорхойлолт өгсөн боловч үүнийг практикт гарсан тодорхой хэргийг шийдвэрлэхэд ашиглах боломжгүй юм. Учир нь ерөнхий утгаараа гэмт хэрэг гэж байх боловч амьдралын тохиолдлыг шийдвэрлэхэд Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангид заасан (хулгайлах, дээрэмдэх, шүүхийн шийдвэр үл биелүүлэх г.м) тодорхой гэмт хэргийн шинжийг шалгаснаар гэмт хэрэг мөн эсэхийг тогтоодог. Өөрөөр хэлбэл Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангид заасан тодорхой гэмт хэргийн объектив болон субьектив шинж нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл болдог.

Түүнчлэн эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл байгаа эсэхийг хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу зөвхөн шүүх шийдвэрлэнэ. Өөрөөр хэлбэл, эрүүгийн хариуцлагыг зөвхөн шүүхийн хуульд нийцүүлэн гаргасан шийдвэрээр хүлээлгэнэ. Эрүүгийн хариуцлагыг хүлээлгэх асуудлыг Шүүхээс өөр байгууллага, албан тушаалтан ийм эрх эдлэх ёсгүй.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ:

Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд иргэн, захиргаа, зөрчлийн болон эрүүгийн хэргийн талаар гарсан шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг нийгмийн өвөрмөц харьцааг зохицуулагч төрийн тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллага болох Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага хуулиар тогтоосон нөхцөл, журмын хүрээнд гүйцэтгэдэг. 2002 оны Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь иргэний болон эрүүгийн хэргийн талаарх шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх үүрэг бүхий байгууллага мөн гэж зааж байсан бол 2017 оны хуульд тус байгууллага нь хуулийн хүчин төгөлдөр шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх үйл ажиллагааг хуульд заасан бүрэн эрхийн хүрээнд хэрэгжүүлэх төрийн тусгайлсан чиг үүрэг бүхий байгууллага мөн гэж чиг үүргийн байдлыг шинэчлэн хуульчилж өгсөн байна (Д.Дамдинцэрэн, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх үйл ажиллагааны эрх зүйн шинэтгэл сэдэвт эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийг хэрэгжүүлэхэд тулгарч буй зарим асуудал сэдэвт илтгэл, 2021).

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлд “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчийн хууль ёсны шаардлагыг хүн,

хуулийн этгээд биелүүлэх үүрэгтэй. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчийн хууль ёсны шаардлагыг үл биелүүлсэн, эсхүл хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу явуулж байгаа шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулсан хүн, хуулийн этгээдэд хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ” хэмээн заасан бөгөөд тодорхой субъектэд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагыг дараах байдлаар тодорхойлсон байдаг.

Төлбөр төлөгчид хүлээлгэх хариуцлага: ШШГТ хуулийн 49 дүгээр зүйлд “Битүүмжилсэн, барьцаалсан хөрөнгийг захиран зарцуулахыг хориглосон, эсхүл түүнийг эзэмших, ашиглах эрхийг хязгаарлах тухай шийдвэр гүйцэтгэгчийн шийдвэрийг төлбөр төлөгч зөрчсөн бол хууль тогтоомжид заасан хариуцлага хүлээлгэнэ” гэж төлбөр төлөгчид Эрүүгийн хуулийн 21.7 дугаар зүйл (Эрүүгийн хууль, 2015) -д заасан хариуцлага хүлээлгэхээр тодорхойлжээ.

Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны оролцогчид хүлээлгэх хариуцлага: ШШГТ хуулийн 40 дүгээр зүйлд “Санаатайгаар буруу орчуулсан, эсхүл хэлмэрчилсэн бол хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэхийг орчуулагч, хэлмэрчид урьдчилан сануулж, тэмдэглэлд гарын үсэг зуруулна” гэж орчуулагч хэлмэрчид Эрүүгийн хуулийн 21.3 дугаар зүйл¹-д заасан хариуцлага хүлээлгэхээр заасан бол Хөрөнгийн үнэлгээний тухай хуулийн 27 дугаар зүйлд “энэ хуулийг зөрчсөн хүн, хуулийн этгээдэд Эрүүгийн хууль, эсхүл Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ” гэж шинжээч, үнэлгээчинд Эрүүгийн хуулийн 21.4 дүгээр зүйл²-д заасан хариуцлага хүлээлгэх талаар тус тус зааж өгсөн.

Хорихоос өөр төрлийн ял шийтгүүлсэн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлага: Эрүүгийн хуулийн 5.6 дугаар зүйлийн 9 дэх хэсэгт “Торгох, нийтэд тустай ажил хийлгэх, зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгүүлсэн этгээд шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхээс зайлсхийсэн бол ял шийтгүүлсэн гэмт хэрэгт нь хорих ял оногдуулахаар заасан эсэхээс үл хамааран эдлээгүй үлдсэн ялыг энэ хуулийн 5.3 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсэг, 5.4 дүгээр зүйлийн 4 дэх хэсэг, 5.5 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан журмын дагуу сольж хорих ял оногдуулна” гэж эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх эрх зүйн үндэслэлийг тус тус тогтоожээ.

¹ Эрүүгийн хуулийн 21.3 дугаар зүйл. Худал орчуулах, хэлмэрчлэх. 1.Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх болон мөрдөн шалгах ажиллагааны үед, шүүхэд, эсхүл Монгол Улсын Их Хурлын хянан шалгах түр хороонд үнэн зөв орчуулах, хэлмэрчлэхээ илэрхийлж, батал.гаа гаргасны дараа зориуд худал орчуулсан, хэлмэрчилсэн бол гурван сараас хоёр жил хүртэл хугацаагаар эрх хасаж дөрвөн зуун тавин нэгжээс таван мянга дөрвөн зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл нэг сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгэнэ.

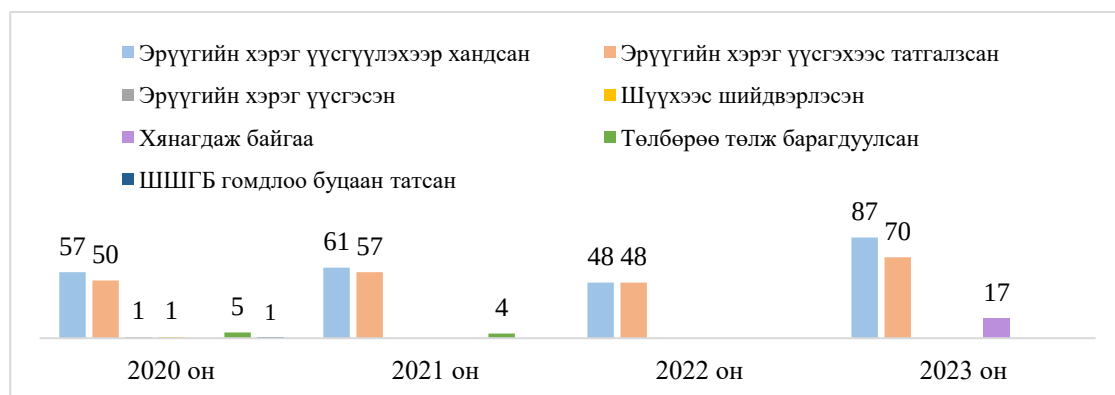
² Эрүүгийн хуулийн 21.4 дүгээр зүйл. Шинжээч зориуд худал дүгнэлт гаргах. 1.Шинжээч шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх болон мөрдөн шалгах ажиллагааны үед, шүүхэд, эсхүл Монгол Улсын Их Хурлын хянан шалгах түр хороонд үнэн зөв дүгнэлт гаргахаа илэрхийлж, батал.гаа гаргасны дараа зориуд худал дүгнэлт гаргасан бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар эрх хасаж таван мянга дөрвөн зуун нэгжээс хорин долоон мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын сүүлийн 10 жилийн мэдээ, судалгаанд үндэслэн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны бодит судлан үзэхэд гүйцэтгэх баримт бичгийн бодит биелэлт 52,4%, мөнгөн дүнгийн бодит биелэлт 22,8% байгаа нь шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа хангалтгүй явагдаж байгааг харуулж байгаа төдийгүй шүүхийн шийдвэр биелүүлэхгүй байгаа этгээдэд хариуцлага хүлээлгэх тогтолцоо төдийлөн сайнгүй байгааг илэрхийлнэ.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын мэдээ, тайлангаас үзэхэд шийдвэр гүйцэтгэгч шүүхийн шийдвэр биелүүлээгүй этгээдэд захиргааны хариуцлагыг түлхүү хүлээлгэж байна. Эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх эрх бүхий этгээд нь шүүх байгууллага бөгөөд хэргийг мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан болох Цагдаагийн байгууллагад шүүхийн шийдвэрийг биелүүлээгүй, биелүүлэхээс зайлсхийсэн нотлох баримтыг бүрдүүлэн өгч шалган шийдвэрлүүлэх эрх зүйн үндэслэлийг тогтоосон байдаг.

Эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэсэн талаар: ШШГБ 2020 онд 57, 2021 онд 61, 2022 онд 48, 2023 онд 87 этгээдэд эрүүгийн хэрэг үүсгүүлэхээр цагдаагийн байгууллагад хандсан байна.

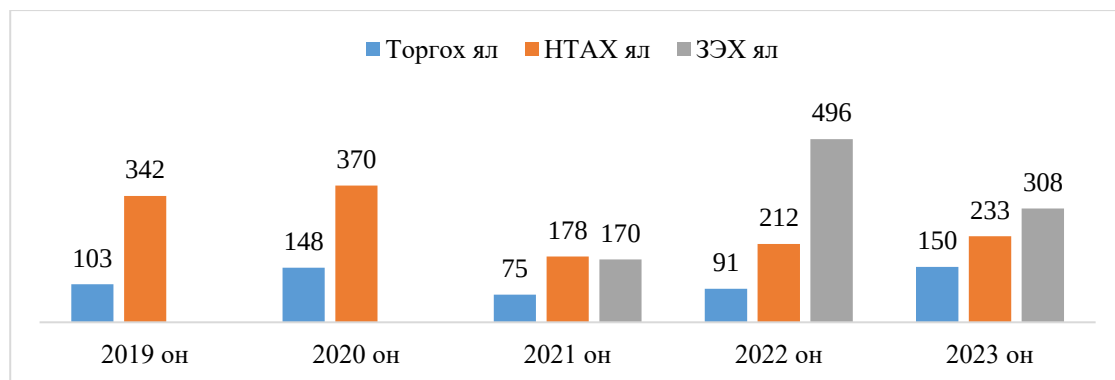
Зураг 1. Эрүүгийн хэрэг үүсгүүлэхээр Цагдаагийн байгууллагад хандсан судалгаа

Хэдийгээр шүүхийн шийдвэр биелүүлээгүй этгээдэд эрүүгийн хариуцлага тооцуулахаар Цагдаагийн байгууллагад хандаж байгаа боловч 2020 онд 87,8 хувь, 2021 онд 93,4 хувь, 2022 онд 100 хувь, 2023 онд 80,4 хувьд нь холбогдох материалд нотлох баримт дутуу, гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнгүй гэх шалтгаанаар эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзан шийдвэрлэжээ. Мөн эрүүгийн хэрэг үүсгүүлэхээр хандсан хугацаанд 2020 онд 5 төлбөр төлөгч, 2021 онд 4 төлбөр төлөгч төлбөрөө бүрэн төлж барагдуулсан нь эрүүгийн хариуцлага тооцуулахаар хандах нь шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны бодит биелэлтэд үр нөлөө үзүүлж байгааг харуулж байна гэж бидний зүгээс дүгнэж байна.

Хорихоос өөр төрлийн ялыг хорих ялаар сольсон талаар: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас хорихоос өөр төрлийн ял эдлэхээс санаатай зайлсхийсэн ялтны ялыг хорих ялаар солих асуудлыг Шүүхэд хандан шийдвэрлүүлжээ. Сүүлийн 5 жилийн байдлаар 1913 ялтанд холбогдох хорихоос өөр төрлийн ялыг хорих ялаар сольж эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэсэн байна.

Зураг 2. Хорихоос өөр төрлийн ялыг хорих ялаар сольсон судалгаа

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага 2019 онд торгох ял шийтгүүлсэн 103 ялтан, нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн 342 ялтан нийт 445 ялтны эдлээгүй үлдсэн ялыг хорих ялаар сольсон бол 2020 онд торгох ял шийтгүүлсэн 148 ялтан, нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн 370 ялтан нийт 518 ялтны эдлээгүй үлдсэн ялыг хорих ялаар сольжээ.

Зорчих эрхийг хязгаарлах ялыг 2021 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс эхлэн хэрэгжүүлж эхэлсэн 2021 онд торгох ял шийтгүүлсэн 75 ялтан, нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн 178 ялтан, зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгүүлсэн 170 ялтан, 2022 онд торгох ял шийтгүүлсэн 91 ялтан, нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн 212 ялтан, зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгүүлсэн 496 ялтан, 2023 онд торгох ял шийтгүүлсэн 150 ялтан, нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн 233 ялтан, зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгүүлсэн 308 ялтны хорихоос өөр төрлийн ялыг хорих ялаар сольсон байна.

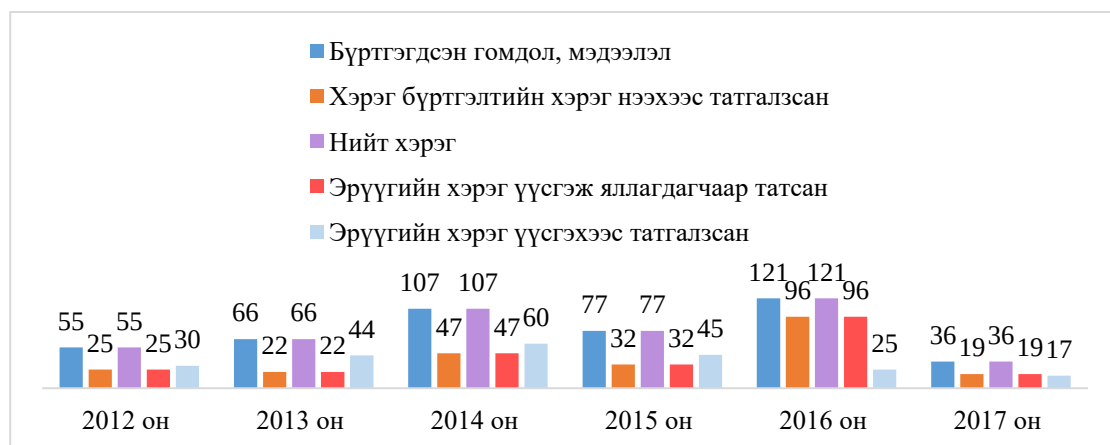
Цагдаагийн байгууллага: Цагдаагийн албаны тухай хууль (Цагдаагийн албаны тухай хууль, 2017)-ийн 10 дугаар зүйлд заасан Цагдаагийн байгууллага гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиг үүргийн хүрээнд хуулиар харьяалуулсан гэмт хэрэгт хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт явуулах үүрэгтэй. Түүнчлэн Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (Эрүүгийн хууль хянан шийдвэрлэх тухай хууль, 2017)-ийн 6.1 дүгээр зүйлд “Цагдаагийн байгууллага энэ зүйлийн 1, 2 дахь хэсэгт зааснаас бусад гэмт хэрэгт хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт явуулна”, 6.2 дугаар зүйлд “Мөрдөгч хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад хуульд заасан эрх, үүргийн дагуу, эсхүл прокурорын даалгавраар энэ хуулиар харьяалуулсан эрүүгийн хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулна” гэж заасан. Хуулийн

хэрэгжилтийг хангах хүрээнд ШШГБ-аас болон төлбөр авагчаас гаргасан гомдол, мэдээллийн дагуу хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулдаг эрх зүйн үндэслэлийн ийнхүү тогтоосон.

Судалгааны ажлын хүрээнд Цагдаагийн ерөнхий газраас 2012-оос 2023 онд 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 120 дугаар зүйл “Эцэг, эх, эхнэр, нөхөр, төрүүлсэн буюу үрчилж авсан хүүхдээ тэжээн тэтгэхээс ноцтой зайлсхийх” гэмт хэрэг, 258 дугаар зүйл “Шүүхийн шийдвэр үл биелүүлэх” гэмт хэрэг, 2015 оны Эрүүгийн хуулийн 21.7-р зүйл “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах, зайлсхийх” гэмт хэрэгт эрүүгийн хэрэг үүсгэн шалгасан талаарх судалгааг гаргуулан авч дүн шинжилгээ хийлээ.

ЦЕГ-ын Мэдээлэл, дүн шинжилгээ, шуурхай удирдлагын албанаас ирүүлсэн судалгаагаар 2012-2023 онд дээрх гэмт хэрэгт холбогдуулан 918 гомдол мэдээлэл хүлээн авч 378 гомдол мэдээлэлд хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээхээс татгалзаж 540 гомдол мэдээлэлд хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээн шалгаж 505 гомдолд эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзан, 27 гомдол мэдээлэлд эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татан шалгажээ.

Зураг 3. 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 258 дугаар зүйл. Шүүхийн шийдвэр үл биелүүлэх гэмт хэргийн судалгаа

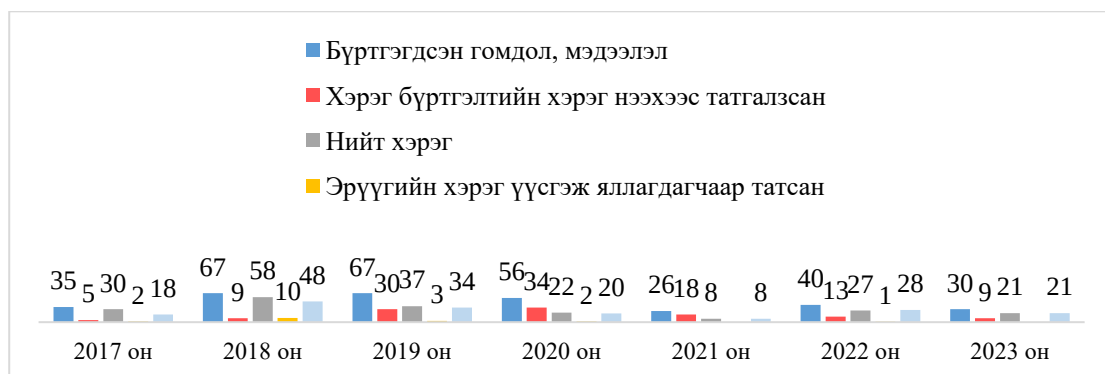
Эрүүгийн хуулийг 2015 онд шинэчлэн баталж 2017 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр болж, мөрдөн ажилласнаар энэ гэмт хэргийн үйлчлэл зогссон. Доктор, профессор Г.Гантөмөр “Шүүн таслах ажиллагааны эсрэг гэмт хэрэг” бүтээлдээ 2002 оны эрүүгийн хуулийн 258 дугаар зүйлд заасан гэмт хэргийг “Хууль тогтоогч Эрүүгийн хуулийн 258 дугаар зүйлд хоёр бие даасан гэмт хэргийг хуульчилжээ. Эрүүгийн хууль 258 дугаар зүйлийн 258.1 дэх хэсэгт “Шүүхийн шийдвэрийг үл биелүүлэх хэргийг 258.2 дахь хэсэгт Шүүхийн шийдвэр биелүүлэхээс зайлсхийх зорилгоор хөрөнгийн мэдүүлгээ санаатай буруу гаргах эд хөрөнгөө нуун дарагдуулах, бусдад шилжүүлэх гэмт хэргийг хуульчилсан байна” (Г.Гантөмөр, 2005) гэж дүгнэсэн байдаг.

Зураг 4. 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 120-р зүйл. Эцэг, эх, эхнэр, нөхөр, төрүүлсэн буюу үрчилж авсан хүүхдээ тэжээн тэтгэхээс ноцтой зайлсхийх гэмт хэргийн судалгаа

Хүүхдийн тэтгэлэг төлөхөөс зайлсхийсэн этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх боломжийг бүрдүүлсэн 2002 оны эрүүгийн хуульд тусгалаа олсон Эцэг, эх, эхнэр, нөхөр, төрүүлсэн буюу үрчилж авсан хүүхдээ тэжээн тэтгэхээс ноцтой зайлсхийх гэмт хэргийг 2017 оны эрүүгийн хуулиас хассан нь хүүхдийн эрхийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалтын хамгаалалт тогтоосон жишгээс ухарсан зохицуулалт болжээ.

Зураг 3. Эрүүгийн хуулийн 21.7-р зүйл. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах, зайлсхийх гэмт хэрэг

УИХ-аас 2015 онд Эрүүгийн хуулийг шинэчлэн баталж 2017 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдрөөс мөрдөн ажилласан. Шинэ эрүүгийн хуульд шүүхийн шийдвэр үл биелүүлэх гэмт хэргийг “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах, зайлсхийх” (Эрүүгийн хууль, 2015) хэмээн нэрлэсэн.

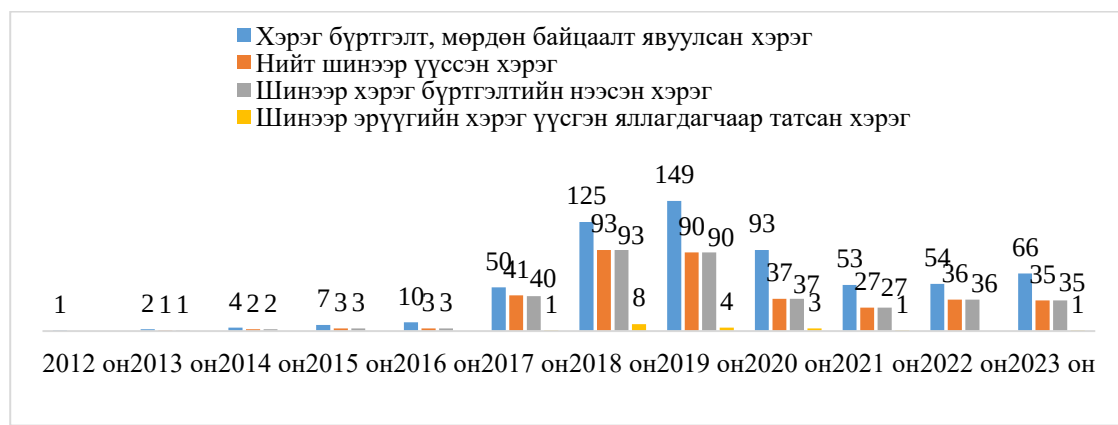
Цагдаагийн байгууллагад 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 258 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэгт холбогдуулан жилд дунджаар 77 гомдол, мэдээлэл бүртгэгдсэнээс 40 гомдол, мэдээлэлд хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээхээс татгалзаж 37 гомдол, мэдээлэлд хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээн шалгаж 35 гомдол, мэдээлэлд

эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзан 2 гомдол, мэдээлэлд эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татаж шалгасан бол 2015 оны Эрүүгийн хуулийн 21.7 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэгт холбогдуулан жилд дунджаар 46 гомдол, мэдээлэл бүртгэгдсэнээс 17 гомдол, мэдээлэлд хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээхээс татгалзаж 29 гомдол, мэдээлэлд хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээн шалгаж 25 гомдол, мэдээлэлд эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзан 3 гомдол, мэдээлэлд эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татаж шалгасан байгааг харахад энэ төрлийн гэмт хэргийн гомдол, мэдээлэл болон хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээн шалгасан тоо буурсан үзүүлэлттэй байна.

Прокурорын байгууллага: Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тавин зургадугаар зүйлд “Прокурор хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавьж, шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс оролцоно”, Прокурорын тухай хуулийн хоёрдугаар бүлэгт заасны дагуу зөрчлийн хэрэг бүртгэлт, хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагаа, ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавьж шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс улсын яллагчаар оролцох үүрэгтэй (Прокурорын тухай хууль, 2017).

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 4.2 дугаар зүйлд заасан “Прокурор хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад мөрдөгч, эрх бүхий албан тушаалтан хуулийг хэрэгжүүлж байгаад хяналт тавьж, хууль зөрчсөн шийдвэрийг хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу хүчингүй болгож, хариуцлага тооцуулна”, “Прокурор нь шүүгдэгчийг гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай эсэхийг шүүхийн өмнө нотлох үүрэг хүлээнэ” гэсэн үүргийг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна. Улсын Ерөнхий Прокурорын газрын дэргэдэх Сургалт судалгааны хүрээлэнгийн 2012-2023 онд 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 258 дугаар зүйл, 2017 оны Эрүүгийн хуулийн 21.7 дугаар зүйлд заасан гэмт хэргийн гаралт, шийдвэрлэлтийн талаарх судалгаанд дүн шинжилгээ хийлээ.

Зураг 4. Нийслэлд 2012-2023 онд 2002 оны эрүүгийн хуулийн 258, 2015 оны эрүүгийн хуулийн 21.7-д заасан гэмт хэргийн гаралт, шийдвэрлэлтийн талаарх судалгаа

Тоон судалгааны өгөгдлийг авч үзвэл нийслэлд 2012-оос 2016 онд жилд дунджаар 2 гэмт хэрэг шинээр бүртгэгдэж байсан бол 2017 оноос жилд дунджаар 50 орчим гэмт хэрэг шинээр бүртгэгдсэн байна. Энэ нь энэ төрлийн гэмт хэрэг шинээр нэмэгдсэн биш Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас төлбөр төлөгч нарт хариуцлага хүлээлгэх тал дээр анхаарал хандуулан ажилласан явдал юм.

Харин орон нутагт 2012-оос 2016 онуудад 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 258 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэг бүртгэгдээгүй байгааг Улсын Ерөнхий Прокурорын газрын дэргэдэх Сургалт судалгааны хүрээлэнгийн мэдээ, судалгаанаас харж болно. Орон нутагт энэ төрлийн гэмт хэрэг 2017 оноос бүртгэгдсэн байх бөгөөд 2017 онд 9 гэмт хэрэг, 2018 онд 32 гэмт хэрэг, 2019 онд 34 гэмт хэрэг, 2020 онд 17 гэмт хэрэг, 2021 онд 8 гэмт хэрэг, 2022 онд 10 гэмт хэрэг 2023 онд 7 гэмт хэрэг тус тус бүртгэгдсэн бол Улаанбаатар хотод 2013 онд 1 гэмт хэрэг, 2014 онд 2 гэмт хэрэг, 2015 онд 3 гэмт хэрэг, 2016 онд 3 гэмт хэрэг, 2017 онд 41 гэмт хэрэг, 2018 онд 93 гэмт хэрэг, 2019 онд 90 гэмт хэрэг, 2020 онд 37 гэмт хэрэг, 2021 онд 27 гэмт хэрэг, 2022 онд 36 гэмт хэрэг 2023 онд 35 гэмт хэрэг тус тус бүртгэгдсэн байна. Нийслэлд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо орон нутагт бүртгэгдсэн гэмт хэргээс 3 дахин их байна.

Шүүх байгууллага: Шүүхийн шийдвэр биелүүлээгүй этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэсэн судалгааг шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн албан ёсны мэдээллийн сайтад байршуулсан нийтэд мэдээлж болох шүүхийн шийдвэрүүдийг нэг бүрчлэн судлан үзлээ. Судалгаагаар 2016-2024 оны 03 сарыг хүртэлх хугацаанд 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 258 дугаар зүйл, 2015 оны Эрүүгийн хуулийн 21.7 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэгт прокуророос яллах дүгнэлт үйлдэж ирүүлсэн 16 хэргийг хянан шийдвэрлэж 1 хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгож, 2 хэргийг хэрэгсэхгүй болгон цагаатгаж, 13 хэрэгт шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхээс зайлсхийсэн гэмт хэрэг үйлдсэн, гэм буруутай этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэсэн байна. Тухайлбал, албадан ажил хийлгэх ялаар 2, баривчлах ялаар 1, торгох ялаар 6, зорчих эрхийг хязгаарлах ялаар 1, хорих ялаар 1, 2 этгээдийг хорих ял оногдуулахгүйгээр тэнсэж, үүрэг хүлээлгэх албадлагын арга хэмжээ авч шийдвэрлэжээ.

Шүүхийн шийдвэрүүдэд дүн шинжилгээ хийхэд эрүүгийн хариуцлагын төрөл, агуулгаар нь дараах байдлаар ангилан үзэж болохоор байна.

Хүснэгт 1. Шүүхээс “Шүүхийн шийдвэр биелүүлээгүй этгээдэд” ял шийтгэсэн судалгаа

Д/д	Шүүхийн харьяалал	Огноо	Гэмт хэрэг	Оногдуулсан ял
1	Дархан-уул аймаг дахь Сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2016.01.27	258.1	Хэрэгсэхгүй болгосон
2	Баянзүрх дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2016.08.09	258.2	260 цагийн албадан ажил хийлгэх ял

3	Сэлэнгэ аймгийн Мандал сум дахь Сум дундын шүүх	2017.04.05	258.3	2 сар 10 хоногийн хугацаагаар баривчлах ял
4	Баянгол дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2017.06.05	258.1	250 цаг Албадан ажил хийлгэж ял
5	Баянзүрх дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2018.05.08	21.7.1	6 сарын хугацаагаар хорих ял
6	Баян-өлгий аймаг дахь Сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2018.08.01	21.7.1	3,000,000.0 төгрөгөөр торгох ял
7	Налайх дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2018.10.19	21.7.1	Хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгосон
8	Хөвсгөл аймаг дахь Сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2018.10.22	21.7.1	хорих ял оногдуулахгүйгээр 1 жилийн хугацаагаар тэнссэн
9	Хан-уул дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2018.12.28	21.7.1	2,800,000.0 төгрөгөөр торгох ял
10	Хан-уул дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2019.07.29	21.7.1	2,700,000.0 төгрөгөөр торгох ял
11	Налайх дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2020.05.18	21.7.1	2,700,000.0 төгрөгөөр торгох ял
12	Баянхонгор аймаг дахь Сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2020.09.24	21.7.1	хорих ял оногдуулахгүйгээр 1 жилийн хугацаагаар тэнсэж, үүрэг хүлээлгэх албадлагын арга хэмжээ
13	Баянхонгор аймаг дахь Сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2021.05.20	21.7.1	1 жилийн хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял
14	Хан-уул дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2021.09.16	21.7.1	2,700,000.0 төгрөгөөр торгох ял
15	Архангай аймаг дахь сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2022.10.04	21.7.1	2,700,000.0 төгрөгөөр торгох ял
16	Сэлэнгэ аймгийн Мандал сум дахь Сум дундын шүүх	2024.02.20	21.7.1	Хэрэгсэхгүй болгож цагаатгасан

ДҮГНЭЛТ:

Онолын үзэл баримтлал, эрх зүйн зохицуулалт болон практик хэрэглээнээс үзэхэд шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх ажиллагаа нь Монгол Улсын Үндсэн хуульд баталгаажсан хүний эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны ашиг сонирхлыг бодитой сэргээн хамгаалах төрийн үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх чухал механизм болох нь харагдаж байна. Шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийг биелүүлэхгүй байх нь зөвхөн иргэний үүргийн биелэлт хангагдахгүй байх асуудал төдийгүй, шүүх эрх мэдлийн нэр хүнд, хууль дээдлэх зарчим, эрх зүйн баталгаат байдлыг алдагдуулах сөрөг үр дагавартай тул хууль тогтоогчоос тодорхой нөхцөлд эрүүгийн эрх зүйн хамгаалалтад хамааруулсан байна.

Эрүүгийн эрх зүйн онолын үүднээс авч үзвэл эрүүгийн хариуцлага нь гэмт хэрэг үйлдсэний эрх зүйн үр дагавар бөгөөд зөвхөн тухайн этгээдийн үйлдэл, эс үйлдэхүй нь гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний объектив болон субъектив шинжийг бүрэн агуулсан нөхцөлд үүсэх үндэслэлтэй байна. Шүүхийн шийдвэрийг биелүүлээгүй гэх нөхцөл байдал дангаараа эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх хангалттай үндэслэл болохгүй бөгөөд тухайн үйлдэл нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний бүх шинжийг агуулсан, нотлох баримтаар тогтоогдсон байх шаардлагатай.

ШШГБ жилд дунджаар 60 орчим иргэний хэргийн шүүхийн шийдвэр биелүүлээгүй этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр Цагдаагийн байгууллагад ханддаг бөгөөд түүний 90 гаруй хувь нь гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнгүй, нотлох баримт дутуу гэх үндэслэлээр эрүүгийн хэрэг үүсгэхгүй буцаагдаж байна.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд шүүхийн шийдвэрийг биелүүлээгүй этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх механизмыг хэрэгжүүлэх зорилгоор Цагдаагийн байгууллагад хандсан тохиолдлын дийлэнх хувьд эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзсан шийдвэр гарч байгаа нь уг төрлийн гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тогтоох, нотлох баримт бүрдүүлэх, байгууллага хоорондын мэдээлэл солилцоо, мөрдөн шалгах ажиллагаанд тодорхой хүндрэл байгааг илтгэж байна.

Нөгөө талаас, эрүүгийн хариуцлага тооцуулахаар эрх бүхий байгууллагад хандсан хугацаанд тодорхой тооны төлбөр төлөгчид төлбөрөө бүрэн барагдуулсан нь эрүүгийн хариуцлагын эрсдэл нь зөвхөн ял оногдуулах хэрэгсэл төдийгүй шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг хангах, төлбөр төлөгчийн хуульд нийцсэн зан үйлд нөлөөлөх урьдчилан сэргийлэх болон албадлагын шинжтэй үр нөлөө үзүүлж байгааг харуулж байна. Өөрөөр хэлбэл, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр хандах ажиллагаа нь бүх тохиолдолд эрүүгийн хэрэг үүсгэх үр дүнд хүрээгүй ч шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны бодит биелэлтийг хангахад тодорхой хэмжээнд эерэг нөлөө үзүүлж байгаа гэж үзэх үндэслэлтэй байна.

САНАЛ. Бид шүүхийн шийдвэрийг биелүүлээгүй этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх ажиллагааг боловсронгуй болгох талаар дараах саналыг дэвшүүлж байна.

Нэг. Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд:

1. Улсын дээд шүүхээс Эрүүгийн хуулийн 21.7 дугаар зүйлд заасан гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж, тухайлбал “шүүхийн шийдвэрийг санаатайгаар биелүүлэхээс зайлсхийсэн” үйлдлийн шалгуур, төлбөр төлөгчийн бодит боломж, хөрөнгийн нөхцөл байдал, санаатай эс үйлдэхүйн хэлбэрийг ялгамжтай тайлбарласан хэрэглээний нэгдсэн тайлбар, зөвлөмж гаргах шаардлагатай байна. Энэ нь мөрдөн шалгах болон шүүхийн практик дахь зөрүүтэй хэрэглээг багасгаж, эрүүгийн эрх зүйн тодорхой байдлын зарчмыг хангах ач холбогдолтой.

Хоёр. Удирдлага зохион байгуулалтын хүрээнд:

1. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, Цагдаагийн байгууллага, Прокурорын байгууллагын хооронд эрүүгийн хэрэг үүсгүүлэхээр шилжүүлэх материалын бүтэц, нотлох баримтын шаардлага, процессын хугацаа, хамтарсан шалгах ажиллагааны стандартыг тусгасан салбар дундын хамтарсан журам батлах нь зүйтэй. Түүнчлэн хэрэг бүртгэлтийн шатанд прокурорын урьдчилсан хяналт,

зөвлөмжийн механизмыг өргөжүүлснээр эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзах хувь хэмжээг бууруулах.

2. Орон нутгийн мөрдөгч, прокурор, шийдвэр гүйцэтгэгчдэд зориулсан мэргэшүүлэх сургалт, кейсэд суурилсан арга зүйн удирдамж, шүүхийн жишиг практикт суурилсан тайлбарын санг бүрдүүлэх замаар хууль хэрэглээний тэгш, тогтвортой байдлыг хангах.

3. Шүүхийн шийдвэрийг биелүүлээгүйтэй холбоотой эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзсан үндэслэл, төлбөр барагдуулалтын үр нөлөө, ял оногдуулалтын төрөл, давтан зөрчлийн талаарх Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, Цагдаа, Прокурор, Шүүхийн байгууллагын нэгдсэн статистик мэдээллийн сан бий болгож, бодлогын шийдвэр гаргалтыг нотолгоонд суурилсан байдлаар хэрэгжүүлэх.

Гурав. Үйл ажиллагааны хүрээнд:

1. Судалгааны үр дүнгээс эрүүгийн хэрэг үүсгүүлэхээр хандсан хугацаанд тодорхой тооны төлбөр төлөгчид төлбөрөө бүрэн барагдуулсан нь эрүүгийн хариуцлагын эрсдэл нь зөвхөн шийтгэл оногдуулах механизм бус, харин шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг хангах зан үйлд нөлөөлөх, албадлагын шинжтэй урьдчилан сэргийлэх хэрэгсэл болж байгааг харуулж байна. Иймд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх ажиллагааг “ultima ratio” буюу эцсийн арга хэмжээний зарчимд нийцүүлэн шаталсан нөлөөллийн тогтолцоотой уялдуулан төлбөр төлөгч санаатай зайлсхийсэн тохиолдолд эрүүгийн процесс эхлүүлэх нэгдсэн механизм бий болгох шаардлагатай.

Ашигласан эх сурвалж

- Г.Гантөмөр. (2005). Шүүн таслах ажиллагааны эсрэг гэмт хэрэг. Улаанбаатар.
Д.Дамдинцэрэн. (2021). Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх үйл ажиллагааны эрх зүйн шинэтгэл сэдэвт эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийг хэрэгжүүлэхэд тулгарч буй зарим асуудал сэдэвт илтгэл. Улаанбаатар.
Монгол Улсын Үндсэн хууль, №1 (Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл 01 13, 1992).
Прокурорын тухай хууль, №24 (Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл 06 09, 2017).
С.Жанцан. (2014). Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүйн онол /ялын тухай сургаал/. Улаанбаатар: Хэвлэх үйлдвэр.
С.Нарангэрэл. (1996). Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүй. Улаанбаатар: Хэвлэх үйлдвэр.
С.Нарангэрэл. (2007). Эрх зүйн эх толь бичиг. Улаанбаатар: Хэвлэх үйлдвэр

ХОРИХООС ӨӨР ТӨРЛИЙН ЯЛ NON-CUSTODIAL PUNISHMENTS

Э.Батбаяр: Дотоод хэргийн их сургуулийн Сургалт, судалгааны 403-р анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Ял эдлүүлэх эрх зүйн тэнхимийн профессор, хууль зүйн ухааны доктор /Ph.D/, хурандаа

Batbayar.E: Professor, Department of Correctional Law, School of Court Decision Enforcement Service, Class 403 for Training and Research, University of Internal Affairs, Ph.D. in Law, Colonel

Хураангуй: Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд хорихоос өөр дөрвөн төрлийн ял байдаг. Үүнд торгох, нийтэд тустай ажил хийлгэх, зорчих эрхийг хязгаарлах, эрх хасах гэсэн 4 ялын төрөл багтдаг. Энэхүү өгүүлэлдээ дээрх хорихоос өөр төрлийн ялын чиг хандлага, бодлого, зорилго, үр нөлөөний талаар бичиж дүгнэлт, санал боловсруулахыг зорьсон болно.

Abstract: The Criminal Code of Mongolia provides for four types of non-custodial punishments. These include fines, compulsory community service, restriction of the right to travel, and deprivation of certain rights. This article aims to examine the trends, policies, objectives, and effectiveness of these non-custodial forms of punishment and, based on the findings, to develop conclusions and recommendations.

Түлхүүр үгс: Ял, ялын бодлого, үр нөлөө, хорихоос өөр төрлийн ял, торгох, нийтэд тустай ажил хийлгэх, зорчих эрхийг хязгаарлах, эрх хасах

Key words: Punishment, sentencing policy, effectiveness, non-custodial punishment, fine, compulsory community service, restriction of the right to travel, deprivation of rights.

Үндсэн хэсэг

“Төр, хууль цаазын үүсэл зүйн үүднээс судлан үзэхэд “МЭӨ III - МЭ IV зуун буюу Ромын эзэнт гүрний хөгжлийн оргил үед анхны бичмэл хууль, цааз батлагдаж, хорихоос өөр төрлийн ялын төрлүүд бий болж эхэлсэн бөгөөд тухайн үед төлбөр тооцох ял (pactio, штраф) голлох байр суурийг эзэлж байсан” баримт бий” (ННФ, 2022, хууд. 22).

“Хорихоос өөр төрлийн буюу олон улсад “алтернатив ял” гэж нэрлэгддэг ял (alternative penalty) нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн гэм бурууг шүүхээр тогтоосны дараа нийгмээс тусгаарлаж, тогтоосон хугацаанд хорихгүйгээр тодорхой эрхийн хязгаарлалт тогтоох хэлбэрээр хэрэгждэг” (Ц.Очгэрэл., 2017, хууд. 411).

“Дэлхийн олон улс эрүүгийн ялын бодлогоо хүний эрхийг хангах, хүнлэг энэрэнгүй ёсны хандлагыг хэрэгжүүлэх, ялын чанга шийтгэлээс үндсэндээ

татгалзах, гэмт этгээдэд хүмүүжил, төлөвшил олгох хүрээнд хорихоос өөр төрлийн нөлөөллийн арга хэмжээг хэрэглэх чиг хандлагатай болжээ” (Б.Алтангэрэл, 2018, хууд. 29).

2015 оны “Эрүүгийн хуулийн төслийн үзэл баримтлалд “шүүх хорихоос өөр төрлийн ялыг сонгон оногдуулах өргөн боломжтой, хорих ялын дээд ба доод хэмжээг сунгаж, харьцангуй уян хатан байдлаар тусгана. Ингэснээр “гэмт хэргийн ангилал, шүүхээс оногдуулах ял хоорондоо уялдаагүй, хатуу хязгаарын хүрээнд, гэм бурууд тохирохгүй ял оногдуулдаг” гэсэн шүүмжлэл багасаж, шударгаар хэргийг шийдвэрлэхэд дөхөм болно” гэж авч үзсэн байна” (ХЗЯам, 2015, хууд. 11).

Гэмт хэргийн гаралт буурах, эрүүгийн нөхцөл байдал хэвийн түвшинд байх, дахин давтан гэмт хэрэг үйлдэгдэх байдал багасах, нийгэм хэр хүнийрхэгдэж буюу хүмүүнлэг болж буй зэрэг нь ялын үр нөлөөг хэмжих нэг шалгуур юм.

Гэмт явдалтай тэмцэхэд ял бол гол хэрэгсэл биш байж болох ч хүн төрөлхтний түүхэн янз бүрийн үе шатанд гэмтнийг гэсгээн цээрлүүлэхэд төрийн нэрийн өмнөөс хэрэглэдэг ялаас өөр үр дүнтэй хэрэгслийг хараахан бодож олоогүй явж ирлээ.

Хүний эрхийг хязгаарладаг, хүнд цээрлэл үзүүлдэг, нэр төрийг сэвтүүлдэг ял нь үйлдсэн нүгэлт хар муу үйлдлийн төлөө хэрэглэж байгаа зэм боловч гэмт хэргийн нийгмийн хор аюул, тэр тусмаа өсөлтийг хязгаарлаж, зогсоож чадахгүй болох нь нийгмийн амьдралын бодит практикаар нэгэнт батлагдсан.

Суурь зарчмын хувьд “Монгол Улс Эрүүгийн хуулийн ялын бодлогын шинэ философи руу шилжлээ гэж харж байна. Шинэ Эрүүгийн хуулийн гол үзэл баримтлал нь ялын бодлогын шинэчлэл бөгөөд заавал хорих ял оногдуулахгүй байх тухай асуудал юм. Хүнийг шоронд хийчхээд түүнтэй ажиллана гэдэг бол оройтсон асуудал төдийгүй мэргэшсэн гэмт хэрэгтэн бэлтгэх, гэмт хэргийн карьер өсөхөд шууд нөлөөлдөг. Дэлхийн бусад улсын жишгийг харвал хорих ял өгөхөөсөө илүүтэй гэмт хэрэг үйлдсэн хүнтэй хохирол, хор уршиг, гэм буруугийн асуудлыг судлан үзсэний үндсэн дээр ял өгөхгүйгээр 20-30 төрлийн албадлага, нөлөөлөх арга хэмжээ авчхаад, болохгүй бол хорих ялын асуудал ярьдаг. Ийм учраас гэмт хэрэгтэнд засрах, гэм хороо арилгах боломж гардаг. Манайх болохоор нэгийг нь шоронд хийж, нөгөөх нь хохирлоо барагдуулж чадахгүй хохирсноороо үлддэг систем явж ирсэн юм” (Г.Улсболд., 2016).

“Ингэхдээ ял нь хэрэгтэнд хатуу цээрлэл амсуулахын зэрэгцээ түүнийг засах, хүмүүжүүлэх шаардлагатай болохыг ойлгосон учир ял эдлүүлдэг янз бүрийн тогтолцоо, арга хэрэгслийг тухайлбал: олноор нь хорих, хүнд хөдөлмөр хийлгэх, ганцаарлан хорих, хөл гарт нь гав гинж зүүх, хоол унд өгөхгүйгээр удаан байлгах гэх зэрэг хүнлэг бус аргуудыг бодож хэрэглэж байсан боловч хүсэн

хүлээсэн үр дүнд хүрээгүйгээр үл барам хоригдогсдын зүгээс жигшил, зэвүүцэл, үзэн ядалтыг улам дэвэргэж өгсөн байдаг.

Тийм ч учраас хоригдлууд шоронгийн харгис дэглэм, дарамтыг эсэргүүцэж үймээн самуун ихээр гаргах болсон тул ... зарим улс оронд хорих ял эдлүүлэх өвөрмөц арга замыг сонгож, жишээ нь: Латин Америк болон АНУ-ын муж улсуудад ажлын 5 өдөр ар гэрт нь байлгаж, хагас, бүтэн сайн өдрүүдэд хорих ялыг эдлүүлэх болжээ” (С.Жанцан, 2014, хуудсд. 17-20).

“Хүн төрөлхтний гэмт хэрэгтэй тэмцэж ирсэн түүх их сонин. Эхний 1000-аад жилд дэлхийн олон орон гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг маш олон төрлөөр цаазлан алж хороож байсан. Ингээд асуудал шийдэгдээгүй, гэмт хэрэг улам харгис болоод байсан. Үүний дараа олон янзаар хорьдог л болсон. Энэ нь тодорхой хэмжээнд сайн талууд үзүүлсэн ч бас сөрөг үр дагавартай байсан. Шоронгоос гарсан гэмт хэрэгтэн маш олон асуудал дагуулсан. Иймд хорихоос гадна нийтэд тустай ажил хийлгэх, торгох, хянан харгалзах арга хэмжээний хүрээнд тэр хүмүүст нөлөөлдөг, гэмт хэргийн улмаас учирсан хор хохирлыг нь арилгуулдаг байя, тэр хүнийг өөрийг нь өөрчилдөг байя гэсэн ийм л хөшүүрэг, механизмыг ярьж байна” (Г.Эрдэнэбат, огноо байхгүй).

Ер нь “үндэслэлтэй болон үндэслэл муутай ялын санкцийг чангаруулах бараг бүх тохиолдолд үр дүн багатай гэдэг нь батлагдсан” (С.Жанцан, 2014, хууд. 20) “Дан ганц хорих ялтай байсан санкц багасаж, сонгох буюу хорихоос өөр төрлийн ялтай санкц эрс нэмэгдсэн нь гэмт хэрэгтэнд ял оногдуулахдаа цээрлүүлэлтийн арга хэрэгслүүдийг хэмнэж ашиглах зарчимтай холбоотой юм. Хэрэв хатуу ялыг их хэмжээгээр хавтгайруулан ногдуулбал, ялангуяа хорихоос өөр төрлийн ялын нэр хүнд буурч, гэмт хэрэгтэй тэмцэх үр нөлөөтэй хэрэглүүр болж чаддаггүй байна” (С.Нарангэрэл, 1999, хууд. 275).

Тиймд энэ үндсэн дээр орчин цагт ял нь хорих болон хорихоос өөр төрлийн ял гэж зааглагдаж буй хандлага түгээмэл болсон учир хорихоос өөр төрлийн буюу нийгмээс гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг тусгаарлахгүй шинжтэй ялуудын ялын тогтолцоонд эзлэх байр суурь, онцлог шинжийг тодорхойлох нь чухал болов.

Нэр томьёоны хувьд гадаад улс орнуудад хорихоос өөр төрлийн ялд “нийгэм - олон нийтэд тулгуурласан ял (community sentence, community based sentence); Сонгох ял (alternative sentence); Хорихоос өөр төрлийн ял (non-custodial sentence) зэргээр оноолт өгсөн боловч, агуулгын хувьд ерөнхийдөө ижил байна.

Хорихоос өөр төрлийн ялын үүсэл зүйг XVIII – XIX зууны соён гэгээрүүлэх буюу хүмүүнлэгийн философийн хөгжлийн үетэй холбож, энэ үеэс бие махбодын хүнд шийтгэл, цаазаар авах, урт удаан хугацаагаар хорих явдлын оронд сонгох боломж бүхий өөр ялуудыг хэрэглэх болсон гэж үзэх нь түгээмэл.

Судалгаанаас үзэхэд хорих ял нь хорихоос өөр төрлийн ялтай харьцуулахад дараах онцлогтой. Үүнд:

- хорих ялын хувьд “хүмүүжүүлэх” ба “цээрлүүлэх” гэсэн 2 үндсэн хэсгээс бүрдэнэ. Цээрлүүлэх хэлбэр нь зөвхөн хуулиар тогтоосон нөхцөл, журам, эрхийн хязгаарлалтын хүрээнд, тодорхой хугацаагаар байлгах мөн чанарыг илэрхийлнэ. Энэ утгаараа хорих ялд хүмүүжлийн гэхээсээ илүүтэй залхаан цээрлүүлэх шинж давамгайлна. Хорих газарт хэрэгжүүлж байгаа хөдөлмөрийн үйл ажиллагаа нь чөлөөт сонголтын бус албадлагын хэлбэрээр явагдана. Хоригдлыг нийгмээс тусгаарлан хүмүүжүүлнэ гэдэг ялангуяа өнөөгийн нөхцөлд боломжгүй байгаа нь практикаас харагдаж байна;

- хорих ялд хүнлэг бус шинж чанар давамгайлдаг, учир нь хорих ял эдлүүлэх дэглэм нь гол төлөв цээрлүүлэх аргад тулгуурлах тул энэ хугацаанд хоригдлын зүгээс аливаа чөлөөт үйлдэл хийх, авьяас чадвараа хөгжүүлэх боломж хязгаарлагддаг;

- хорих ял нь бусад ял шийтгэлээс илүү хүний эрх, эрх чөлөөнд хязгаарлалт тогтоож байдаг. Хорих ял нь хоригдлын эрх зүйн байдалд дараах хэлбэрээр нөлөөлнө.

а/ хоригдлын зарим эрх, эрх чөлөө бүрэн хязгаарлагдана (чөлөөтэй зорчих, сонгох сонгогдох эрх);

б/ хоригдлын зарим эрх, эрх чөлөөнд тодорхой хугацаанд хязгаарлалт тогтооно (хувийн халдашгүй байдал, захидал харилцаа);

в/ хоригдолд түүний хувийн зан байдалд нийцүүлэн зарим төрлийн эрх, үүргийг нөхцөлтэйгөөр тогтооно (хувийн ариун цэврийг чанд сахих, хорих байрны дотоод журмыг дагаж мөрдөх);

г/ хорих газрын алслагдсан байдал зэрэг ял шийтгэлийн агуулгад хамаарахгүй хүчин зүйлс хоригдлын эрх зүйн байдалд нөлөөлнө;

д/ хорих газрын дотоод дэглэмээс гадна хоригдлын дунд “бичигдээгүй хууль” байдлаар тогтсон эрүүгийн шинжтэй хүчин зүйлс тодорхой нөлөө үзүүлнэ (бусад хоригдлын зүгээс үзүүлэх дарамт шахалт, тогтсон дэглэм). Өөрөөр хэлбэл, хорих ял эдлэх нөхцөл нь хүнийг засаж хүмүүжүүлэхээс илүүтэй “гэмт хэргийн мэргэшлийн дамжаа” болох магадлалтай (ННФ, 2022, хуудсд. 14-16).

Эдгээр хүчин зүйлс нь хоригдлын хүмүүжил, зан үйл, сэтгэл санаа, бие бялдар, эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлэхийн зэрэгцээ нийгэмшүүлэхэд хүндрэл үүсгэдэг. Энэ нь нийгмийн зүгээс хорих ялыг гол төлөв эергээр хүлээн авдаггүй тул хорих ял эдэлсэн байдал нь хүний амьдралд насан туршийн “хар толбо” болон үлддэг.

Дээрх бүхий л сөрөг үр дагаврыг даван туулах үр дүнтэй арга замд нийгмээс тусгаарлахгүйгээр оноох ял шийтгэл зүй ёсоор тооцогдож байна. Учир нь хорих

ялыг бодвол нийгмээс тусгаарлахгүйгээр оноох ял шийтгэлд гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэхэд чиглэсэн хүмүүжлийн арга барил давамгайлна.

Хорихоос өөр төрлийн ял нь гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх, түүнчлэн үйлдсэн гэмт үйлдлийг засаж залруулах боломжийг илүү олгодог бөгөөд ялын уламжлалт онолын хандлага буюу зөвхөн цээрлэл үзүүлэх явдлыг эрс шүүмжилсэн, нийгэм-олон нийтэд ил тод, нээлттэй байх, тэдний оролцоо, дэмжлэг, тусламжид тулгуурласан хэлбэртэй байхын зэрэгцээ эдийн засаг, нийгмийн үр өгөөжтэй, ял эдлүүлэх тогтолцооны шинэ хэлбэр юм.

Гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэхийн тулд юуны өмнө ял шийтгэлийн хэлбэрийг боловсронгуй болгох шаардлагатай. Учир нь өнөөг хүртэл гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг залхаан цээрлүүлэх, тарчлаан зовоох хэлбэрийн арга барил шүүхийн болон хууль сахиулах практикт амь бөхтэй оршсоор байна.

Иймд олон нийтийн зүгээс эрүүгийн ял шийтгэлийн бодлогыг илүү хүнлэг, энэрэнгүй, ардчилсан хэлбэрт шилжүүлэх арга замыг тууштай эрэлхийлж эхэлсэн. Эдгээр арга замын нэг нь “нийгмээс тусгаарлахгүйгээр оноох ял шийтгэл” буюу “хорихоос өөр төрлийн ял” юм.

Нийгмээс тусгаарлахгүйгээр оноох ял шийтгэлд ялтны зарим эрхийг тодорхой болзол, нөхцөлтэйгөөр хязгаарлах замаар оноож буй ял шийтгэлийг ойлгоно. Уг ялыг тухайн этгээдийн хувийн зан байдал, ёс суртахууны төлөвшил, үйлдсэн гэмт хэргийн төрөл, нийгэмд учруулсан сөрөг үр дагавар, хохирлын хэмжээ, гэм буруугийн хэлбэр зэрэг олон хүчин зүйлсийг харгалзаж оногдуулна.

Нийгмээс тусгаарлахгүйгээр оноох ял шийтгэлийн давуу тал нь “хүнлэг ёсны үзэл санаа давамгайлсан; ялтныг засаж хүмүүжүүлэх болон нийгэмшүүлэх боломжтой; Эдийн засгийн хувьд хэмнэлттэй” зэрэгт оршино.

Олон улсын туршлагаас харахад ялын сонгох хувилбарын хүрээг тэлж өргөжүүлэхийн тулд юуны өмнө тухайн орны эрүүгийн болон ял, шийтгэл гүйцэтгэх тухай хуульд³ нийгмээс тусгаарлахгүйгээр оноох ялыг⁴ түлхүү тусгасан.

Үүний тулд “ялын бодлогыг өөрчлөх; салбар хуулиудад нэмэлт өөрчлөлт оруулах; эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг өөрчлөн шинэчлэх; шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх хууль тогтоомжийн үзэл баримтлалыг илүү хүнлэг, энэрэнгүй болгох; сонгох хувилбараар оноох ял шийтгэлийн хэлбэрийг өргөжүүлэх замаар хорих ялыг оноох, албадлагын бусад арга хэмжээ хэрэглэх үндэслэл, шаардлагыг улам уян хатан болгоход гол анхаарлаа хандуулах нь зүйтэй юм.

³ МУ-ын хувьд уг хуулийг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай гэж нэрлэдэг.

⁴ МУ-ын хувьд уг ялыг “хорихоос өөр төрлийн ял” гэж нэрлэсэн байна.

Ял шийтгэлийн үр нөлөөг дээшлүүлэхийн тулд “ялтанд үзүүлэх нөлөөллийн арга хэмжээний агуулга, арга барилыг боловсронгуй болгох; ял шийтгэл хэрэгжүүлж буй орчин нөхцөлийг сайжруулах; ялтныг нийгэмшүүлэх боломжийг бүрдүүлэх шаардлагатай. Эдгээр шаардлагыг хорих ялаар хангах боломжгүй болох нь олон жилийн практикаас харагдаж байна.

Ялын бодлого бол гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох хүрээнд ялын оновчтой төрөл, хэлбэрийг хуульчлан тогтоож, сонгон хэрэглэх тухай үзэл баримтлал юм.

Монгол Улс дахь ял эдлүүлэх ажиллагааны өнөөгийн байдлаас харахад хорих ял эдлээд суллагдсан этгээд давтан гэмт хэрэг үйлдэх явдал буурахгүй⁵ байна. Энэ нь хорих байгууллагаас суллагдсаны дараа үзүүлэх нийгэмшүүлэх ажлын тогтолцоо байхгүй, хууль сахиулах байгууллагуудын хүлээсэн чиг үүрэг тодорхой бус, хорихоос өөр төрлийн ялыг хэрэгжүүлэх нэгдсэн тогтолцоо байхгүй зэрэгтэй холбоотой.

Өөрөөр хэлбэл, ялын тогтолцоо, хэлбэр, эрх зүйн зохицуулалтыг Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, хүн амын өсөлт, гэмт хэргийн гаралт, нөхцөл байдалтай уялдуулан өөрчлөх, гадаадын зарим орны ижил чиг үүрэг бүхий байгууллагын туршлагаас суралцан, олон улсын чиг хандлага, загварт нийцүүлэх нь зүйтэй.

Тухайлбал: Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ерөнхий Ассамблейн 1990 оны 10 дугаар сарын 14-ний өдрийн 45/110 дугаар тогтоолоор “Хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээнд холбогдох наад захын жишиг дүрэм” (Токиогийн дүрэм)-ийг 7 бүлэг 23 зүйлтэйгээр батлан гаргасан нь хорих ялаас татгалзах, хорихоос бусад төрлийн ял шийтгэлийг өргөн хэрэглэх нөхцөлийг зарчмын хувьд бүрдүүлсэн чухал зохицуулалт болсон билээ.

Энэхүү Токиогийн дүрэм нь (Едмон, 2012, хууд. 159) хорих ялын хэрэглээг багасгах, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд нийгмийн өмнө хариуцлага хүлээх мэдрэмжийг хөгжүүлэх зорилгыг агуулж, нийгмийн болон хохирогчийн ашиг сонирхлыг хамгаалах, шаардлагатай тохиолдолд хохирогчтой зөвлөлдөж байхыг зөвлөжээ.

Мөн энэ дүрэмд хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээнд хэрэглэх үндсэн зарчмыг тусгасан (НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблей, 1990) бөгөөд дүрмийн гол зорилго нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгмийн хэвийн амьдралд эргэж ороход нь туслах, хорих ялаас татгалзах, ялын нөлөөг цээрлүүлэхээс илүүтэй дахин гэмт

⁵ 2025 оны жилийн эцсийн дүнгээр нийт ял эдэлж буй хоригдогсдын 56.2 хувь нь давтан гэмт хэрэг үйлдсэн байна.

хэрэг үйлдэж давтан гэмт хэрэгтэн болох явдлаас сэргийлэх, төрийн эрх бүхий байгууллагын хяналтад авах замаар хүмүүжүүлэх юм.

Үүнээс гадна хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээ үр дүнтэй байгаа тохиолдолд хугацаанаас нь өмнө уг арга хэмжээг өөрчлөх, хүчингүй болгох, үр дүнд хүрээгүй тохиолдолд шууд хорих ял хэрэглэхээс зайлсхийн хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээгээр солих зэрэг зохицуулалтыг санал болгосон байна.

Түүнчлэн хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх үүрэг бүхий алба хаагч нь амьдралын туршлагатай, мэргэжлийн зохих бэлтгэлтэй, хувийн шинж чанараар тохирох хүн байвал зохино хэмээн тусгайлан заажээ.

Тус дүрмийн хүрээнд хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээг сонгох бололцоотой нөхцөлд шүүх байгууллага дараах байдлаар шийдвэрлэж болохоор зохицуулсан. Үүнд:

- a/ сануулах, зэмлэх, буруушаах зэрэг аман арга хэмжээ;
- b/ хариуцлагаас тэнсэн чөлөөлөх;
- c/ иргэний зарим эрхийг нь хасах;
- d/ нэг удаагийн болон өдрийн торгууль зэрэг мөнгөн шийтгэл, эдийн засгийн арга хэмжээ;
- e/ хөрөнгө хураах, эд хөрөнгө өмчлөх эрхийг нь хасах тогтоол;
- f/ хохирогчид эд хөрөнгийг нь буцааж өгөх, хохирол төлөх тогтоол;
- g/ тэнсэх, шийтгэлийг хойшлуулах;
- h/ хорихоос тэнсэн суллах болон шүүхийн хяналт;
- i/ нийгмийн тустай хөдөлмөр хийлгэх тухай тогтоол;
- j/ тодорхой газар нутагт заавал ирж бүртгүүлж байх болзол тогтоох;
- k/ гэрийн хорио;
- l/ хорихтой холбоогүй бусад арга хэмжээ;
- m/ дээр дурдсан арга хэмжээнүүдийг хослуулан хэрэглэх. Эдгээр нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх бүх шатанд, ялгаварлан гадуурхахгүйгээр хэрэглэнэ. Мөн хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээг хэрэглэх явцад уг этгээд эрх нь зөрчигдсөн гэж үзвэл гомдол гаргах эрхтэй байхаар заасан.

Олонх гэмт хэрэг хорих ялтай, шүүх хорих ангийн төлөвлөгөө биелүүлэгч болж хувирч хавтгайруулж ялладаг зэргээс нийгэм бүхэлдээ шоронжих, энэ нь үндэсний аюулгүй байдлын хэмжээнд тулж очтолоо хүндэрсэн гэсэн шүүмжлэл байдаг нь бодит үнэнээс нэг их зөрөхгүй юм.

Энэ талаар мартахын аргагүй түүхэн сургамж буйг өгүүлбэл: “1984 онд МАХН-ын Төв хороо 316-р тогтоол гаргаж түүнд хорих ял тэнсэх, хуульд зааснаас хөнгөн ял оногдуулах журмыг аль болохоор хэрэглэхгүй байх чиглэлийг Дээд шүүхэд өгч, энэ үндсэн дээр тэр үеийн дээд шүүхийн бүгд хурал өмнө нь дурдсан эрүүгийн эрх зүйн институтийг үлэмж явцуу хүрээнд хэрэглэх тухай тогтоол

гаргасан юм. Үүний дараа тэнсэх явдал үлэмж багасаж шоронгууд ачааллаа даахгүйд хүрчээ. Үүнтэй зэрэгцэн рецидив гэмт хэрэгтний тоо үлэмж өссөн нь статистикаас харагддаг. Энэ байдлаас гарахын тулд тэр үеийн АИХ-ын тэргүүлэгчид Өршөөл үзүүлэх зарлиг гаргаж олон хүнийг ялаас чөлөөлсний дараа сая хэвийн байдалд орж байсан байна” (С.Нарангэрэ, 2006, хууд. 31).

Нэг талаараа ял оногдуулах үйл явцад гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд нэг бүрт зохих ялыг шударгаар оногдуулахын зэрэгцээ гэм буруугүй хэнийг ч гэмт хэрэг үйлдсэн, гэм буруутайд тооцохгүй байх, хүний эрхийг хамгаалах, нэр төрийг сэргээх явдлыг хангах зарчмыг чухалчлах учиртай. Нөгөө талаар ял оногдуулсны үр дүнд гэмт этгээдэд зохих цээрлэл мэдрүүлэх, дахин давтан гэмт хэрэг үйлдэхгүй байх, гэмт хэргийн өсөлт /гаралт/ буурах, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх эрүүгийн хуулийн зорилт, төрийн эрүүгийн бодлого хангагдах ёстой.

Иймд ямар нэг гэмт хэрэгт сэрдэгдэж шалгагдаад суллагдсан буюу ял шийтгэх, гэм буруутайд тооцох үндэслэлгүй болох нь тогтоогдсон хүн эцэстээ нэр төр, алдар хүнд, санаа сэтгэлээрээ хохирох ёсгүй атал бидний өнөө цагт ийм мэт гэм буруугүй хүмүүс яагаад өөр хувь заяа, жам бус тавилантай учирч буй гэж, энэ нь эрүүгийн шүүн таслах ажиллагааны тогтолцоо бүхэлдээ буруу хууль, харалган бодлого, хатуу харгислал, хүчирхийллийн үзэл санаанд нэвт идэгдсэн, өнгө мөнгө, үзэмж давамгайлсан, сэтгэхүй илт хоцрогдсон, бүдүүлэг хэв шинж, зан авираас ангижраагүй, хуурмаг нотлох баримтад хэт их итгэж дотоод итгэлээ алдсан, шийдвэрийнхээ үр дагаврыг хариуцдаггүй, гэм буруугүй гэж тооцогдсон этгээдийн эрх нөхөн сэргэх механизм зогсонги зэрэгтэй холбоотой.

Практикт хуульгүй мэт аашилж, зүйлчлэл буруу хийж байгаа болохоор ийм мэт зүй бус байдал арилна гэдэг бас л хол хөндий юм, гэхдээ энэ бол ажилдаа хайнга хандахгүй байх, жаахан л сэтгэл зүрх гаргах, басхүү хувийн сонирхол үл гаргах, мэдлэг чадвараа дээшлүүлбэл шууд л болчих явдал тул тийм ч их алс ирээдүйн, биелшгүй мөрөөдөл биш билээ.

Удаан хугацаагаар нийгмээс сайн муу нэр зүүж, нийгэмд аюултай гэж утгагүй зүйлээр үндэслэлгүй цоллож тусгаарлагчаад эргээд нийгэмшүүлэх гэж үйл тамаа үзэж, махаа барж буй нь өдгөө үнэн. Одоогийн дүр төрх ийм л байна. Цаашид яах ёстой вэ гэдэг л байгаа мэт боловч байгаа эрх зүйн орчинд ажиллах ур ухаан, мэдлэг дутаж байгаа нь ихэд харуусмаар байдал болж буй юм хэмээн санагдана.

Дүгнэлт, санал

Эх газрын эрх зүйн системийн бүх оронд ял оногдуулах нийтлэг нөхцөл, үндэслэл, журмыг эрүүгийн хуулиар зохицуулж тогтоосон байдаг ба 1-рт ялын хууль ёсны байх /rule by law/, 2-рт ялыг хувь хүнд оногдуулах /нэг бүрчлэн - individulization/ гэсэн 2 зарчмыг гол баримтлалаа болгодог.

Ийм зарчим Герман, Итали, Франц, Хятад, Унгар, Солонгост буй бол харин Бельги, Нидерланд, Норвеги, Парагвай, Япон болон Англи-Америкийн системийн орнуудад ийм зарчмыг бус ялын гарцаагүй, үр нөлөөтэй, шударга байдлыг зөв бодитой хангахад нийтлэг шаардлага нь чиглэгддэг.

“Постсоциалист орнууд болон Орос, Монгол, Хятад зэрэгт **нийгэмд аюултай байдлыг** ял онооход харгалзах гол хүчин зүйлийн нэг гэж үздэгээс үүдэн объектив шалгуурыг чухалчилдаг материалист хандлага зонхилдог бол эх газрын системийн барууны чиглэлийн болон Англи-Америкийн системийн орнуудад гэмт хэргийн хууль зүйн үр дагавар, хууль зөрчигдсөн болон хувь хүн, гэр бүл, улс оронд хор нөлөөтэй гэж үздэгээс үүдэн субъектив шалгуурыг чухалчилдаг натуралист болон либералист хандлага илүү тод илэрч байдгийг харж болно” (Д.Баярсайхан, 2011, хууд. 167):

“Олон Улсын ял оногдуулах зарчимд тодорхой санкцийг хуульчлан, оногдуулах явдлаас аль болох зайлсхийн, алтернатив нөхцөлийг тодорхой боломжит шийдлээр зохицуулах, хүнд биш хэргийн хувьд хянан харгалзах, торгох ялыг өргөн хэрэглэх, баривчлах болон хорих ялын доод хугацааг багаар тооцох, торгуулийг сүүлийн 6 сар хүртэлх сарын дундаж орлогоор тооцох, мөнгөн дүнгээр илэрхийлэх, хорихоос өөр төрлийн ялыг өргөжүүлэн, ял солих процедурыг оновчтой хэрэглэх практик түгээмэл хэрэглэгдэж байна” (Б.Алтангэрэл., 2018).

Монгол Улсын 2015 оны Эрүүгийн хуульд нийт 1088 үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцож “хорих, торгох, зорчих эрхийг хязгаарлах, нийтэд тустай ажил хийлгэх, эрх хасах ялын төрлийг үндсэн болон нэмэгдэл ялын чанартайгаар ногдуулах тухай заажээ” (Э.Жамбалрагчаа, Э.Урангоо, 2021, хууд. 53).

Харин эрүүгийн ялын бодлогын хүрээнд дэлхий дахинд дараах өөрчлөлт хийгдэж байна. Үүнд:

- цаазаар авах ялыг халах (99 улсад бүрэн халсан, зөвхөн 58 улсад хэрэглэдэг);
- бие махбодын шийтгэлээс татгалзах (33 улсад л хэрэглэдэг);
- цөллөгийн хөдөлмөрийг халах (Европ, Ази тивийн олон улс, АНУ-ын хууль тогтоомжоос хассан);
- нийт хөрөнгө хураах ялаас татгалзах (Франц, Монгол, Зүүн Европын улсууд);
- хорихоос өөр төрлийн ял хэрэглэх (торгууль, албадан ажил, тэнсэн, нийтэд тустай ажил, гэрийн хорио);
- эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх үндэслэлийг нэмэх (хохирогчтой эвлэрсэн, аргагүй хамгаалалтын хэмжээ хязгаарыг өргөтгөсөн, хэрэг хариуцах хязгаарлагдмал чадвар гэсэн ойлголт бий болсон);
- насанд хүрээгүй гэмт хэрэгтний эрүүгийн эрх зүйн шийтгэлийг өргөтгөх;

- олон үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцохоо больж, захиргааны зөрчлийн хэмжээнд авч үзэх (жигжиг хулгай, танхай, үр хөндөх г.м).

Улс орнууд хүмүүнлэгийн чиглэлийн хүрээнд өөрчлөлт хийгээд эхэлжээ. “Баруун Европын дийлэнх улс орон цаазаар авах ялыг халсан ба албадан ажил хийлгэх, эд хөрөнгийг бүхэлд нь хураах ялыг хязгаарлаж, нийгмийн үйлчилгээ, хөтөлбөрт хамруулах, нөхөн төлбөр оноох ялыг орлуулан сольж ялын бодлогодоо өөрчлөлт оруулсаар байна” (ННФ, 2022, хуудсд. 42-43).

Ял нь гагцхүү Эрүүгийн хуульд тусгалаа олсон байх, ингэхдээ маш тодорхой бөгөөд үндэслэлтэй томъёологдсон, хуулиас гадуур хэнийг ч яллахгүй байх, хүний эрхийг хангах, хүнлэг энэрэнгүй байх, шударга ёсны тогтолцоог бүрдүүлэх, эзнээ олсон, оновчтой, үр нөлөөтэй, тогтвортой, улс орны онцлог, нийтийн эрх, ашиг сонирхолд нийцсэн, ганц нэг нэмэлт, өөрчлөлт төдийгөөр хандах бус төрийн зөв бодлого, шийдвэрт хөтөлбөр болж үзэл баримтлалын хэмжээнд томъёологдож гарах нь хууль ёсны зарчим бүрнээ хэрэгжих, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ач холбогдлын хувьд манай улсын эрүүгийн эрх зүйн шинэчлэлд нэгэн чухал алхам болно гэж үзэж байна.

Ашигласан эх сурвалж

- Б.Алтангэрэл. (2018). *Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх ажиллагаа*. Улаанбаатар.
- Б.Алтангэрэл. (2018). “*Эрүүгийн ялын гүйцэтгэлийн үр нөлөөнд хийсэн дүн шинжилгээ*” судалгааны ажлын тайлан. Улаанбаатар.
- Г.Улсболд. (2016, 1 17). *Хохирогч хохирч үлддэггүй, хорих ялыг заавал биечлэн эдлүүлдэггүй болно*. Retrieved from <https://itom.mn/article/3097>.
- Г.Эрдэнэбат. (n.d.). *Тэгвэл бүгдээрээ зодолдоод л амьдаръя*. Retrieved from [semuun.niitlech.mn: semuun.niitlech.mn/content/6108.shtml](http://semuun.niitlech.mn:semuun.niitlech.mn/content/6108.shtml).
- Д.Баярсайхан. (2011). *Харьцуулсан эрүүгийн эрх зүй*. . Улаанбаатар.
- Едмон. (2012). *Олон улсын гэрээ хэлэлцээрийн эмхэтгэл*. Улаанбаатар.
- ННФ. (2022). *Зорчих эрхийг хязгаарлах ялын хэрэгжилт /судалгааны тайлан/*. Улаанбаатар.
- НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблей. (1990). “*Хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээнд холбогдох наад захын жишиг дүрэм*”. Токио.
- С.Жанцан. (2014). *Эрүүгийн эрх зүй Боть-II*. . Улаанбаатар.
- С.Нарангэрэл. (1999). *Эрүүгийн эрх зүй /Ерөнхий анги/*. Улаанбаатар.
- ХЗЯам. (2015). *Эрүүгийн хуулийн төсөл*. Улаанбаатар.
- Ц.Очгэрэл. (2017). Торгох ялын хэрэгжилт ба түүний хэрэгжилтэд анхаарах асуудал. “*Хууль сахиулах үйл ажиллагаа: онол, практикийн тулгамдсан асуудал*” сэдэвт эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл, 411.

БАРИВЧЛАХ ШИЙТГЭЛ ЭДЛҮҮЛЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ БА ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE DETENTION ENFORCEMENT AND INTERNATIONAL PRACTICES

Д.Чинзориг. Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн захирал, доктор (Ph.D), хурандаа

D.Chinzorig. Court decision executive school. Director, Ph.D,

Хураангуй: Монгол Улсын баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт, онолын үндэс, олон улсын стандарт болон гадаадын зарим улсын туршлагыг харьцуулан судаллаа. Судалгаагаар баривчлах шийтгэл нь зөвхөн эрх чөлөөг хязгаарлах бус, дахин зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, зан үйлийг өөрчлөх, нийгэмшүүлэх зорилготой болохыг тодорхойлов. Мөн олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдэд хүний эрхийг хамгаалах, хүний нэр төрийг хүндэтгэх, хууль ёсны болон шүүхийн хяналтын зарчмыг баривчлах ажиллагааны үндсэн стандарт болгон тогтоосон байна. Судалгааны үр дүнд Монгол Улсад баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт, нийгэмшүүлэх ажлын тогтолцоог боловсронгуй болгож, хүний эрхэд суурилсан хандлагыг бэхжүүлэх шаардлагатай гэсэн дүгнэлтэд хүрэв.

Abstract: This article examines the legal regulation of the execution of administrative detention sanctions in Mongolia, including its theoretical foundations, international standards, and the experiences of selected foreign countries through a comparative analysis. The study reveals that administrative detention is not merely a measure restricting personal liberty, but also serves the purposes of preventing reoffending, modifying behavior, and facilitating social reintegration. Furthermore, international legal instruments establish the protection of human rights, respect for human dignity, legality, and judicial oversight as fundamental standards governing detention practices. The findings indicate that Mongolia needs to further improve the legal framework governing the execution of administrative detention sanctions, strengthen rehabilitation and social reintegration mechanisms, and promote a human rights-based approach in the implementation of such sanctions.

Түлхүүр үг: баривчлах шийтгэл, баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагаа, хүний эрх, эрх зүйн зохицуулалт, нийгэмшүүлэх ажиллагаа, олон улсын стандарт, харьцуулсан судалгаа.

Key words: administrative detention sanction, execution of sanctions, human rights, legal regulation, social reintegration, international standards, comparative study.

УДИРТГАЛ

Төрийн үндсэн чиг үүргийн нэг нь иргэдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг гэмт хэрэг, зөрчлөөс хамгаалах, хууль зөрчсөн этгээдэд хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэх, нийгэмд шударга ёс, эрх зүйн дэг журмыг тогтоох явдал юм. Энэхүү чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд хууль сахиулах болон шүүх эрх мэдлийн байгууллагаас гадна төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэдийн хамтын ажиллагаа чухал ач холбогдолтой байдаг.

Монгол Улсад 2017 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс мөрдөгдөж эхэлсэн Зөрчлийн тухай хуулиар зөрчлийн ойлголт, төрөл, шийтгэлийн тогтолцоог шинэчлэн тодорхойлж, зөрчил үйлдсэн этгээдэд ногдуулах хариуцлагын хэлбэрийг хуульчилсан. Уг хуульд зааснаар зөрчил нь хууль болон захиргааны хэм хэмжээний актыг зөрчсөн, хуульд шийтгэл оногдуулахаар заасан үйлдэл, эс үйлдэхүй бөгөөд эрх зүйн хэм хэмжээг зөрчсөн, нийгэмд хор уршигтай, гэм буруутай шинжийг агуулсан байдаг.

“Зөрчил нь гэмт хэргээс нийгмийн хор аюулын шинж чанар, хэр хэмжээгээрээ ялгагдах боловч эдгээр нь харилцан уялдаа холбоотой, эрх зүйн хариуцлагын нэгдмэл тогтолцооны бүрэлдэхүүн хэсэг болдог. Иймээс зөрчил, түүний шалтгаан нөхцөл, үр дагавар болон хүлээлгэх шийтгэлийн үр нөлөөг онол, арга зүй, практикийн түвшинд судлах шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

Зөрчлийн тухай хуульд заасан шийтгэлийн төрлөөс баривчлах шийтгэл нь зөрчил үйлдсэн этгээдийг тодорхой хугацаагаар нийгмээс тусгаарлан саатуулах замаар хэрэгждэг онцлогтой. Энэхүү шийтгэл нь зөвхөн албадлагын шинжтэй төдийгүй зөрчил үйлдэгчийн зан үйлд нөлөөлөх, дахин зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, хууль дээдлэх хандлагыг төлөвшүүлэх зорилгыг агуулдгаараа бусад шийтгэлээс ялгаатай юм. Иймээс баривчлах шийтгэлийг хэрэгжүүлэх ажиллагаа нь эрх зүйн болон нийгэмшүүлэх чиг үүргийг хослуулсан өвөрмөц тогтолцоо гэж үзэх үндэслэлтэй” (Зөрчлийн тухай хууль, 2017).

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын харьяа баривчлах төв, байрууд нь баривчлах шийтгэлийн талаарх шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэхийн зэрэгцээ баривчлагдсан этгээдийн зан үйлийг өөрчлөх, эерэг хандлага төлөвшүүлэхэд чиглэсэн сургалт, нөлөөллийн ажлыг хэрэгжүүлдэг. Гэвч баривчлагдсан этгээдэд чиглэсэн нөлөөллийн ажил, олон талт хамтын ажиллагааны тогтолцоо, дахин зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх механизм хангалттай хөгжөөгүй, эрх зүйн зохицуулалтын хувьд бие даасан тогтолцоо бүрэн төлөвшөөгүй байна.

Сүүлийн жилүүдэд баривчлах шийтгэл ногдуулсан иргэдийн тоо тогтмол өндөр байгаа бөгөөд уг шийтгэлийг хэрэгжүүлэх явцад тулгамдаж буй эрх зүйн болон практик асуудлыг судалсан бүтээл, шинжилгээ харьцангуй хомс байна. Түүнчлэн баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааг олон улсын жишиг, хүний

эрхийн зарчимд нийцүүлэн боловсронгуй болгох шаардлага улам бүр нэмэгдэж байна.

Иймд энэхүү өгүүллээрээ баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааны онол, олон улсын эрх зүйн зохицуулалт, тулгамдаж буй асуудлыг шинжлэн судалж, гадаад орны туршлагатай харьцуулан дүгнэлт хийж, санал боловсруулахыг зорилоо.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт нь тухайн улсын эрүүгийн болон зөрчлийн эрх зүйн тогтолцоотой нягт холбоотой байдаг. Улс орнууд баривчлах шийтгэлийг хэрэгжүүлэх арга хэлбэр, хугацаа, нөхцөл, журмыг харилцан адилгүйгээр зохицуулдаг боловч хүний эрхийг хамгаалах, хууль дээдлэх зарчмыг хангах нийтлэг шаардлагад тулгуурлан хөгжиж байна. Иймээс баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгохын тулд гадаадын улс орнуудын туршлага болон олон улсын эрх зүйн нийтлэг хэм хэмжээг судлах нь онолын болон практик ач холбогдолтой юм.

Орчин үеийн ял, шийтгэлийн бодлого нь зөвхөн гэмт хэрэг, зөрчил үйлдсэн этгээдийг шийтгэхээс гадна нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах, дахин зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, хууль дээдлэх хандлагыг төлөвшүүлэх, нийгмийн эсрэг зан үйлийг өөрчлөхөд чиглэж байна. Энэ хүрээнд эрх чөлөөг хязгаарлах аливаа арга хэмжээ нь хүний эрхийг хүндэтгэх, хууль ёсны байх, шаардлагатай бөгөөд зохистой байх зарчмуудад нийцсэн байх ёстой гэж олон улсын эрх зүйд үздэг.

“Баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааны олон улсын эрх зүйн үндсийг Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас баталсан хүний эрхийн суурь баримт бичгүүд бүрдүүлдэг. Үүнд Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал (1948), Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт (1966), Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийн эсрэг конвенц (1984), Аливаа хэлбэрээр саатуулагдсан болон хоригдсон хүмүүсийг хамгаалах зарчмуудын цогц (1988), Хоригдлуудтай харьцах наад захын жишиг дүрэм буюу Манделлагийн дүрэм зэрэг олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүд хамаарна” (ХЭҮК, 2014).

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалд хүн бүр амьд явах, эрх чөлөөтэй байх, халдашгүй дархан байх эрхтэй бөгөөд хэнийг ч дур мэдэн баривчлах, саатуулах, эрүүдэн шүүх, хүнлэг бусаар харьцахыг хориглосон байдаг. Мөн хууль шүүхийн өмнө эрх тэгш байх зарчмыг тунхагласан нь баривчлах ажиллагаанд мөрдөх суурь зарчим болж байна.

“Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактад хүний эрх чөлөө, халдашгүй байдлыг хамгаалах баталгааг илүү тодорхой зохицуулсан байдаг. Тухайлбал, хэнийг ч хуульд зааснаас өөр үндэслэлээр баривчлах, цагдан хорихыг хориглож, баривчлагдсан этгээдэд баривчилсан шалтгаан, эрх зүйн үндэслэлийг нэн даруй мэдэгдэх, шүүхээр хууль ёсны байдлыг хянуулах, хууль бус баривчилгааны улмаас учирсан хохирлоо нөхөн төлүүлэх эрхийг баталгаажуулсан байна” (Ерөнхий Ассамблей 1966 оны 12 дугаар сарын 16-ны 2200А(XXI) тоот тогтоолоор, 1976 оны 3 дугаар сарын 23-ны өдөр хүчин төгөлдөр болсон). Түүнчлэн эрх чөлөөгөө хасуулсан хүн бүртэй хүнлэг харьцаж, хүний нэр төрийг хүндэтгэх, ял шийтгүүлээгүй этгээдийг ял эдэлж буй хүмүүсээс тусгаарлах зэрэг шаардлагыг тогтоосон нь баривчлах ажиллагаанд баримтлах олон улсын нийтлэг стандарт юм.

Эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенц нь баривчлагдсан болон саатуулагдсан этгээдэд эрүүдэн шүүх, хэрцгий, хүнлэг бус харьцаа үзүүлэхээс урьдчилан сэргийлэх үүргийг оролцогч улсуудад хүлээлгэдэг. Үүний хүрээнд хууль тогтоомж, захиргааны болон шүүхийн арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээс гадна баривчлагдсан хүмүүстэй харьцдаг албан тушаалтнуудын сургалт, бэлтгэлд хүний эрхийн асуудлыг заавал тусгахыг шаарддаг (НҮБ, 1987.06.26).

Мөн “Аливаа хэлбэрээр саатуулагдсан болон хоригдсон хүмүүсийг хамгаалах зарчмуудын цогцод саатуулагдсан болон хоригдсон бүх этгээдийн нэр төрийг хүндэтгэх, тэдэнтэй энэрэнгүй харьцах, баривчлах ажиллагааг зөвхөн эрх бүхий байгууллага хуульд заасан журмын дагуу хэрэгжүүлэх, шүүхийн хяналтыг хангах, эрүүдэн шүүх болон хүнлэг бус харьцааг хориглох зэрэг суурь зарчмуудыг тусгасан байдаг. Түүнчлэн саатуулагдсан этгээдийг ял эдэлж байгаа этгээдээс тусгаарлах, эрх нь зөрчигдсөн тохиолдолд шүүх болон эрх бүхий байгууллагад гомдол гаргах эрхийг баталгаажуулсан нь баривчлах ажиллагааны эрх зүйн хамгаалалтын чухал механизм болж байна” (Ерөнхий Ассамблейн, 1988 оны 12 дугаар сарын 9-ний өдрийн 43/173 дугаар тогтоолоор батлав.).

Дээрх олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдээс үзэхэд баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагаанд хүний эрхийг дээдлэх, хууль ёсны байх, шүүхийн хяналтыг хангах, хүний нэр төрийг хүндэтгэх, эрүүдэн шүүх болон хүнлэг бус харьцаанаас ангид байлгах зарчмууд нийтлэг мөрдөгдөж байна. Иймээс Монгол Улсад баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт нь эдгээр олон улсын стандартад нийцсэн байх шаардлагатай бөгөөд хүний эрхэд суурилсан шийтгэл хэрэгжүүлэх тогтолцоог боловсронгуй болгох нь чухал ач холбогдолтой юм.

Гадаадын зарим улс орнуудын туршлагаас үзэхэд ял шийтгэл эдлүүлэх байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалт нь харилцан адилгүй боловч хүний эрхийг

хангах, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлэх нийтлэг зорилгыг баримталж байна.

Америкийн Нэгдсэн Улсад эрүүгийн эрх зүйн тогтолцоо нь холбооны болон муж улсын түвшинд хэрэгждэг онцлогтой бөгөөд гэмт хэргийг хүндийн зэрэглэлээр ангилан ял шийтгэл оногдуулдаг. Тус улсын эрүүгийн бодлогод нийгмээс тусгаарлах, хяналт тавих механизм өндөр хөгжсөнөөс гадна пробацийн хяналт, гэрийн хорио, цахим бугуйвч, зан үйл өөрчлөх сургалт, сэтгэл зүйн болон донтолтын эмчилгээ зэрэг арга хэмжээг өргөн хэрэглэдэг. Иймээс ял шийтгэлийн хэрэгжилт нь зөвхөн хорих байгууллагын үйл ажиллагаагаар хязгаарлагдахгүй, олон байгууллагын хамтын ажиллагаанд тулгуурладаг онцлогтой.

Англи Улсын хувьд хорихоос өөр төрлийн ял, олон нийтийн оролцоонд суурилсан нөлөөллийн арга хэмжээг өргөн хэрэглэх бодлого баримталдаг. Тухайлбал, олон нийтийн ажил хийх, сургалт, хөтөлбөрт хамрагдах, зан үйл өөрчлөх сургалт авах, сэтгэцийн эрүүл мэндийн болон донтох эмчилгээ хийлгэх, тодорхой газар оршин суух, зорчих эрхийг хязгаарлах зэрэг олон төрлийн шаардлагыг шүүхээс оногдуулдаг. Энэ нь ял шийтгэлийг зөвхөн шийтгэх хэрэгсэл бус нийгэмшүүлэх, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх механизм гэж үздэг хандлагыг илэрхийлж байна (Д.Баярсайхан, 2012, хууд. 229).

Бүгд Найрамдах Австри Улсад эрүүгийн хариуцлагын тогтолцоо нь хүмүүнлэг зарчимд тулгуурласан бөгөөд хорих ялтай зэрэгцэн торгууль, эрх хязгаарлах, албадан эмчилгээ, хүмүүжлийн болон урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг өргөн хэрэглэдэг. Түүнчлэн торгуулийн ял төлөх боломжгүй этгээдэд өөр төрлийн ял оногдуулах, нийгэмд тустай хөдөлмөр эрхлүүлэх зэрэг уян хатан зохицуулалтыг хэрэгжүүлдэг нь ялын үр нөлөөг дээшлүүлэхэд чиглэж байна.

Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын хувьд баривчлах шийтгэлийг хэрэгжүүлэх эрх бүхий байгууллагын чиг үүргийг хуульд тодорхой зохицуулсан бөгөөд торгох, олон нийтийн ажил хийлгэх, эрх хязгаарлах, баривчлах, хорих зэрэг ял тус бүрийг хэрэгжүүлэх ажиллагааг бие даасан бүлгээр нарийвчлан зохицуулжээ. Энэ нь ял шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн тодорхой байдал, хэрэгжилтийн үр нөлөөг хангах ач холбогдолтой байна.

Польш Улсын Эрүүгийн хуульд ял шийтгэлийн төрлийг торгох, эрх чөлөөг хязгаарлах, хорих, 25 хүртэл жилийн хугацаагаар хорих болон бүх насаар хорих ял гэж ангилан хуульчилсан байдаг. Энэхүү зохицуулалтаас харахад Польш Улс хорихоос өөр төрлийн ял шийтгэлийг эрх чөлөөг хязгаарлах болон торгох хэлбэрээр хэрэгжүүлдэг бөгөөд ял шийтгэлийн тогтолцоонд эрх чөлөөг хязгаарлах ял чухал байр суурь эзэлдэг байна.

Эрх чөлөөг хязгаарлах ял нь нэгээс арван хоёр сарын хугацаатай хэрэгжих бөгөөд ялтан шүүхийн зөвшөөрөлгүйгээр оршин суугаа газраа өөрчлөхгүй байх,

шүүхээс оноосон үүргийг биелүүлэх, ял эдлэлтийн талаар үнэн зөв мэдээлэл өгөх зэрэг үүргийг хүлээнэ. Түүнчлэн нийгэмд тустай ажил хөдөлмөр эрхлэх хэлбэрийг өргөн хэрэглэдэг бөгөөд ялтан сар бүр тодорхой хэмжээний цагийг эрүүл мэнд, нийгмийн хамгаалал, буяны болон орон нутгийн байгууллагуудад цалин хөлсгүйгээр ажиллах үүрэгтэй байдаг.

Мөн Польш Улсад тодорхой албан тушаал эрхлэх, тодорхой үйл ажиллагаа явуулах, тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг хасах зэрэг эрүүгийн эрх зүйн албадлагын арга хэмжээг өргөн хэрэглэдэг. Ялангуяа согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодсон, хөдөлгөөний аюулгүй байдалд ноцтой аюул учруулсан тохиолдолд жолоодох эрхийг удаан хугацаагаар, зарим нөхцөлд бүх насаар нь хасах зохицуулалттай байна. Ийнхүү Польш Улсын ял шийтгэлийн бодлого нь эрх чөлөөг бүрэн хязгаарлах хорих ялаас илүүтэйгээр нийгмийн хяналт, хөдөлмөр эрхлүүлэх, тодорхой эрхийг хязгаарлах замаар ял шийтгэлийн зорилгыг хэрэгжүүлэхэд чиглэж байгаагаараа онцлогтой байна.

“Оросын Холбооны Улсад эрүүгийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын тогтолцоо нь ялын төрөлтэй шууд уялдсан бүтэцтэйгээр зохион байгуулагдсан байдаг. Эрүүгийн ял шийтгэлийг хэрэгжүүлэх үндсэн чиг үүргийг Хууль зүйн яамны харьяа эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагууд хэрэгжүүлдэг бөгөөд байгууллагын бүтэц, чиг үүргийг Эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд нарийвчлан зохицуулсан байна.

Тус улсын тогтолцоонд эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд хяналт тавих байгууллага, засан хүмүүжүүлэх төв, баривчлах байр болон засан хүмүүжүүлэх байгууллагууд багтдаг. Эдгээр байгууллагууд нь ял шийтгэлийн төрөл бүрийн онцлогт нийцүүлэн ажилладаг бөгөөд эрх чөлөөг хязгаарлах, албадан хөдөлмөр эрхлүүлэх, баривчлах, хорих ял зэрэг шийтгэлийг хэрэгжүүлдэг байна.

ОХУ-ын эрүүгийн хуульд ял шийтгэлийг үндсэн, нэмэлт болон хосолсон гэсэн ангиллаар зохицуулдаг. Үндсэн ялд торгууль, албадан ажил хийлгэх, засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэх, баривчлах, эрх чөлөөг хязгаарлах, тодорхой хугацаагаар хорих, бүх насаар хорих зэрэг ялууд хамаардаг бол нэмэлт ялд төрийн шагнал, цол хэргэм хасах зэрэг шийтгэлүүд багтдаг. Түүнчлэн эрх чөлөөг хязгаарлах, албадан хөдөлмөр эрхлүүлэх, тодорхой үйл ажиллагаа эрхлэх эрхийг хасах зэрэг хорихоос өөр төрлийн ял шийтгэлийг бие даасан байдлаар хэрэгжүүлэх байгууллагын тогтолцоог бүрдүүлсэн нь ял шийтгэлийн хэрэгжилтийг илүү төрөлжүүлсэн байдлаар зохион байгуулах боломжийг бүрдүүлжээ” (ОХУ, 2001).

Дээрх улс орнуудын туршлагаас үзэхэд баривчлах болон бусад төрлийн ял шийтгэлийг хэрэгжүүлэх ажиллагаанд дараах нийтлэг чиг хандлага ажиглагдаж байна. Үүнд: нэгдүгээрт, хүний эрхийг хамгаалах зарчмыг тэргүүн ээлжид тавих,

хоёрдугаарт, хорихоос өөр төрлийн ял, албадлагын арга хэмжээг өргөн хэрэглэх; гуравдугаарт, зан үйл өөрчлөх сургалт, сэтгэл зүйн болон нийгмийн үйлчилгээтэй уялдуулах, дөрөвдүгээрт, цахим хяналт болон орчин үеийн технологийг ашиглах; тавдугаарт, төрийн байгууллагаас гадна олон нийт, гэр бүл, төрийн бус байгууллагын оролцоог хангах зэрэг болно.

Иймээс Монгол Улсын баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааг боловсронгуй болгохдоо хүний эрхэд суурилсан хандлагыг бэхжүүлэх, зан үйлд нөлөөлөх сургалт, нийгэмшүүлэх ажлын агуулгыг өргөжүүлэх, олон байгууллагын хамтын ажиллагааг сайжруулах, баривчлах шийтгэлийг хэрэгжүүлэх эрх зүйн зохицуулалтыг илүү нарийвчлан боловсронгуй болгох шаардлагатай байна.

ДҮГНЭЛТ

Баривчлах шийтгэл нь зөрчил үйлдсэн этгээдэд төрөөс хүлээлгэж буй эрх зүйн хариуцлагын нэг хэлбэр бөгөөд зөвхөн эрх чөлөөг тодорхой хугацаагаар хязгаарлах бус, дахин зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, хууль дээдлэх хандлагыг төлөвшүүлэх, зан үйлийг өөрчлөх агуулгыг давхар агуулдаг онцлогтой байна. Иймээс баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааг зөвхөн шийдвэр гүйцэтгэх үйл ажиллагаа гэж үзэхээс илүүтэйгээр хүмүүжүүлэх, нийгэмшүүлэх, урьдчилан сэргийлэх цогц тогтолцоо гэж үзэх шаардлагатай байна.

Олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдэд баривчлагдсан болон эрх чөлөөгөө хасуулсан этгээдтэй хүнлэг харьцах, хүний нэр төрийг хүндэтгэх, хууль ёсны үндэслэлгүйгээр эрх чөлөөг нь хязгаарлахгүй байх, эрүүдэн шүүх болон хүнлэг бус харьцаанаас ангид байлгах зарчмыг нийтлэгээр тогтоосон байна. Монгол Улс эдгээр олон улсын гэрээ, конвенцод нэгдэн орсон улсын хувьд үндэсний хууль тогтоомж болон практик ажиллагаагаа уг стандарт, шаардлагад нийцүүлэх үүрэг хүлээж байна.

Гадаадын улс орнуудын туршлагаас үзэхэд баривчлах болон бусад төрлийн ял шийтгэлийг хэрэгжүүлэх ажиллагаа нь хүний эрхэд суурилсан, нийгэмшүүлэх чиг баримжаатай болж хөгжиж байгаа нийтлэг хандлага ажиглагдаж байна. Ялангуяа зан үйл өөрчлөх сургалт, сэтгэл зүйн үйлчилгээ, донтолтын эмчилгээ, цахим хяналт, олон нийтийн оролцоо, пробацийн хяналт зэрэг арга хэрэгслийг ашиглан дахин гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэх эрсдэлийг бууруулахад анхаарч байна. Энэ нь шийтгэлийн үр нөлөөг зөвхөн тусгаарлалтын хэмжээгээр бус нийгэмд үзүүлэх урт хугацааны эерэг нөлөөллөөр үнэлэх чиг хандлага давамгайлж байгааг харуулж байна.

Монгол Улсын хувьд баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага хэрэгжүүлж байгаа боловч баривчлагдсан этгээдийн зан үйлд нөлөөлөх, дахин зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, нийгэмшүүлэх чиглэлийн ажлын эрх зүйн зохицуулалт, арга зүй, хамтын

ажиллагааны тогтолцоо хангалттай хөгжөөгүй байна. Түүнчлэн баривчлах шийтгэлийг хэрэгжүүлэх асуудлыг бие даасан хуулиар зохицуулаагүй, бусад хууль тогтоомжид тархай байдлаар тусгасан нь эрх зүйн зохицуулалтын тодорхой байдал, хэрэгжилтийн үр нөлөөнд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй байна.

Иймд баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгож, хүний эрхийн олон улсын стандартад нийцүүлэх, зан үйлд нөлөөлөх сургалт, хүмүүжлийн ажлын агуулгыг сайжруулах, төрийн болон төрийн бус байгууллага, гэр бүл, орон нутгийн байгууллагуудын хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх, баривчлагдсан этгээдийг дахин зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх цогц тогтолцоог бүрдүүлэх шаардлагатай гэж дүгнэлээ.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд баривчлах шийтгэлийн үр нөлөө нь зөвхөн шийтгэл оногдуулсан хугацаанд анхаарах бус харин тухайн этгээдийн зан үйл, хандлагад үзүүлж буй өөрчлөлт, нийгэмд эргэн дасан зохицох боломж, дахин зөрчил үйлдэхгүй байх нөхцөлийг бүрдүүлж буй байдлаар хэмжигдэх ёстой бөгөөд энэ нь цаашдын эрх зүйн шинэчлэл, бодлогын хөгжлийн чухал чиглэл болох нь тогтоогдож байна.

САНАЛ

1. Зан үйлд нөлөөлөх албадан сургалтын үр нөлөөг сайжруулах чиглэлээр мэргэшсэн сургалтын байгууллага, багш нараар түлхүү заалгах, сургалтын орчин үеийн арга хэлбэрийг ашиглан сургалтын чанарыг сайжруулах;
2. Баривчлах байрны дотоод журмыг зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг нэмэгдүүлж, шийтгэлийн шинжийг тодотгох;
3. Баривчлагдсан этгээдийг хөдөлмөрлүүлэх нөхцөл, боломжийг бүрдүүлэхэд орон нутгийн засаг, захиргааны байгууллагатай хамтран ажиллан, төлбөр төлөлтийг нэмэгдүүлэх.
4. Баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааг нэг тогтолцоотой, сургалт – нөлөөлөл – үр дүн бүхий цогц хэлбэрээр хөгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлж, туршилт хэлбэрээр хөгжүүлэх, баривчлах шийтгэл эдлэгчдийг дахин хууль зөрчихгүй байх үр дүнгийн төрөлжсөн загварт шилжих;

Ашигласан эх сурвалж

1. Д.Баярсайхан. (2012). *“Харьцуулсан эрүүгийн эрх зүй”*. Улаанбаатар.
2. Ерөнхий Ассамблей 1966 оны 12 дугаар сарын 16-ны 2200А(XXI) тоот тогтоолоор. (1976 оны 3 дугаар сарын 23-ны өдөр хүчин төгөлдөр болсон). *Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт*.

3. Ерөнхий Ассамблейн. (1988 оны 12 дугаар сарын 9-ний өдрийн 43/173 дугаар тогтоолоор батлав.). *Аливаа хэлбэрээр саатуулагдсан болон хоригдсон хүмүүсийг хамгаалах зарчмууд*.
4. НҮБ. (1987.06.26). *Эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенц*. Нью-Йорк: 1984 оны 12 дугаар сарын 10-ны өдөр.
5. ОХУ. (2001). *Захиргааны эрх зүйн зөрчлийн тухай хууль*. Москва.
6. УИХ. (2017). Зөрчлийн тухай хууль. *Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл*, №24.
7. ХЭҮК. (2014). *"Хүний эрхийн баримт бичиг, зөвлөмж, тогтоол, шийдвэрийн эмхэтгэл"*. Улаанбаатар.

ХҮНИЙ ЭРХЭД СУУРИЛСАН ХОРИГДЛЫГ НИЙГЭМШҮҮЛЭХ АЖИЛ

SOCIAL REINTEGRATION OF PRISONERS BASED ON HUMAN RIGHTS

П.Баярбаатар. Дотоод хэргийн их сургуулийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Ял эдлүүлэх эрх зүйн тэнхимийн дэд профессор, доктор (Ph.D), дэд хурандаа

P.Bayarbaatar, Ph.D, Lieutenant colonel, Associate Professor, Department of Law in Sentencing of Court decision execution school, University of Internal Affairs.

Товч агуулга: Хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг хүний эрхэд суурилсан хандлагын хүрээнд онол, эрх зүйн болон практик талаас нь судаллаа. Судалгааны зорилго нь хоригдлыг нийгэмшүүлэх ажлын мөн чанар, ач холбогдлыг тодорхойлох, түүнийг хэрэгжүүлэхэд баримтлах олон улсын эрх зүйн зарчим, стандартыг шинжлэн судлахад оршино. Судалгаанд баримт бичгийн шинжилгээ, харьцуулсан болон задлан шинжлэх аргыг ашигласан бөгөөд хүний эрхийн чиглэлээрх олон улсын гэрээ, конвенц, НҮБ-ын хоригдолтой харьцах стандарт дүрэм, холбогдох эрдэм шинжилгээний бүтээлүүдэд дүн шинжилгээ хийв.

Судалгааны үр дүнгээс харахад хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа нь зөвхөн ял эдлүүлэх үйл явц бус, харин хувь хүний нэр төр, эрх, хөгжих боломжийг хүндэтгэн хамгаалах замаар нийгэмд эргэн нэгтгэх цогц үйл ажиллагаа болох нь тогтоогдов. Түүнчлэн боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, мэргэжлийн сургалт, нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн үйлчилгээ зэрэг нь хоригдлын эерэг зан төлөвийг төлөвшүүлэх, дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг бууруулахад чухал ач холбогдолтой болохыг судалгаагаар тодорхойлов. Мөн хүний эрхэд суурилсан нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа нь хоригдлын эрхийг хангахаас гадна нийгмийн аюулгүй байдал, тогтвортой хөгжилд хувь нэмэр оруулах ач холбогдолтой байна.

Abstract: This article examines prisoner socialization from theoretical, legal, and practical perspectives within a human rights-based approach. The purpose of the study is to identify the nature and significance of prisoner socialization and to analyze the international legal principles and standards that guide its implementation. The research employed document analysis, comparative analysis, and analytical methods to examine international human rights instruments, conventions, the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, and relevant scholarly literature.

The findings indicate that prisoner socialization is not merely a process of serving a sentence, but a comprehensive approach aimed at facilitating prisoners' reintegration into society while respecting and protecting their human dignity, rights, and

opportunities for personal development. The study further reveals that education, employment, vocational training, social work services, and psychological support play a significant role in fostering positive behavioral change and reducing the risk of recidivism. Moreover, a human rights-based approach to prisoner socialization contributes not only to the protection of prisoners' rights but also to social safety, social cohesion, and sustainable development.

Therefore, it is essential to implement prisoner socialization programs in accordance with international human rights standards and the principles of social work, while strengthening educational opportunities, vocational training, employment support, and social assistance mechanisms to facilitate successful reintegration into society.

Түлхүүр үг: хоригдол, нийгэмшүүлэх ажил, хүний эрх, нийгмийн ажил, дахин нийгэмшүүлэх, хорих байгууллага, Нельсон Манделлагийн дүрэм, нийгэмд эргэн нэгтгэх.

Key words: n, human rights, social work, rehabilitation, reintegration, correctional institutions, Nelson Mandela Rules, recidivism prevention.

УДИРТГАЛ

Хорих ял нь дэлхийн ихэнх улсын эрүүгийн эрх зүйн тогтолцоонд хэрэглэгддэг хамгийн түгээмэл бөгөөд хүний эрхэд хамгийн хүчтэй нөлөөлөл үзүүлдэг эрүүгийн хариуцлагын хэлбэрийн нэг юм. Гэвч орчин үеийн эрүүгийн бодлого нь хорих ялыг зөвхөн шийтгэл хэрэгжүүлэх хэрэгсэл гэж үзэхээс татгалзаж, ял эдэлж буй хүнийг нийгэмд эргэн нэгтгэх, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, хүний эрхийг хангах цогц үйл ажиллагаа болгон хөгжүүлэхэд чиглэж байна.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага болон олон улсын хүний эрхийн байгууллагуудаас хоригдлыг хүнлэг харьцах, хүний нэр төрийг хүндэтгэх, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, мэргэжлийн сургалт, нийгмийн халамжийн үйлчилгээгээр дамжуулан нийгэмд эргэн нэгтгэх бодлогыг гишүүн орнуудад тогтмол зөвлөсөөр ирсэн. Тухайлбал, “Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал”, “Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт”, “Хоригдолтой харьцах НҮБ-ын наад захын жишиг дүрэм (Нельсон Манделлагийн дүрэм)” зэрэг олон улсын баримт бичгүүдэд хоригдлыг засан хүмүүжүүлэх, хөгжүүлэх, нийгэмд эргэн нэгтгэх асуудлыг хорих байгууллагын үндсэн чиг үүргийн нэг болохыг тодорхойлсон байдаг.

Хоригдлыг нийгэмшүүлэх асуудал нь зөвхөн эрүүгийн ял эдлүүлэх ажиллагааны хүрээний асуудал бус, харин хүний эрх, нийгмийн ажил, криминологи, сэтгэл судлал, сурган хүмүүжүүлэх ухаан зэрэг олон шинжлэх ухааны огтлолцолд орших цогц асуудал юм. Учир нь хорих ял эдэлж байгаа хүн

нь эрх зүйн хувьд тодорхой эрх нь хязгаарлагдсан боловч хүний үндсэн эрх, нэр төр, хөгжих эрхээ хадгалсан хэвээр байдаг онцлогтой.

Судлаачдын үзэж байгаагаар гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг нийгмийн идэвхтэй, ашигтай харилцаанд оролцуулах, эерэг үнэт зүйл, зан төлөвийг төлөвшүүлэх, боловсрол, хөдөлмөрийн ур чадвар эзэмшүүлэх нь дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг бууруулах үр нөлөөтэй байдаг. Иймээс хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа нь хүний эрхэд суурилсан, хувь хүний хэрэгцээ, онцлогт нийцсэн, шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр зохион байгуулагдах шаардлагатай байна.

Монгол Улс НҮБ-ын гишүүн орны хувьд хүний эрхийн олон улсын гэрээ, конвенцоор хүлээсэн үүргээ хэрэгжүүлэх, хорих байгууллагын үйл ажиллагааг олон улсын стандарттай нийцүүлэх зорилтыг дэвшүүлэн ажиллаж байна. Гэсэн хэдий ч хоригдлыг нийгэмшүүлэх ажлын агуулга, арга зүй, хүний эрхэд суурилсан хандлагын хэрэгжилтийг онол, практикийн түвшинд цаашид боловсронгуй болгох шаардлага байсаар байна.

Иймд энэхүү өгүүллийн зорилго нь хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааны хүний эрхийн үзэл баримтлал, олон улсын эрх зүйн үндэс, онолын хандлагыг судалж, хүний эрхэд суурилсан нийгэмшүүлэх ажлын мөн чанар, ач холбогдлыг тодорхойлоход оршино.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Нийгэмшүүлэх (socialization) нь хувь хүнийг нийгмийн үнэт зүйл, хэм хэмжээ, зан үйлийн хэв маягт дасан зохицуулж, нийгмийн гишүүний хувьд үүргээ хэрэгжүүлэх чадвартай болгох тасралтгүй үйл явц юм. Криминологи, пенологи болон нийгмийн ажлын шинжлэх ухаанд хоригдлыг нийгэмшүүлэх асуудлыг дахин нийгэмшүүлэх (resocialization), засан өөрчлөх (correction), нийгмийн нөхөн сэргээлт (social rehabilitation), дасан зохицуулах (adaptation) зэрэг ойлголтын хүрээнд авч үздэг.

Гэмт хэрэг үйлдсэн хүн нь бусад хүмүүстэй олон талт, системтэй харилцаанд орох явцад үүсэж бий болсон нийгмийн сөрөг шинж чанарыг нэгтгэсэн цогц үйл ажиллагаа, танин мэдэхүй, харилцааны субъектийн хувьд зөвхөн засан хүмүүжих буюу нийгэмших боломж бүхий шинж чанараар хязгаарлагддаггүй байна. “Гэмт хэрэг үйлдсэн хүний нийгмийн шинж чанар нь түүнийг нийгмийн бүлэг, хамтлагийн гишүүн зэрэг нийтлэг шинж чанарынх нь хувьд авч үзэхэд хүргэдэг төдийгүй идэвхтэй, ашигтай нийгмийн харилцаанд оруулах явдал нь түүний нийгэмших буюу нийгмийн хэвийн амьдралд гарахад чухал нөхцөл” (Жанцан. Н, 2000, хууд. 45) бүрддэг гэжээ. Үүнээс үзвэл, хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаанд нийгмийн шинжлэх ухаан тэр дундаа нийгмийн

ажлын онол, үзэл баримтлалыг үндэс болгон хүний эрхийг ханган хэрэгжүүлэх нь зүйтэй юм.

ОХУ-ын нийгмийн ажлын судлаачдын дунд нийгмийн ажлын онолыг нийгмийн шинжлэх ухааны аль салбарын нөлөө дор оршиж байгаа шинжээр нь ангилах хандлага түгээмэл байдаг. Тухайлбал, И.М Невлева болон Л.В Соловьева нар “социологи, сэтгэл судлал, сурган хүмүүжүүлэх, хууль зүйн шинжлэх ухаан бол нийгмийн ажилд хамгийн ихээр нөлөөлдөг шинжлэх ухаан юм. Тиймээс хоригдлыг нийгэмшүүлэх онолын сэтгэлгээнд сэтгэл зүйд баримжаалсан, социологид баримжаалсан, цогц шинжид баримжаалсан гэсэн гурван хандлагыг тодорхойлж болох юм” (Кузнецов, 2005, хууд. 25), “А.Н Вершикова “Нийгмийн ажлын онолын хандлагыг хувь хүн, бие хүнд баримжаалсан, нийгмийн тогтолцоонд баримжаалсан, нийгмийн үйлдэл үйл ажиллагаанд баримжаалсан зэрэг түвшинд тулгуурласан байдлаар авч үзсэн боловч онолын хувьд мөн л сэтгэл судлал, социологи болон сурган хүмүүжүүлэх ухаан, хууль зүйн шинжлэх ухааны онол үзэл баримтлалын хүчтэй нөлөөн дор оршдог” (Түмэннаст, Г., 2019, хууд. 89) гэжээ.

Өрнөдийн буюу хойд Америкийн нийгмийн ажлын онолын сэтгэлгээнд дээрх арга зүйгээс гадна “онолын судлах зүйлийг хэрхэн тайлбарлаж буй байдал, ойлголт ухагдахууны ижил төстэй байдалд хэрэгжүүлж буй нөлөөлөл, заслыг нийтлэг байдлаар нь ангилан үздэг жишиг” (Түмэннаст, Г., 2019) тогтжээ. Сюзан П.Роббинс “Нийгмийн ажлын ихэнх ангилал нь нэрлэн тоочсон байдлаар бус харин онолын загвар хандлага байдлаар бүлэглэн багцлах зарчмаар хийгдэж байгаа нь нийгмийн ажлын хүрээнд шинжлэх ухааны салбар дундын байдлаар бүрэлдэн тогтон, үүсэн хөгжиж болохыг хүлээн зөвшөөрч буйг тэмдэглэх нь зүйтэй” (Ариунцацрал, 2012, хууд. 11)” гэж үзжээ.

Криминологийн шинжлэх ухаанд гэмт хэрэг гэх хүрээнд хүн нь нийгмийн амьтны чанартай оролцож байдаг. Тиймээс бие хүн нь нийгмийн сэтгэл зүйн тодорхой хэлбэр төрөлтэй, өөрийн олж авсан ёс зүй, эрх зүй, гоо зүйн ба бусад үзэл бодол, үнэт зүйлтэй, сэтгэхүйн хувийн онцлогтой гэж үздэг. “Гэмт хэрэг үйлдсэн хүн нь бусад хүмүүстэй янз бүрээр, тогтмол харилцах явцад бий болсон нийгмийн шинжтэй сөрөг чанарын бүрдэл юм. Гэхдээ зөвхөн сөрөг чанартай хэмээн өрөөсгөл ойлгож болохгүй. Гэмт хэрэг үйлдсэн хүний нийгмийн шинж нь түүнийг нийгмийн бүлэг, тодорхой шинжийг тээгч гэж үзэхэд хүргэдэг. Тийм учир гэмт хэрэгтнийг бүлгийн идэвхтэй, ашигтай харилцаанд оруулах буюу нийгэмшүүлэх нь түүнийг засах чухал нөхцөл” (Болдбаатар, Ж., Нямдаваа, О, 2010, хууд. 62) төдийгүй дахин гэмт хэрэг үйлдэх явдлаас урьдчилан сэргийлэх явдал гэж үзсэн байдаг.

АНУ-ын Колорадо мужийн их сургуулийн профессор Bradford W. Sheafor “хүний өсөх, хөгжих, сурч боловсрох, ажиллаж, амьдрах урьдач нөхцөл нь бусад

хүний асрамж, халамж, хүмүүжүүлэх, тэжээн тэтгэх, заавар зөвлөгөө, хамгаалах үйл явц юм. Иймд хүний сайн сайхан амьдралын үндсэн хэрэгцээний нэг нь бусад хүнээр дутаахгүй байлгах явдал нь нийгэмшүүлэх ажил юм” (Charles R. Horejsi, 1993) гэжээ.

Нийгмийн ухааны болон эрх зүйн толь бичиг, мэргэжлийн бусад бүтээлд нийгэмшүүлэх ажлыг тодорхойлохдоо орос хэл дээр социализация, англи хэл дээр socialization буюу нийгэмшүүлэх гэсэн нэр томъёог хүмүүний нийтлэг үнэт зүйлс, ёс суртахуун, аж байдал, эрх зүйн дэг журмыг хүндэтгэн сахиж, зохицож амьдрах, түүнд хэвшүүлэх ухамсарт үйл явц, зорилго чиглэл бүхий үйл ажиллагааны үр дүн гэсэн байна. Түүнчлэн:

- “Оксфордын их сургуулиас гаргасан хэвлэл мэдээлэл ба харилцааны толь бичигт хүмүүсийн харилцаа, соёл дахь зан үйлийн хэм хэмжээ, үнэт зүйлд дасан зохицож, нийгэмд тогтсон үйл ажиллагаанд хамрагдах, гүйцэтгэх албан ба албан бус үйл ажиллагааны явц” (Oxford Communication, Dictionary of Media and, 2025);

- “криминологи, ялын онолын үүднээс тайлбарлавал гэмт хэрэг үйлдсэн хүнд нөлөөлж өөрчлөх, засан нөхөн сэргээх, эмчлэх, сайжруулах, эдгээх зэрэг олон агуулгыг хамарсан үзэл баримтлал” (Ted Honderich, Punishment., 2006, p. 112);

- “анагаах ухааны толь бичигт нийгэмшүүлэх гэдэг нь нийгмийн гишүүдэд өөр хоорондоо харилцах, улмаар тухайн нийгэмд хамаарах ур чадвар, үнэт зүйл, итгэл үнэмшил, мэдлэг, зан үйлийн хэв маягийг төлөвшүүлэх үйл ажиллагаа” (The Oxford Dictionary of Science., 2007);

- “социологийн толь бичигт нийгэмшүүлэх нь зөвхөн нэг талын үйл явц биш, хувь хүн нийгэмд дасан зохицох, нийгмийн үүргээ дахин тодорхойлох ойлголт, энэ үйл явц нь нийгмийн өөрчлөлттэй хэрхэн холбогдож байгааг харгалзан үзэх ёстой” (A Dictionary of Sociology (4 ed)., 2015);

- “сэтгэл судлалын толь бичигт хүнийг сэтгэл зүйн нөлөөллөөр дамжуулан зан үйлээ өөрчлөх, нийгмийн хандлага, үнэт зүйл, итгэл үнэмшил, дадал зуршил, зан үйлийн хэв маяг, мэдлэг хуримтлуулах, олж авах үйл явц” (Эндрю, М., 2015) гэж тайлбарласан байна.

Олон улсад хоригдлыг нийгэмшүүлэх ажлыг тодорхойлохдоо:

- “ресоциализация (resocialization) дахин нийгэмшүүлэх гэдэг нь үнэт зүйлс, журмыг үл ойшоон, санаатайгаар зөрчсөн гэм буруутай хүмүүнийг ухааруулан ойлгуулах /ухамсарлуулах/, сөрөг зан байдал, харьцаа, амьдралын хэв маяг, сэтгэхүй, сэтгэлгээг нь өөрчлөн засан төлөвшүүлэх үйл ажиллагаа;

- коррекция, (correction) буюу зан байдал, сэтгэхүй, үг хэллэг, амьдралын гажуудал-эвдрэл, хэв маягийг нь засан өөрчлөх үйл ажиллагаа;

- социальная реабилитация (social rehabilitation) нийгмийн амьдралд хэвшүүлэн оруулах буюу сэтгэц гэм судлал, анагаах ухааны үүднээс эдгээр

хүмүүсийн зан байдал, сэтгэл зүйг нөхөн сэргээх, өөрчлөх, өөртөө болон бусдад итгэх итгэлийг нь бий болгох;

- исправительное перевоспитание, (correctional reeducate) гэмт хэрэгтэн, хууль зөрчигчдийг дахин хүмүүжүүлэх” (Амарсанаа, Ж, 2004, хууд. 637);

- “социальная работа (social work) буюу дэмжин туслах үйл ажиллагаа;

- адаптация (adaptation) буюу иргэний, чөлөөт нийгэмд дасан зохицож, хариуцлагаа хүлээн, ухамсарлах, бие даан амьдрах дадал хэвшил, чадварт сургах” (Гантулга, Н, 2015) гэсэн нэр томъёо хэрэглэдэг байна.

Үүнээс дүгнэн үзэхэд хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа нь системчилсэн судалгаа, практикт суурилан сургалт, сэтгэл зүйн нөлөөллөөр дамжуулан нийгэм, бусад хүмүүсийн дунд зохицож амьдрах, ухамсарлуулах зорилго чиглэл бүхий зохион байгуулалтын үр дүн гэж үзлээ. Өөрөөр хэлбэл, хорих ял эдэлж буй хүний бусдын дунд байх хэрэгцээ, бусад хүнд хэрэгтэй нэгэн байх чадварыг төлөвшүүлэх буюу хоригдлыг нийгэмшүүлэхэд нийгмийн ажлын шинжлэх ухааны онол, үзэл баримтлалд тулгуурласан мэргэжлийн үйл ажиллагаагаар дамжуулан хэрэгжүүлэх нь үр дүнтэй гэж үзсэн. Учир нь нийгмийн ажлын шинжлэх ухаан нь хүний хөгжил, өөрийн амьдралыг тодорхойлох, шударга ёсыг хангах, амьдрах таатай орчин бүрдүүлэхэд анхаарал хандуулж ирсэнтэй холбоотой.

Доктор, профессор Н.Жанцан, Ж.Болдбаатар нарын үзсэнээр гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг идэвхтэй, ашигтай нийгмийн харилцаанд оролцуулах нь түүнийг засаж хүмүүжүүлэх, нийгмийн хэвийн амьдралд эргэн оруулах үндсэн нөхцөл болдог.

Нийгмийн ажлын шинжлэх ухааны онолын үүднээс авч үзвэл хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа нь хувь хүний давуу тал, хэрэгцээ, нийгмийн орчин, хөгжлийн боломжид тулгуурласан мэргэжлийн үйлчилгээ бөгөөд хүний эрх, нийгмийн шударга ёс, хөгжлийн үзэл баримтлалтай нягт холбоотой.

Хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа нь тэдний хувийн онцлог, хэрэгцээ, эрсдэлийн түвшнийг харгалзан төлөвлөгөөтэй, үе шаттайгаар хэрэгжих ёстой цогц үйл явц юм. Ийм үйл ажиллагааны зорилго нь хоригдлыг нийгмийн идэвхтэй, ашигтай харилцаанд оролцох чадвартай, ёс зүй, эрх зүйн ухамсар төлөвшсөн, эерэг үнэт зүйл, хандлага бүхий иргэн болгон төлөвшүүлэхэд оршино. Өөрөөр хэлбэл, хоригдлыг нийгэмшүүлэх ажил нь зөвхөн зан үйлийг өөрчлөх бус, хувь хүний нийгэм, сэтгэл зүйн хөгжил, иргэний төлөвшилийг дэмжих замаар нийгэмд эргэн нэгтгэхэд чиглэсэн нийгмийн зайлшгүй шаардлага юм.

Харин энэхүү үйл ажиллагааг шинжлэх ухааны үндэслэлгүй, оновчгүй зохион байгуулсан тохиолдолд хоригдлын сөрөг зан төлөв, гэмт үйл ажиллагаанд хандах хандлага хэвээр үлдэх, улмаар дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэл нэмэгдэх хандлагатай байдаг. Нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаанд хангалттай хамрагдаагүй

хоригдлын хувьд нийгэмд ашигтай харилцаа холбоо сулрахын зэрэгцээ гэмт зан үйлийн туршлага, дадал хэвээр хадгалагдах магадлал өндөр байдаг. Судалгааны бүтээлүүдэд дахин гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдүүдийн дунд харилцааны ур чадвар сул, тулгарсан бэрхшээлийг даван туулах чадвар хангалтгүй, иргэний эрх, үүргийн талаарх мэдлэг дутмаг байх нь нийтлэг ажиглагддаг болохыг тэмдэглэсэн байдаг. Иймээс хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа нь тэдний сөрөг зан төлөвийг бууруулах, эерэг үнэт зүйл төлөвшүүлэх, харилцааны болон амьдрах ухааны ур чадварыг хөгжүүлэх, эрх зүйн мэдлэгийг дээшлүүлэхэд чиглэгдэх шаардлагатай юм.

Хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг олон улсын хүний эрхийн хэм хэмжээ бүрдүүлдэг. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас хорих ял эдлүүлэх нөхцөл, журмын талаар гишүүн улс орнууд дагаж мөрдөх нийтлэг стандартыг тогтоосон бөгөөд эдгээрийг үндэсний хууль тогтоомжид тусган хэрэгжүүлэх нь гишүүн орнуудын үүрэг юм. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Монгол Улс олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаар сахин биелүүлнэ” гэж заасан нь энэхүү үүргийг үндэсний хэмжээнд хэрэгжүүлэх эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж байна.

Хоригдлын эрхийг хамгаалах, тэднийг нийгэмшүүлэхтэй холбоотой олон улсын эрх зүйн гол эх сурвалжид “Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал”, “Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт”, “Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийн эсрэг конвенц”, “Хоригдолтой харьцах НҮБ-ын наад захын жишиг дүрэм (Нельсон Манделагийн дүрэм)”, “Хоригдолтой харьцах үндсэн зарчим”, “Бээжингийн дүрэм” зэрэг баримт бичгүүд хамаарна.

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалд хүн бүр нэр төр, эрхийн хувьд адил тэгш төрдөг бөгөөд аливаа этгээдийг эрүү шүүлтэд өртүүлэх, хэрцгий, хүнлэг бус, нэр төрийг нь доромжилсон байдлаар харьцах, шийтгэхийг хориглосон байдаг. Түүнчлэн хүн бүр зохистой амьжиргаа, боловсрол эзэмших, эрүүл мэндийн үйлчилгээ авах, соёлын амьдралд оролцох эрхтэй болохыг тунхагласан нь хоригдол ч гэсэн хүний үндсэн эрхээ хадгалсан хэвээр байдаг гэсэн үзэл баримтлалыг баталгаажуулж байна.

Энэхүү үзэл баримтлалын хүрээнд хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа нь зөвхөн шийтгэл хэрэгжүүлэх бус, хүний нэр төр, үнэ цэнийг хүндэтгэх, ялгаварлан гадуурхахгүй байх, хоригдлыг нийгэмд эргэн нэгтгэхэд шаардлагатай нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэх ёстой. Өөрөөр хэлбэл, хорих байгууллага нь хоригдолд боловсрол эзэмшүүлэх, мэргэжлийн ур чадвар олгох, хөдөлмөр эрхлэх боломж бүрдүүлэх, хууль дээдлэх хандлага төлөвшүүлэх замаар тэднийг гэр бүл, хамт олон, нийгэмд эргэн нэгтгэх үүргийг хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Профессор Г.Чулуунбаатарын үзсэнээр иргэний нийгэм нь хүний эрх, эрх чөлөө, хувийн санаачилга, бие даасан үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх нийгмийн орон зай бөгөөд түүний үндсэн зорилго нь эрх зүй, ёс суртахуун, соёл, мэдээлэл зэрэг нийгмийн үнэт зүйлсийг төлөвшүүлэхэд оршино. Энэ утгаараа хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа нь иргэний нийгмийн үнэт зүйлсийг төлөвшүүлэх, нийгмийн хариуцлагатай иргэн болгон хөгжүүлэх үйл явцтай салшгүй холбоотой юм.

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 22 болон 25 дугаар зүйлүүдэд заасан нийгмийн хамгаалал, боловсрол, зохистой амьжиргааны эрх нь хорих ял эдэлж байгаа хүмүүст ч нэгэн адил хамааралтай. Иймээс хорих байгууллагын нийгмийн ажилтан нь зорилтот бүлгийн хоригдлыг нийгмийн халамж, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, мэргэжлийн сургалтад хамруулах, бие даан амьдрах чадвар төлөвшүүлэх, гэр бүл, нийгмийн өмнө хүлээх үүрэг хариуцлагыг ухамсарлуулах чиглэлээр үе шаттай үйлчилгээ үзүүлэх шаардлагатай байдаг.

Түүнчлэн боловсрол нь хувь хүнийг хөгжүүлэх, нийгэмд дасан зохицуулах, хүний эрхийг хүндэтгэх үнэт зүйл төлөвшүүлэх чухал хэрэгсэл болохыг олон улсын баримт бичгүүд онцолдог. Энэ утгаараа хоригдолд олгох боловсрол, сургалт нь зөвхөн мэдлэг дамжуулах бус, харин шинэ ур чадвар эзэмшүүлэх, зөв хандлага төлөвшүүлэх, нийгмийн амьдралд бие даан оролцох боломжийг нэмэгдүүлэх нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааны чухал бүрэлдэхүүн хэсэг юм. Иймээс хорих байгууллагын сургалтын бодлого, хөтөлбөрийг хоригдлын боловсролын түвшин, суралцах хэрэгцээ, ирээдүйн амьдралын зорилготой уялдуулан боловсруулах нь хүний эрхэд суурилсан нийгэмшүүлэх ажлын үр нөлөөг нэмэгдүүлэх чухал нөхцөл болно.

Хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааны онол сургаал, эрдэмтдийн үзэл баримтлал, судалгааны үр дүнгээс үзэхэд хоригдлыг нийгэмшүүлэх асуудал нь зөвхөн эрүүгийн ял эдлүүлэх ажиллагааны хүрээний асуудал бус, хүний эрх, нийгмийн ажил, боловсрол, сэтгэл судлал, хөгжлийн бодлогын огтлолцолд орших цогц асуудал болох нь харагдаж байна. Орчин үеийн олон улсын эрх зүйн үзэл баримтлалд хорих ял нь зөвхөн шийтгэл хэрэгжүүлэх хэрэгсэл бус, харин хүнийг нийгэмд эргэн нэгтгэх, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, хөгжих боломжийг бүрдүүлэх үйл явц гэж үзэх болсон байна.

Олон улсын хүний эрхийн баримт бичгүүдэд хоригдлыг хүний төрөлх нэр төр, эрхийг хадгалсан хувь хүн гэж үзэж, тэдэнд боловсрол эзэмших, мэргэжил сургалтад хамрагдах, хөдөлмөр эрхлэх, нийгмийн хамгаалал, эрүүл мэндийн үйлчилгээ авах эрхийг баталгаажуулсан байдаг. Ялангуяа Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, Нельсон Манделагийн дүрэм, Бээжингийн дүрэм, Бангкокийн дүрэм зэрэг баримт бичигт хоригдлыг засаж залруулах, нийгэмд эргэн нэгтгэх асуудлыг хорих байгууллагын үндсэн зорилтын нэг гэж

тодорхойлсон нь хүний эрхэд суурилсан нийгэмшүүлэх үзэл баримтлалын эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж байна.

Судалгааны явцад олон улсын туршлагад хоригдлын хэрэгцээ, эрсдэл, нөөц боломжид тулгуурласан үнэлгээ хийж, түүнд тохирсон нийгэмшүүлэх үйлчилгээ үзүүлэх тогтолцоо түлхүү хөгжсөн нь ажиглагдав. Үүнд боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, мэргэжлийн сургалт, сэтгэл зүйн зөвлөгөө, тохиолдлын менежмент, гэр бүлийн харилцааг сэргээх, суллагдсаны дараах дэмжлэг зэрэг үйл ажиллагаа багтаж байна. Ийнхүү хоригдлын хувь хүний онцлогт тулгуурласан үйлчилгээ үзүүлэх нь нийгэмшүүлэх ажлын үр нөлөөг нэмэгдүүлэх чухал нөхцөл болж байна.

Монгол Улсад хоригдлыг нийгэмшүүлэх эрх зүйн орчин бүрдсэн хэдий ч үйлчилгээний чанар, хүртээмж, хүний нөөцийн чадавх, суллагдсаны дараах дэмжлэгийн тогтолцоог олон улсын жишигт хүргэх шаардлага байсаар байна. Тухайлбал, зорилтот бүлгийн хоригдолд чиглэсэн нийгмийн халамж, хөдөлмөр эрхлэлтийн зуучлал, гэр бүлийн харилцааг сэргээх үйлчилгээ, нийгмийн ажлын мэргэжлийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх нь хүний эрхэд суурилсан нийгэмшүүлэх бодлогын үр нөлөөг дээшлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Иймээс хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг хүний эрхийн зарчим, нотолгоонд суурилсан арга зүй, тохиолдлын менежментийн тогтолцоонд тулгуурлан хөгжүүлэх нь дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, хоригдлыг нийгэмд амжилттай эргэн нэгтгэх үндсэн нөхцөл гэж үзэж байна.

ДҮГНЭЛТ

Хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа нь орчин үеийн эрүүгийн бодлогын чухал бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд хүний эрхийг хангах, нийгмийн аюулгүй байдлыг хамгаалах, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх үндсэн зорилготой үйл ажиллагаа мөн. Судалгаанаас үзэхэд хорих байгууллага нь зөвхөн ял эдлүүлэх чиг үүрэг хэрэгжүүлэгч байгууллага бус, харин хоригдлыг нийгэмд эргэн нэгтгэхэд чиглэсэн хүмүүжлийн болон нийгэмшүүлэх үйлчилгээ үзүүлэгч байгууллага болох нь тодорхой байна.

Олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдэд хоригдлыг засаж залруулах, хөгжүүлэх, нийгэмд эргэн нэгтгэхийг ял эдлүүлэх тогтолцооны үндсэн зорилго гэж тодорхойлсон бөгөөд энэхүү үзэл баримтлал нь хүний эрхэд суурилсан нийгэмшүүлэх ажлын үндэс болж байна. Хоригдлыг нийгэмшүүлэх ажил нь боловсрол олгох, мэргэжлийн ур чадвар эзэмшүүлэх, хөдөлмөрийн дадал төлөвшүүлэх, сэтгэл зүйн дэмжлэг үзүүлэх, гэр бүлийн болон нийгмийн холбоог сэргээх зэрэг олон талт үйл ажиллагаагаар хэрэгждэг цогц үйлчилгээ юм.

Судалгааны үр дүнгээс харахад хоригдлын хэрэгцээ, онцлогт тохирсон, үе шаттай, тасралтгүй нийгэмшүүлэх үйлчилгээ нь тэдний эерэг зан төлөвийг

төлөвшүүлэх, нийгмийн идэвхтэй харилцаанд оролцох чадварыг нэмэгдүүлэх, дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг бууруулахад чухал нөлөө үзүүлдэг байна. Харин нийгэмшүүлэх ажлыг үр дүнгүй зохион байгуулсан тохиолдолд нийгэмд харш зан төлөв, гэмт дадал хэвээр үлдэх, нийгмийн холбоо сулрах, дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлал нэмэгдэх эрсдэлтэй байна.

Иймд Монгол Улсад хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг хүний эрхэд суурилсан хандлагаар хөгжүүлэх, олон улсын стандарт, сайн туршлагыг нэвтрүүлэх, нийгмийн ажлын мэргэжлийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулах, суллагдсаны дараах нийгэмд дасан зохицох дэмжлэгийн тогтолцоог боловсронгуй болгох шаардлагатай байна. Энэ нь хоригдлын эрхийг хангахаас гадна нийгмийн аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, иргэний нийгмийн хөгжлийг дэмжихэд чухал хувь нэмэр оруулах юм.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

1. Charles R. Horejsi. (1993). *Techniques and Guidelines for Social Work Practice 9th Edition*. . ISBN-10: 0205149146.
2. Ted Honderich, Punishment. (2006). *The Supposed Justifications Revisited* . London: Pluto Press.
3. The Oxford Dictionary of Science,. (2007). *Medicine. 2007*. .
4. *A Dictionary of Sociology (4 ed)*. (2015). ISBN: 9780191763052.
5. Амарсанаа, Ж. (2004). “Англи-Орос-Герман-Монгол олон улсын эрх зүйн толь”. Улаанбаатар.
6. Ариунцацрал, М. С. (2012). *Нийгмийн ажлын онол, арга зүйн үндэс*. Улаанбаатар.
7. Болдбаатар, Ж., Нямдаваа, О. (2010). *Криминологи*. Улаанбаатар.
8. Гантулга, Н. (2015). Гантулга, Н. Ялтныг өөрчлөн нийгэмшүүлэх ажиллагаа дахь хамтын оролцоо. *Хууль сахиулахуй сэтгүүл /тусгай дэвтэр/*. .
9. Жанцан. Н. (2000). *Криминологи*. Улаанбаатар.
10. Кузнецов, М. К. (2005). *Хорих байгууллагын нийгмийн ажил*. Рязань.
11. Oxford Communication, Dictionary of Media and. (2025). *Хэвлэл мэдээлэл ба харилцааны толь бичиг*. Oxford.
12. Түмэннаст, Г. (2019). *Нийгмийн ажил*. Улаанбаатар.
13. Эндрю, М. (2015). *Сэтгэл судлалын толь бичиг*. Оксфорд: ISBN: 9780199657681.

ПРОКУРОРЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ ДАХЬ АЛБАДЛАГЫН АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, АНХААРАХ АСУУДАЛ

Ц.Мөнхбат. Судлаач, хууль зүйн ухааны доктор, профессор

Товч утга: Прокурор нь эрүүгийн албадлагын арга хэмжээнд хяналт тавих эрх бүхий албан тушаалтан мөн эсэхийг шинжлэн судалсан болно.

Түлхүүр үг: Үндсэн хууль, Прокурорын тухай хууль, хууль тогтоомж, албадлагын арга хэмжээ, анхаарах асуудал

УДИРТГАЛ

Эх сурвалжид хууль тогтоомжийн тухайд “Хууль тогтоох байгууллагаас хууль батлан гаргах явдлаар илрэх төрөөс өөрийн чиг үүргээ хэрэгжүүлэх гол үндсэн аргын нэг бөгөөд нийгмийн харилцааг бүхэлд буюу түүний алив нэг төрлийг зохицуулах эрх зүйн хэм хэмжээний цогц” хэмээн тодорхойлсон бол (С.Нарангэрэл. Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг. 2021. хууд 530 тал) Прокурорын тухай хуулийн 2 дугаар зүйлд “Прокурорын хууль тогтоомж нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, энэ хууль, эдгээр хуультай нийцүүлэн гаргасан хууль тогтоомжоос бүрдэнэ” гэжээ. Дэлгэрүүлэн авч үзвэл дурдсан прокурорын хууль тогтоомжид Үндсэн хууль, Прокурорын тухай хуулиас гадна Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, Зөрчлийн тухай хууль, Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хууль, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль, Сэжигтэн яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль, Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль болон бусад холбогдох хууль, түүнд нийцүүлж гаргасан прокурорын хяналттай холбоотой эрх зүйн баримт бичгүүд хамаарагдана. (Дээрх хуулиудыг эрх зүйн мэдээллийн системээс үзнэ үү Ц.М).

Прокурорын хууль тогтоомжид эрүүгийн албадлагын арга хэмжээнд хяналт тавих эрх зүйн зохицуулалтыг тусгайлан судалсны үр дүнд судлаачийн байр суурийг илэрхийлэхийг зорив.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Нэг. Үндсэн хуулийн зөрчлийн талаар

1992 оны Үндсэн хуулийн 56 зургаадугаар зүйлд “Прокурор ... ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих” тухай хуульчилсан байна.

Эрүүгийн хуулийн 5.1 дүгээр зүйлд “Эрүүгийн хариуцлагын зорилго нь гэмт хэрэг үйлдсэн хүн, хуулийн этгээдийг цээрлүүлэх, гэмт хэргийн улмаас

зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, хохирлыг нөхөн төлүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг нийгэмшүүлэхэд оршино” гээд **“Эрүүгийн хариуцлага нь энэ хуульд заасан ял, албадлагын арга хэмжээнээс бүрдэнэ”** гэж тов тодорхой заажээ. Мөн хуулийн 5.2 дугаар зүйлд ялын 5 төрөл болох “Торгох ял, нийтэд тустай ажил хийлгэх ял, зорчих эрхийг хязгаарлах ял, хорих ял, эрх хасах ял”-ыг, 7.2 дугаар зүйлд албадлагын арга хэмжээний төрөлд “Үүрэг хүлээлгэх, эрх хязгаарлах албадлагын арга хэмжээ, эмнэлгийн чанартай албадлагын арга хэмжээ, хөрөнгө, орлогыг хураах албадлагын арга хэмжээ”, 8.7 дугаар зүйлд “Хүмүүжлийн чанартай албадлагын арга хэмжээ”-г тус тус томъёолсон байна.

Эрүүгийн ялын онол, практикийн хэрэгжилтийн талаар судалгааны олон бүтээл хангалттай бий тул энд дурдаагүй болно.

Харин албадлагын арга хэмжээний тухайд, гэмт хэргт холбогдсон этгээдийг гэм буруутайд тооцсон шүүх гэмт хэрэг үйлдсэн хүний хувийн байдал, гэмт хэрэг үйлдсэн нөхцөл байдал, нийгэмд аюултай шинж байдлыг харгалзан ял оногдуулах, эсхүл албадлагын арга хэмжээ болох үүрэг хүлээлгэх (гэмт хэргийн хор уршгийг арилгах талаар арга хэмжээ авах, зан үйлээ засах, хөдөлмөрлөх дадал олгох сургалтад хамрагдах, тодорхой ажил, үүрэг гүйцэтгэх, оршин суух газар, ажил сургуулиа өөрчлөх, зорчин явахдаа хяналт тавьж байгаа эрх бүхий байгууллагад урьдчилан мэдэгдэх), хязгаарлалт тогтоох (тодорхой газар очих, тодорхой хүнтэй харилцахыг хязгаарлах, галт зэвсэг өмчлөх, эзэмшихийг хориглох, согтуурах ундаа, мансуурах бодис хэрэглэхийг хориглох, тодорхой төрлийн үйл ажиллагаа явуулахыг хориглох), эмнэлгийн чанартай албадлагын арга хэмжээ (амбулаторийн албадан хяналт, сэтгэцийн эмгэг судлаачаар эмчлүүлэх, сэтгэл заслын, донтох зуршлын эсрэг эмчилгээ хийлгэх), хөрөнгө, орлогыг хураах албадлагын арга хэмжээ (гэмт хэргийн улмаас учруулсан хохиролтой тэнцэх хэмжээний хөрөнгө, орлогыг гэмт хэрэг үйлдсэн хүн, хуулийн этгээдийн хувьд ногдох хөрөнгө, орлогоос албадан гаргуулах), өсвөр насны хүнд хүмүүжлийн чанартай албадлагын арга хэмжээ (гэм бурууг ухамсарлуулах, хохирлыг нөхөн төлүүлэх, хөдөлмөрлөх, амьдрах зөв арга барилд сургах, гэмт хэрэг дахин үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилготой) хэрэглэх шийдвэр гаргадаг.

Харьцуулалт хийж үзвэл эрүүгийн ял болон албадлагын арга хэмжээ нь агуулгын хувьд хоорондоо эрс ялгаатай нь харагдана. Өөрөөр хэлбэл, **эрүүгийн албадлагын арга хэмжээ бол ял биш.**

Иймд Үндсэн хуульд прокурор нь зөвхөн ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих тухай заасан ба эрүүгийн хариуцлагын нэг төрөл болох албадлагын арга

хэмжээний хэрэгжилтэд хяналт тавих тухай огт заагаагүй болохыг анхаарах зүйтэй байна.

Хоёр. Прокурорын тухай хууль, бусад эрх зүйн баримт бичгийн тухайд

Прокурорын хяналтын үйл ажиллагаанд **ял эдлүүлэх болон албадлагын арга хэмжээний хэрэгжилтэд** тавих хяналтыг “**нэг төрлийн хяналт**” хэмээн адилтган үзэж, холбогдох хууль, эрх зүйн баримт бичигт олон жилээр тусгуулж ирсэн нь судалгаагаар тогтоогдов. Тухайлбал, 2017 оны Прокурорын тухай хуулийн 22 дугаар зүйлийн 22.1, 22.1.1-д “прокурор **ял эдлүүлэх ажиллагаанд** дараах хяналт тавина. ...**албадлагын арга хэмжээ хуулийн дагуу явагдаж байгаа эсэх**”, 23 дугаар зүйлд “...албадлагын арга хэмжээ...хэрэгжүүлэхтэй холбогдуулан албан тушаалтны гаргасан шийдвэр, бусад баримт бичигтэй танилцах, хууль бус шийдвэрийг хүчингүй болгох, уг асуудлыг шалгах, шалгуулахаар холбогдох байгууллагад шилжүүлэх, ...албадлагын арга хэмжээ ...хэрэгжүүлэх ажиллагаатай биечлэн танилцах, шалгах, илэрсэн зөрчлийг арилгуулах, шаардлагатай тохиолдолд мэргэжлийн байгууллагыг хяналт шалгалтад оролцуулах, ...бусад этгээдийн хүсэлт, гомдлыг шийдвэрлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, ...албадлагын арга хэмжээг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой дүгнэлтийг шүүхэд гаргах, шүүх хуралдаанд оролцох, ...албадлагын арга хэмжээ ...тэй холбогдуулан байгууллага, албан тушаалтнаас шаардлагатай баримт бичиг, тодорхойлолт, тайлбар гаргуулан авах гэжээ. Прокурор албадлагын арга хэмжээний хэрэгжилтэд хяналт тавих эрхийг Үндсэн хуулиар олгоогүйг хууль тогтоогчид ойлгоогүйн жишээ энэ юм.

Энэхүү “**төөрөгдөл**”-тэй нийцүүлэн дараах эрх зүйн баримт бичгийг баталж мөрдүүлсэн байна. Жишээ нь, Монгол Улсын Үндсэн хууль болон хуулийн заалтыг нэг мөр хэрэгжүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, эрүүдэн шүүх явдлыг гаргуулахгүй байхад, прокурорын хяналтыг чиглүүлэх, прокурорын шийдвэр, үйл ажиллагаа хуульд нийцсэн байх, хяналт хариуцсан прокурорт мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэхийг зорилтоо болгон тунхагласан Улсын Ерөнхий прокурорын 2021 оны 05 дугаар сарын 27-ны өдрийн А/71 дүгээр тушаалаар баталсан “**Ял эдлүүлэх ажиллагаанд тавих прокурорын хяналтын аргачилсан заавар**”-ын /цаашид аргачилсан заавар гэнэ/ 7 дугаар бүлэгт “Хорихоос өөр төрлийн ял, тогтоол биелүүлэхийг хойшлуулсан шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд тавих хяналт” хэмээн албадлагын арга хэмжээг ял эдлүүлэх ажиллагааны нэг төрөл болгон тусгаж, одоог хүртэл хэрэгжүүлж ирсэн нь анхаарал татаж байна.

Гурав. Хууль ба аргачилсан зааврын зарим уялдаа холбоо

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 185 дугаар зүйлийн дараах агуулгатай “Ахлах шийдвэр гүйцэтгэгч албадлагын арга хэмжээ авсан шүүхийн

шийдвэрийг тоо бүртгэлд оруулан албадлагын арга хэмжээ авагдсан этгээдэд **хувийн хэрэг нээж**, ажлын 3 өдрийн дотор тойрог хариуцсан шийдвэр гүйцэтгэгчид хуваарилан, **энэ тухай прокурорт мэдэгдэнэ**” гэжээ. Прокурорын хяналтын аргачилсан зааврын 7.1.1-д “ **прокурор нь ...шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа үүсгэсэн тогтоолыг хүлээн авч**, цахим бүртгэлд даруй бүртгэж...хувийн хэрэг нээсэн эсэх, ял биелүүлэх мэдэгдлийг гардуулсан эсэх, ялтанд ял эдлүүлэх журам, эрх үүргийг нь тайлбарлаж, тэмдэглэл үйлдсэн эсэх, хяналтад авагдсан этгээдийн дэлгэрэнгүй бүртгэл хийсэн эсэх, шүүхээс хүлээлгэсэн үүрэг, хязгаарлалтыг зөрчихгүй, гадагш явахгүй байх талаар баталгаа гаргуулсан эсэх” гэсэн байна. Энд дараах логик алдаа гарсан байна. Тухайлбал, Ахлах шийдвэр гүйцэтгэгч хяналтын хувийн хэрэг нээгээд прокурорт амаар, эсхүл бичгээр ямар хэлбэрээр мэдэгдэж болохыг зааварт нэг мөр зааж өгөх, прокурор эхлээд шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа үүсгэсэн тогтоолыг биш, харин хяналтын хувийн хэргийг хүлээн авч, түүнд дурдсан холбогдох баримтууд байгаа эсэхийг үзэж, хянах ёстой юм. Энэ мэтээр анхаарах асуудал багагүй байгааг анхаарч, засаж залруулах зүйл дээр дахин ажиллах бодит байдал үүссэнийг өгүүлсэн.

ДҮГНЭЛТ

Үндсэн хуульд прокурор ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих тухай заасан байхад тухайлбал, Эрүүгийн хууль, Прокурорын тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль болон бусад эрх зүйн баримт бичигт эрүүгийн албадлагын арга хэмжээнд прокурор хяналт тавьж оролцохоор эрх зүйн зохицуулалттай байгаа нь эрх зүйн үндэслэлгүй тул “**Үндсэн хуулийн зөрчил**” байна гэсэн дүгнэлтийг хийж байна. Тулгуур гол хууль болох Үндсэн хуульд бусад хууль тогтоомж бүрнээ нийцэж байх учиртай. Энэхүү зөрчилтэй эрх зүйн зохицуулалт нь Үндсэн хуульд нийцэж буй эсэхийг хянуулахаар Үндсэн хуулийн цэцэд хандах боломжтой гэж судлаачийн хувьд үзэж байна. Судалгааны үр дүнд уг асуудлыг шийдвэрлэх хоёр гарц буюу Үндсэн хуулийн тавинзургадугаар зүйлд нэмэлт, өөрчлөлт хийх, эсхүл албадлагын арга хэмжээнд тавих прокурорын хяналтыг бүрмөсөн зогсоох нь зүйтэй юм.

Хууль тогтоогчид болон хэрэгжүүлэгчид прокурор зөвхөн ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих Үндсэн хуулийн эрхтэй болохоос “Албадлагын арга хэмжээ”-нд хяналт тавих эрх хэмжээ олгогдоогүй гэдгийг одоо хэр ялгаж салгаж чадахгүй байна.

Аргачилсан зааврын нэршлийг өөрчлөх, агуулгыг нь шинэчлэн боловсруулах шаардлагатай байна.

САНАЛ

Судалгааны үр дүнд дараах саналыг дэвшүүлж байна Үүнд,

1.Үндсэн хуулийн тавинзургадугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийг “Прокурор хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, **эрүүгийн хариуцлагын хэрэгжилтэд хяналт тавьж**, шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс оролцоно” гэж өөрчлөн найруулах.

2.Үндсэн хуульд дээрх өөрчлөлтийг хийж чадахгүй аваас албадлагын арга хэмжээнд прокурор хяналт тавих эрх зүйн чадамжгүй гэж үзэн Үндсэн хуулийн цэцэд хандан бусад хуулийн холбогдох заалтыг хүчингүй болгох арга хэмжээ авах.

3. Одоо мөрдөж буй “Ял эдлүүлэх ажиллагаанд тавих прокурорын хяналтын аргачилсан заавар”-ын нэршлийг “**Ял эдлүүлэх болон албадлагын арга хэмжээнд тавих прокурорын хяналтын аргачилсан заавар**” гэж өөрчлөх.

4.Хууль боловсруулагч, хууль хэрэгжүүлэгч нарын сэтгэлгээний өөрчлөлтийг арай өөр дэвшилтэт өнцгөөс харах удирдлага зохион байгуулалтын арга хэмжээ авах.

Эх сурвалж

Үндсэн хууль №1 (Төрийн мэдээлэл. эмхэтгэл. 1992)

Эрүүгийн хууль №7 (Төрийн мэдээлэл. эмхэтгэл. 2016)

Прокурорын тухай хууль №24 (Төрийн мэдээлэл. эмхэтгэл. 2017)
Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль №24 (Төрийн мэдээлэл. эмхэтгэл. 2017)
Нарангэрэл.С. Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг. УБ. 2021. 530 дахь тал

Ял эдлүүлэх ажиллагаанд тавих прокурорын хяналтын аргачилсан заавар. УБ. 2021

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ БАЙГУУЛЛАГА ДОТООДЫН ЦЭРГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН ХООРОНДЫН ХАМТЫН АЖИЛЛАГААНЫ УЛАМЖЛАЛ

Б.Хишигтогтох. Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн Дотоодын цэргийн албаны тэнхимийн профессор, цагдаагийн хурандаа,

B. Khishigtogtokh Professor, Department of Internal Troops Service, Police Academy, University of Internal Affairs of Mongolia, Police Colonel,

Хураангуй:

Монгол Улсын Дотоодын цэрэг нь 1922 оны 7 дугаар сарын 16-ны өдөр Ардын Засгийн газар, Бүх цэргийн Зөвлөлийн шийдвэрээр байгуулагдсан түүхтэй бөгөөд 1922-1936 онд Дотоодыг хамгаалах газар, 1936-1955 онд Дотоод явдлын яам, 1955-1959 онд Цэргийн ба Нийгмийг аюулаас хамгаалах хэрэг эрхлэх яам, 1959-1990 онд Нийгмийг аюулаас хамгаалах яам, 1990 оноос хойш Цагдаагийн ерөнхий газрын харьяанд тус тус ажиллаж ирсэн. Тус байгууллага байгуулагдсан цагаасаа эхлэн хэрэгтэн, ялтанг харгалзах, шорон, гянданг хамгаалах үндсэн үүргийг гүйцэтгэж, 1947-1953 онд 50 гаруй хорих объектийг 148 постоор хамгаалж байсан бол хүн хүч хүрэлцээгүй тул зарим салбарыг татан буулгаж байв. 1960-аад оны дунд үеэс төрийн бодлогоор хорих ангиудын дэглэмийг чангатгах шийдвэр гарснаар Дотоодын цэрэг гяндан, онцгой, чанга дэглэмтэй олон хорих ангийг (Хар айраг, Авдрант, Баянзүрх, Зүүнхараа, Дүүрэн, Багануур, Дарьт зэрэг) гадуур харуул хамгаалалтаар хангаж, дотоод дэглэм, журмыг сахиулахад нягт оролцож байсан.

2002 оны 7 дугаар сарын 15-ны өдрийн Засгийн газрын 155 дугаар тогтоолоор Дотоодын цэргийн хариуцлагад байсан гяндан, онцгой, чанга дэглэмтэй хорих ангиудын гадуур харуул хамгаалалтыг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газарт (ШШГЕГ) бүрэн шилжүүлсэн. Гэсэн хэдий ч хоёр байгууллагын харилцан хамтын ажиллагаа үргэлжилсээр байна.

Abstract:

The Internal Troops of Mongolia were officially established on July 16, 1922, by the decision of the People's Government and the All-Army Council. Since its establishment, it has operated under various structures: as the Department for the Protection of Internal Affairs from 1922 to 1936, under the Ministry of Internal Affairs from 1936 to 1955, as the Ministry of Military and Public Security from 1955 to 1959, as the Ministry of Public Security from 1959 to 1990, and under the General Police Department from 1990 to the present.

From the day of its founding, the Internal Troops have carried out the core duty of guarding prisoners, convicts, prisons, and detention facilities. Between 1947 and 1953,

they protected more than 50 prison facilities and camps with 148 posts daily. Due to insufficient manpower, some branches were disbanded.

Starting from the mid-1960s, in accordance with state policy to strengthen the regime in correctional facilities, the Internal Troops provided external security and guard duties for numerous prisons and detention centers with strict, special, and reinforced regimes — such as those in Khar Airag, Avdrant, Bayanzurkh, Zuunharaa, Duuren, Baganuur, and Darit — while closely participating in maintaining internal order and discipline.

On July 15, 2002, by Government Resolution No. 155, the external guarding duties of prisons, special regime, and strict regime facilities previously under the responsibility of the Internal Troops were fully transferred to the General Executive Agency of Court Decision Enforcement (GEACDE). Nevertheless, cooperation between the two organizations continues to this day.

Түлхүүр үгс: Дотоодын цэрэг, Шүүхийн шийдвэр, /ШШГЕГ/, гяндан, үүргийн давхардал,

Keywords: Internal Troops, General Executive Agency of Court Decision Enforcement (GEACDE), Prison, Overlap of Responsibilities

Үндсэн хэсэг:

Монгол улсын Дотоодын цэрэг нь 1922 оны 07 дугаар сарын 16 ны өдөр Ардын Засгийн газар, Бүх цэргийн Зөвлөлийн шийдвэрээр байгуулагджээ. Тус байгууллага нь 1922-1936 онд Дотоодыг хамгаалах газар, 1936-1955 онд Дотоод явдлын яам, 1955-1959 онд Цэргийн ба Нийгмийг аюулаас хамгаалах хэрэг эрхлэх яам, 1959-1990 онд Нийгмийг аюулаас хамгаалах яам, 1990-оноос одоог хүртэл Цагдаагийн ерөнхий газарт тус тус харъяалагдан алба үйл ажиллагаагаа явуулсаар байна.

Дотоодын цэргийн байгууллага нь түүхэн хөгжлийнхөө үйл явцад төр засаг, яам, командлалаас даалгасан үүргүүдийг гүйцэтгэж байсныг судлан үзэхэд олон талын чиг үүргүүдийг аюулгүй байдлыг хангах тусгайлсан чиг үүрэгтэй байгууллагуудын хүч хэрэгсэлтэй хамтарсан болон дангаар хэрэгжүүлэн ажилласаар өнөө цагтай учирсан байна.

Дотоодын цэргийн байгууллага нь байгуулагдсан цагаасаа эхлэн хэрэгтэн, ялтанг харгалзах, шорон, гянданг хамгаалах үүргийг гүйцэтгэж ирсэн бөгөөд 1950-иад оны эхэн үе хүртэл гол төлөв Дотоод явдлын яамны хорих байр, төв хорихыг хамгаалж байжээ.

1947-1953 онд Төв хорих, Цагаанхуаран, Амгалан, Хужирбулан, Налайх, Махкомбинат, Зүүнхараагийн зэрэг хорих лагериудын 50 гаруй объектыг өдөр бүр 148 постоор хамгаалж байв.

Хүн хүч хүрэлцэхгүй байсан тул 1949 онд Хүүхдийн колони, Салын рам, Үдлэг, Баянгол, Ерөө зэрэг 9 салбарыг, 1950 онд Рашаант, Цагаан-Эрэг,

Зүүнхараагийн салбаруудыг тус тус татан буулгажээ (Дотоодын цэргийн түүхэнд холбогдох баримт бичиг, 2025).

1960-аад оны дунд үеэс манай Төр засгаас хууль ёсыг улам чангатгах, нийгэмд харш үйлдэл, үзэгдэл бүрийг илрүүлэн хуулийн хариуцлага хүлээлгэж хэрэгтэн этгээдийг хөдөлмөрөөр засан хүмүүжүүлэх, ажлын үр нөлөөг дээшлүүлэх бодлого шийдвэр гаргасантай уялдуулан гяндан, онцгой, чанга дэглэмтэй хорих лагериудыг Дотоодын цэргээр хамгаалуулахаар шийдвэрлэжээ.

Монгол ардын Хувьсгалт Намын Төв Хорооны Улс төрийн товчооны 1966 оны 341 дүгээр тогтоолоор урьдчилан хорих төв буюу төв шорон, Нийгмийг Аюулаас Хамгаалах Яамны сайдын 1967 оны 12 дугаар 17 ны өдрийн тушаалаар Хар айраг дахь хорих анги, Авдрант дахь хорих анги, мөн сайдын 1979 оны 07 дугаар сарын 10-ны өдрийн 515 тоот тушаалаар Баянзүрх дэхь хорих анги, Сайд нарын зөвлөлийн 1982 оны 87 дугаар тогтоолоор Зүүнхараа дахь хорих анги, Сайд нарын зөвлөлийн 1984 оны 51 дүгээр тогтоолын дагуу Нийгмийг Аюулас Хамгаалах Яамны сайдын мөн оны 5 дугаар сарын 17-ны өдрийн 407 тоот тушаалаар Дүүрэн дэхь хорих анги, Сайд нарын зөвлөлийн 1985 оны 301 дүгээр тогтоолыг хэрэгжүүлж Нийгмийг Аюулаас Хамгаалах Яамны сайдын 1986 оны 1 дүгээр сарын 17-ны өдрийн А/5 тоот тушаалаар Багануур дахь, Дарьт дахь гяндан онцгой болон чанга дэглэмтэй хорих ангиудын гадуур харуул хамгаалалтыг хариуцан гүйцэтгэж байв.

Монгол Улсын Засгийн Газрын 2002 оны 7 дугаар сарын 15-ны өдрийн 155 дугаар тогтоолын дагуу Дотоодын цэргийн хамгаалалтад байсан гяндан, онцгой, чанга дэглэмтэй хорих ангиудын гадуур харуул хамгаалалтыг Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газарт шилжүүлэн өгсөн юм (Засгийн газрын 155 дугаар тогтоол, 2002).

Дотоодын Цэрэг түүхэн хөгжлийнхөө он жилүүдийн 55 жилд нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагатай нягт хамтран ажиллаж гяндан, онцгой, чанга дэглэмтэй хорих ангиудын гадуур харуул хамгаалалтыг хариуцан гүйцэтгэж хорих ангиудад тогтоосон дэглэм журмыг сахиулан ажилласан нь Дотоодын цэргийн байгууллага Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллалатай харилцан хамтын ажиллагааны өнөөгийн үндэс суурь болсон гэж үзэж болохоор байна.

Монгол Улсын "Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль"-ийн 7.1.6-д "Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тусгайлсан чиг үүрэгтэй байгууллага" (Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль, 2001), "Монгол Улсын Батлан хамгаалах тухай" хуулийн 8.1-д "Монгол Улсын төрийн цэргийн байгууллын тогтолцоо нь тайван цагт зэвсэгт хүчин, хилийн ба дотоодын цэрэг, онцгой байдлын байгууллагаас бүрдэнэ" (Батлан хамгаалах тухай хууль, 2016а), мөн хуулийн 8.3-д "Зэвсэгт хүчин, хилийн ба дотоодын цэрэг, онцгой байдлын байгууллагын бүтэц, эрх, чиг үүргийг хуулиар зохицуулна" (Батлан хамгаалах тухай хууль, 2016б), "Батлан хамгаалах бодлогын баримт бичиг"-ийн 7.1-д зүйлд

“Төрийн цэргийн байгууллага” (Батлан хамгаалах бодлогын баримт бичиг, n.d.), “Зэвсэгт хүчний тухай” хууль-ийн 7.2-д “Дайны байдал зарламагц хилийн ба дотоодын цэрэг, онцгой байдлын байгууллага зэвсэгт хүчний бүтцэд шилжиж, үүрэг гүйцэтгэнэ” (Зэвсэгт хүчний тухай хууль, 2016) гэж тус тус зааснаас үзэхэд Дотоодын цэрэг нь Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тусгай чиг үүрэгтэй, тайван цагт мэргэжлийн бие даасан үйл ажиллагаа явуулдаг, төрийн цэргийн байгууллага юм.

Дотоодын цэрэг нь Монгол улсын “Дотоодын цэргийн тухай хууль”-ийн 11 дүгээр зүйлд заасан улс орны дотоод аюулгүй байдлыг хангахад нэн чухал ач холбогдолтой Засгийн газраас тогтоосон улсын онц чухал объектыг хамгаалах, нийтийн хэв журам сахиулах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах, гэмт хэргийг таслан зогсооход дэмжлэг үзүүлэх, гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол, аюул тохиолдсон үед болон эрэн хайх, аврах, хор уршгийг арилгах, хойшлуулшгүй сэргээн босгох ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх, шаардлагатай үед зарим объектыг түр хугацаагаар хамгаалах, зорчигч, ачаа тээшийг харгалзан хүргэх, террорист үйлдлийг таслан зогсоох тусгай ажиллагаанд оролцох, хуулиар тогтоосон бусад чиг үүргүүдийг (Дотоодын цэргийн тухай хууль, 2017) гүйцэтгэдэг бөгөөд дээрх үүргүүдийг Дотоодын цэргийн командлагчийн өдөр тутмын шууд удирдлаганд мэргэжлийн штаб, анги, тусгай салбарын бүтэц зохион байгуулалттайгаар, цагдаагийн болон бусад төрийн тусгай чиг үүргийн байгууллагууд, хамгаалж байгаа байгууллагын захиргаатай харилцан хамтран хэрэгжүүлэн ажилладаг.

Мөн Дотоодын цэргийн тухай хуульд (Дотоодын цэргийн тухай хууль, 2017) гяндан, чанга, онцгой дэглэмтэй хорих анги, цагдан хорих байранд үймээн гарсан үед дэг журам тогтоох гэж тусгасан байгаа нь өнөөгийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага дотоодын цэргийн байгууллага хоорондын хамтын харилцан ажиллагаатай мэт харагдаж байна. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд (Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2017) шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх төв байгууллагын дарга 30 хоног хүртэл хоногийн хугацаагаар хорих ангид онцгой дэглэм тогтоож болохыг тусгасан байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын тухай хуулийн 249 дүгээр зүйлийн дагуу нийтийн эмх замбараагүй байдал (үймээн) үүссэн үед Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын дарга 30 хүртэл хоногийн хугацаагаар онцгой дэглэм тогтоож, хоригдлын ажил, сургалт, уулзалт, захидал харилцааг зогсоож, өдрийн хуваарь чангатган, хорих байгууллагын бэлэн байдлыг өндөржүүлэх замаар дэг журам сахиулах бөгөөд энэ тухай Улсын ерөнхий прокурорт шууд мэдэгдэж, шаардлагатай бол сунгах эрхтэй байна.

Дотоодын цэрэг 55 гаруй жил (1947–2002) Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагатай нягт хамтран ажиллаж, хорих ангиудын дотоод дэглэм, журмыг сахиулж, гадуур хамгаалалт хийж, аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр арвин туршлага хуримтлуулсан. Энэ урт хугацааны хамтын ажиллагаа нь өнөөгийн хоёр

байгууллагын харилцааны бат бөх үндэс суурь болж, практик туршлагаар батлагдсан гэж үзэж болно.

Дотоодын цэргийн тухай хуулийн 13 дугаар зүйлд (нийтийн хэв журам сахиулах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр) гяндан, чанга, онцгой дэглэмтэй хорих анги, цагдан хорих байранд үймээн гарсан үед дэг журам тогтоох үүргийг тусгасан байдаг. Энэ нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 249 дүгээр зүйл (ШШГЕГ-ын дарга 30 хүртэл хоногоор онцгой дэглэм тогтоох эрхтэй)-тэй нягт уялдаж, хоёр байгууллага харилцан дэмжлэг үзүүлэх эрх зүйн үндэслэлийг бүрдүүлдэг.

Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль, Батлан хамгаалах тухай хуульд Дотоодын цэргийг төрийн цэргийн байгууллага гэж тодорхойлсонтой уялдуулан терроризм, гамшиг, нийтийн эмх замбараагүй байдал үүссэн үед ШШГ-тай хамтран ажиллах боломжтой.

Дотоодын цэргийн тухай хуульд хорих байранд үймээн гарсан үед дэг журам тогтоох үүрэг заасан хэвээр байгаа ч 2002 оны тогтоолоор хамгаалалтын үндсэн үүрэг ШШГЕГ-т шилжсэн тул хэн нь голлох үүрэг гүйцэтгэх талаар хууль эрх зүйн тодорхой заалт дутмаг байна. Энэ нь онцгой байдал үүссэн үед хариуцлагын хуваарь эргэлзээтэй болгодог.

ШШГЕГ онцгой дэглэм тогтоосон ч дотоод хүч хүрэлцэхгүй үед Дотоодын цэрэг ямар журмаар, ямар түвшинд оролцох вэ гэдэг нь хоёр хуулийн хооронд нарийвчилсан холбоосгүй байна.

Хорих ангид үймээн гарвал хэн голлох үүрэг гүйцэтгэх вэ? ШШГЕГ (онцгой дэглэм тогтоох) уу, Дотоодын цэрэг (нийтийн эмх замбараагүй байдлыг таслан зогсоох) уу? гэсэн харилцан ажиллагааны тодорхой бус нөхцөл байдал үүсэн гарч байна.

Эдгээр байгууллагуудын хууль нь хоорондоо нарийвчилсан холбоос, хариуцлагын хуваарь, командлалын механизмгүй тул онцгой байдал үүссэн үед хариуцлага төвлөрөхгүй, хүч хэрэглэх шийдвэр саатах эрсдэлтэй.

Дотоодын цэрэг нь Батлан хамгаалах тухай хуулиар төрийн цэргийн байгууллага мөн ч хорих байгууллагын дотоод аюулгүй байдалд ШШГЕГ хариуцдаг тул үүргийн давхардал үүснэ.

Дотоодын цэрэг, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хамтын ажиллагаа түүхэн үндэстэй, хууль эрх зүйн суурьтай ч 2002 оны шилжилтийн дараа үүссэн зохицуулалтын зай, давхардлыг арилгах шаардлагатай байна. Энэ нь хорих байгууллагын аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журам, үндэсний аюулгүй байдлыг илүү найдвартай хангах боломжийг бүрдүүлнэ.

Дүгнэлт

Монгол Улсын Дотоодын цэрэг, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хамтын ажиллагаа 100 гаруй жилийн түүхтэй, 55 гаруй жилийн гүнзгий практик

туршлагатай, эрх зүйн суурьтай хэдий ч 2002 оны Засгийн газрын 155 дугаар тогтоолоор хорих ангиудын гадуур хамгаалалтыг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газарт шилжүүлсэн нь зөв шийдвэр байсан ч, хоёр байгууллагын харилцан ажиллагааны эрх зүйн үндэслэлийг бүрэн шинэчлээгүйгээс **хууль эрх зүйн зохицуулалтын зай** үүссэн байна.

Энэ асуудлыг цаг алдалгүй шийдвэрлэх нь хорих байгууллагын аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журам, улсын дотоод аюулгүй байдлыг найдвартай хангахад чухал ач холбогдолтой юм.

Энэ асуудлыг шийдвэрлэхгүй бол хорих байгууллагын аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журам, улсын дотоод аюулгүй байдалд ноцтой эрсдэл үүсгэх боломжтой. Тиймээс хуулийн өөрчлөлт хийх, хоёр байгууллагын хооронд Хамтын ажиллагааны гэрээ байгуулах, нэгдсэн журам батлах зэргээр **хариуцлагын тодорхой тогтолцоо** бүрдүүлэх нь зайлшгүй шаардлагатай байна.

Санал

1. “Дотоодын цэргийн тухай” хуулийн 13 дугаар зүйлд “гяндан, чанга, онцгой дэглэмтэй хорих анги, цагдан хорих байранд үймээн гарсан үед Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын албан ёсны хүсэлтээр дэмжлэг үзүүлэх” гэсэн тодорхой заалт нэмэх.
2. “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай” хуулийн 249 дүгээр зүйлд онцгой дэглэм тогтоосон үед Дотоодын цэргийн оролцооны журам, командлалын тогтолцоо, хүч хэрэглэх үе шат, хариуцлагын хуваарийг нарийвчлан тусгах.
3. Үймээн, онцгой дэглэмийн үеийн бүх ажиллагааг Улсын ерөнхий прокурор шууд хяналтдаа авах.
4. Засгийн газраар “Хорих ангид үймээн гарсан үеийн нэгдсэн ажиллагааны журам” батлах.
5. Дотоодын цэрэг болон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын хооронд “Хамтын ажиллагааны гэрээ” байгуулах.
6. Хоёр байгууллагын хамтарсан сургалт, тактикийн дадлага сургуулийг жил бүр тогтмол зохион байгуулах.
7. Хууль эрх зүйн шинэчлэлийн хүрээнд хоёр байгууллагын үүргийн хуваарийг тодорхой болгох чиглэлээр ажлын хэсэг байгуулах.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ:

Нэг: Хууль тогтоомж, эрх зүйн актууд

1. Дотоодын цэргийн түүхэнд холбогдох баримт бичиг. 2025.

2. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль. 2001 оны 12 дугаар сарын 27-ны өдөр. 7 дугаар зүйлийн 7.1.6 дахь хэсэг.
3. Монгол Улсын Батлан хамгаалах тухай хууль. 2016 оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдөр. 8 дугаар зүйлийн 8.1 дэх хэсэг.
4. Монгол Улсын Батлан хамгаалах тухай хууль. 2016 оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдөр. 8 дугаар зүйлийн 8.3 дахь хэсэг.
5. Батлан хамгаалах бодлогын баримт бичиг. 7.1 дэх зүйл.
6. Монгол Улсын Зэвсэгт хүчний тухай хууль. 2016 оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдөр. 7 дугаар зүйлийн 7.2 дахь хэсэг.
7. Монгол Улсын Дотоодын цэргийн тухай хууль. 2017 оны 2 дугаар сарын 9-ний өдөр. 11 дүгээр зүйл.
8. Монгол Улсын Дотоодын цэргийн тухай хууль. 2017 оны 2 дугаар сарын 9-ний өдөр. 13 дугаар зүйл.
9. Монгол Улсын Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. 2017 оны 2 дугаар сарын 9-ний өдөр. 249 дүгээр зүйл.

ХОРИХ АНГИЙГ AIoT (ARTIFICIAL INTELLIGENCE OF THINGS) УХААЛАГ СИСТЕМТЭЙ БОЛГОХ НЬ TRANSFORMING PRISONS INTO AIOT (ARTIFICIAL INTELLIGENCE OF THINGS) SMART SYSTEMS

М.Алтан-Очир. Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн тэргүүлэх судлаач, доктор (Ph.D), дэд профессор, хурандаа

Дэлхийн улс орнуудын хорих байгууллагын үйл ажиллагаанд хиймэл оюун ухаан (Artificial Intelligence) болон юмсын интернэт (Internet of Things)-ийн нэгдэл болох AIoT технологийг ашиглах хандлага эрчимтэй нэмэгдэж байна. Энэхүү технологи нь хорих ангийн аюулгүй байдал, хяналт хамгаалалт, эрсдэлийн удирдлага, мэдээллийн нэгдсэн систем, хүний нөөцийн үр ашиг, хоригдлын зан үйлийн шинжилгээ зэрэгт шинэ боломж бий болгож байна. Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоолын 1 дүгээр хавсралтаар баталсан “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь нүүр царай танин бүртгэх системийг 2025 оноос нэвтрүүлж эхэлсэн. Цаашид хяналтын системийг AIoT технологитой холбож, хорих ангид үйлдэгдэж болзошгүй гэмт хэрэг, зөрчил, байгалийн гамшигт үзэгдлээс урьдчилан сэргийлэх, харуул хамгаалалтыг өгөгдөлд дүн шинжилгээ хийж, хүний оролцоогүйгээр зохион байгуулах боломжтой болохыг энэхүү судалгааны үндсэн дээр санал болгох зорилгыг дэвшүүллээ. Иймд энэхүү өгүүлэлд AIoT технологийн онолын үндэс, хорих байгууллагад ашиглах боломж, олон улсын хөгжлийн чиг хандлага, хэрэгжилтийн давуу болон эрсдэлийг судлан, Монгол Улсад хэрэгжүүлэх боломжийг эрэлхийлсэн.

The use of AIoT technology—a convergence of Artificial Intelligence (AI) and the Internet of Things (IoT)—in correctional institutions is rapidly increasing worldwide. This technology is creating new opportunities in prison security, surveillance, risk management, integrated information systems, human resource efficiency, and inmate behavior analysis. Within the framework of Mongolia’s long-term development policy “Vision-2050,” approved by Resolution No. 52 of the State Great Khural (Parliament) of Mongolia in 2020, the establishment of smart prisons through the deployment of AI-based smart devices in correctional facilities has been proposed. AI-based equipment and technologies can help prevent crimes, violations, and natural disasters that may occur within prisons, while also enabling data-driven security and surveillance operations with minimal human intervention. Based on this research, the study aims to propose the implementation of such technologies in correctional institutions. Therefore, this article examines the theoretical foundations of AIoT technology, its potential applications in correctional facilities, international development trends, as well as the advantages and risks of implementation, and explores the possibilities for its application in Mongolia.

Түлхүүр үг: Хиймэл оюун, юмсын интернэт, технологи, кибер, аюулгүй байдал, нууцлал

Keywords: Artificial Intelligence, Internet of Things (IoT), AIoT, Technology, Cybersecurity, Security, Privacy.

Удиртгал: Энэхүү судалгаа нь шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын аюулгүй байдлыг хангахад ашиглагдаж буй хяналтын системийн өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлагыг онолын түвшинд тодорхойлох зорилготой.

Хүн төрөлхтний түүхэнд хамгийн анхны механик телекамерийн системийг зохион бүтээгч бол Оросын цахилгааны инженер, хөгжимчин, физикч Лев Сергеевич Термен юм. Тереминий бүтээлүүдийн үзүүлбэр 1922 оны 3-р сард Кремльд болж, В.И.Ленин оролцож, Теремин хамгаалалтын дохиоллын төхөөрөмж түүний ажиллах зарчмыг тайлбарласан байна. Теремин маш олон талын чадвартай хүн байсан тул олон тооны автоматжуулсан систем (автомат хаалга, автомат гэрэлтүүлэг гэх мэт) болон аюулгүй байдлын дохиолол зохион бүтээжээ.

1925–1926 онд тэрээр анхны телевизийн системүүдийн нэг болох "цахилгаан алсын зайн үзлэг"-ийг зохион бүтээж, дүрсийг 64 шугамд хувааж, 1.5 x 1.5 метр хэмжээтэй дэлгэцийн хэмжээтэй, дараа нь 100 шугамд хуваажээ (<https://ru.wikipedia.org>).

Лев Сергеевич Термен механик телекамерийн системийг Климент Ворошиловын удирдлагад зохион бүтээж 1927 оны 6-р сард Москвагийн Кремлийн хашаанд суурилуулсан түүхтэй (https://en.wikipedia.org/wiki/Closed-circuit_television#History, 2026). Үүнээс 15 жилийн дараа Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын Siemens AG компани пуужин хөөргөхийг ажиглах зорилгоор 1942 онд камерын системийг ашиглаж эхэлсэн байдаг. Ийнхүү 1970 он гэхэд аналог камерыг орчны аюулгүй байдал, замын түгжрэл, албан байгууллагуудын хамгаалалт, гаднын халдлага зэргийг хянах зорилгоор ашиглаж эхэлсэн (mogsulservice.mn/post, 2023) түүхтэй байна.

Хиймэл оюун ухаан (Artificial Intelligence эсвэл AI) гэдэг нь компьютерын программ эсвэл систем ашиглан хүний оюун ухааныг дуурайлган бүтээсэн технологи юм. Энэ нь сэтгэх, суралцах, алдаанаасаа дүгнэлт хийх, асуудал шийдвэрлэх болон шийдвэр гаргах чадвартай байдаг (www.fgc.mn, 2025).

"Зүйлсийн интернэт" буюу **IoT (Internet of Things)** гэдэг нь физик төхөөрөмжүүд интернэтэд холбогдож, хоорондоо мэдээлэл солилцох технологийг хэлнэ. Энэхүү технологи нь хүний оролцоогүйгээр ухаалаг орчин бүрдүүлэх зорилгоор хурдацтай хөгжиж буй салбар юм. (<https://mn.owon-smart.com/>, 2021).

AI технологийн тусламжтайгаар их хэмжээний мэдээллийг бодит хугацаанд боловсруулах, хэвийн бус нөхцөл байдлыг илрүүлэх, эрсдэлийг таамаглах боломж бүрддэг.

Нөгөө талаас зүйлсийн интернэт (IoT) нь интернэтэд холбогдсон ухаалаг төхөөрөмжүүд мэдээлэл цуглуулж, хоорондоо солилцох технологийн тогтолцоо юм. Хөдөлгөөн мэдрэгч, камер, RFID төхөөрөмж, биометр систем зэрэг нь IoT-ийн нийтлэг хэрэглээнд хамаардаг (www.sciencedirect.com, 2023).

AIoT буюу Зүйлсийн хиймэл оюун ухаан нь Хиймэл оюун ухаан (AI) болон Зүйлсийн интернет (IoT) -ийн нэгдэл юм. Энэхүү технологи нь өгөгдөл цуглуулах зорилгоор төхөөрөмжүүдийг интернетэд холбох боломжийг, мөн хиймэл оюун ухааны онцлог шинж чанартай суралцах, сэтгэх, төлөвлөх чадвартай машинуудын хангамжийг хослуулсан.

Өөрөөр хэлбэл, AIoT нь өгөгдлийг утга учиртай болгохын тулд цуглуулж, шинжлэх боломжийг олгодог бөгөөд ингэснээр машин болон мэдээллийн системд хэрэглэгддэг суралцах, дасан зохицох чадварын ачаар бие даан сайжруулж болох илүү нарийвчлалтай, үр ашигтай үйлдлүүдийг гүйцэтгэдэг (<https://nexusintegra.io/aiot-artificial-intelligence-of-things/>, 2026).

AIoT технологи нь инновацийн процессын салбарыг хөгжүүлэх, бүтээгдэхүүний чанарыг сайжруулах, эцэст нь бүтээмж, ашигт ажиллагааг нэмэгдүүлэх замаар үйлдвэрлэл болон бусад салбарт шинэ боломжуудыг олгож байна.

Дараах хүснэгтэд AIoT технологийн хэрэглээг бусад орны жишээгээр харуулахыг зорьсон.

Хүснэгт 1. AIoT

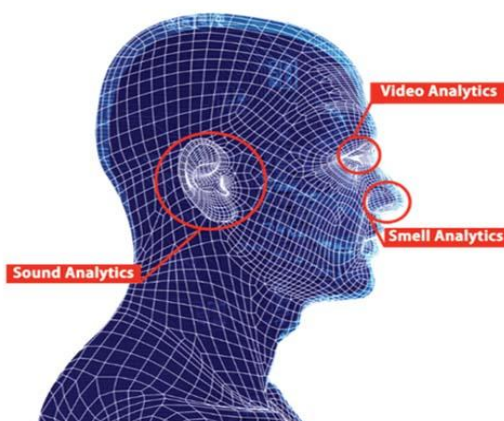
Бүс нутаг / Улс	AIoT хэрэглээний төрөл	Тоон үзүүлэлт (2025–2026)	Тайлбар
United States	AI камер, GPS хяналт, зан үйлийн шинжилгээ	~564,000 хүн электрон хяналтад	Дэлхийд хамгийн өргөн хэрэглээтэй EM (Electronic Monitoring) системтэй (IoT Business News)
United Kingdom	GPS бугуйвч, AI анализ	28,687 хүн электрон төхөөрөмжтэй	2026 оны 3-р сарын байдлаар (GOV.UK)
Austria	AI-based behavior analysis	Туршилтын AI систем хорих ангид	Амиа хорлолт, хүчирхийлэл урьдчилан илрүүлэх AI судалгаа (Sage Journals)
Greece	GPS electronic monitoring	500–700 хүн зэрэг хянах хүчин чадал	2026 онд улсын хэмжээний шинэ систем нэвтрүүлсэн (Ankle Monitor Report)
Brazil	GPS offender monitoring	~162,000 simultaneous participants (Латин Америк)	Бразил бүс нутагтаа тэргүүлэгч (IoT Business News)
Australia	GPS-based prison monitoring	~11,000 simultaneous EM users (Oceania)	AI болон GPS суурьтай хяналт ашигладаг (IoT Business News)
New Zealand	Smart corrections monitoring	GPS monitoring system	Океанийн бүсэд AIoT өргөн ашиглаж эхэлсэн (IoT Business News)

Japan	Digital rehabilitation	AI-assisted rehabilitation research	UNICRI-тэй хамтарсан дижитал хорих реформ (UNICRI)
Namibia	Digital prison transformation	Pilot digital rehabilitation	НҮБ-ын туршилтын төсөл хэрэгжиж эхэлсэн (UNICRI)
China	Smart prison ecosystem	AI камер + facial recognition	“Smart Prison” концепцыг өргөн хэрэглэж буй улс (төрийн дэмжлэгтэй) (ijai.iaescore.com)

Ийнхүү цаг хугацааны түүхээр дэлхийн эдийн засгийн хөгжлөөрөө нэлээд дээгүүр бичигддэг Бүгд Найрамдах Хятад ард улс 2019 онд Чинчэн хорих байгууллагыг "ухаалаг хорих" болгох зорилгоор хиймэл оюун ухаанд суурилсан хоригдлын нүүр царай, хөдөлгөөнд шинжилгээ хийн, дүгнэлт гаргадаг хяналтын системийг нэвтрүүлэн, үйл ажиллагаа явуулж байна. Энэхүү технологи нь нэгэн зэрэг 200 хүний царайг ямар ч алдаагүйгээр хянах боломжтойгоороо онцлог юм. Чинчэн хорих ангид авлигын гэмт хэрэгт холбогдон, ял шийтгүүлсэн хоригдлуудыг хорьдог байна.

Хонконгийн Сай Кунг дахь Пик Ук хорих ангийн мэргэжилтэн “Wildfaces Technology” компанийн хиймэл оюун ухаанаар дүрс бичлэгт шинжилгээ хийдэг системийг давуу тал нь хоригдлын сэжигтэй зан үйл, амиа хорлох болон хүчирхийллийг илрүүлэх зорилгоор бүтээсэн төдийгүй өдөр шөнийн ямар ч цагт өгөгдлийг оруулсан хоригдлын хуулиар хориглосон үйл хөдлөлийг 1 м/секундийн алдагдалтайгаар хянаж хорих ангийн аюулгүй байдлыг ханган гарч болзошгүй зөрчлийн 100 хувь бууруулсан талаар судалгааг танилцуулсан (<https://www.scmp.com/tech/start-ups/article/3021192/hong-kong-start-wildfaces-uses-ai-spot-potential-suicide-attempts>, 2023).

Зураг 1. Хонконгийн Сай Кунг дахь Пик Ук хорих ангийн мэргэжилтэн “Wildfaces Technology”

Technology”

Дэлхийн улс орнууд хиймэл оюунд суурилсан дүрс бичлэгт дүн шинжилгээ хийдэг ухаалаг технологийг хорих байгууллага тэр дундаа харуул хамгаалалтад 2019 оноос түгээмэл ашиглан, телекамерийн системийн чиг хандлагыг өдөр ирэх тусам өөрчлөн, илүү боловсронгуй болгох ажлын эрчимтэйгээр хөгжүүлсээр ирсэн.

Тухайлбал Бүгд Найрамдах Энэтхэг Улсын DeepSight Allabs нь шууд бичлэгээс объектуудыг илрүүлэх хиймэл оюун ухаан (AI) болон компьютерын харааны (CV) технологид суурилсан дүрс бичлэгт шинжилгээ хийдэг телекамерийн системийг үйлдвэрлэн Дели (Delhi) хотын хорих байгууллагуудын харуул хамгаалалтад ашиглаж байна (<https://deepsightlabs.com/> Энэтхэг, 2019).

Энэхүү технологийн бусад хиймэл оюунд суурилсан технологиос дэвшилтэд ялгаа нь телекамерт илэрсэн объект, хүн, зэвсэглэсэн этгээд, хар тамхи хэрэглэсэн хоригдол, сэжигтэй үйлдэл, халдвар авсан хоригдлын биеийн байдлыг маш богино хугацаанд илрүүлэх, тандалт хийх, задлан шинжилгээг нарийвчлан хийж, зөрчлийг илрүүлэн, гэмт явдал, халдварт өвчин тархахаас урьтан шуурхай сэрэмжлүүлэг дохиог хяналтын төвд илгээснээр хорих ангийн аюулгүй байдал эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, болзошгүй гэмт хэргийн үйл явцыг таслан зогсоох зориулалттай дэвшилтэд технологийн систем юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь технологийн шийдлийг тухайн цаг үетэйгээ нийцүүлж ip телекамерт шилжүүлж, 22 хорих ангид нүүр царай танин бүртгэх систем бүхий телекамер, 22 газар хэлтэст 2025 онд AI телекамерийг нэвтрүүлэхээр ажиллаж байна. Hikvision брэндийн ip телекамер 6000 гаран, Axis брэндийн нүүр царай бүртгэх телекамер 200 гаруйг үйл ажиллагаандаа ашиглаж байна.

Учир нь аналог болон тоон технологийн CCTV ашигладаг байгууллагын хяналтын төвд 24 цагийн турш оператор буюу хүн ажиллаж хяналт тавин, зөрчил гарахаас сэргийлэн ажилладаг. Гэсэн хэдий боловч анагаахын шинжлэх ухаанд хүн минутад 17-20 удаа нүдээ анивчдаг, анхаарал төвлөрлийн хугацаа 10-52 минут үргэлжилдэг биологийн амьтан гэж үздэг тул телекамерийн хөдөлгөөнийг нэг бүрчлэн харж чадахгүй гэсэн үг юм (mlctraining.mn, 2021).

Өөрөөр хэлбэл хоногийн 24 цагийн үүрэг гүйцэтгэж буй теле-хяналтын ажилтан буюу хүн 1 цагт 1200 удаа, 10 цагт 12000 удаа 24 цагт 28800 удаа буюу дунджаар 6-8 цагийн хугацаатайгаар биологийн рефлексийн дагуу нүдээ анивчиж хяналтыг сулруулдаг гэж ойлгож болно.

Тэгвэл хорих ангид нийгэмд аюултай гэмт хэрэг үйлдэж хорих ялаар шийтгэгдсэн хоригдлууд буюу хатуугаар хэлэхэд гэмт хэрэгтэн бие хүмүүсийг нэгэн байрлалд бөөгнөрүүлсэн гэж хэлж болох шоронгийн хориотой бүсэд эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, хяналт тавих үйл ажиллагааг телекамерийн тусламжтайгаар хүн хянаж байгаа нь алдаа гаргах эрсдэл байна хэмээн тодорхойлж болох юм.

Хууль зүй, дотоод хэргийн сайд, Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайд, Сангийн сайд нарын 2017 оны 09 дүгээр сарын 27-ны өдрийн А247, А167, 303 тоот хамтарсан тушаалаар батлагдсан “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчийн ажлын ачааллын жишиг норматив”-аар нээлттэй, хаалттай хорих ангиудад 20 хоригдол тутамд 1, хаалттай хорих ангийн тусгай нэгжид 5 хоригдол тутамд 1, нийслэл дэх цагдан хорих төвд 10 хоригдогч тутамд 1, орон нутаг дахь цагдан хорих байруудад 20-50 хоригдогчтой бол 2 хамгаалалтын ажилтан биечилсэн хяналт тавихаар тогтоосон.

Гэвч хорих ангийн өнөөгийн нөхцөл байдал нь нэг хамгаалалтын ажилтан 80-120 хоригдол хариуцан, хяналт тавин ажилладаг. Энэ нь хоригдлуудыг нэг бүрчлэн хянаж, хөдөлгөөн бүрийг алдалгүй анхаарч чадахгүй. Дүрс бичлэгийн хяналтын ажилтан нь телекамерийн тусламжтай харуул хамгаалалтад хяналт тавин, аюулгүй байдлыг ханган ажиллаж байна.

Хорих ангийн өдөр тутмын үйл ажиллагааг АIoT системд ашигласнаар гэмт хэргийн бодит цагийн хяналт, автоматжуулалт, өгөгдөлд суурилсан шийдвэр гаргалтыг дэмжих замаар уламжлалт удирдлагын хэлбэрийг өөрчилж алба хаагчдын ажлын ачааллыг бууруулж, байгалийн гамшиг болон бусад гэнэтийн ослоос урьдчилан сэргийлэх нөхцөл бүрдэх юм.

Мөн алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах, хоригдлуудын дунд зодоон, бөөгнөрөл, орголт болон амиа хорлох эрсдэлүүдээс урьдчилан сэргийлэх боломжийг олгоно. Үүний тулд төхөөрөмжийн тусламжтай 24 цагийн сургалт, хариу арга хэмжээг шуурхай авах боломжтой. АIoT орчинд бодит цагийн кибер хамгаалалт болон аномали⁶ илрүүлэлт ихээхэн хөгжиж байна.

Хорих ангийн амьдралын бүсэд АIoT системд холбогдсон ухаалаг хяналтын телекамер, хурууны хээ болон нүдний солонгон бүрхүүл таних технологи ашиглан хоригдлуудын хууль бус үйлдэл, алба хаагч хоригдлын хоорондын харилцаанд хяналт тавин, зөрчлийг бууруулах боломжтой.

Жишээ нь: Хоригдол бүрд байршил тогтоох систем болох RFID болон IoT мэдрэгчтэй бугуйвч хэрэглэснээр хоригдлын хөдөлгөөнийг тогтмол хянах, эрүүл мэндийн үзлэгт хэмжилт хийх болон осол, уналт, хүчирхийллийн мэдээлэх боломжтой. Мөн хаалга түгжих, дохиолол өгөх, гэрэл асаах болон эрсдэлийн түвшинг тогтоох боломжтой болно.

АIoT системийг нэвтрүүлэх олон давуу талтай ч мэдээллийн аюулгүй байдлыг бүрэн хангахад хүний нөөцийн чадавх, алба хаагчдын мэдлэг дутмаг байдаг. Сүүлийн үеийн судалгаагаар АIoT системээр холбогдсон төхөөрөмжүүдийн сүлжээг deep learning, blockchain, federated learning ашиглах шаардлагатай гэж дүгнэсэн. Гэсэн хэдий ч хиймэл оюунд суурилсан хяналтын

⁶ Ердийн, хэвийн үзэгдэл, хууль ёсны дарааллаас гажсан, ямар нэгэн байдлаар татгалзсан буюу ерөнхий дүрэмд багтахгүй байгаа зүйлийг хэлдэг.

системүүд нь хүний эрхийн зөрчил, сэтгэл зүйн дарамт үүсгэх эрсдэлийг бий болгож байгааг европын судлаачдын судалгааны үр дүнгээр харуулж байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь ухаалаг хорих ангийг бүтээхэд шаардлагатай хүний нөөцийн бодлого, санхүүжилт, богино, дунд, урт хугацааны стратегийг боловсруулж, ажиллах нь чухал.

ДҮГНЭЛТ

Дэлхийн улс орнуудын хорих байгууллагын аюулгүй байдлын тогтолцоо нь уламжлалт хүний шууд хяналтаас хиймэл оюун ухаан болон зүйлсийн интернэтэд суурилсан ухаалаг хяналтын систем рүү эрчимтэй шилжиж байна.

Судалгаанаас үзэхэд AIoT технологи нь хорих байгууллагын аюулгүй байдлыг хангах, эрсдэлийг урьдчилан илрүүлэх, бодит цагийн хяналт хэрэгжүүлэх, алба хаагчдын ажлын ачааллыг бууруулах, удирдлагын шийдвэр гаргалтыг өгөгдөлд суурилсан хэлбэрт шилжүүлэхэд өндөр үр нөлөөтэй болох нь тогтоогдож байна.

АНУ, Их Британи, БНХАУ, Австрали, Япон зэрэг орнууд хиймэл оюунд суурилсан телекамерийн систем, GPS хяналт, зан үйлийн анализ, нүүр царай таних технологи, электрон хяналтын төхөөрөмжүүдийг хорих байгууллагын үйл ажиллагаанд нэвтрүүлэн ашиглаж байгаа нь AIoT технологийн хэрэглээ дэлхий нийтийн чиг хандлага болсныг харуулж байна. Ялангуяа “Smart Prison” буюу ухаалаг хорих ангийн үзэл баримтлал нь хорих байгууллагын аюулгүй байдлын шинэ үе шатанд шилжиж буйг илэрхийлж байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь IP болон AI телекамерийн системийг үе шаттайгаар нэвтрүүлж эхэлсэн нь дэвшилттэй алхам боловч өнөөгийн нөхцөлд хамгаалалтын ажилтны ачаалал өндөр, хүний биологийн болон сэтгэлзүйн хүчин зүйлээс шалтгаалсан хяналтын сул талууд байсаар байна. Иймээс хорих ангийн харуул хамгаалалт, телехяналтийн үйл ажиллагаанд AIoT технологийг үе шаттайгаар нэвтрүүлэх нь хүний нөөцийн хомсдол, ажлын ачаалал, аюулгүй байдлын эрсдэлийг бууруулах стратегийн ач холбогдолтой юм.

Түүнчлэн AIoT систем нь хоригдлын хөдөлгөөн, зан үйл, эрүүл мэндийн төлөв байдалд бодит хугацаанд дүн шинжилгээ хийх, орголт, хүчирхийлэл, амиа хорлолт, халдварт өвчний эрсдэлийг урьдчилан илрүүлэх, шуурхай хариу арга хэмжээ авах нөхцөлийг бүрдүүлдэг. RFID(Radio Frequency Identification), биометр таних систем, ухаалаг мэдрэгч, AI анализ зэрэг технологийг хорих байгууллагын үйл ажиллагаанд уялдуулан ашигласнаар аюулгүй байдлын удирдлагыг шинэ түвшинд хүргэх боломжтой байна.

Гэвч AIoT системийг нэвтрүүлэхэд мэдээллийн аюулгүй байдал, кибер хамгаалалт, хүний эрхийн асуудал, алба хаагчдын технологийн мэдлэг, ур чадвар, санхүүжилтийн тогтвортой байдал зэрэг сорилтууд тулгарч байна. Иймд AIoT технологийг нэвтрүүлэхдээ эрх зүйн зохицуулалт, хүний эрхийн баталгаа,

мэдээллийн нууцлал, ёс зүйн хяналтыг олон улсын стандартад нийцүүлэн боловсронгуй болгох шаардлагатай байна.

Иймээс шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь ухаалаг хорих ангийн тогтолцоог хөгжүүлэх хүрээнд богино, дунд, урт хугацааны хөгжлийн бодлого боловсруулах, АIoT чиглэлээр мэргэшсэн хүний нөөц бэлтгэх, технологийн дэд бүтэц болон кибер аюулгүй байдлыг үе шаттайгаар бэхжүүлэх нь цаашдын хөгжлийн чухал нөхцөл гэж дүгнэж байна.

Ашигласан материал

<https://ru.wikipedia.org>

[Scientific Reports – IoT anomaly detection and blockchain security](#)

[Springer – Homomorphic encryption for IoT security](#)

[ScienceDirect – Autonomous cyber defense for AIoT](#)

[Scientific Reports – Federated edge intelligence in IoT](#)

[MDPI Sensors – Privacy preservation in IoT systems](#)

ХОРИХ БАЙРНЫ ҮҮСЭЛ, ХӨГЖИЛ**THE ORIGINS AND DEVELOPMENT OF PRISONS****Б.Алтангэрэл.** Хууль зүйн доктор, профессор

B. Altangerel, Doctor of Law, Professor

Хураангуй. Монголын төр, эрх зүйн тогтолцооны түүхэн хөгжлийн явцад нийгмийн дэг журам, аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор гэмт хэрэг, зөрчилд хариуцлага хүлээлгэх олон төрлийн арга хэрэгсэл хэрэглэгдэж ирсэн билээ. Эдгээрийн нэг чухал хэлбэр нь хорих, саатуулах арга хэмжээ бөгөөд орчин үеийн ойлголтоор “цагдан хорих ажиллагаа” хэмээн нэрлэгддэг институцийн анхны хэлбэр эртний үеэс эхтэй гэж үзэж болно. Цагдан хорих ажиллагаа нь эртний үед гэмт хэрэг үйлдсэн гэж сэжиглэгдсэн этгээдийг хэрэг маргаан шийдвэрлэх эрх бүхий субъектээс ял шийтгэл ногдуулах хүртэлх хугацаанд бусдаас тусгаарлан, тодорхой хугацаанд эрүү шүүлт тулган, хэргийг хүлээлгэх зорилгоор түр хорьж буй албадлагын арга хэмжээ гэж үзэж болох ба орчин үед цагдан хорих байр нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд сэжигтэн, яллагдагчийг түр хугацаанд тусгаарлах, мөрдөн шалгах ажиллагааг хангах, оргон зайлахаас урьдчилан сэргийлэх зорилготой эрх зүйн зохицуулалт бүхий байгууллага юм. Харин 1921 оноос өмнөх Монголын нөхцөлд энэ ойлголт бүрэн төлөвшөөгүй, харин хорих, саатуулах, хяналт тогтоох уламжлалт хэлбэрүүдээр илэрч байсан онцлогтой.

Энэхүү судалгааны ажлын зорилго нь Монголын түүхийн тодорхой үед хорих, саатуулах хэлбэр хэрхэн үүсэж хөгжсөн, ямар онцлогтой байсан, орчин үеийн цагдан хорих тогтолцооны суурь хэрхэн бүрэлдсэнийг шинжлэхэд оршино.

Abstract. Throughout the historical development of Mongolia's state and legal system, various measures have been employed to maintain social order and ensure public safety by holding individuals accountable for crimes and offenses. One of the key forms of such measures has been detention and imprisonment, the early forms of which can be traced back to ancient societies and are today institutionally recognized as pre-trial detention facilities.

In modern legal practice, pre-trial detention facilities serve as institutions regulated by law, aimed at temporarily isolating suspects and defendants, ensuring the proper conduct of criminal proceedings, and preventing escape. However, prior to 1921, this concept had not yet been fully institutionalized in Mongolia. Instead, it was manifested through traditional forms of detention, confinement, and control.

The purpose of this study is to examine how forms of detention and confinement emerged and evolved during specific historical periods of Mongolia, to identify their

distinctive characteristics, and to analyze how the foundations of the modern pre-trial detention system were established.

Түлхүүр үг. гяндан, түр саатуулах, хорих, цагдан хорих, уламжлал, шинэчлэл, үүсэл, хөгжил.

Keywords. Prison, temporary detention, incarceration, pre-trial detention, tradition, reform, origin, development

Үндсэн хэсэг.

Манай газар нутагт төрт ёс үүсэж гэмтнийг хорьж шийтгэж байсан талаар судлахын тулд төр эрх зүйн хөгжлийн нийтлэг үечлэлд тулгуурлан цагдан хорих арга хэмжээ, түүний эрх зүйн зохицуулалт, практикийн асуудлыг судлах нь зүйтэй юм.

Нэг. Эртний үе буюу Хүннү гүрэн.

Төр үүсэхээс өмнө хүй нэгдлийн нийгэмд бүлэг овгийн дотор орчин үеийн ойлголтоор /гэмт хэрэг/, иргэний маргаан гэж хэлж болох зөрчил гардаг байсан бөгөөд элдэв зөрчил, маргааныг овог, аймгийн цуглаан, аймаг овгийн, удирдагч нар шийддэг байв⁷. Эдгээр нэгжүүд нь одоогоор шүүхийн үүрэг гүйцэтгэдэг гэж ойлгож болох юм.

Монгол газар нутагт 2000 гаруй жилийн өмнө (МЭӨ 209 он) төрт ёс тогтож анхны төрт улс болох Хүннүчүүд улсаа засаг захиргаа нутаг дэвсгэрээр нь баруун, зүүн гар, төв гэж гурван хэсэг болгон хуваан захирч, хууль цааз боловсруулан мөрдөж байсан тухай түүхийн эх сурвалжуудад тэмдэглэсэн байдаг.

Хүннүгийн үед баримталдаг хуулиар ирт үзүүртийг гаргавал цаазаар аваачна, хулгайн ялтай хүний хөрөнгийг (гэр бүлийг) хураана, хөнгөн хэрэгтнийг бэрээднэ, хүндийг цаазаар аваачна. Арав хоногоос илүү хугацаагаар хорихгүй. Хүннүгийн хэв хууль нь овгийн байгууллагын уламжлалтай гол төлөв хориглох заншилд тулгуурласан байжээ⁸. Үүнээс үзвэл “баримталдаг хуулиар” гэсэн нь хууль цааз байсныг харуулахын хамт, мэс хүнд гаргах, хулгай хийх, тодорхой үйлдлээр хүнд, хөнгөн хохирол учруулбал гэмт хэрэг гэж үзэн цаазаар авах, бэрээдэх, хөрөнгө хураах ял оноож байсан нь харагдаж байна. мөн Хүннү судлаач эрдэмтэн Ц.Доржсүрэн “Умард Хүннү” номдоо “гэмт хэрэг үйлдэж ялд унасан хүнийг үйлдвэр урлалд зүтгүүлдэг байсныг” дурдсан нь гэмт хэрэг үйлдэж ял авсан хүнээр төрийн хүчээр албадан ажил хийлгэх ял байсан гэсэн хэрэг гэжээ⁹. Дээрх баримтуудыг нэгтгэн дүгнэж үзвээс Хүннү улсад ялын дараах хэлбэр

⁷ Авирмэд, А., Дашцэдэн, Д., Совд, Г. Монгол хууль. Уб., 1997. 5 дахь тал.

⁸ Баярхүү, Г. Хүннү болон Монголын нэгдсэн төр, дараа үеийн хууль цааз, заншлын хэм хэмжээг харьцуулан судалсан нь. Уб., 2024. 23 дахь тал.

⁹ Алтан-Очир, М. Хорих ял эдлүүлэх дэглэм. Уб., 2020. 19 дэх тал.

байжээ. Тухайлбал, Цаазаар авах, хорих, бэрээдэх, хөрөнгө хураах, хүнд ажилд зүтгүүлэх ял байсан байна.

Эндээс үзэхэд Хүннү нар гэмт хэрэгтнийг бэрээдэх, хөрөнгийг хураах, хүнд хөдөлмөрт зүтгүүлэх, цаазаар авах шийтгэлийн дөрвөн төрөл байсан байна. Мөн “арав хоногоос илүү хугацаагаар хорихгүй, улс орон даяар хоригдол хүн хэдхэнээс хэтрэхгүй¹⁰” хэмээн тэмдэглэснээс үзвэл шоронд хорих нь нүүдэлчин амьдралын хэв маяг, онцлогоос шалтгаалан шийтгэлийн бие даасан төрлийг гүйцэтгэх хорих газар гэж байгаагүй зөвхөн таслан сэргийлэх (урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, түр саатуулах) хугацаа буюу хэргийг шийдвэрлэх хүртэл хорьж шалгадаг байсан гэж үзэж болох юм.

Монголын төр гэм буруутай этгээдийн хэргийг шүүн хэлэлцээд, яллах, хорих ялаар шийтгэн, эдлүүлж байсан нь YII-IX зуунд хүчирхэгжин хөгжиж байсан Кидан улсын үед буюу 745 онд “газарт гяндан хийж ялтай хүнийг хорьдог байсан¹¹” тухай доктор Ж.Болдбаатар, Д.Лүндээжанцан нар өөрсдийн бүтээлдээ тэмдэглэсэн байна.

Хоёр. Дундад зууны үе буюу Их Монгол Улс.

Эрт дээр үеэс монголын тархай бутархай овог аймгууд дотоод амьдралаа өөр өөрийн зан заншлын тусламжтай зохицуулж ирсэн бөгөөд XIII зууны эхээр Чингис хаан монгол овог аймгуудын өөрийн захиргаанд нэгтгэсэн нь тэдгээр овог аймгуудын эрх зүйг нэгтгэн, нэгдсэн монгол улсын бичмэл хууль цааз бий болгох үндэс суурийг бүрдүүлжээ¹².

Чингис хаан түүнийг залгамжлагчдын үед Монгол Улс хүчирхэгжиж, дэлхийн эзэнт гүрэн болоход олон хүчин зүйл нөлөөлсний дотор эрх зүйн сайтар бодож боловсруулсан хүчтэй тогтолцоог буй болгож чадсанд оршино. Ийм тогтолцоог бүрдүүлэхэд Их засаг хууль чухал нөлөө үзүүлжээ. Их засаг хууль нь тухайн үеийн нийгмийн олон талт харилцааг зохицуулсан төрөлжүүлсэн нэгтгэсэн хууль байсан байна. Энэ хуулийн үйлчлэл, үр нөлөө нь Чингис хаан түүний залгамжлагчдын үед хууль эрх зүйн дээд хүчин чадалтай эх сурвалж болж, түүнийг дээдлэн хатуу чанд сахидаг байсныг харуулж байна.

Персийн түүхч Рашид-Ад-Дин өөрийн бүтээлдээ Ван хааныг ялсны дараа 1206 онд Чингис хаан “их хуралдайг хуралдуулж, энэхүү агуу ивээлд талархан, сайн, хатуу дүрмүүдийг тогтоохыг зарлиг болгон Их Монгол Улсын хаан ширээнд заларсан¹³” ажээ.

¹⁰ Дашням, И. Монгол Улсын төр эрх зүйн түүх. Уб., 2012. 128 дахь тал.

¹¹ Болдбаатар, Ж., Лүндээжанцан, Д. Монгол улсын төр эрх зүйн түүхэн уламжлал. Уб. 1997. 32-33 дахь тал.

¹² Рязановский, В.А. Монголын эрх зүйн түүхэн судалгаа. Уб., 2021. 15 дахь тал.

¹³ Рашид-Ад-дин. Чингиз-хана I. С 147.

Чингис хаан Хятадаас бичиг үсгийн их багш хийгээд түүний 18 ухаант шавь нарын хамт ирүүлээд, харьяат ард олны цөмийг нь амгалан тайван, сайн сайхан байдлыг хангаж байх хууль зохиох, ялангуяа түүнийг засаглах, эрх мэдлийг хамгаалахуйц хууль ёсны бичиг бий болгохыг зарлиг болгожээ. Тэдний зохиож ирснийг Чингис хаан нягтлан үзээд өөрийн санасан бодсонтой нийцэж байгааг олж үзээд тэдгээр мэргэдийг хөхүүлэн алдар цол, хэргэм зэрэг албан тушаалаар соёрхон шагнасан байна¹⁴.

Их засаг хууль нь Монголын нэгдсэн төрийн анхны бичмэл эрх зүйн баримт бичиг бөгөөд өнөө цаг үеийн эрх зүйн гол сурвалж, судалгааны чиглэл болон судлагдаж байна. Монгол судлаач В.А.Рязановский “Шинжлэх ухаан ноёлж буй, их төлөв XIII-IV зууны түүхч шаштир зохиогчдын бичсэнд тулгуурласан үзэл бодлоос харахад Их засаг хууль Чингис хааны өөрөө зохион бичүүлсэн бичигдмэл дурсгал мөн¹⁵” гэжээ.

Их засаг хууль бүтэн байдлаараа, жинхэнэ эх болон хуулбар нь ч өнөө үед үлдээгүй юм. Эртний Араб, Армени, Персийн түүхчдийн уламжилснаар Их засаг хуулийн янз бүрийн хэсэг өнөөг хүртэл хадгалагдан үлджээ. Зарим судлаачид, эрдэмтэд Их засаг хууль бичмэл хэлбэртэй байсныг үгүйсгэдэг боловч энэ нь Монгол, Араб, Армени, Перс, Орос, Хятад хэл дээрх олон эх сурвалжтай зөрчилддөг¹⁶. Чингис хааны Их засаг хууль нь түүний аман айлдварын цуглуулга төдий бус харин бичмэл хууль байсныг зарим эх сурвалжууд баталдаг¹⁷.

Монгол нутгаар 1246 онд аялсан Плано Карпини өөрийн тэмдэглэлдээ “хүнд гэмт хэрэг, алдаа эндэгдлийн төлөө алах ял ногдуулахаас гадна ялимгүй гэмээр хэрэгт түгээмэд ногдуулдаг шийтгэлийн нэг нь ташуурдах явдал байв. Тэрчлэн онцгой тохиолдолд цөлөх, шорон гянданд хорих шийтгэлийг оноох явдал байсан” хэмээн тэмдэглэжээ¹⁸.

Чингис хааны айлдвар (аман захиас)-т “хэрэв манай ураг удмынхан дотроос хэн нэгэн нь засаг хуулийг нэгэнтээ зөрчин үйлдвээс үгээр зөвлөн сануулагтун; хоёр дахин зөрчих аваас сайтар ятган ухуулсугай; гурав дахь удаад түүнийг алс хол орших Балжин Хужир тийш илгээсүгэй. Тэндээс буцаж ирэхдээ тэрээр магад ухаарсан байх биз ээ. Хэрэв тэгээд ухаан суугаагүй байх аваас гав дөнгө зүүж, гяндан шоронд хаягтун. Тэндээс гарахдаа ааш авир зөөлөн, ухаарч сэхээрсэн байваас сайн хэрэг. Хэрэв тийм бус бол садан төрлийнх нь цөм хуран цугларч

¹⁴ Рязановский, В.А. Монголын эрх зүйн түүхэн судалгаа. Уб., 2021. 16 дахь тал.

¹⁵ Рязановский, В.А. Монголчуудын хууль цаазын дурсгал бичгүүдийн түүхэн тойм, Их засаг хууль. Уб., 2000. 98 дахь тал.

¹⁶ Нарангэрэл, С. Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо. Уб., 2001. 95 дахь тал.

¹⁷ Рязановский, В.А. дурдсан бүтээл. Уб., 2021. 15-26 дахь тал.

¹⁸ Плано Карпини. История монголов. 1911. С 23-24.

сайтар хэлэлцэн зөвлөлдөөд хэрхэхийг шийдэж байтугай¹⁹” гэжээ. Үүнээс үзэхэд Чингис хааны алтан ургийн удмын хүмүүст цөлөх болон хорих ял ногдуулж байсан гэж үзэж болох юм. Нөгөө талаас бусад албат иргэдийг шорон, гянданд хорих талаар заалт одоогоор олдоогүй байна.

Гурав. Манжийн ноёрхлын үе.

Манжийн ноёрхлын үе (XVII зууны сүүлээс XX зууны эхэн үе хүртэл) нь Монголын төр, эрх зүйн тогтолцоонд гүнзгий өөрчлөлт авчирсан бөгөөд энэ нь хорих ял, хорих байгууллагын үүсэл, хөгжлийн явцад онцгой нөлөө үзүүлсэн түүхэн үе юм. Монгол Улс Манж Чин улсын эрхшээлд орсноор уламжлалт нүүдэлчдийн эрх зүйн тогтолцоо нь Манжийн төрөөс тогтоосон бичмэл хууль цааз, захиргааны байгууллагын бүтэцтэй уялдан хөгжих болсон байна²⁰.

Манжийн төр Монголын нутаг дэвсгэрийг захиргааны хувьд зохион байгуулж, Монголын дотоод хэрэгт хяналт тавих тусгай байгууллагуудыг байгуулсан нь эрх зүйн тогтолцоог төвлөрүүлэхэд чиглэгдэж байв. Үүний үр дүнд Чин улсын хууль тогтоомж Монголд хэрэгжиж, ялангуяа “Их Чин улсын хууль” болон 1696, 1789, 1815 оны цаазын бичгүүд нь Монгол дахь эрүүгийн эрх зүйн харилцааг зохицуулах гол эх сурвалж болж байжээ. 1815 оны цаазын бичиг нь Монголын нөхцөлд зориулан боловсруулсан, төрийн захиргаа, иргэний болон эрүүгийн харилцааг хамарсан цогц баримт бичиг бөгөөд гэмт хэрэг, ял шийтгэлийн төрөл, хэрэгжилтийн журмыг нарийвчлан тусгасан байдаг²¹.

Уг цаазын бичигт цаазаар авах, цөлөх, зовоох албанд зүтгүүлэх, эд хөрөнгийг хураах, дөнгөлөх, жанчих, гянданд хорих, торгох, боол болгох, эрх ямбыг хасах, албан тушаалаас огцруулах зэрэг олон төрлийн ял шийтгэлийг тогтоосон нь тухайн үеийн эрүүгийн бодлого хатуу, сахилгын шинж давамгайл байсныг илтгэнэ. Эдгээрээс “гянданд хорих” ял нь хорих байгууллагын үүсэл, хөгжлийг илэрхийлэх чухал хэлбэр бөгөөд гэмт этгээдийг тодорхой хугацаанд тусгаарлах, шийтгэл хэрэгжүүлэх, мөн мөрдөн шалгах ажиллагааг хангах зорилготой байв²².

Манжийн үеийн хорих байгууллага нь орчин үеийн утгаар бие даасан, төвлөрсөн тогтолцоо байгаагүй боловч захиргааны байгууллагын дэргэд хорих байр хэлбэрээр оршин тогтнож байсан²³. Эдгээр хорих байр нь ихэвчлэн хошуу, чуулганы төвд байрлаж, засаг ноёд, Манжийн захиргааны төлөөлөгчдийн хяналтад

¹⁹ Рашид-Ад-дин. Чингиз-хана Т 2. С 120.

²⁰ БНМАУ-ын түүх 3-р ботийн дэд боть.. Уб., 1966. 190 дэх тал.

²¹ Болдбаатар, Ж., Лүндээжанцан, Д. *Монгол Улсын төр, эрх зүйн түүхэн уламжлал*. Уб., 1997. 154–156 дахь тал.

²² Болдбаатар, Ж., Лүндээжанцан, Д. *Дурдсан бүтээл*. Уб., 1997. 155 дахь тал.

²³ Амарсанаа Ж., Чимид Б., *Монголын хууль тогтоомжийн түүх*. Уб., 2010. 133 дахь тал.

байсан бөгөөд гэмт хэрэгт сэжиглэгдсэн этгээдийг саатуулах, ял шийтгэгдсэн этгээдийг хорих үндсэн үүрэгтэй байжээ.

Энэ үеийн хорих ял нь ихэвчлэн бие даасан шинжтэй бус, бусад ял шийтгэлтэй хавсарч хэрэгждэг байсан нь онцлог юм. Жишээлбэл, дөнгөлөх, жанчих, цөлөх зэрэг ялыг хорихтой хослуулан хэрэглэх, эсхүл ял гүйцэтгэхээс өмнө түр хугацаанд гянданд хорих зэргээр хэрэгжүүлж байв. Мөн эд хөрөнгө хураах ял нь хохирогчид нөхөн төлбөр олгох болон төрийн санг бүрдүүлэх хоёр чиглэлтэй байсан нь тухайн үеийн ял шийтгэлийн бодлого эдийн засгийн шинжийг давхар агуулж байсныг харуулна²⁴.

Хорих ялтай холбоотойгоор торгуулийн ял ч өргөн хэрэглэгдэж байсан бөгөөд мал, мөнгө, эд хөрөнгөөр төлөх хэлбэр зонхилж байв. Торгуулийг ес, долоо, тав, гурвын системээр тогтоож, хохирогчид шилжүүлэх, эсхүл төрийн санд төвлөрүүлэх байдлаар хэрэгжүүлж байсан нь Монголын уламжлалт эрх зүйн элемент хадгалагдан үлдсэнийг илтгэнэ.

Манжийн ноёрхлын үеийн хорих тогтолцооны нэг чухал онцлог нь эрүүдэн шүүх ажиллагаа өргөн хэрэглэгдэж байсан явдал юм. Гэмт этгээдээс мэдүүлэг авах, хэргийг илрүүлэх зорилгоор төрөл бүрийн эрүүдэн шүүх аргыг хэрэглэж байсан бөгөөд үүнд ташуурдах, банздах, хүлэх, сунгах, шахах зэрэг бие махбодод хүчтэй нөлөөлөх аргууд багтаж байв. Эдгээрийг “есөн эрүү” хэмээн нэрлэж байсан бөгөөд тухайн үеийн эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд нотлох баримт бүрдүүлэх үндсэн хэрэгсэл болж байжээ. Энэ нь хүний эрхийн ойлголт сул, хүч хэрэглэх арга давамгайлж байсныг харуулна.

Хорих байрны нөхцөл нь энгийн, зарим тохиолдолд маш хүнд байдалтай байсан, “хар гэр”, “газар гяндан” зэрэг хэлбэрийн хорих байр түгээмэл байсан бөгөөд зарим нь газрын гүнд ухсан, агааржуулалт муутай, хүйтэн, харанхуй орчинтой байжээ. Түүхэн эх сурвалжид дурдсанаар газар гяндан нь 3 метр орчим гүн, нарийн зайтай, хоригдлыг гинжлэн хорьж, хүнд нөхцөлд байлгадаг байсан нь хорих байгууллагын нөхцөл байдал туйлын хүнд байсныг илтгэнэ. Мөн Манжийн ноёрхлын эсрэг бослого хөдөлгөөнүүд гарч байсан нь хорих байгууллагын үүргийг нэмэгдүүлж, босогчид, эсэргүү этгээдүүдийг хорих, шийтгэх зорилгоор хорих байрны хэрэглээг нэмэгдүүлж байжээ. Зарим тохиолдолд хоригдлыг гэрт нь хорих, эсхүл тусгай хорих газарт байрлуулах зэрэг хэлбэрүүд хэрэглэгдэж байсан байна.

Манжийн ноёрхлын үеийн Монгол дахь хорих ял, хорих байгууллагын хөгжил нь уламжлалт нүүдэлчдийн эрх зүйн тогтолцооноос бичмэл хуульд суурилсан, тодорхой зохион байгуулалт бүхий тогтолцоонд шилжих шилжилтийн үе байсан байна. Энэ үед хорих байгууллага нь бие даасан институт хэлбэрээр

²⁴ Рязановский, В.А. Монголын эрх зүйн түүхэн судалгаа. Уб., 2021. 68-78 дахь тал.

бүрэн төлөвшөөгүй боловч захиргааны хяналтын хэрэгсэл, ял шийтгэлийг хэрэгжүүлэх арга хэлбэрийн хувьд хөгжиж, улмаар орчин үеийн хорих байгууллагын тогтолцооны суурь бүрэлдэхэд чухал нөлөө үзүүлсэн гэж үзэх үндэслэлтэй юм.

Дөрөв. Олноо өргөгдсөн Монгол Улсын үе.

Монгол оронд өрнөсөн 1911 оны Үндэсний чөлөөлөх хөдөлгөөний үр дүнд Монгол Улс Манж Чин улсын эрхшээлээс гарч, тусгаар тогтнолоо сэргээн “Олноо өргөгдсөн Монгол Улс”-ыг байгуулсан нь төр, эрх зүйн тогтолцоонд шинэчлэл хийх түүхэн боломжийг бүрдүүлсэн юм. Энэхүү өөрчлөлт нь шүүн таслах болон ял гүйцэтгэх ажиллагаанд шууд нөлөөлж, өмнөх үеийн Манжийн хууль цаазад тулгуурласан тогтолцоог аажмаар халж, үндэсний онцлогт нийцсэн эрх зүйн зохицуулалтыг төлөвшүүлэх эхлэлийг тавьсан байна²⁵.

Олноо өргөгдсөн Монгол Улсын үед төрийн байгууллын шинэ бүтэц бүрэлдэж, таван яам бүхий засаглал тогтсон бөгөөд Шүүх яам нь шүүн таслах ажиллагаа, ял шийтгэлийг хэрэгжүүлэх бодлогыг хариуцан ажиллаж байв. Энэ нь хорих ял, хорих байгууллагын үйл ажиллагааг төвлөрүүлэн зохион байгуулах, хууль зүйн үндэслэлийг сайжруулахад чухал алхам болсон юм²⁶.

Гэвч тусгаар тогтнолын эхний жилүүдэд эрх зүйн шинэчлэл бүрэн төлөвшөөгүй, хууль тогтоомжийн залгамж чанар хадгалагдаж байсан тул Манжийн үеийн хууль, цаазын зарим зохицуулалтыг түр хугацаанд хэрэглэсээр байсан байна. 1911 оны эцсээр Шүүх яамнаас гаргасан шийдвэрээр аливаа хэргийг шийдвэрлэхдээ өмнөх хуулийг баримтлахыг зөвшөөрч байсан нь эрх зүйн шилжилтийн үеийн онцлогийг илтгэнэ²⁷.

Энэ үед хорих байгууллага нь бие даасан тогтолцоо хэлбэрээр бүрэн хөгжөөгүй боловч шүүхийн байгууллагын харьяанд хорих байр, гяндангийн үйл ажиллагаа үргэлжилж байв. Манжийн үед бий болсон “хар гэр”, “газар гяндан” зэрэг хорих хэлбэрүүд тодорхой хэмжээгээр хадгалагдан үлдсэн боловч тэдгээрийг аажмаар өөрчлөх, сайжруулах оролдлого хийгдэж эхэлсэн байна²⁸.

Олноо өргөгдсөн Монгол Улсын үед ял шийтгэлийн бодлогын хувьд тодорхой зөөлрөл ажиглагдсан нь онцлог юм. Богд хааны зарлигаар зарим хүнд ял шийтгэлийг хөнгөрүүлэх, насанд хүрээгүй болон өндөр настай этгээдэд ял оногдуулахдаа хөнгөлөлт үзүүлэх, зарим тохиолдолд өршөөл үзүүлэх зэрэг

²⁵ БНМАУ-ын түүх, III боть. Уб., 1966, 242 дахь тал.

²⁶ Бямбасүрэн Г., Гантулга Ч., *Монгол төрийн үүсэл, ёс ёслол, бэлгэдэл*. Уб., 2012. **198–202 дахь тал.**

²⁷ Монгол Улсын түүх III боть. Уб., 2003. **210–215 дахь тал.**

²⁸ Болдбаатар Ж., Лүндээжанцан Д., *Монгол Улсын төр, эрх зүйн түүхэн уламжлал*. Уб., 1997. **154–158 дахь тал.**

бодлого хэрэгжиж байжээ. Энэ нь өмнөх үеийн хатуу, сахилгын шинж давамгайлсан бодлоготой харьцуулахад илүү хүмүүнлэг чиг хандлага ажиглагдаж эхэлснийг харуулна²⁹. Нөгөөтээгүүр, хорих ял нь энэ үед ч бие даасан институт хэлбэрээр төдийлөн хөгжөөгүй, харин ял шийтгэлийг хэрэгжүүлэх нэг арга хэлбэрийн хувьд хэрэглэгдсээр байв. Хоригдлыг саатуулах, мөрдөн шалгах ажиллагаанд байлгах, ял гүйцэтгэх хүртэл түр хугацаанд тусгаарлах зорилгоор гянданд хорих практик хэвээр хадгалагдсан байна³⁰.

Хорих байгууллагын нөхцөл, материаллаг баазын хувьд ихээхэн хүндрэлтэй хэвээр байсан бөгөөд тусгаар тогтносон улсын эдийн засгийн боломж хязгаарлагдмал байснаас шалтгаалан хорих байрны шинэчлэл хангалттай хийгдээгүй байна. Гэсэн хэдий ч төрийн зүгээс хорих байгууллагын үйл ажиллагааг зохион байгуулалтын хувьд сайжруулах, шүүхийн байгууллагын хяналтыг нэмэгдүүлэх зэрэг арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж байжээ³¹.

Олноо өргөгдсөн Монгол Улсын үе нь Манжийн ноёрхлын үеийн хорих тогтолцооноос аажмаар татгалзаж, үндэсний эрх зүйн тогтолцоонд шилжих шилжилтийн үе байсан бөгөөд хорих байгууллагын хувьд бие даасан институт хэлбэрт бүрэн шилжээгүй ч түүний суурь нөхцөл, эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх эхлэл тавигдсан гэж үзэх үндэслэлтэй юм.

Тав. Шинэ үе.

1921 оны Ардын хувьсгалын ялалт нь Монгол Улсын төр, эрх зүйн тогтолцоонд суурь өөрчлөлт авчирч, шүүн таслах болон ял гүйцэтгэх ажиллагааг шинэчлэх бодит нөхцөлийг бүрдүүлсэн түүхэн эргэлтийн үе байв. Энэ үеэс эхлэн өмнөх нийгмийн үед хэрэглэгдэж байсан Манжийн хууль цаазын зохицуулалтаас татгалзаж, шинэ төрийн бодлого, эрх зүйн тогтолцоог үе шаттайгаар бүрдүүлэх үйл явц эхэлсэн бөгөөд уг өөрчлөлт нь цагдан хорих ажиллагааны хөгжилд шууд нөлөөлсөн байна³².

Ардын хувьсгалын дараах эхний жилүүдэд эрх зүйн зохицуулалт бүрэн төлөвшөөгүй, шилжилтийн шинжтэй байсан тул цагдан хорих ажиллагаа нь тодорхой хэмжээнд өмнөх уламжлалт хэлбэрийг хадгалсан хэвээр байв. Гэсэн хэдий ч 1920-иод оноос эхлэн Ардын Засгийн газрын болон Улсын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн тогтоол, шийдвэрүүдээр шүүн таслах болон мөрдөн шалгах ажиллагааг зохицуулах эхлэл тавигдаж, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, сэжигтэн,

²⁹ Болдбаатар Ж., Лүндээжанцан Д., *Дурдсан бүтээл*. Уб., 1997. 159–160 дахь тал.

³⁰ Дашням И., *Монгол Улсын төр, эрх зүйн түүх*. Уб., 2012. 120–125 дахь тал.

³¹ Амарсанаа Ж., Чимид Б., *Монголын хууль тогтоомжийн түүх*. Уб., 2010. 88–92 дахь тал.

³² *Монгол Улсын түүх III–IV боть*. Уб., 2003. 210–215; 45–50 дахь тал.

яллагдагчийг саатуулах ажиллагааг төрийн хяналтад оруулах үндэс бүрэлдсэн байна³³.

1920–1930-аад оны үед хууль сахиулах байгууллагын бүтэц бүрэлдэж, мөрдөн шалгах болон шүүн таслах ажиллагаа институцийн шинжтэй болж эхэлсэн бөгөөд энэ хүрээнд 1934 онд Улсын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн хурлаар батлагдсан **БНМАУ-ын анхны Эрүүгийн хууль** нь гэмт хэрэг, ял шийтгэлийн тогтолцоог тогтоосон чухал эрх зүйн баримт бичиг болсон юм.

Дараагийн шатанд 1942 онд батлагдсан **БНМАУ-ын Эрүүгийн хууль**, мөн 1949 онд Улсын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн хурлаар батлагдсан **Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль** нь цагдан хорих ажиллагааг процессын албадлагын арга хэмжээний хэлбэрээр анх удаа хуульчлан тодорхойлж, хэрэглэх үндэслэл, журам, хугацааг тогтоосон нь энэ тогтолцооны хөгжлийн чухал алхам болсон байна.

1930-аад оноос социалист эрх зүйн тогтолцоо бэхжихийн хэрээр цагдан хорих ажиллагаа илүү төвлөрсөн, хатуу хяналттай хэлбэрт шилжсэн бөгөөд Зөвлөлт Холбоот Улсын эрх зүйн нөлөө хүчтэй туссан байна. Гэвч энэ үед улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн нөлөөгөөр цагдан хорих ажиллагаа хүний эрхийн баталгааг хангах бус, улс төрийн зорилгоор ашиглагдах явдал гарч байсан нь түүний сөрөг тал болсон юм.

1960–1980-аад оны үед эрх зүйн тогтолцоог боловсронгуй болгох хүрээнд 1961 онд батлагдсан **БНМАУ-ын Эрүүгийн хууль**, 1963 онд батлагдсан **Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль** нь цагдан хорих ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг илүү нарийвчилж, хэрэглэх үндэслэл, хугацаа, журмыг тодорхой болгосон байна. Энэ үеэс цагдан хорих нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны салшгүй хэсэг болох процессын албадлагын арга хэмжээний хэлбэрээр бүрэн төлөвшсөн гэж үзэж болно.

Социалист нийгмийн үед цагдан хорих байр нь ихэвчлэн цагдаагийн байгууллагын харьяанд байсан бөгөөд мөрдөн шалгах ажиллагаатай шууд уялдан зохион байгуулагдаж байв. Энэ нь ажиллагааны шуурхай байдлыг хангах давуу талтай байсан боловч хүний эрхийн баталгааг хангах, хяналтын бие даасан байдлыг сулруулах эрсдэл дагуулж байсныг судлаачид онцолдог.

1992 онд батлагдсан **Монгол Улсын Үндсэн хууль** нь хүний эрх, эрх чөлөөг дээдлэх зарчмыг тунхаглаж, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд шүүхийн хяналтыг бэхжүүлэх эрх зүйн суурийг тавьсан. Улмаар 1993 онд батлагдсан **Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль** нь цагдан хорих ажиллагааг хэрэглэх үндэслэл, журам, шүүхийн зөвшөөрлийн механизмыг тодорхой болгон шинэ шатанд гаргасан байна.

³³ БНМАУ-ын Засгийн газрын тогтоолууд. 1921–1924 он. 15–22 дахь тал.

Монгол Улс зах зээлийн эдийн засагт шилжиж, эрх зүйн шинэчлэлийг гүнзгийрүүлэх явцад цагдан хорих ажиллагааг олон улсын жишигт нийцүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдсан. Энэ хүрээнд 1990-ээд оноос эхлэн цагдан хорих ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох чиглэлээр шат дараалсан арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлсэн бөгөөд үүний нэг чухал илэрхийлэл нь сэжигтэн, яллагдагчийг цагдан хорихтой холбоотой тусгайлсан хуулийн зохицуулалтыг бий болгосон явдал юм. Тухайлбал, **“Сэжигтэн, яллагдагчийг цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль”** батлагдсанаар цагдан хорих ажиллагааг хэрэгжүүлэх журам, хорих байрны дэглэм, хоригдлын эрх, үүрэг, байгууллагын чиг үүргийг илүү нарийвчлан зохицуулах эрх зүйн үндэс бүрдсэн байна. Энэхүү хууль нь цагдан хорих ажиллагааг зөвхөн процессын арга хэмжээний хүрээнд бус, гүйцэтгэх шатны зохион байгуулалттай уялдуулан тодорхойлсон нь онцлог юм.

Цаашлаад 2002 онд батлагдсан **Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль** болон холбогдох эрх зүйн шинэчлэлийн хүрээнд цагдан хорих байрны харьяаллыг өөрчилж, цагдаагийн байгууллагаас салган Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын харьяанд шилжүүлсэн нь институцийн томоохон өөрчлөлт болсон. Энэ нь мөрдөн шалгах ажиллагаа болон хорих ажиллагааг тусгаарлах, эрх мэдлийн давхардлыг арилгах, улмаар сэжигтэн, яллагдагчийн эрхийг хамгаалах нөхцөлийг сайжруулахад чиглэсэн бодлогын арга хэмжээ байв. Өөрөөр хэлбэл, цагдан хорих ажиллагааг хэрэгжүүлэгч байгууллага нь мөрдөн шалгах байгууллагаас салснаар хяналтын тогтолцоо бие даасан шинжтэй болж, хүний эрхийн баталгаа олон улсын жишигт ойртох боломж бүрдсэн гэж үзэх үндэслэлтэй юм.

ХОРИГДЛЫН СЭТГЭЛ ЗҮЙН ХЭРЭГЦЭЭ БА НИЙГЭМШҮҮЛЭХ АСУУДАЛ

PSYCHOLOGICAL NEEDS AND SOCIAL REINTEGRATION ISSUES OF PRISONERS

Н. Жинжиймаа Хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор Хувийн эрх зүйн тэнхим Хууль зүйн сургууль Дотоод хэргийн их сургууль

Улаанбаатар, Монгол Улс Email: jinjijimaa.n@uia.gov.mn ORCID: 0009-0009-4241-2488

Jinjijimaa Nyamdavaa Doctor of Law (Ph.D), Associate Professor Department of Private Law School of Law, University of Internal Affairs Ulaanbaatar, Mongolia Email: jinjijimaa.n@uia.gov.mn ORCID: 0009-0009-4241-2488

ХУРААНГУЙ

Хорих байгууллага дахь хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээний асуудал нь орчин үеийн пенологи, криминологи, хүний эрхийн судлалын огтлолцолд байрлах чухал судлагдахуун болж байна. Хорих ял нь зөвхөн хүний эрх чөлөөг хязгаарлах эрүүгийн эрх зүйн арга хэмжээ бус, мөн хувь хүний сэтгэл зүй, зан төлөв, нийгмийн харилцаанд гүнзгий нөлөө үзүүлдэг нийгэм-сэтгэл зүйн цогц үйл явц болох нь судалгааны үр дүнгээс харагдаж байна. Ялангуяа урт хугацааны тусгаарлалт, хорих ангийн дэглэм, орчин, гэр бүл болон нийгмийн харилцаанаас тасрах нөхцөл нь хоригдлын стресс, түгшүүр, сэтгэл гутрал, түрэмгий зан төлөв зэрэг сөрөг сэтгэл зүйн өөрчлөлт үүсэхэд нөлөөлдөг болохыг олон улсын судалгаанд онцлон тэмдэглэсэн байдаг (Haney, 2001; Fazel & Danesh, 2002). Иймээс хорих байгууллагын үйл ажиллагааг зөвхөн хамгаалалт, хяналтын хүрээнд авч үзэх бус, хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээ, нийгэмд дасан зохицох чадвар, хүний эрхийн баталгаатай уялдуулан судлах шаардлага нэмэгдэж байна.

Сүүлийн жилүүдэд олон улсын хэмжээнд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээнд тулгуурласан нийгэмшүүлэх бодлогын ач холбогдлыг онцлон авч үзэх болсон бөгөөд хоригдлын зан төлөв, сэтгэл зүйн онцлог, нийгмийн хэрэгцээнд нийцүүлэн боловсруулсан хөтөлбөр нь ял эдлүүлэх ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болохыг судлаачид тэмдэглэсэн байна (Andrews & Bonta, 2010). Түүнчлэн сэтгэл зүйн зөвлөгөө, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн дэмжлэгт суурилсан нийгэмшүүлэх хөтөлбөрүүд нь хоригдлын сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, өөрийгөө үнэлэх үнэлэмж, нийгэмд дасан зохицох чадварт эерэг нөлөө үзүүлдэг болохыг судалгааны үр дүн харуулж байна (Beaudry et al., 2021).

Энэхүү судалгаанд харьцуулсан эрх зүйн шинжилгээ, баримт бичгийн судалгаа, агуулгын шинжилгээний аргыг ашиглан хорих байгууллага дахь хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээ, түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлс, хорих орчны сэтгэл зүйн нөлөөлөл, нийгэмшүүлэх бодлогын онцлогийг үндэсний болон олон улсын туршлагын хүрээнд авч үзэв. Судалгааны хүрээнд уламжлалт хяналт төвтэй тогтолцоо нь хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг бүрэн хангаж чаддаггүй бөгөөд энэ нь нийгэмшүүлэх бодлогын үр нөлөөг бууруулах эрсдэлтэй болохыг тодорхойлов.

Судалгааны үр дүнд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээнд суурилсан нийгэмшүүлэх бодлого нь хүний эрхийг хангах, хорих байгууллагын хүмүүнлэг чиг үүргийг бэхжүүлэх, хоригдлын нийгэмд дасан зохицох чадварыг нэмэгдүүлэхэд онцгой ач холбогдолтой болох нь тогтоогдлоо. Монгол Улсын хувьд хоригдлын сэтгэл зүйн үйлчилгээний хүртээмж, мэргэжлийн хүний нөөц, нийгэмшүүлэх хөтөлбөрийн чанар, эрх зүйн болон институцийн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох шаардлага байгааг судалгааны хүрээнд дэвшүүлэв.

Түлхүүр үгс: хорих байгууллага, хоригдол, сэтгэл зүйн хэрэгцээ, нийгэмшүүлэх бодлого, сэтгэл зүйн үйлчилгээ, психологи, криминологи, хорих орчин, хүний эрх, нийгэмд дасан зохицох, хоригдлын зан төлөв.

Abstract

The issue of prisoners' psychological needs within correctional institutions has become an important subject situated at the intersection of modern penology, criminology, and human rights studies. Imprisonment is not merely a criminal sanction restricting individual liberty; rather, it represents a complex socio-psychological process that significantly affects an individual's mental condition, behavior, and social relationships. International studies have emphasized that prolonged isolation, strict custodial environments, separation from family and social support systems, and institutional stress may contribute to anxiety, depression, emotional instability, aggression, and other adverse psychological consequences among prisoners (Haney, 2001; Fazel & Danesh, 2002). Therefore, correctional policy should not be examined solely within the framework of security and control, but also in relation to prisoners' psychological needs, social adaptation, and the protection of fundamental human rights.

In recent years, increasing scholarly attention has been directed toward rehabilitation policies grounded in prisoners' psychological needs. Researchers have noted that rehabilitation programs designed in accordance with prisoners' behavioral characteristics, psychological conditions, and social needs contribute substantially to the effectiveness of correctional interventions (Andrews & Bonta, 2010). Furthermore, programs based on psychological counseling, education, vocational training, and social

support mechanisms have been found to positively influence prisoners' emotional stability, self-esteem, and capacity for social reintegration (Beaudry et al., 2021).

This study employed comparative legal analysis, document analysis, and content analysis methods to examine prisoners' psychological needs, the factors influencing such needs, the psychological effects of prison environments, and the characteristics of rehabilitation policies within both national and international contexts. The study further identified that traditional control-oriented correctional systems often fail to adequately address prisoners' psychological needs, thereby reducing the effectiveness of rehabilitation efforts.

The findings suggest that rehabilitation policies grounded in prisoners' psychological needs play a crucial role in strengthening human rights protection, reinforcing the humanitarian function of correctional institutions, and improving prisoners' ability to reintegrate into society. In the context of Mongolia, the study highlights the necessity of improving the accessibility of psychological services, strengthening professional human resources, enhancing the quality of rehabilitation programs, and further developing the legal and institutional framework governing correctional services.

Keywords: correctional institution, prisoner, psychological needs, rehabilitation policy, psychological services, penology, criminology, prison environment, human rights, social reintegration, prisoner behavior.

Хорих байгууллага дахь хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээний онол, арга зүйн үндэс

Хорих ял нь хүний эрх чөлөөг тодорхой хугацаагаар хязгаарлах эрүүгийн эрх зүйн арга хэмжээ боловч түүний нөлөөлөл нь зөвхөн эрх зүйн хүрээгээр хязгаарлагдахгүй, хувь хүний сэтгэл зүй, зан төлөв, нийгмийн харилцаанд гүнзгий өөрчлөлт үзүүлдэг онцлогтой байдаг. Иймээс орчин үеийн пенологийн судлалд хоригдлыг зөвхөн хяналт шаардлагатай субъект гэж бус, тодорхой сэтгэл зүйн хэрэгцээ бүхий хүн гэж авч үзэх хандлага давамгайлах болсон. Andrews болон Bonta (2010) нарын үзсэнээр ял эдлүүлэх ажиллагааны үр нөлөө нь хоригдлын зан төлөв, сэтгэл зүйн онцлог, нийгмийн хэрэгцээг хэрхэн харгалзан үзэж байгаагаас ихээхэн хамаардаг байна.

Хорих орчин нь хүний өдөр тутмын хэвийн харилцаа, гэр бүлийн холбоо, нийгмийн оролцоог хязгаарладаг учраас хоригдолд сэтгэл зүйн дарамт үүсэх нөхцөл болдог. Ялангуяа удаан хугацааны тусгаарлалт, хорих ангийн дэглэм, орчин, ирээдүйн тодорхойгүй байдал, нийгмээс тасрах мэдрэмж нь түгшүүр, стресс, сэтгэл гутрал, уур бухимдал үүсэхэд нөлөөлдөг болохыг олон улсын

судалгаанд тэмдэглэсэн байдаг (Haney, 2001). Түүнчлэн Fazel болон Danesh (2002) нарын хийсэн судалгаанд хорих байгууллагад сэтгэцийн эмгэг, сэтгэл зүйн тогтворгүй байдал нийт хүн амаас харьцангуй өндөр түвшинд ажиглагддаг болохыг тогтоосон нь хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг тусгайлан авч үзэх шаардлагатайг харуулж байна.

Хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээ нь зөвхөн эмчилгээ, зөвлөгөөгөөр хязгаарлагдахгүй бөгөөд аюулгүй орчин, нийгмийн харилцаа, боловсрол эзэмших боломж, хөдөлмөр эрхлэлт, гэр бүлийн холбоо, өөрийгөө үнэлэх үнэлэмж зэрэг олон хүчин зүйлтэй холбоотой байдаг. Byrne болон Howells (2002) нарын судалгаанд эмэгтэй хоригдлуудын хувьд сэтгэл зүйн дэмжлэг, гэр бүлийн харилцаа, аюулгүй байдлын хэрэгцээ илүү өндөр түвшинд илэрдэг болохыг онцолсон байна. Энэ нь хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээ нь хүйс, нас, нийгмийн нөхцөл байдал, ял эдэлж буй орчноос хамааран харилцан адилгүй байдгийг харуулж байгаа юм.

Орчин үеийн криминологи болон correctional psychology-ийн чиглэлд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг нийгэмшүүлэх бодлоготой уялдуулан авч үзэх хандлага түлхүү хөгжиж байна. Wormith болон бусад судлаачдын (2007) үзсэнээр хоригдлыг нийгэмшүүлэх бодлого нь зөвхөн сахилга, хяналтын арга хэмжээнд тулгуурлах бус, хувь хүний сэтгэл зүйн хэрэгцээ, зан төлөвийн онцлог, нийгмийн дасан зохицох чадварт чиглэх шаардлагатай байдаг. Иймээс боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, сэтгэл зүйн зөвлөгөө, зан төлөвийн засах хөтөлбөрүүд нь хоригдлын нийгэмд дасан зохицох чадварыг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үздэг.

Үүнтэй холбоотойгоор хорих байгууллагын үндсэн чиг үүргийг зөвхөн хамгаалалт, хяналтаар хязгаарлах бус, хүмүүнлэг болон нийгэмшүүлэх чиглэлтэй уялдуулах шаардлага олон улсын хэмжээнд нэмэгдэж байна. Tartarini (2021) хоригдлын сайн сайхан байдал, сэтгэл зүйн тогтвортой байдал нь нийгэмшүүлэх бодлогын үр дүнтэй шууд холбоотой болохыг онцолсон бөгөөд хоригдлын хэрэгцээг үл харгалзсан хатуу дэглэм нь сэтгэл зүйн дарамтыг нэмэгдүүлдэг талаар дурдсан байна.

Нөгөө талаас, хорих байгууллагын орчин нь зарим тохиолдолд хоригдлын зан төлөвт сөрөг нөлөө үзүүлэх нөхцөл болдог. Ялангуяа хүчирхийлэл, айдас, дотоод зөрчил ихтэй орчин нь хоригдлын сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг алдагдуулж, нийгэмд дасан зохицох чадварт сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй байдаг (Haney, 2001). Иймээс хорих байгууллагын орчныг хүний эрхэд нийцсэн, аюулгүй, сэтгэл зүйн дэмжлэг бүхий орчин болгон хөгжүүлэх нь нийгэмшүүлэх бодлогын чухал нөхцөл гэж үзэж байна.

Сүүлийн жилүүдэд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээнд суурилсан нийгэмшүүлэх хөтөлбөрүүдийн үр нөлөөг судалсан судалгааны тоо нэмэгдэж байна. Beaudry болон бусад судлаачдын (2021) мета-шинжилгээнд хорих байгууллага дахь сэтгэл зүйн оролцоо, зан төлөвийн засах хөтөлбөрүүд нь хоригдлын зан төлөв, сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, нийгмийн дасан зохицолд эерэг нөлөө үзүүлдэг болохыг дурдсан байна. Түүнчлэн сэтгэл зүйн зөвлөгөө, бүлгийн уулзалт, ур чадвар хөгжүүлэх сургалт, хөдөлмөр эрхлэлтийн хөтөлбөр нь хоригдлын өөрийгөө үнэлэх үнэлэмжийг нэмэгдүүлэхэд тодорхой ач холбогдолтой болохыг судлаачид тэмдэглэсэн байдаг.

Монгол Улсын хувьд хорих байгууллага дахь сэтгэл зүйн үйлчилгээ, нийгэмшүүлэх бодлого нь сүүлийн жилүүдэд тодорхой хэмжээнд хөгжиж байгаа боловч практик хэрэгжилтийн түвшинд хүндрэлтэй асуудал байсаар байна. “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль”-д хоригдлыг нийгэмшүүлэх, хүмүүжүүлэх, сэтгэл зүйн үйлчилгээ үзүүлэх асуудлыг тусгасан боловч мэргэжлийн хүний нөөц, сэтгэл зүйн үйлчилгээний хүртээмж, орчны нөхцөл, хөтөлбөрийн чанар хангалттай түвшинд хүрээгүй хэвээр байна. Ялангуяа хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг хувь хүний онцлогт тулгуурлан үнэлэх, түүнд тохирсон үйлчилгээ үзүүлэх тогтолцоо хангалтгүй байгаа нь нийгэмшүүлэх бодлогын үр нөлөөг бууруулах хүчин зүйл болж байна.

Иймээс хорих байгууллага дахь хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг зөв тодорхойлох, түүнд суурилсан нийгэмшүүлэх бодлого хэрэгжүүлэх асуудал нь орчин үеийн ял эдлүүлэх ажиллагааны чухал чиглэл болох нь харагдаж байна. Хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг үл харгалзан зөвхөн хяналт, дэглэмд тулгуурласан тогтолцоо нь хүмүүнлэг зорилгоосоо хазайх эрсдэлтэй бөгөөд харин сэтгэл зүйн дэмжлэг, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн оролцоонд суурилсан бодлого нь хоригдлын нийгэмд дасан зохицох чадварыг нэмэгдүүлэх боломжтой гэж үзэж байна.

Хорих байгууллага дахь хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээ, нийгэмшүүлэх бодлогын олон улсын туршлага

Орчин үеийн ял эдлүүлэх бодлогын хөгжлийн чиг хандлага нь хоригдлыг зөвхөн хяналт, тусгаарлалтын объект гэж үзэхээс татгалзаж, хүний эрх, сэтгэл зүйн хэрэгцээ, нийгэмд дасан зохицох чадварт тулгуурласан хүмүүнлэг тогтолцоог хөгжүүлэхэд чиглэж байна. Ялангуяа Европын холбооны орнууд, Канад, Норвеги зэрэг улс оронд хорих байгууллагын үндсэн зорилгыг зөвхөн ял эдлүүлэх бус, хоригдлыг нийгэмшүүлэх, сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг хангах, нийгэмд эргэн дасан зохицох боломж бүрдүүлэхтэй уялдуулан авч үздэг болсон байна (Tartarini, 2021).

Канад улсын туршлага нь хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээнд суурилсан нийгэмшүүлэх бодлогын хамгийн үр дүнтэй загварын нэг гэж үзэгддэг. Тус улсын correctional psychology-ийн тогтолцоо нь Andrews болон Bonta (2010) нарын боловсруулсан Risk-Need-Responsivity загварт тулгуурладаг бөгөөд хоригдлын эрсдэлийн түвшин, сэтгэл зүйн хэрэгцээ, хувь хүний онцлогийг уялдуулан үнэлдэг онцлогтой. Энэхүү загварын хүрээнд хоригдлыг зөвхөн аюултай эсэхээр ангилах бус, боловсрол, сэтгэл зүй, гэр бүлийн орчин, зан төлөвийн онцлог, харилцааны ур чадвар зэрэг хүчин зүйлсийг хамтад нь авч үздэг байна. Ялангуяа танин мэдэхүйн зан үйлийн эмчилгээ, сэтгэл зүйн зөвлөгөө, бүлгийн сургалт, хөдөлмөр эрхлэлтийн хөтөлбөрийг хослуулан хэрэгжүүлдэг нь хоригдлын өөрийгөө үнэлэх үнэлэмж болон нийгэмд дасан зохицох чадварыг нэмэгдүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлдэг болохыг судлаачид онцолсон байдаг (Wormith et al., 2007).

Норвеги улсын хорих байгууллагын бодлого нь хүмүүнлэг хандлагаараа олон улсын хэмжээнд онцгой байр суурь эзэлдэг. Тус улсын зарим хорих байгууллагад хоригдлыг хатуу тусгаарлалтад байлгах бус, өдөр тутмын амьдралын хэвийн орчинд ойр нөхцөл бүрдүүлэх зарчмыг баримталдаг байна. Тухайлбал, Halden Prison зэрэг хорих байгууллагад боловсрол, урлаг, хөдөлмөр эрхлэлт, сэтгэл зүйн зөвлөгөө, хувь хүний чадамжийг хөгжүүлэх үйл ажиллагааг цогц байдлаар хэрэгжүүлдэг бөгөөд хоригдол болон алба хаагчийн харилцааг “хяналт–захирагдах” хэлбэрээс илүү “нийгэмшүүлэх–дэмжих” зарчимд тулгуурлан хөгжүүлжээ. Haney (2001)-ийн үзсэнээр хорих орчны стресс, тусгаарлалт, айдас нь хүний сэтгэл зүйд урт хугацааны сөрөг нөлөө үзүүлдэг тул Норвегийн загвар нь хоригдлын сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг хадгалах чиглэлд илүү үр дүнтэй гэж үнэлэгддэг байна.

Үүнтэй харьцуулахад АНУ-ын хорих байгууллагын тогтолцоо нь илүү хяналт төвтэй шинжтэй хэвээр байгаа талаар судлаачид тэмдэглэсэн байдаг. Ялангуяа урт хугацааны тусгаарлалт, өндөр хамгаалалттай хорих орчин, сахилгын хатуу дэглэм нь хоригдлын стресс, сэтгэл гутрал, түрэмгий зан төлөв нэмэгдэхэд нөлөөлдөг болохыг Fazel болон Danesh (2002) нарын судалгаа харуулсан байна. Гэсэн хэдий ч АНУ-д сүүлийн жилүүдэд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг үнэлэх, зан төлөвийн засах хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, сэтгэл зүйн зөвлөгөөний үйлчилгээг өргөжүүлэх чиглэлд тодорхой шинэчлэл хийгдэж байна. Тухайлбал, зарим муж улсад хоригдлын зан төлөв, сэтгэл зүйн байдлыг үнэлэх алгоритм, өгөгдөлд суурилсан үнэлгээний систем ашиглаж эхэлсэн нь correctional management-ийн шинэ хэлбэр гэж үзэгдэж байна (Berk, 2019).

Гэвч АНУ-ын практикт хиймэл оюун ухаанд суурилсан үнэлгээний системтэй холбоотой хүний эрхийн маргаан нэлээд хүчтэй өрнөсөн байдаг. Angwin болон бусад судлаачдын (2016) хийсэн судалгаанд COMPAS систем нь

зарим бүлгийн хоригдлыг өндөр эрсдэлтэй гэж хэт үнэлэх хандлагатай байсан талаар дурдсан нь алгоритмын шударга байдлын асуудлыг олон улсын хэмжээнд анхаарах нөхцөл болсон. Үүнтэй холбоотойгоор Richardson, Schultz, болон Crawford (2019) нар өгөгдөл өөрөө тэгш бус, алдаатай тохиолдолд алгоритмын үнэлгээ мөн адил гажуудалтай гарах эрсдэлтэйг онцолсон байна. Иймээс олон улсын түвшинд хоригдлын сэтгэл зүйн болон зан төлөвийн үнэлгээнд хиймэл оюун ухааныг ашиглахдаа хүний оролцоог хадгалах шаардлагатай гэсэн байр суурь давамгайлах болсон.

Европын холбооны орнуудын хувьд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээ болон хүний эрхийн хамгаалалтыг нийгэмшүүлэх бодлогын үндсэн нөхцөл гэж үздэг онцлогтой. European Commission for the Efficiency of Justice (2018)-ийн баримт бичигт хорих байгууллага дахь аливаа үнэлгээ, хяналтын тогтолцоо нь хүний нэр төрийг хүндэтгэх, ялгаварлан гадуурхахгүй байх, тайлбарлагдах боломжтой байх зарчимд нийцэх шаардлагатайг онцолсон байдаг. Мөн Council of Europe (2020)-ийн судалгаанд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг зөвхөн эрсдэлийн үнэлгээгээр хязгаарлах бус, боловсрол, сэтгэл зүйн үйлчилгээ, нийгмийн оролцоотой уялдуулах шаардлагатай талаар дурдсан байна.

Эмэгтэй хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээний асуудал нь олон улсын практикт тусгайлан анхаарал татдаг чиглэл болж хөгжжээ. Byrne болон Howells (2002) нарын судалгаанд эмэгтэй хоригдлуудын хувьд гэр бүлийн холбоо тасрах, хүүхдээсээ хол байх, өмнө нь хүчирхийлэлд өртөж байсан нь хувь хүний сэтгэл зүйн тогтвортой байдалд мэдэгдэхүйц нөлөө үзүүлдэг болохыг судалгаанд дурдсан байна. Үүнтэй холбоотойгоор Канад, Швед зэрэг улс оронд эмэгтэй хоригдолд зориулсан сэтгэл зүйн зөвлөгөө, гэр бүлийн харилцааг дэмжих, хүүхэдтэй уулзах нөхцөл бүрдүүлэх, trauma-informed rehabilitation хөтөлбөр хэрэгжүүлэх болсон нь илүү үр дүнтэй туршлага гэж үнэлэгдэж байна.

Сүүлийн жилүүдэд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээнд суурилсан нийгэмшүүлэх хөтөлбөрийн үр нөлөөг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй үнэлэх судалгааны тоо нэмэгдэж байна. Beaudry болон бусад судлаачдын (2021) хийсэн мета-шинжилгээнд сэтгэл зүйн зөвлөгөө, танин мэдэхүйн зан үйлийн эмчилгээ, нийгмийн ур чадвар хөгжүүлэх сургалт, бүлгийн хөтөлбөрүүд нь хоригдлын зан төлөв болон сэтгэл зүйн тогтвортой байдалд эерэг нөлөө үзүүлдэг болохыг тогтоосон байна. Энэ нь хорих байгууллагын үйл ажиллагааг зөвхөн хамгаалалт, дэглэмийн хүрээнд бус, сэтгэл зүйн хэрэгцээнд тулгуурласан нийгэмшүүлэх бодлоготой уялдуулах шаардлагатайг харуулж байна.

Монгол Улсын хувьд олон улсын дээрх туршлагаас шууд хуулбарлах бус, үндэсний нөхцөл, хорих байгууллагын бүтэц, хүний нөөц, эрх зүйн орчинтой уялдуулан үе шаттай нутагшуулах шаардлагатай гэж үзэж байна. Ялангуяа

Канадын Risk-Need-Responsivity загвар, Норвегийн хүмүүнлэг орчинд суурилсан нийгэмшүүлэх бодлого, Европын холбооны хүний эрх төвтэй стандартууд нь Монгол Улсад хоригдлын сэтгэл зүйн үйлчилгээ, нийгэмшүүлэх тогтолцоог боловсронгуй болгоход харьцангуй тохиромжтой жишиг болох боломжтой юм.

Өнөөгийн нөхцөл байдал ба тулгамдсан асуудал

Орчин үеийн хорих байгууллагын үйл ажиллагаанд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг хангах асуудал нь хүний эрхийн хамгаалалт, ял эдлүүлэх бодлогын үр нөлөө, нийгэмшүүлэх ажиллагааны чанартай салшгүй холбоотой асуудал болж байна. Гэвч олон улсын болон үндэсний түвшинд хорих байгууллагын тогтолцоо нь хамгаалалт, хяналтын чиг үүрэгт илүү төвлөрсөн хэвээр байгаа бөгөөд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг цогц байдлаар хангах асуудал практик хэрэгжилтийн түвшинд хангалтгүй хэвээр байгааг судалгааны үр дүн харуулж байна (Tartarini, 2021).

Хорих ял эдэлж буй этгээдүүдийн дунд стресс, сэтгэл гутрал, түгшүүр, түрэмгий зан төлөв, нийгмээс тусгаарлагдсан мэдрэмж түгээмэл ажиглагддаг болохыг олон улсын судалгаанд дурдсан байдаг. Haney (2001)-ийн үзсэнээр хорих орчны хатуу дэглэм, тусгаарлалт, айдас, ирээдүйн тодорхойгүй байдал нь хоригдлын сэтгэл зүйд урт хугацааны сөрөг нөлөө үзүүлдэг байна. Мөн Fazel болон Danesh (2002) нарын системчилсэн судалгаанд хоригдлуудын дунд сэтгэцийн эмгэг, сэтгэл зүйн тогтворгүй байдал нийт хүн амтай харьцуулахад илүү өндөр түвшинд илэрч байгааг тогтоосон нь хорих байгууллагад сэтгэл зүйн үйлчилгээ зайлшгүй шаардлагатай болохыг харуулж байна.

Гэсэн хэдий ч олон улсын практикт ч хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг хангах асуудал бүрэн шийдвэрлэгдээгүй хэвээр байна. Ялангуяа хорих байгууллагын ачаалал, мэргэшсэн сэтгэл зүйчийн хүрэлцээ, төсөв санхүүгийн хүндрэл зэрэг нь сэтгэл зүйн үйлчилгээний чанар, хүртээмжид сөргөөр нөлөөлдөг байна. Зарим улс оронд сэтгэл зүйн зөвлөгөө, зан төлөвийн засах хөтөлбөр хэрэгжиж байгаа боловч хоригдлын тоотой харьцуулахад үйлчилгээний хүртээмж хангалтгүй хэвээр байгааг Wormith болон бусад судлаачид (2007) онцолсон байдаг.

Түүнчлэн хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг зөв тодорхойлох нэгдсэн үнэлгээний тогтолцоо дутмаг байгаа нь тулгамдсан асуудлын нэг болж байна. Зарим хорих байгууллагад хоригдлын зан төлөв, сэтгэл зүйн байдлыг зөвхөн сахилгын үзүүлэлтээр үнэлэх хандлага хэвээр байгаа нь хувь хүний бодит хэрэгцээг бүрэн тодорхойлох боломжийг хязгаарлаж байна. Andrews болон Bonta (2010) нарын үзсэнээр хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг зөв үнэлэхгүйгээр нийгэмшүүлэх бодлого үр дүнтэй хэрэгжих боломжгүй бөгөөд хувь хүний онцлогт тохирсон үйлчилгээ үзүүлэх шаардлагатай байдаг.

Сүүлийн жилүүдэд хорих байгууллагын үйл ажиллагаанд хиймэл оюун ухаан, өгөгдөлд суурилсан үнэлгээний арга нэвтэрч эхэлсэн нь шинэ боломжтой зэрэгцэн тодорхой эрсдэлийг мөн бий болгож байна. Тухайлбал, хоригдлын зан төлөв, эрсдэлийн үнэлгээнд алгоритм ашиглах нь мэдээллийг илүү хурдан боловсруулах боломжтой боловч хүний сэтгэл зүйн нарийн онцлогийг бүрэн тодорхойлох боломжгүй талаар судлаачид анхааруулсан байдаг (Berk, 2019). Үүнтэй холбоотойгоор Angwin болон бусад судлаачдын (2016) хийсэн судалгаанд COMPAS систем нь зарим бүлгийн этгээдэд ялгаатай үнэлгээ өгч байсан талаар дурдсан нь алгоритмын шударга байдлын асуудлыг хөндсөн юм. Richardson, Schultz, болон Crawford (2019) нарын үзсэнээр өгөгдөл өөрөө тэгш бус, алдаатай тохиолдолд алгоритмын үр дүн мөн адил гажуудалтай гарах эрсдэлтэй байдаг.

Европын холбооны орнуудын туршлагаас харахад хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг зөвхөн хяналтын асуудал гэж үзэхээс татгалзаж, хүний эрхэд суурилсан нийгэмшүүлэх бодлоготой уялдуулах хандлага түлхүү хөгжиж байна. Гэсэн хэдий ч Council of Europe (2020)-ийн судалгаанд хоригдлын талаарх үнэлгээ, хяналтын тогтолцоо нь зарим тохиолдолд хүний эрхийн баталгаатай бүрэн нийцэхгүй хэвээр байгааг дурдсан байдаг. Ялангуяа тайлбарлагдах боломжгүй үнэлгээ, автомат шийдвэр гаргалт, мэдээллийн нууцлал алдагдах эрсдэл нь хүний эрхийн маргаан үүсгэх нөхцөл болж байгааг тэмдэглэсэн байна.

Монгол Улсын хувьд хорих байгууллага дахь сэтгэл зүйн үйлчилгээ, нийгэмшүүлэх бодлого нь эрх зүйн түвшинд тодорхой зохицуулалттай боловч практик хэрэгжилтийн хүрээнд олон хүндрэлтэй асуудал байсаар байна. “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль”-д хоригдлыг хүмүүжүүлэх, нийгэмшүүлэх, сэтгэл зүйн үйлчилгээ үзүүлэх талаар тусгасан боловч мэргэжлийн сэтгэл зүйчийн хүрэлцээ, үйлчилгээний чанар, хүртээмж хангалтгүй хэвээр байна. Ялангуяа хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг тогтмол үнэлэх, хувь хүнд тохирсон үйлчилгээ үзүүлэх тогтолцоо бүрэн төлөвшөөгүй байгаа нь нийгэмшүүлэх бодлогын үр нөлөөг бууруулах хүчин зүйл болж байна.

Мөн хорих байгууллагын орчны нөхцөл нь сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг хангахад бүрэн нийцээгүй хэвээр байна. Хэт төвлөрөл, дотоод орчны стресс, гэр бүлийн харилцаа хязгаарлагдах байдал, нийгмээс тусгаарлагдсан мэдрэмж зэрэг нь хоригдлын сэтгэл зүйн байдалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй байдаг. Үүнээс гадна боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, хувь хүний чадамжийг хөгжүүлэх хөтөлбөрийн хүртээмж харилцан адилгүй байгаа нь хоригдлын нийгэмд дасан зохицох чадварт нөлөөлөх асуудал болж байна.

Иймээс өнөөгийн нөхцөл байдлаас үзэхэд хорих байгууллагын үйл ажиллагааг зөвхөн хамгаалалт, дэглэмийн хүрээнд авч үзэх бус, хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээ, хүний эрх, нийгэмшүүлэх бодлоготой уялдуулан шинэчлэх

шаардлага бодитоор тулгарч байна. Ялангуяа сэтгэл зүйн үнэлгээний нэгдсэн аргачлал боловсруулах, мэргэжлийн хүний нөөцийг бэхжүүлэх, хоригдлын хэрэгцээнд суурилсан нийгэмшүүлэх хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, хорих орчны хүмүүнлэг нөхцөлийг сайжруулах асуудал нь цаашдын бодлогын чухал чиглэл болох шаардлагатай байна.

Хэлэлцүүлэг

Хорих байгууллага дахь хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээ болон нийгэмшүүлэх бодлогын асуудал нь орчин үеийн пенологи, криминологи, хүний эрхийн судлалын огтлолцолд байрлах цогц асуудал болох нь судалгааны үр дүнгээс харагдаж байна. Уламжлалт ял эдлүүлэх тогтолцоо нь хамгаалалт, сахилга, хяналтын чиг үүргийг тэргүүн ээлжид авч үзэж ирсэн боловч орчин үеийн хандлага нь хоригдлыг зөвхөн хяналт шаардлагатай субъект гэж бус, тодорхой сэтгэл зүйн хэрэгцээтэй, нийгэмд эргэн дасан зохицох боломжтой хүн гэж авч үзэх шаардлагатайг онцолж байна (Andrews & Bonta, 2010).

Судалгааны хүрээнд авч үзсэн олон улсын туршлагаас харахад хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг үл харгалзан хэрэгжүүлж буй хорих ангийн дэглэм, тусгаарлалт давамгайлсан тогтолцоо нь сэтгэл зүйн дарамт, стресс, түрэмгий зан төлөвийг нэмэгдүүлэх эрсдэлтэй болох нь ажиглагдсан. Haney (2001)-ийн судалгаанд хорих орчны тусгаарлалт, айдас, хяналт давамгайлсан нөхцөл нь хоригдлын сэтгэл зүйд урт хугацааны сөрөг нөлөө үзүүлдэг талаар дурдсан байдаг. Үүнтэй уялдан Fazel болон Danesh (2002) нар хоригдлуудын дунд сэтгэцийн эмгэг, сэтгэл зүйн тогтворгүй байдал нийт хүн амтай харьцуулахад өндөр түвшинд байгааг тогтоосон нь хорих байгууллагын орчныг зөвхөн аюулгүй байдлын үүднээс бус, сэтгэл зүйн эрүүл мэндийн талаас нь авч үзэх шаардлагатайг харуулж байна.

Нөгөө талаас, Канад болон Норвеги зэрэг улсын туршлагаас харахад хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээнд тулгуурласан нийгэмшүүлэх бодлого нь илүү үр нөлөөтэй болох нь ажиглагдсан. Ялангуяа Канадын Risk-Need-Responsivity загвар нь хоригдлын эрсдэл, сэтгэл зүйн хэрэгцээ, хувь хүний онцлогийг уялдуулан үнэлдэг бөгөөд боловсрол, зан төлөвийн засах хөтөлбөр, сэтгэл зүйн зөвлөгөө, хөдөлмөр эрхлэлт зэрэг арга хэмжээг хамтад нь хэрэгжүүлдэг онцлогтой (Andrews & Bonta, 2010). Энэ нь хоригдлыг зөвхөн хяналтын объект гэж үзэхээс илүү нийгэмд дасан зохицох чадварыг нь сэргээхэд чиглэсэн бодлого болох нь харагдаж байна.

Үүнтэй харьцуулахад зарим улсын практикт хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг үнэлэх асуудал нь сахилгын хяналттай хэт уялдсан хэвээр байгаа нь анзаарагдсан. Ялангуяа алгоритм, өгөгдөлд суурилсан үнэлгээний арга нэвтэрч

эхэлсэнтэй холбоотойгоор хүний сэтгэл зүйн онцлогийг зөвхөн тоон үзүүлэлтээр тодорхойлох хандлага ажиглагдаж байна. Berk (2019)-ийн үзсэнээр өгөгдөлд суурилсан үнэлгээ нь мэдээлэл боловсруулах ажиллагааг хөнгөвчилдөг боловч хүний зан төлөв, сэтгэл зүйн нарийн хүчин зүйлсийг бүрэн тодорхойлох боломжгүй байдаг. Мөн Angwin болон бусад судлаачдын (2016) хийсэн судалгаанд алгоритмын үнэлгээ нь зарим бүлгийн этгээдэд ялгаатай үр дүн гаргах эрсдэлтэй талаар дурдсан нь хоригдлын үнэлгээнд технологийг хэт давамгай ашиглах нь хүний эрхийн эрсдэл дагуулж болохыг харуулсан байна.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг зөв тодорхойлох асуудал нь зөвхөн эмчилгээ, зөвлөгөө үзүүлэх хүрээгээр хязгаарлагдахгүй бөгөөд боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, гэр бүлийн харилцаа, нийгмийн дэмжлэг, аюулгүй орчин зэрэг олон хүчин зүйлтэй холбоотой байна. Byrne болон Howells (2002) нарын судалгаанд эмэгтэй хоригдлуудын хувьд гэр бүлийн холбоо тасрах, хүүхдээсээ хол байх байдал нь сэтгэл зүйн тогтвортой байдалд хүчтэй нөлөөлдөг талаар дурдсан нь хоригдлын хэрэгцээг хүйс, нас, нийгмийн нөхцөлтэй уялдуулан авч үзэх шаардлагатайг харуулж байна.

Түүнчлэн хорих байгууллагын нийгэмшүүлэх бодлогын үр нөлөө нь зөвхөн эрх зүйн зохицуулалтаас бус, практик хэрэгжилт, мэргэжлийн хүний нөөц, байгууллагын орчинтой шууд холбоотой болох нь ажиглагдсан. Beaudry болон бусад судлаачдын (2021) хийсэн мета-шинжилгээнд сэтгэл зүйн зөвлөгөө, танин мэдэхүйн зан үйлийн эмчилгээ, бүлгийн сургалт зэрэг хөтөлбөрүүд нь хоригдлын сэтгэл зүйн тогтвортой байдал болон нийгэмд дасан зохицох чадварт эерэг нөлөө үзүүлдэг болохыг тогтоосон байна. Гэвч эдгээр хөтөлбөрийг тогтвортой хэрэгжүүлэхэд мэргэшсэн хүний нөөц, санхүүжилт, байгууллагын дэмжлэг чухал нөлөөтэй байдаг.

Монгол Улсын нөхцөлд хоригдлын сэтгэл зүйн үйлчилгээ болон нийгэмшүүлэх бодлого нь эрх зүйн түвшинд тодорхой зохицуулалттай боловч практик хэрэгжилтийн хувьд олон асуудалтай хэвээр байна. Ялангуяа сэтгэл зүйн үнэлгээний нэгдсэн аргачлал, мэргэжлийн сэтгэл зүйчийн хүрэлцээ, хувь хүнд тохирсон үйлчилгээ, нийгэмшүүлэх хөтөлбөрийн үр нөлөө хангалтгүй байгаа нь анхаарал татаж байна. Үүнээс үзэхэд Монгол Улсад хорих байгууллагын бодлогыг зөвхөн хамгаалалт, дэглэмийн хүрээнд бус, хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээ, хүний эрх, нийгэмд дасан зохицох боломжтой уялдуулан шинэчлэх шаардлага бодитоор тулгарч байна.

Иймээс цаашид хорих байгууллагын үйл ажиллагаанд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг үнэлэх нэгдсэн аргачлал нэвтрүүлэх, сэтгэл зүйн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, боловсрол болон хөдөлмөр эрхлэлтийн хөтөлбөрийг өргөжүүлэх, гэр бүлийн болон нийгмийн дэмжлэгийг бодлогын түвшинд дэмжих

шаардлагатай гэж үзэж байна. Мөн олон улсын туршлагаас харахад хүний эрхэд суурилсан, сэтгэл зүйн хэрэгцээг харгалзсан нийгэмшүүлэх бодлого нь хорих байгууллагын хүмүүнлэг чиг үүргийг бэхжүүлэх үндсэн нөхцөл болох нь тодорхой байна.

Дүгнэлт

Хорих байгууллага дахь хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээ болон нийгэмшүүлэх бодлогын асуудал нь орчин үеийн ял эдлүүлэх тогтолцооны хамгийн эмзэг бөгөөд стратегийн ач холбогдолтой чиглэлийн нэг болох нь энэхүү судалгааны үр дүнгээс тодорхой харагдаж байна. Хорих ял нь зөвхөн хүний эрх чөлөөг тодорхой хугацаагаар хязгаарлах арга хэмжээ бус, мөн хувь хүний сэтгэл зүй, нийгмийн харилцаа, зан төлөв, үнэт зүйлсийн тогтолцоонд гүнзгий нөлөө үзүүлдэг нийгэм-сэтгэл зүйн цогц үйл явц болох нь тогтоогдлоо. Иймээс хорих байгууллагын үйл ажиллагааг зөвхөн хамгаалалт, хяналтын хүрээнд ойлгох уламжлалт хандлага нь орчин үеийн хүний эрхэд суурилсан пенологийн үзэл баримтлалтай бүрэн нийцэхгүй болж байна.

Судалгаанд ашигласан олон улсын эх сурвалжуудын харьцуулсан шинжилгээнээс үзэхэд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг үл харгалзан хэрэгжүүлж буй хорих ангийн дэглэм, тусгаарлалт давамгайлсан тогтолцоо нь стресс, сэтгэл гутрал, түрэмгий зан төлөв, нийгмээс тасрах мэдрэмжийг нэмэгдүүлэх эрсдэлтэй болох нь тогтоогдсон (Haney, 2001; Fazel & Danesh, 2002). Ялангуяа хорих орчны айдас, тодорхойгүй байдал, хүний харилцааны хязгаарлалт нь хоригдлын сэтгэл зүйн тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлөхөөс гадна нийгэмд дасан зохицох чадварыг сулруулах нөхцөл болж байгааг судалгааны үр дүн харуулж байна.

Нөгөө талаас, Канад, Норвеги болон Европын холбооны зарим улсын туршлагаас харахад хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээнд тулгуурласан нийгэмшүүлэх бодлого нь илүү үр нөлөөтэй болох нь ажиглагдсан. Ялангуяа боловсрол, сэтгэл зүйн зөвлөгөө, зан төлөвийн засах хөтөлбөр, хөдөлмөр эрхлэлт, гэр бүлийн харилцааг дэмжих арга хэмжээг цогц байдлаар хэрэгжүүлж буй тогтолцоо нь хоригдлын сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, өөрийгөө үнэлэх үнэлэмж, нийгэмд дасан зохицох чадварт эерэг нөлөө үзүүлдэг болох нь тогтоогдсон байна (Andrews & Bonta, 2010; Beaudry et al., 2021). Энэ нь хоригдлыг зөвхөн “хяналт шаардлагатай этгээд” гэж үзэх бус, нийгэмд эргэн нэгтгэгдэх боломжтой хүн гэж авч үзэх шаардлагатайг харуулж байна.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг зөв тодорхойлох асуудал нь зөвхөн сэтгэл зүйн зөвлөгөө өгөх хүрээгээр хязгаарлагдахгүй бөгөөд боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, гэр бүлийн холбоо, нийгмийн дэмжлэг, аюулгүй орчин, хувь хүний нэр төрийг хүндэтгэх хандлагатай

шууд холбоотой байна. Иймээс хорих байгууллагын нийгэмшүүлэх бодлогыг зөвхөн сахилгын арга хэмжээтэй уялдуулах бус, хүний эрх, сэтгэл зүйн хамгаалалт, нийгмийн дасан зохицох чадварыг сэргээх зорилготой уялдуулах шаардлагатай байна.

Монгол Улсын хувьд хоригдлын сэтгэл зүйн үйлчилгээ болон нийгэмшүүлэх бодлого нь эрх зүйн хувьд тодорхой хэмжээнд зохицуулагдсан боловч практик хэрэгжилтийн түвшинд олон хүндрэлтэй асуудал байсаар байна. Ялангуяа мэргэжлийн сэтгэл зүйчийн хүрэлцээ, хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг үнэлэх нэгдсэн аргачлал, хувь хүнд тохирсон үйлчилгээ, нийгэмшүүлэх хөтөлбөрийн үр нөлөө хангалтгүй байгаа нь анхаарал татаж байна. Үүнээс үзэхэд Монгол Улсад хорих байгууллагын бодлогыг хүмүүнлэг, сэтгэл зүйд суурилсан чиглэлээр шинэчлэх бодит шаардлага үүссэн гэж дүгнэж байна.

Санал, бодлогын зөвлөмж

Хорих байгууллагын үйл ажиллагааг орчин үеийн хүний эрхэд суурилсан педогогийн үзэл баримтлалтай уялдуулан шинэчлэх нь Монгол Улсын ял эдлүүлэх бодлогын тэргүүлэх чиглэл болох шаардлагатай байна. Ялангуяа хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг зөв тодорхойлох, түүнд суурилсан нийгэмшүүлэх бодлого хэрэгжүүлэх асуудлыг хамгаалалт, дэглэмийн асуудлаас салангид бус, харин ял эдлүүлэх ажиллагааны үндсэн бүрэлдэхүүн хэсэг гэж үзэх шаардлагатай байна.

Юуны өмнө хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг үнэлэх нэгдсэн аргачлал боловсруулах шаардлагатай гэж үзэж байна. Одоогийн нөхцөлд хоригдлын сэтгэл зүйн байдлыг үнэлэх ажиллагаа нь мэргэжилтний туршлага, субъектив ажиглалтад тулгуурлах хандлагатай байгаа нь үнэлгээний нэгдмэл байдал, үр нөлөөг сулруулж байна. Иймээс олон улсын туршлагад тулгуурлан хоригдлын стресс, сэтгэл гутрал, түрэмгий зан төлөв, нийгмийн харилцаа, дасан зохицох чадвар зэрэг үзүүлэлтийг хамарсан үнэлгээний нэгдсэн аргачлал нэвтрүүлэх шаардлагатай гэж үзэж байна (Andrews & Bonta, 2010).

Мөн хорих байгууллагын сэтгэл зүйн үйлчилгээний хүний нөөц, мэргэжлийн чадавхыг нэмэгдүүлэх асуудал онцгой ач холбогдолтой байна. Хоригдлын тоотой харьцуулахад мэргэжлийн сэтгэл зүйчийн хүрэлцээ хангалтгүй байгаа нь үйлчилгээний чанар, хүртээмжид сөргөөр нөлөөлж байна. Иймээс correctional psychology чиглэлээр мэргэшсэн боловсон хүчин бэлтгэх, мэргэжил дээшлүүлэх тогтолцоог боловсронгуй болгох, сэтгэл зүйн үйлчилгээний стандартыг тодорхой болгох шаардлагатай байна.

Түүнчлэн хоригдлын нийгэмшүүлэх бодлогыг зөвхөн сахилгын арга хэмжээтэй холбох бус, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, гэр бүлийн харилцаа, нийгмийн дэмжлэгтэй уялдуулах шаардлагатай гэж үзэж байна. Судалгааны үр дүнгээс харахад боловсролын болон хөдөлмөр эрхлэлтийн хөтөлбөрүүд нь хоригдлын өөрийгөө үнэлэх үнэлэмж, нийгэмд дасан зохицох чадварт эерэг нөлөө үзүүлдэг болох нь тогтоогдсон (Beaudry et al., 2021). Иймээс хорих байгууллагын нийгэмшүүлэх хөтөлбөрийг практик ур чадвар, сэтгэл зүйн дэмжлэг, нийгмийн оролцоог хослуулсан хэлбэрээр хөгжүүлэх нь илүү үр дүнтэй гэж үзэж байна.

Үүнээс гадна хорих байгууллагын орчныг хүний эрхэд нийцсэн, хүмүүнлэг, сэтгэл зүйн аюулгүй орчин болгон хөгжүүлэх шаардлага тулгарч байна. Хэт тусгаарлалт, айдас, дотоод стресс давамгайлсан орчин нь хоригдлын сэтгэл зүйн тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй тул хоригдол болон алба хаагчийн харилцааг харилцан хүндэтгэл, дэмжлэгт тулгуурласан хэлбэрээр хөгжүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна (Haney, 2001).

Эцэст нь, Монгол Улсад хорих байгууллагын нийгэмшүүлэх бодлогыг боловсронгуй болгохдоо Канадын сэтгэл зүйн хэрэгцээнд суурилсан загвар, Норвегийн хүмүүнлэг орчинд тулгуурласан бодлого, Европын холбооны хүний эрх төвтэй стандартыг үндэсний нөхцөлтэй уялдуулан үе шаттай нутагшуулах нь илүү оновчтой гэж үзэж байна. Ийнхүү хоригдлын сэтгэл зүйн хэрэгцээг бодлогын төвд авч үзсэн нийгэмшүүлэх тогтолцоо бүрдүүлж чадвал ял эдлүүлэх ажиллагааны хүмүүнлэг шинж бэхжихээс гадна хоригдлын нийгэмд дасан зохицох чадвар, нийгмийн тогтвортой байдалд эерэг нөлөө үзүүлэх боломжтой юм.

Ашигласан эх сурвалж

Үндэсний эх сурвалж

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. (1992). Улаанбаатар, Монгол Улс.
2. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. (2015). Улаанбаатар, Монгол Улс.
3. Монгол Улсын Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. (2017). Улаанбаатар, Монгол Улс.
4. Монгол Улсын Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хууль. (2021). Улаанбаатар, Монгол Улс.

Олон улсын эх сурвалж

1. Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). *The psychology of criminal conduct* (5th ed.). Routledge.
2. Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016). *Machine bias*. ProPublica.
3. Beaudry, G., Yu, R., Långström, N., & Fazel, S. (2021). Effectiveness of psychological interventions in prison to reduce recidivism: A systematic review

- and meta-analysis of randomised controlled trials. *Nature Human Behaviour*, 5(10), 1220–1233.
4. Berk, R. (2019). *Machine learning risk assessments in criminal justice settings*. Springer.
  5. Byrne, M. K., & Howells, K. (2002). The psychological needs of women prisoners. *Psychiatry, Psychology and Law*, 9(1), 34–43.
  6. Council of Europe. (2020). *Artificial intelligence and criminal justice*. Council of Europe Publishing.
  7. Dressel, J., & Farid, H. (2018). The accuracy, fairness, and limits of predicting recidivism. *Science Advances*, 4(1), eaao5580.
  8. European Commission for the Efficiency of Justice. (2018). *European ethical charter on the use of artificial intelligence in judicial systems and their environment*. Council of Europe.
  9. Fazel, S., & Danesh, J. (2002). Serious mental disorder in 23,000 prisoners: A systematic review of 62 surveys. *The Lancet*, 359(9306), 545–550.
  10. Haney, C. (2001). The psychological impact of incarceration: Implications for post-prison adjustment. In J. Travis & M. Waul (Eds.),

ЁС ЗҮЙН МАНЛАЙЛАЛ, БАЙГУУЛЛАГЫН СОЁЛЫГ ТӨЛӨВШҮҮЛЭХЭД АНХААРАХ АСУУДАЛ

KEY CONSIDERATIONS FOR FOSTERING ETHICAL LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL CULTURE

Б.Нямгомбо. ШШГЕГ-ын Захиргааны удирдлагын газрын дарга, доктор, дэд профессор, хурандаа

B.Nyamgombo Director of the Department of Administrative Management, General Executive Agency of Court Decision Enforcement Doctor, Associate Professor, Colonel

Хураангуй: Монгол Улсын Үндсэн хуульд хүний эрх, эрх чөлөөг Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалаар тогтоосон жишгээр баталгаажуулж, тэдгээрийг хангах, эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх төрийн эрх, үүргийг тодорхойлсон.

Энэхүү эрхийн хэрэгжилтийг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны журмаар хангах явцад Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчдын зүгээс тэдний эрхийг хөндөх, харилцаа хандлага, ёс зүйн зөрчил гаргаж байгаа талаар гомдол, мэдээлэл тасралтгүй өсөж байна. Иймд шүүхээр баталгаажуулсан хүний эрхийг хангах, хамгаалах чиг үүрэг бүхий алба хаагч тэр дундаа шийдвэр гүйцэтгэгчийн ёс зүй, харилцаа хандлагыг дээшлүүлэхэд нөлөөлөх зарим хүчин зүйлийн талаар судлан үзэж, арга замыг хамтран хэлэлцэхийг зорилоо.

Түлхүүр үгс: Ёс зүй, ёс суртахуун, ёс зүйн зарчим, байгууллын соёл, алба хаагчийн харилцаа, хандлага, мэргэжлийн шалгалт, мэргэжлийн ёс зүйн мэдлэг, чадвар, хандлага

Удиртгал

Харилцаа хандлага, ёс зүйг ярихын тулд Ёс зүй³⁴ хэмээх ойлголтыг товч сулдан үзье. Ёс зүйг тайлбарлах түүхэн хандлагаар нь эртний үе, дундад зууны үе, шинэ үе, орчин үе хэмээн ангилан үздэг байна. Ёс зүй нь Грекийн Ethos буюу хамтран амьдрах, оршин амьдрах газар гэдэг утгатайгаар илэрхийлэгддэг байжээ. Хожим нь хөгжлийн явцад “ёс заншил, сэтгэлгээний хэв маяг, хүн чанар, үнэт зүйл” гэсэн агуулгатай болж, тэдгээрийн шинж чанарыг илэрхийлэх болжээ.

Эртний грекийн гүн ухаантан Аристотель хүний зан төлөвийн өвөрмөц шинжийг илэрхийлэхийн тулд “Этос” гэх ойлголтыг анх хэрэглэж үүгээрээ сайн үйл болох эр зориг, шударга байдал зэрэг хүний сайн эерэг чанарыг тэмдэглэж,

³⁴ Монгол хэлний тайлбар толь бичиг <https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/40571>-т а. Ёс, хүмүүжил судлах ухаан; б. Байвал зохих шаардлага, дэг гэж тайлбарласан.

түүнийгээ дианоэтик болон оюун ухааны сайн үйлээс ялгаатай авч үзсэн байна. Энэ агуулгаараа ёс зүй гэдэг нь хүний сайн сайхан үйлийг хэлнэ гэж ойлгож болно.

Этика буюу ёс зүй хэмээх ойлголтын шинжлэх ухааны тодорхойлолтын түүх нь эртний Ромын Эзэнт гүрнээс үүдэлтэй гэж үздэг. Ромчууд Этос гэсэн үгнээс Мораль гэх ойлголтыг ялган гаргаж ирсэн.

Өөрөөр хэлбэл эдгээр нь өөр үг боловч нэг ижил утга санааг илэрхийлдэг байж. Харин яваандаа Этика нь ёс зүй, Мораль нь ёс суртахуун гэх ойлголтуудыг тус тусдаа илэрхийлэх болсон. Үүнээс улбаалан **Этика** буюу ёс зүй нь тусдаа бие даасан салбар шинжлэх ухаан болон хөгжиж, харин **Мораль** буюу ёс суртахуун нь түүний нэгэн судлагдахуун болон хөгжиж иржээ. Иймд “ёс зүй” бол “ёс суртахууны” тухай шинжлэх ухаан юм хэмээн тодорхойдог байна. Ёс зүй нь хувь хүний ёс суртахуунлаг шинж чанарын буюу сайн чанаруудын нийлбэр цогцыг нөгөө талаас хүмүүсийн хоорондын харилцааны хэм хэмжээний нийлбэр цогцыг хамран судалдаг шинжлэх ухааныг хэлдэг байна.

Ёс зүй, ёс суртахыг төлөвшин тогтох талаас академич С.Нарангэрэл *Ёс суртахуун хүнд удмаар дамжиж, гэр бүлээр төлөвшиж, өөрийгөө хөгжүүлж, нийгмээс авах гэсэн дөрвөн замаар дамжиж ирдэг* гэж хэлсэн байдаг.

Ёс зүй, ёс суртахуун хүнд удамших, гэр бүлээр төлөвших нь хүүхдийн хүүхдийн хүмүүжил, төлөвшилтэй шууд хамааралтай буюу хүмүүжил, төлөвшилд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг илрүүлэх асуудал нь нийгэм, эдийн засаг, хүн ам зүйн өргөн хүрээний асуудалтай хамааралтай учир аль болох үндэслэл бүхий нөхцөл байдлыг тодруулж, сөргөөр нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг сааруулах арга хэмжээг боловсруулж, хэрэгжүүлэх нь хамгийн чухал асуудал юм.

Нийгэм, эдийн засаг хөгжихийн хэрээр нийгмийн амьдралын олон талт харилцаа өөрчлөгдөж байдаг. Тийм дээ ч энэ өөрчлөлт нь гэр бүл, хүүхдийн хүмүүжил, нийгмийн хөгжилд эерэг ба сөрөг дүрээр тасралтгүй нөлөөлж, ёс зүй, ёс суртахууны суурийг бүрдүүлж байна.

Нөгөө талаасаа хүүхдэд ёс суртахуун удмаар дамжиж, гэр бүлийн хүмүүжлээр төлөвшихөөс гадна суралцах явцдаа, хүмүүстэй харилцах явцдаа өөрийгөө хөгжүүлэх замаар төлөвшдөг бөгөөд тухайн хүүхдийн хүрээлэл, анги хамт олон, найз нөхдийн хүрээлэл, багш, сурган хүмүүжүүлэгчдийн нөлөөлөл, соёл, урлаг, үзвэр үйлчилгээ, олны танил, даган дуурайдаг эрхмүүдийн нөлөөгөөр өөрт болон бусдад таалагдсан ёс суртахууны хэм хэмжээг даган дуурайх замаар ёс зүй, ёс суртахууны суурь нь тавигдаж, эдгээр нь ёс зүй, ёс суртахууны үнэлэмж, ёс зүйд итгэх илтгэл, ёс суртахуунлаг хүн байхад шууд болон шууд бусаар нөлөөлж байна.

Ёс зүй, ёс суртахуун хүний хүмүүжил, төлөвшил, нийгэмшилтэй шууд хамааралтай.

Хүмүүжил-хүүхдийн хүмүүжил 0-6 насанд эрчимтэй явагдаж 10-12 нас гэхэд хүмүүжлийн суурь тавигдаж дуусдаг.

Төлөвшил-төлөвшил нь хүн хөгжих үйл явцын үр дүн бөгөөд урт удаан хугацааны туршид явагддаг. Энэ нь хүний хөгжилд чанарын өөрчлөлт бий болж тэр нь тогтворжин хүнд тогтонги чанар болон шингэхийг хэлнэ. Хүүхдийн төлөвшилд удамшлын нөлөө, гадаад орчны нөлөө, хувь хүн өөрийнх нь хувийн онцлог чанарууд, сурган хүмүүжүүлэх зорилготой үйл ажиллагаанууд нөлөөлдөг гэж гэр бүл судлаачид тайлбарласан нь академич С.Нарангэрэлийн тодорхойлсон агуулгатай ойролцоо байна.

Нийгэмшил-Судлаач Брим (1969) “Нийгэмшил бол хувь хүн нийгмийн болон бүлгийн амьдралд их, бага ямар нэгэн хэмжээгээр үр өгөөжтэй оролцоход хэрэг болох мэдлэг, чадвар, байр суурь, хандлага эзэмших үйл явц” гэж үзсэн. Хүний нийгэмшил хэлд орох үеэс эхэлж насан турш явагддаг ба насны үе болгонд өөр өөрийн онцлогтой. Эдгээрээс үзвэл нийгэмшил, ёс зүй, ёс суртахуунлаг байдал нь хүний насан турш үргэлжлэх процесс бөгөөд түүний эхний чухал үе шат бол хүмүүжил гэж үздэг байна.

Ёс зүй нь хүн хоорондын харилцаанд баримтлах хэм хэмжээ гэдэг агуулгаараа харилцаанд оролцож буй оролцогчдын онцлог, хамрах хүрээнээсээ шалтгаалан хувь хүний ёс зүй, гэр бүлийн ёс зүй, мэргэжлийн ёс зүй, төрийн албан хаагчийн ёс зүй гэх зэргээр ангилагддаг.

Эдгээрээс хүний хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлэгч шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагч, тэр дундаа иргэний болон захиргаа, зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг хариуцан хэрэгжүүлдэг шийдвэр гүйцэтгэгчдийн мэргэжлийн ёс зүй, харилцаа, хандлагад нөлөөлж буй хүчин зүйл, ёс зүйн хэм хэмжээ тодорхойлсон эрх зүйн хэм хэмжээний агуулгыг тоон болон чанарын судалгааны аргыг ашиглан судлан үзлээ.

Судалгааны арга зүй, судалгааны үр дүн, шинжилгээ

Академич С.Нарангэрэл: Хуульчид нь ёс зүйгүй бол хууль нийгмийн харилцааг зохицуулж чадахгүйд хүрнэ.

Үндсэн хэсэг

Аливаа зөрчилтэй харилцааг зохицуулахын тулд онолын үүднээс зайлшгүй зохицуулах бодит харилцаа бий болсон байх, тухайн харилцаанд оролцогчдын эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол хөндөгдөж болзошгүй байх, тухайн харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээ бий болсон байхыг шаарддаг. Харилцааг зохицуулах хэм хэмжээг ёс заншлын болон эрх зүйн хэм хэмжээ гэж ангилан үздэг. Манай улсын

тухайд ёс зүйн зөрчил, түүнийг зохицуулах, хамгаалах арга хэмжээг зан заншил, уламжлалаар дамжуулан ёс зүй, ёс суртахууныг сурган хүмүүжүүлэх арга замаар төлөвшүүлэх, ёс зүйн харилцааг хуульчлан тогтоох бус ёс заншил, уламжлалаар дамжуулан зохицуулж иржээ.

Харин эрх зүйт төрийн соёл төлөвшин буй цаг үеэс салбар эрх зүй хөгжихийн хэрээр тухайн харилцаанд баримтлах зарчим, хориглох үйлдэл, эс үйлдэхүйг томьёолох, нөгөө талаасаа төрийг төлөөлөн оролцож байгаа алба хаагчийн сөрөг зан үйлийг зохицуулах сахилга, ёс зүйн дүрмийг байгууллагын үйл ажиллагааны онцлогоос хамааран өөр өөр томьёолон хэрэгжүүлж иржээ.

Төрийн албан хаагч үйл ажиллагаандаа баримтлах ёс зүйн хэм хэмжээг олон улсын түвшинд хуульчлан тогтоож ирсэн уламжлалыг авч үзвэл Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт (Ерөнхий ассемблейн 2200 А (XXI) тогтоолын хавсралт) – 1966 оны 12 дугаар сарын 16-ны өдөр батлагдаж, 1976 оны 03 дугаар сарын 23-ны өдөр хүчин төгөлдөр болсон.), Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийн эсрэг конвенц (НҮБ-ын Гэрээний цуврал 1465, дугаар 24841) 1984 оны 12 дугаар сарын 10-ны өдөр батлагдаж, 1987 оны 06 дугаар сарын 26-ны өдөр хүчин төгөлдөр болсон.), Нийгмийн хэв журам сахиулах үүрэг бүхий албан тушаалтнаас хүч хэрэглэх болон галт зэвсэг хэрэглэх үндсэн зарчим (НҮБ-ын Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, хоригдогсодтой харьцах 8 дугаар конгресс, Хавана, 1990.08.27-09.07), Хоригдлуудтай харьцах наад захын стандарт дүрэм (Нельсон Манделлагийн дүрэм, НҮБ-ын Ерөнхий Ассемблейн 2015 оны 12 дугаар сарын 17-ны өдрийн А/RES/70/175 дугаар тогтоол.), Аливаа хэлбэрээр саатуулагдсан болон хоригдсон хүмүүсийг хамгаалах зарчмуудын цогц (НҮБ-ын Ерөнхий Ассемблейн 1988 оны 12 дугаар сарын 09-ний өдрийн 43/173 дугаар тогтоолын хавсралт.), Хууль сахиулах албан тушаалтнуудын зан үйлийн дүрэм (НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 1979 оны 12 дугаар сарын 17-ны өдрийн 34/169 дүгээр тогтоолын хавсралт), Нийтийн албан тушаалтнуудын зан үйлийн тухай олон улсын дүрэм (НҮБ-ын Ерөнхий Ассемблейн 1996 оны 12 дугаар сарын 12-ны өдрийн 51/59 дүгээр тогтоолын хавсралт) зэрэг маш олон эрх зүйн хэм хэмжээг тогтоож ирсэн олон жилийн түүхэн уламжлал байна.

Тухайлбал: Ерөнхий Ассамблейн 1996 оны 12 дугаар сарын 12-ны өдрийн 51/59 дугаар тогтоолын хавсралтад орсон “Төрийн албан тушаалтны ёс зүйн олон улсын дүрмийн 2-т “Төрийн албан хаагчид хуулийн болон захиргааны дүрэм, журмын хүрээнд өөрсдийн үүргээ үр дүнтэй, үр ашигтай зарчмын дагуу гүйцэтгэнэ, Тэд байнга өөрийн хариуцлага дор байгаа төрийн нөөцийг хамгийн үр дүнтэйгээр удирдаж байгааг хянах ёстой”, 3-т “Албан хаагчид үүргээ гүйцэтгэхдээ, ялангуяа олон нийттэй харилцахдаа анхааралтай, алагчлахгүй,

шударга байх ба хувийн ашиг сонирхлын үүднээс хандах ёсгүй. Тэд хэзээ ч өөрсдийн боломж, эрх мэдлээ ашиглаж иргэдийн эсхүл нийгмийн аль нэг давхаргыг ялгаж үйлчлэх болон үзэл суртлын үүднээс хандаж болохгүй” гэж хуульчилсан байна.

Нийгмийн хөгжил, эрх зүйн шинэтгэлийн энэ цаг үед олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээтэй уялдуулан салбарын хуулиудаар тодорхойлж байсан төрийн албан хаагчийн ёс зүйн хэм хэмжээг нэгтгэн Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль (Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл №24, 2023)-г батлан гаргаж, “Ёс зүйн хэм хэмжээ батлах тухай (Монгол Улсын Засгийн газрын 109 дүгээр тогтоол, 2024)” болон байгууллагын сахилга ёс зүйн дүрмийг шинэчлэн батлалдсан хуулийн хүрээнд боловсруулан, хэрэгжүүлж байна. Мөн ёс зүй, сахилга, хариуцлагын хамгийн томоохон зөрчлийн нэг болох төрийн албан хаагч аливаа үйл ажиллагаандаа ашиг сонирхлын зөрчлөөс ангид байх хэм хэмжээг тогтоосон “Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай (Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл №8, 2012)”, “Авлигын эсрэг хууль (Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл №35, 2006)” зэрэг хуулийг батлан гаргаж, хэрэгжүүлж байна.

Эрх зүйн харилцаанд нэг талаасаа төр, түүний албан хаагч оролцож байгаа бол нөгөө төлөөсөө эрх, ашиг сонирхлоо хамгаалуулах иргэн, хуулийн этгээд оролцож, тэдний суурь эрхийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалтыг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн (Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл №1, 1992)16 дугаар зүйлийн 16.14-д “Монгол Улсын хууль, олон улсын гэрээнд³⁵ заасан эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл уул эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах, бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, ..., шударга шүүхээр шүүлгэх, хэргээ шүүх ажиллагаанд биеэр оролцох, шүүхийн шийдвэрийг давж заалдах, уучлал хүсэх эрхтэй”, Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын (Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал. 1946.12.10) 29 дүгээр зүйлийн 2-т “Хүн бүр эрх, эрх чөлөөгөө эдлэхдээ гагцхүү бусдын эрх, эрх чөлөөг зохих ёсоор хүлээн зөвшөөрч хүндлэх, мөн ардчилсан нийгмийн ёс суртахууны шударга шаардлага, нийгмийн хэв журам, ерөнхий сайн сайхан байдлыг хангах үүднээс хуульчлан тогтоосноос өөр хязгаарлалтад өртөгдөх ёсгүй, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактын (Ерөнхий Ассамблейн 1966 оны 12 дугаар сарын 16-ны 2200А(XXI) тоот тогтоолоор баталж, 1976 оны 3 дугаар сарын 23-ны өдөр хүчин төгөлдөр болсон)14 дүгээр зүйлийн 1-д “Шүүх ба тусгай шүүхийн өмнө бүх хүн тэгш эрхтэй. Хүн бүр өөрт тулгасан эрүүгийн хэргийг хянан хэлэлцүүлэх буюу иргэний нэхэмжлэлийн

³⁵ Олон улсын гэрээний тухай хууль, 3.1.1. “Монгол Улсын олон улсын гэрээ” гэж Монгол Улс, Монгол Улсын Засгийн газраас гадаадын нэг болон хэд хэдэн улс, тэдгээрийн Засгийн газар, эсхүл олон улсын байгууллагатай тодорхой асуудлаар харилцан эдлэх эрх, хүлээх үүргийг тодорхойлон тогтоосон, олон улсын эрх зүйгээр зохицуулагдах, түүний төрөл, нэрнээс үл хамааран хоёр болон олон талын бичгээр үйлдсэн нэг, эсхүл өөр хоорондоо холбоотой хоёр болон хэд хэдэн баримт бичигт агуулагдаж байгаа олон улсын тохиролцоог;

хүрээнд эрх, үүргээ тодорхойлуулахдаа хуулийн дагуу байгуулагдсан эрх бүхий, хараат бус, тал үл харах шүүхээр нээлттэй, шударгаар шүүлгэх эрхтэй, 19 дүгээр зүйлийн 3-б-д үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн дэг журам, хүн амын эрүүл мэнд, ёс суртахууныг хамгаалах” гэж тус тус заасан.

Дээрх эрх зүйн зохицуулалтаас үзвэл хүн бүр зөрчигдсөн эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд хандах, өөрт учирсан хохирлоо нөхөн төлүүлэх, ёс зүй, ёс суртахууны аливаа зөрчлөөс ангид байх агуулгыг тусгаж, төр түүнийг төлөөлсөн байгууллага ч энэ шаардлагад нийцэж ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх эрх зүйн шаардлагыг тогтоож өгсөн байна.

Шүүхээр баталгаажуулсан хүн, хуулийн этгээдийн энэхүү эрхийг хангах баталгаа нь шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаагаар дамжин хэрэгждэг. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг зохицуулж байгаа нийгмийн харилцааны онцлогоос нь хамааран иргэний хэргийн талаарх шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа, захиргааны хэргийн талаарх шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа, зөрчлийн хэргийн талаарх шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа (Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 6 дугаар зүйл, 2017) гэж ангилагдаг.

Хүн, хуулийн этгээдийн зөрчигдсөн эрхийг бүрэн сэргээн эдлүүлэх, шүүхээс гарсан шийдвэрийг нэг мөр биелүүлэх зорилгыг хангахын тулд шийдвэр гүйцэтгэгч үндэсний ёс уламжлал, шашин шүтлэг, үзэл бодолд хүндэтгэлтэй хандаж, хуульд заасан арга, журмын дагуу хүний эрхийг хязгаарлаж, шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг хангадаг.

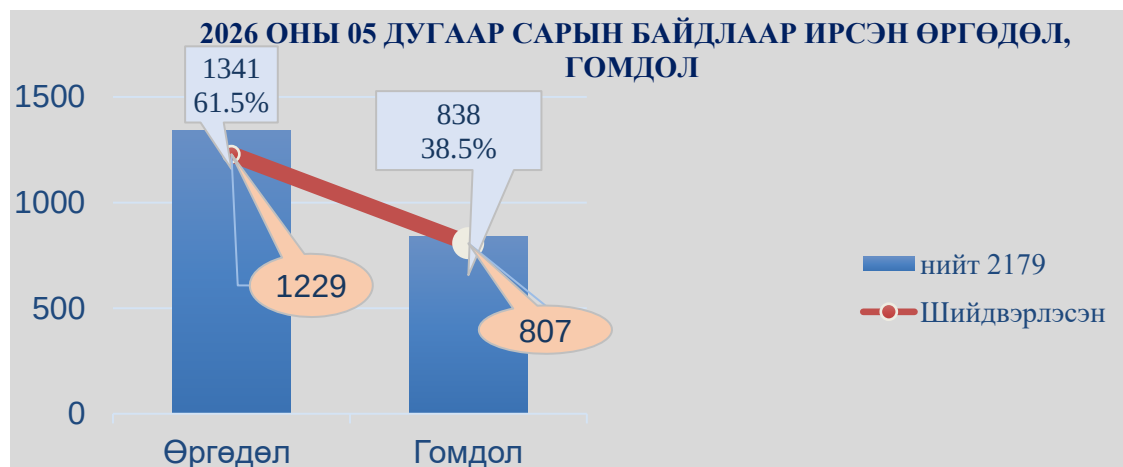
Хүний эрх эрх чөлөөг хэр хангаж байна вэ гэдгээр нь тухайн улсын олон улсын түвшинд эзлэх байр суурь, нийгмийн хөгжлийн түвшин зэргийг тодорхойлох боломжтой юм. Тиймээс ч ардчилсан гэгдэж буй улс гүрнүүд хүний эрх, эрх чөлөөг дээдлэх явдлыг төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим болгож, түүнийг хангахын төлөө ихээхэн чармайлт гарган ажилладаг (Б.Нармандах, 2011, хууд. 123).

Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явуулах ёс зүй, эрх зүйн хэм хэмжээг хуульчлан тогтоосон ч хэрэгжилт нь төдийлөн сайнгүй байгааг иргэн, захиргааны хэргийн талаарх шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны бодит биелэлт, нөгөөтээгүүр иргэдийн зүгээс шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаатай холбогдуулан гаргаж байгаа өргөдөл, гомдол, санал хүсэлтийн судалгаанаас харж болохоор байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хэмжээнд 2026 оны 5 дугаар сарын байдлаар иргэн, хуулийн этгээдээс 2179 өргөдөл, гомдол, хүсэлт ирүүлсний 1341 нь өргөдөл, хүсэлт, лавлагаа, 838 нь гомдол байна. Эдгээрийн 2036 буюу 63.4 хувийг шийдвэрлэж, 143 буюу 6.6 хувийг судалж байна. Ирүүлсэн гомдлын 766 буюу 91.4 хувь нь иргэн, захиргаа, зөрчлийн хэргийн талаарх шүүхийн шийдвэр

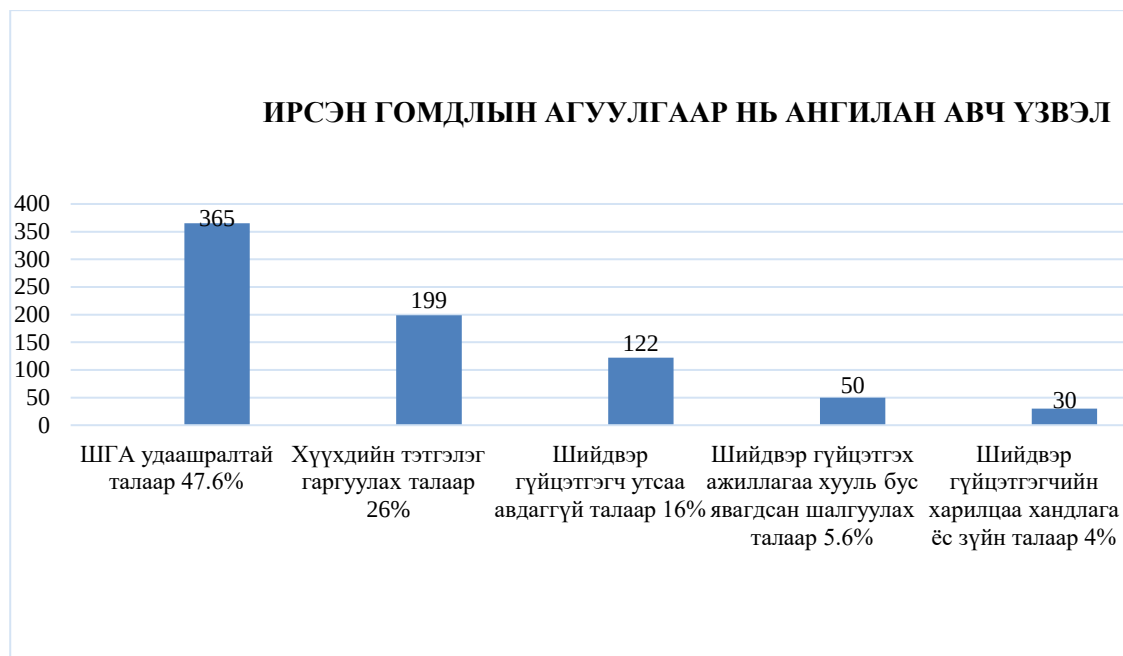
гүйцэтгэх ажиллагаатай холбогдуулан гаргасан бол, 6 буюу 0.8 хувь хорихоос өөр төрлийн ял, албадлагын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх ажиллагаатай, 66 буюу 7.8 хувь нь байгууллагын үйл ажиллагаа, алба хаагчийн харилцаа, хандлага ёс зүй, хүнд сурталтай холбогдуулан гаргажээ (Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газар, Өргөдөл, гомдлын судалгаа, 2026 оны 5 дугаар сарын байдлаар).

Зураг №1.

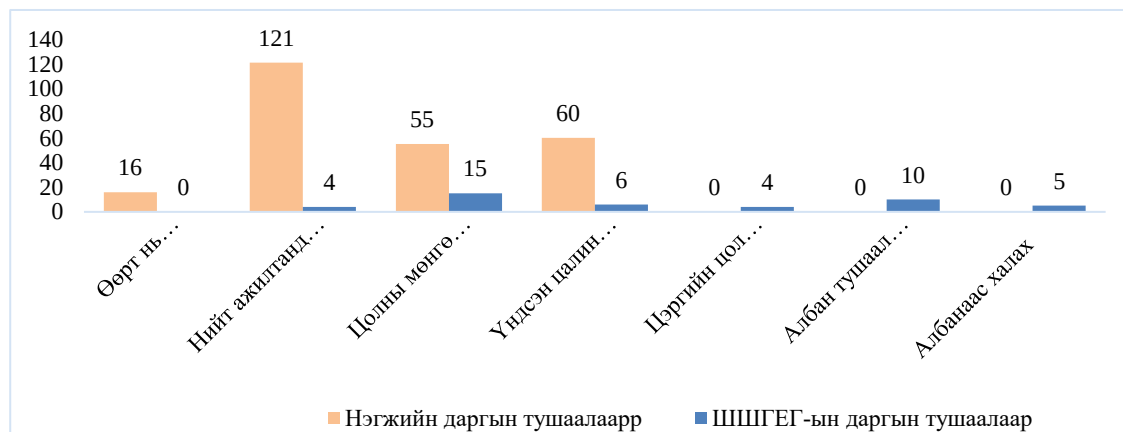

Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны чиглэлээр гаргасан 766 гомдлын 365 буюу 47.6 хувийг шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа удаашралтай, эрчимжүүлэх талаар, 199 буюу 26 хувийг хүүхдийн тэтгэлэг гаргуулах талаар, 122 буюу 16 хувийг шийдвэр гүйцэтгэгч утсаа авдаггүй гэх асуудлаар, 50 буюу 5.6 хувийг шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа хууль бус явагдсан шалгуулах талаар, 30 буюу 4 хувийг шийдвэр гүйцэтгэгч болон ахлах шийдвэр гүйцэтгэгчийн харилцаа, ёс зүйн асуудал, 0.8 хувийг албадан дуудлага худалдаа, үнэлгээний талаар тус тус гомдол гаргажээ.

Зураг №2. Иргэн, захиргаа, зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаатай холбогдуулан гаргасан гомдлын агуулгаар нь ангилан үзсэн судалгаа.

Алба хаагчдын гаргасан сахилгын болон ёс зүйн зөрчилд 2026 оны 5 дугаар сарын байдлаар 296 алба хаагчид сахилгын шийтгэл ногдуулсан. Үүнээс нэгжийн даргын тушаалаар өөрт нь ганцаарчилсан хэлбэрээр сануулах 16, нийт ажилтанд зарлах хэлбэрээр нээлттэй сануулах 121, цолны мөнгө хасах 55, үндсэн цалин бууруулах 60, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын даргын тушаалаар нийт ажилтанд зарлах хэлбэрээр нээлттэй сануулах 4, цолны мөнгө хасах 15, үндсэн цалин бууруулах 6, цэргийн цол бууруулах 4, албан тушаал бууруулах 10, албанаас халах 5 алба хаагчид сахилга, ёс зүйн зөрчил гаргасан үндэслэлээр сахилгын хариуцлага хүлээлгэж (Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын Сахилга ёс зүйн дэд хорооны тайлан, 2026 оны 5 дугаар сарын байдлаар), 4 алба хаагчийн үйлдлийг шалгуулахаар Авлигатай тэмцэх газарт хандсан байна (Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын Хяналт шалгалт, үнэлгээ-дотоод аудитын газрын тайлан, 2026 оны 5 дугаар сарын байдлаар).

Зураг №3. Сахилгын шийтгэл ногдуулсан судалгаа.

Мөн иргэдээс ирүүлж байгаа өргөдөл, гомдолд шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа удаашралтай байгааг дурдахын зэрэгцээ алба хаагчдын харилцаа хандлага, тогтвор суурьшилтай ажиллах байдал, мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвар хангалгүй байгаа талаар өргөдөл, гомдолдоо тогтмол дурдаж байгаа нь нэг талаасаа байгууллын хүний нөөцийн бодлого хангалтгүй нөгөө талаасаа байгууллагын соёл, алба хаагчдыг мэргэшүүлэх, тогтвор суурьшилтай ажиллах баталгаа бүрдээгүй байгаатай холбоотой байна.

Иргэний болон захиргаа, зөрчлийн хэргийн талаарх шүүхийн шийдвэрийг хэрэгжүүлж байгаа Нийслэлийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газрын шийдвэр гүйцэтгэгч болон ахлах шийдвэр гүйцэтгэгчдийг оролцуулан нийт 127 алба хаагчаас авлига, албан тушаалын гэмт хэрэг, сахилга, ёс зүйн зөрчил гаргах үндсэн шалтгааныг тодруулах, урьдчилан сэргийлэх арга санал боловсруулах зорилгоор 5 асуулга бүхий анкетын судалгаа авч дүн шинжилгээ хийлээ.

Судалгаанд 1 сараас 19 жил хүртэл хугацаанд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад шийдвэр гүйцэтгэгч болон ахлах шийдвэр гүйцэтгэгч, дэд дарга, тоо бүртгэлийн ажилтнаар ажиллаж байгаа 82 эмэгтэй, 45 эрэгтэй алба хаагч хамрагдсаны 32 буюу 25.1 хувь нь Дотоод хэргийн их сургуулийг үлдсэн 95 буюу 74.9 хувь нь бусад хууль зүйн их, дээд сургуулийг төгссөн, дунджаар 3-6 жил шийдвэр гүйцэтгэгчээр ажилласан алба хаагчид хамрагдсан байна.

Сахилга, ёс зүйн зөрчил гарах, гэмт хэрэг үйлдэгдэх шалтгаан нөхцөлийг юу гэж үзэж байгаа талаар тодруулахад судалгаанд хамрагдсан алба хаагчдын 111 буюу 87.4 хувь нь ажлын ачааллаас, 16 буюу 12.6 хувь нь хувь хүний төлөвшил, аливаад хандах хандлагаас ёс зүйн зөрчил үүсэж байна гэж үзсэн байна. Харин гэмт хэрэг үйлдэгдэх шалтгаан, нөхцөлийг мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвар дутмаг байгаагаас гэж 23 буюу 18.1 хувь нь, хүний нөөцийн тогтворгүй байдал гэж 43 буюу 33.8 хувь нь, удирдлага болон бусад алба хаагчдын нөлөөлөл гэж 3 буюу 2.3 хувь нь, эдийн засаг, эрх зүйн баталгаа дутмаг байдлаас гэж 2 буюу 1.5 хувь нь, хувь хүний төлөвшил, хандлагаас гэж 56 буюу 44.09 хувь нь хариулсан байна.

Сахилга, ёс зүйн зөрчил, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд нөлөөлөх хүчин зүйлийн талаар чөлөөт сонголттойгоор тодруулахад хариуцлагын эрх зүйн орчныг нэмэгдүүлэх гэж 83 буюу 65.3 хувь, удирдлагын хяналт, мэргэжил арга зүйн удирдлагыг нэмэгдүүлэх гэж 113 буюу 88.9 хувь нь, харилцаа, хандлага ёс зүйд нөлөөлөх сургалт, соён гэгээрүүлэх ажлыг тогтмол зохион байгуулах гэж 64 буюу 50.3 хувь, процесс ажиллагааны эрх зүйн орчныг сайжруулах гэж 92 буюу 72.4 хувь тус тус үзсэн. Үүнээс авч үзэхэд харилцаа хандлага, ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхэд нөлөөллийн арга хэрэгслүүдийг ашиглахын сацуу алба хаагчийн ажиллах эрх зүйн орчин, мэргэжлийн боловсон хүчнийг бэлтгэх, өдөр тутмын үйл ажиллагаанд удирдлагын хяналтыг сайжруулах нь сахилга, ёс зүйн

зөрчил гарах, авлига, албан тушаалын гэмт хэрэг үйлдэгдэхээс урьдчилан сэргийлэх гол хөшүүрэг болохоор байна.

Иймд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ёс зүй, соёлыг илэрхийлэгч шийдвэр гүйцэтгэгчид тавигдах шаардлага, тогтвор суурьшилтай ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх, тэдний мэргэжлийн ёс зүйн мэдлэг, чадварыг нэмэгдүүлэх, хандлагыг төлөвшүүлэх асуудал нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хөгжлийн чухал асуудал мөн. Учир нь мэргэжлийн ёс зүйн зөрчил даамжирвал салбарыг бүхэлд нь ганхуулдаг. Тиймээс энэхүү зөрчлөөс дараах байдлаар урьдчилан сэргийлэх нь зүйтэй гэж үзлээ.

Нэг. Шийдвэр гүйцэтгэгчдийн гаргаж байгаа зөрчил дутагдлыг *шийдвэр гүйцэтгэгчдийн мэргэжлийн мэдлэг чадварын дутагдал их байна уу, мэргэжлийн ёс зүйн зөрчил дутагдал их байна уу* гэдгээр нь жинлэн үзвэл ёс зүйн зөрчил их буй нь олон зүйлээс харагдана. Тухайлбал: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын даргын 2025 оны “Авлигын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай” 03 дугаар албан даалгавар, 2026 оны 5 дугаар сарын байдлаар энэ төрлийн гэмт хэрэгт холбогдсон алба хаагчдын үйлдэлд дүн шинжилгээ хийхэд “... Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад 5-аас дээш жил тасралтгүй ажилласан, байгууллагын үйл ажиллагааны цар хүрээг мэддэг туршлагатай алба хаагчид...” байсан талаар дурдсан байна.

Энэ нь ёс зүйн зөрчил, авлига, албан тушаалын гэмт хэрэгт холбогдож байгаа нь алба хаагчийн мэдлэг дутмагаас бус ёс суртахууны доголдол өндөр, байгууллагын соёл, хамтын ажиллагаа, хяналт сул байгаатай шууд хамааралтай байна. Учир нь хүмүүжил, ёс зүй, этик судлаачдын тодорхойлсноор алба хаагчийн харилцаа, хандлага, ёс зүйд удам, гэр бүлийн хүмүүжил нөлөөлөхөөс гадна, хувь хүний хөгжил, мэдлэг, туршлага, хамт олны уур амьсгал, байгууллагын соёл, үлгэр дуурайлал нөлөөлдгийг судалгаагаар батлагдсан.

Иймд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хүний нөөцийг бүрдүүлэх, тэр дундаа шийдвэр гүйцэтгэгчээр ажиллах алба хаагчдын нөөцийг бүрдүүлэхдээ ул суурьтай хандаж, чадамж, хандлагыг зөв тодорхойлон бүрдүүлэх нь зүйтэй байна. Учир нь хувь хүний чадамж нь мэдлэг, чадвар, ойлголцол, эв дүй, хандлага, туршлага, сэдэл зэргийн харилцан нөлөөлөл бүхий аалзны тор шиг олон талт байдлыг агуулдаг гэж боловсрол судлаач Е.Клиеме тодорхойлсон байдаг.

Шийдвэр гүйцэтгэгчээр ажиллах нөөцийг бүрдүүлэхдээ Улсын Их Хурлын 2010 оны 48 дугаар тогтоолоор баталсан Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.3.2.1-д *Иргэдэд адил тэгш, хүртээмжтэй үйлчилдэг, ил тод, хариуцлагатай төрийн албыг бэхжүүлж, төрийн албыг мэргэшсэн, чадварлаг хүмүүсээр бүрдүүлэх бодлого баримтална*", 3.3.2.6-д *Төрийн албан хаагчид тавигдах ёс зүй, мэдлэг, чадварын шалгуурыг олон улсын жишигт*

нийцүүлэн шинэчилж, цалин, хангамжийг нэмэгдүүлж, тогтвор суурьшилтай, үр бүтээлтэй ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлнэ. (Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. УБ., 2010) гэж заасны дагуу хүний нөөцийг бүрдүүлэхдээ мөн шалгуурыг хангах нь зүйтэй байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 270 дугаар зүйлд *“Төрийн албаны тухай болон холбогдох бусад хуульд заасан шаардлага, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас тогтоосон журам, эрүүл мэнд, бие бялдар, боловсрол, мэргэжил, мэргэшил, ёс зүйн шаардлага, шалгуур үзүүлэлтийг хангасан, арван найман насанд хүрсэн, гэмт хэрэг үйлдэж ял шийтгүүлж байгаагүй, шийдвэр гүйцэтгэгчийн сонгон шалгаруулалтад тэнцсэн Монгол Улсын иргэнийг авч ажиллуулна”* гэж шийдвэр гүйцэтгэгчийг тодорхойлсон.

Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2017 оны А/215 дугаар тушаалаар батлагдсан “Шийдвэр гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах журам”-д заасны дагуу эрх зүйч мэргэжлээр их, дээд сургууль төгссөн, *сорилын болон холбогдох хууль, тогтоомжийн талаарх ярилцлагын* шалгалтад хамрагдаж 65 ба түүнээс дээш оноо авсан иргэнийг орон тооны бус мэргэжлийн комисс сонгон шалгаруулж нөөцөд бүртгэхээр заасан.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хэмжээнд хүний нөөцийг бүрдүүлэх, иргэнийг ажилд авахдаа мэргэжлийн ур чадвар, хандлагаар нь сонгон шалгаруулж авах журамтай албан тушаал нь ганцхан *“шийдвэр гүйцэтгэгч”* байна. Энэ нь нэг талаасаа тухайн албан тушаалд ажиллах иргэн нь мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвар, хандлагаараа бусдаас шалгарсан, мэргэжлийн болон ёс зүйн зөрчил гаргахгүй байх шаардлага, шалгуурыг хангасан байх эрх зүйн үндэслэлийг бүрдүүлжээ.

Гэвч бодит байдал дээр Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хэмжээнд гарч байгаа өргөдөл гомдлын 60 гаруй хувийг, сахилга, ёс зүй, харилцаа хандлага, мэргэжлийн мэдлэг ур чадварын зөрчил, дутагдал гаргаж байгаа алба хаагчдын 40 гаруй хувийг эзэлж байгаа нь бидний сонгон шалгаруулалт, төдийлөн оновчтой бус байгааг буюу гавьяат хуульч, доктор, профессор Б.Чимэдийн *“хуульч хүн жинхэнэ хүн байх ёстой”* гэж хэлсэн шалгуурыг эс хангаж байна.

Иймд хүний эрхийг шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийг хэрэгжүүлэх замаар хуулийн хүрээнд хязгаарлах эрх бүхий алба хаагчийг сонгон шалгуулахдаа эрх зүйн мэдлэгийг сорих сорилын, *харилцаа хандлага, ёс зүй, албанд ажиллах сэтгэл зүйн бэлтгэл, сэтгэцийг шалгах ярилцлагын шалгалтыг* авах нь цаашид албанд томилогдон ороод харилцаа, хандлага, ёс зүйн зөрчил гаргахгүй байх, нөгөөтэйгүүр байгууллагын соёл, хамт олны уур амьсгалыг өөрчлөх, бусдад сөрөг нөлөө, үлгэр дуурайлал үзүүлэх хүн ажиллахгүй байх боломжтой гэж үзлээ. Өөрөөр хэлбэл мэргэжлийн өндөр мэдлэгтэй ч хандлага, ёс зүй муутай хүнийг

ажилд авч тухайн хүний ёс зүй, сөрөг соёлыг байгууллагын соёл болгон нутагшуулах нь өнөөдрийн ёс зүйн зөрчил гаргах, гэмт хэрэг зөрчил үйлдэгдэх үндэслэл гэж үзэж байна.

Хоёр. Ёс зүй, ёс суртахуун төлөвших үндсэн хүчин зүйл болох гэр бүлийн хүмүүжил, хувь хүний хөгжил, хамт олны уур амьсгалыг сайжруулахын тулд харилцаанд оролцогчдын эдлэх эрх, хүлээх үүрэг, хариуцлагыг дээрх байдлаар хуульчлан тогтоохоос гадна одоо байгаа алба хаагчдыг хөгжүүлэх, хүний эрхийн мэдрэмжийг дээшлүүлэх, байгууллагын эерэг соёлыг бүрдүүлэхийн тулд нөлөөллийн олон арга, хэрэгслийг хэрэглэх нь зүйтэй. Үүний нэг нь мэдээж сургалтаар дамжуулан ёс зүй, хандлагад нөлөөлөх арга байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хэмжээнд алба хаагчдыг чадавхжуулах анхан шатны болон давтан сургалтыг жил бүр зохион байгуулж байгаа хэдий ч сургалтын хэрэгцээ, шаардлагаа буюу хамрагдвал зохиох алба хаагчдыг ангилан сургахгүй байгаагаас, мөн багшлах боловсон хүчин, сургалтын зардлыг шийдвэрлэхгүй байгаагаас шалтгаалан хэлбэрийн төдийд зохион байгуулагдаж байна. Иймд сургалтын цаг, зардлыг шийдвэрлэхээс гадна хамрагдах алба хаагчдын мэдлэг, чадвар, туршлага зэргээс нь хамааран сургалтыг ангилан явуулж, нөлөөлөл үзүүлэх нь байгууллагын соёл, алба хаагчийн харилцаа хандлага, ёс зүйд эерэг нөлөө үзүүлнэ.

Байгууллагыг хөгжүүлдэг зүйл нь бодлого, шийдвэр байхаас гадна ёс зүйтэй, ур чадвартай, сэтгэлтэй ажилтнууд байдаг бол харин эсрэгээрээ хөгжлөөс хойш нь татдаг зүйл байгууллагын соёл, удирдлагын ёс зүйгүй шийдвэр, харилцаа, хандлага, ёс зүйн доголдолтой алба хаагч байдаг. Иймд эдгээрт сургалтаар нөлөөлөх нь эерэг соёлыг бүтээхэд дэмжлэг үзүүлнэ.

Гурав. Дараагийн хамгийн чухал нэг арга бол бид өөрсдөө ёс зүй, сахилга хариуцлагаар манлайлах, алба хаагч, хамт олондоо үзүүлэх явдал юм. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хэмжээнд гарч байгаа сахилга, ёс зүйн зөрчлүүдийг шинжлэн судалж, хэнээс, юунаас нөлөөлж байгаа талаарх гадаад, дотоод хүчин зүйлийн судалгааг хийж, эрх зүйн хэм хэмжээ, байгууллагын дотоод дүрэм, журам зааварт ямар агуулга тусгагдаагүйгээс шалтгаалж байна гэдгийг тогтоож, тухайн төрлийн зөрчил дахин гаргахгүй байх эрх зүйн хэм хэмжээг тусгаж, дүрэм, журам, байгууллагын соёлыг өөрөөрөө үлгэрлэн таниулах явдал юм. Ёс зүй нь юуг хийж болох, болохгүй талаар олон нийтийн дунд хүлээн зөвшөөрөгдсөн хүн ёсны, хүн байх хариуцлагыг илэрхийлдэг учраас Та, би, бид бүгд үүнд үлгэрлэх ёстой.

Алба хаагчдын зүгээс ёс зүйгүй үйлдэл гардаг нь юунаас болдог талаар нэг судалгаа (<https://business.mn/2020/09/22/13887/>., огноо байхгүй) хийхэд ёс зүйгүй байдлын 67 хувь нь алба хаагчдаас, 25 нь харилцагч, оролцогчдоос, 8% нь л

хэрэглэгчдээс гардаг. Ажилтнууд ихэвчлэн худлаа ярих, хулгай хийх, (*хулгай гэдгийг тодруулбал: Ажил олгогчийн мэдлийн найман цагаас хувийн цаг болгон ашиглах цагийн хулгай, байгууллагын мэдээллийг бусдад дамжуулах, ажлынхаа эд зүйлсийг зөвшөөрөлгүй авч гарах*) зэрэг ёс зүйгүй үйлдэл гаргадаг. Мөн хоорондоо харилцааны асуудал үүсгэх, ажлын байран дээр янз бүрийн зөрчил гаргах, зэрлэг авирлах, худал мэдээлэл дамжуулах, байгууллагын нууц алдах, хариуцлагагүй хандлага гаргах, харилцагч, хэрэглэгчтэй зохисгүй харилцах, архи, тамхи хэрэглэх, хов жив ярих, атаархах, өс санах гэсэн ёс зүйгүй үйлдлүүдийг гаргадаг гэсэн дүгнэлтэд хүрсэн байна. Тиймээс эдгээр зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, үлгэрлэх нь ёс зүй, харилцаа, хандлагыг төлөвшүүлэхэд бидний оролцооны чухал хэсэг юм.

Учир нь байгууллагын соёл, удирдлагын арга барил, манлайллын соёл, тухайн байгууллагын баримталдаг зарчим, философи, хамт олны уур амьсгал, нээлттэй, шударга байдал нь олон нийтийн тухайн байгууллагад итгэх илтгэл, тухайн байгууллагын үйл ажиллагааг бусдад сурталчлах, хамт олны нэгээхэн хэсэг болох хүсэл, сонирхлыг төрүүлдэг байна. Тийм ч урчаас өнөөгийн залуус ажлын байраа сонгохдоо дээрх шаардлага, шалгуурыг үнэлэмж болгон хардаг байна.

Байгууллага хөгжиж, цаашдын зорилтдоо хүрье гэвэл ажилтнуудын хандлага, сэтгэлгээ, үзэл баримтлалыг хамгийн түрүүнд өөрчлөх ёстой. Байгууллага өөрөө ёс зүйтэй үйл ажиллагаа явуулж, нийгэмдээ ээлтэй зөв бодлого шийдвэрийг хэрэгжүүлдэг ч, байгууллагын илэрхийлэл болсон удирдлага, алба хаагч нь ёс зүйгүй бол нэгдмэл зорилготой, нэг үнэт зүйлтэй байж чадахгүй, мөн хүлээн зөвшөөрөгдөхгүй.

Тиймээс ёс зүй, сахилга хариуцлагаар манлайлахын тулд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хүний нөөцийг бүрдүүлэхэд баримтлах, шалгаруулалтад харилцаа хандлага, ёс зүй, сэтгэл зүй, сэтгэцийн шалгуур, шаардлагыг хангасан иргэнийг сонгон шалгаруулалтад орох боломжтой байхаар эрх зүйн хэм хэмжээг бүрдүүлэх, алба хаагчдыг чанартай давтан сургах, байгууллагын соёлыг алба хаагчдаа тайлбарлан таниулах, алба хаагч нэр бүр өөрийн үйлдлээрээ үлгэрлэх нь ёс зүйг дээшлүүлэх, харилцаа, хандлагыг төлөвшүүлэхэд бидний оруулах хувь нэмэр гэж үзлээ.

Дүгнэлт, санал

Ёс зүйн манлайлал, байгууллагын соёлыг төлөвшүүлэхэд Та бидний оролцоо сэдэвт илтгэлийг Жавзандамба хутагт төвийн тэргүүн Д.Нямсамбуугийн Ёс зүй бол аз жаргал, ёс зүй өөрөө үнэ цэнэ хэмээн хэлсэн үгээр дүгнэж байна.

Учир нь бурхны сургаалд *Хэрвээ чи зовлонгоос ангижиръя гэвэл зовлонгийн шалтгааныг ол* гэж айлтгадаг байна. Тэгвэл бидний өнөөдрийн эрдэм шинжилгээний хурлын зорилго болох авлига, албан тушаалын гэмт хэргээс

урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, цаашид хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны бодлого нь энэ төрлийн гэмт хэргийн шалтгаан болж буй төрд, түүний албан хаагчийн ёс зүйгүй, сахилга, хариуцлагагүй байдал байна. Тиймээс төрийн албаны бүх шатанд сахилга, хариуцлага, ёс зүйг дээдэлж, эрхэлсэн ажилдаа эзэн болж, нийтийн эрх, ашиг сонирхлыг хүндэтгэж, хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хамгаалах, ард иргэдэд хуульд заасан арга журмын дагуу чин шударгаар үйлчилдэг, иргэндээ ээлтэй, нийгэмдээ үлгэр дуурайлтай төрийн албыг бэхжүүлж, алба хаагчийг бэлтгэх нь энэ ажлын гол цөм нь гэж үзлээ.

Ёс суртахуунгүй иргэншил өөрөө мөхдөг гэдгийн нэгэн адил ёс суртахуунгүй салбар, анги, байгууллага, алба хаагч ч нийгэмд оршин тогтнох боломжгүй. Тиймээс *Төрд зүтгэж буй хэн боловч төгс сайн мэдлэггүй ч, төгөлдөр сайн ёс суртахуунтай байх учиртай* гэх өвгөдийн сургаалыг төрийн бүх шатны байгууллагууд үндсэн үйл ажиллагааны бодлогын салшгүй гэсэн хэсэг болгож, үйл ажиллагаандаа мөрдүүлж, алба хаагч нэг бүрийн харилцаа, хандлага ёс зүй, сахилга хариуцлагад хэрхэн нөлөөлж, байгууллага хамт олны соёл болгон нутагшуулж байгаагаас шууд хамаарахаар байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үндсэн зорилт чиг үүрэг нь хүний хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх байдаг. Тийм ч учраас хүний эрхийг хангах баталгааг эрх зүйн хэм хэмжээгээр бэхжүүлэхээс гадна түүнийг хэрэглэж, эрхийг сэргээн эдлүүлэх алба хаагчийн үйлдэл, үйл ажиллагаа бүхэн ёс зүйн суурь зарчмуудыг хөндөөгүй, мэргэжлийн ёс зүйн алдаагүй байж байгууллагын үнэт зүйл, алба хаагчийн үнэ цэнийг тодорхойлно.

Шүүхээр хамгаалагдсан хүний эрхийг хангах, хамгаалах чиг үүрэг бүхий алба хаагч нь байгууллага, хамт олноо ёс зүй, харилцаа хандлага, авлига, албан тушаалын гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэгдэхээс өөрийн үйлдэл, үйл ажиллагаагаараа манлайлахаас гадна, бусад алба хаагчдыг мэргэжил, арга зүйн удирдлагаар хангах нь энэ төрлийн гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх хамгийн чухал хөшүүрэг болохоор байна.

Хүний эрхийг хангах баталгаа гэдэг нь хуульчлан тодорхойлсон эрхийг үнэн бодитой хэрэгжүүлэх нөхцөл боломжийг хангахад чиглэгдсэн нийгэм, эдийн засаг, улс төр, үзэл суртал, хууль зүйн цогц асуудлыг хамтатгасан ойлголт байдаг. Тиймээс шүүхээр баталгаажуулсан иргэний эрхийг бодитоор хэрэгжүүлэх шийдвэр гүйцэтгэгчийн ёс зүй, харилцаа хандлагыг төлөвшүүлэхийн тулд Бидний хийх хамгийн эхний алхам нь хүний нөөцөө бүрдүүлэх шалгуураараа, сурган дадлагажуулах нөлөөллийн арга хэмжээгээрээ, өдөр тутмын ажил, амьдралдаа хүлээсэн үүргээ биелүүлж байгаа өөрийн үйлдэл, үйл ажиллагаагаараа нөлөөлнө гэж үзэж, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хэмжээнд авлигатай тэмцэх бодлого, үйл ажиллагааны шинэчлэлд тусгах дараах саналыг дэвшүүлж байна.

1.Иргэний болон захиргаа, зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг хэрэгжүүлэх эрх бүхий албан тушаалтан болох Шийдвэр гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах журмын ярилцлагын шалгалтыг харилцаа хандлага, ёс зүйг шалгах сэтгэл зүйн болон сэтгэцийн шалгалт авдаг болгох;

2.Алба хаагчийг мэргэжүүлэх, өөрийгөө хөгжүүлэх, давтан болон мэргэшүүлэх сургалтыг үе шаттайгаар зохион байгуулах сургалтын хөтөлбөрт ёс зүй, харилцаа хандлага, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх агуулгын багц цагт тусгаж, хэрэгжилтийг хангах;

3. Алба хаагч нэг бүр өөрөөрөө үлгэрлэх, байгууллагын соёлыг төлөвшүүлэхэд түлхэц болох нөлөөллийн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх зэрэг саналыг дэвшүүлж байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ:

Ном, сурах бичиг, бусад:

- Б.Нармандах, Үндсэн хуулийн эрх зүй. -Уб., 2011, 2017.
- Ч.Өнөрцэцэг, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны дараалал, эрх зүйн зохицуулалт. -Уб., 2022.
- Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. Уб., 2010.
- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын 2025 оны жилийн жилийн эцсийн тайлан, 2026 оны эхний 5 сарын мэдээ.

Цахим эх сурвалж:

- <https://www.legalinfo.mn/>
- Монгол Улсын Шүүхийн шийдвэрийн цахим сан (shuukh.mn);
- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газар. /ИШГЕГ (cd.gov.mn)/
- <https://business.mn/2020/09/22/13887/>.
- Монгол хэлний тайлбар толь бичиг
<https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/40571>

ХОРИГДЛЫН ДАХИН ГЭМТ ХЭРЭГ ҮЙЛДЭХ ЭРСДЭЛИЙН ҮНЭЛГЭЭ БА ХИЙМЭЛ ОЮУН УХААН

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND RISK ASSESSMENT OF RECIDIVISM AMONG PRISONERS

Н.Бадраа. Дотоод хэргийн их Сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн процессын эрх зүйн тэнхимийн профессор, (Ph.D), цагдаагийн хурандаа badraabadraa145@gmail.com

Professor of the Department of Criminal Procedure Law, Police School, University of Internal Affairs Ph.D, Police Colonel N. Badraa E-mail: badraabadraa145@gmail.com

Хураангуй: Хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх үзэгдэл нь эрүүгийн бодлого, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үр нөлөө, нийгмийн аюулгүй байдлыг тодорхойлох чухал хүчин зүйл болж байна. Хорих ял эдэлж суллагдсан этгээдийн тодорхой хувь нь дахин гэмт хэрэг үйлдэж байгаа нь дахин нийгэмшүүлэх бодлого, пробацийн хяналт болон эрсдэлийн үнэлгээний тогтолцоог боловсронгуй болгох шаардлагыг бий болгож байна. Уламжлалт байдлаар дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг өмнөх ял шийтгэл, зан төлөв, сэтгэл зүйн үнэлгээ, мэргэжилтний ажиглалтад тулгуурлан тодорхойлж ирсэн боловч эдгээр арга нь субъектив шинж өндөртэй, үнэлгээний нэгдмэл байдал сул, их хэмжээний мэдээллийг цогцоор боловсруулах боломж хязгаарлагдмал байдаг (Andrews & Bonta, 2010).

Сүүлийн жилүүдэд АНУ, Канад, Их Британи зэрэг оронд хиймэл оюун ухаанд суурилсан алгоритм, өгөгдөлд тулгуурласан системийг хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг үнэлэхэд ашиглах хандлага нэмэгдэж байна. Тухайлбал, COMPAS зэрэг системийг тэнсэн суллах, пробацийн хяналт тогтоох, дахин нийгэмшүүлэх хөтөлбөр боловсруулах зэрэг ажиллагаанд хэрэглэж байгаа нь ял эдлүүлэх ажиллагаанд технологийн дэвшлийг нэвтрүүлж буй хэлбэр гэж үздэг (Brennan et al., 2009). Гэвч алгоритмд суурилсан үнэлгээ нь хүний эрх, өгөгдлийн хамгаалалт, алгоритмын ялгаварлал, шийдвэрийн тайлбарлагдах боломж зэрэг эрх зүйн болон ёс зүйн асуудлыг дагуулж байгааг олон улсын судалгаанд онцолсон байна (Angwin et al., 2016; Richardson et al., 2019).

Энэхүү өгүүлэлд хиймэл оюун ухаанд суурилсан эрсдэлийн үнэлгээний олон улсын туршлага, түүний давуу болон сул тал, хүний эрхэд үзүүлэх нөлөөг криминологи, пенологи, эрх зүйн хүрээнд судлав. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд хиймэл оюун ухаанд суурилсан систем нь эрсдэлийн түвшинг илүү системтэй тодорхойлох, пробацийн хяналт болон дахин нийгэмшүүлэх ажиллагааг оновчтой төлөвлөхөд дэмжлэг үзүүлэх боломжтой хэдий ч хүний мэргэжлийн үнэлгээг бүрэн орлох боломжгүй байна. Иймээс алгоритмын үнэлгээг бие даасан шийдвэр

гаргах хэрэгсэл бус, хүний шийдвэр гаргалтыг дэмжих механизм байдлаар ашиглах нь илүү зохистой гэж үзэв (Council of Europe, 2020). Монгол Улсын хувьд ийм тогтолцоог үе шаттай, туршилтын хэлбэрээр нэвтрүүлэх нь эрх зүйн болон ёс зүйн эрсдэлийг бууруулах ач холбогдолтой юм.

Түлхүүр үгс: хоригдол, дахин гэмт хэрэг, эрсдэлийн үнэлгээ, хиймэл оюун ухаан, алгоритмд суурилсан үнэлгээ, ял эдлүүлэх ажиллагаа, пробацийн хяналт, дахин нийгэмшүүлэх бодлого, өгөгдөл хамгаалалт, рецидивизм

Abstract: Recidivism among prisoners has become an important indicator in evaluating the effectiveness of criminal policy, correctional practice, and public safety systems. The fact that a certain proportion of released offenders commit new crimes highlights the need to improve rehabilitation policy, probation supervision, and risk assessment mechanisms. Traditionally, the risk of reoffending has been assessed through prior criminal history, behavioral characteristics, psychological evaluation, and professional observation. However, these approaches often involve a high degree of subjectivity, limited consistency, and restricted capacity to process complex datasets comprehensively (Andrews & Bonta, 2010).

In recent years, countries such as the United States, Canada, and the United Kingdom have increasingly applied artificial intelligence-based algorithms and data-driven technologies to assess recidivism risk among prisoners. Systems such as COMPAS have been used in parole decisions, probation supervision, rehabilitation planning, and post-release monitoring, reflecting the growing integration of technological innovation into correctional practice (Brennan et al., 2009). At the same time, international scholarship has raised concerns regarding algorithmic discrimination, protection of personal data, transparency of automated decisions, and broader human rights implications associated with AI-based assessment systems (Angwin et al., 2016; Richardson et al., 2019).

This article examines the international experience of AI-based recidivism risk assessment, its advantages and limitations, and its implications for human rights within the fields of criminology, penology, and law. The findings suggest that artificial intelligence systems may improve the systematic identification of risk levels and contribute to more effective probation supervision and rehabilitation planning. Nevertheless, such technologies cannot fully replace professional human judgment in correctional decision-making. Therefore, algorithmic assessment should be applied primarily as a decision-support mechanism rather than an autonomous decision-making tool, which appears more consistent with the principles of fairness and human rights protection (Council of Europe, 2020).

In the case of Mongolia, recidivism risk assessment remains largely dependent on traditional professional evaluation methods. However, recent developments related

to digital governance, personal data protection, and criminal justice reform have begun to establish a legal foundation for developing data-based assessment systems. Accordingly, the study concludes that introducing AI-based risk assessment in Mongolia through gradual and pilot-based implementation would be more appropriate for minimizing potential legal and ethical risks.

Keywords: prisoners, recidivism, risk assessment, artificial intelligence, algorithmic assessment, correctional system, probation supervision, rehabilitation policy, data protection.

Хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийн үнэлгээ ба хиймэл оюун ухааны хэрэглээ

Хорих ял эдэлж суллагдсан этгээдийн дахин гэмт хэрэг үйлдэх асуудал нь орчин үеийн эрүүгийн бодлого, ял эдлүүлэх ажиллагааны үр нөлөө, олон нийтийн аюулгүй байдлын түвшинг тодорхойлох үндсэн шалгуурын нэг болж байна. Дахин гэмт хэрэг үйлдэх үзэгдэл нь зөвхөн тухайн этгээдийн зан төлөв, өмнөх ял шийтгэлтэй холбоотой бус, мөн хорих байгууллагын нийгэмшүүлэх бодлого, сэтгэл зүйн үйлчилгээ, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, суллагдсаны дараах нийгмийн дэмжлэгийн үр нөлөөтэй шууд хамааралтай байдаг. Иймээс хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг урьдчилан үнэлэх асуудал нь криминологи, пенологи болон шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх судлалын чухал судлагдахуун болж хөгжиж байна (Andrews & Bonta, 2010).

Уламжлалт байдлаар хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг өмнөх ял шийтгэл, зан төлөв, сахилгын байдал, сэтгэл зүйн үнэлгээ, нийгмийн орчны талаарх мэдээлэлд тулгуурласан мэргэжилтний дүгнэлтээр тодорхойлж ирсэн боловч энэхүү арга нь субъектив шинж давамгайлах, үнэлгээний нэгдсэн аргачлал хангалтгүй байх, их хэмжээний мэдээллийг цогцоор боловсруулах боломж хязгаарлагдмал зэрэг сул талтай гэж үздэг (Berk, 2019). Ялангуяа хоригдлын зан төлөв, нийгмийн нөхцөл байдал, сэтгэл зүйн хүчин зүйлсийг нэгтгэн үнэлэх ажиллагаа нь мэргэжилтний туршлага, ажиглалтаас ихээхэн хамаарч ирсэн нь үнэлгээний тогтвортой байдалд нөлөөлөх нөхцөл болж байна.

Энэ хүрээнд сүүлийн жилүүдэд хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг үнэлэхэд өгөгдөлд тулгуурласан алгоритм, хиймэл оюун ухаанд суурилсан технологийг ашиглах хандлага олон улсын хэмжээнд нэмэгдэж байна. Ийм төрлийн систем нь хоригдлын өмнөх ял шийтгэл, сахилгын бүртгэл, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн орчин, мансууруулах бодисын хэрэглээ зэрэг олон төрлийн мэдээллийг нэгтгэн боловсруулж, дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлалыг тооцоолох боломжтой байдаг. Тухайлбал, АНУ-д ашиглагдаж буй COMPAS систем нь хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг үнэлэхэд өргөн хэрэглэгдэж буй алгоритмд суурилсан системийн нэг хэлбэр юм. Энэхүү систем

нь хоригдлын өмнөх гэмт хэрэг, ял шийтгэл, сахилгын зөрчил, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал зэрэг үзүүлэлтэд тулгуурлан эрсдэлийн түвшинг тодорхойлдог бөгөөд тэнсэн сулралт, пробацийн хяналт, дахин нийгэмшүүлэх хөтөлбөр боловсруулах ажиллагаанд ашиглагдаж байна (Brennan et al., 2009). Энэ нь ял эдлүүлэх ажиллагаанд өгөгдөлд тулгуурласан үнэлгээний арга нэвтэрч буйг илэрхийлж байгаа боловч практик хэрэглээний хувьд хүний эрхийн тодорхой маргааныг мөн дагуулж байна.

Ялангуяа алгоритмын шударга байдалтай холбоотой асуудал олон улсын хэмжээнд өргөн хэлэлцэгдэж байна. Angwin болон бусад судлаачдын (2016) хийсэн судалгаанд COMPAS систем нь зарим бүлгийн хоригдлыг өндөр эрсдэлтэй гэж хэт үнэлэх хандлагатай байсан талаар дурдсан нь алгоритмын ялгаварлалын асуудлыг хөндсөн байдаг. Энэ нь хоригдлын талаарх өгөгдөл өөрөө өмнөх эрүүгийн бодлого, нийгмийн тэгш бус байдал, бүртгэлийн ялгаатай байдлыг агуулсан тохиолдолд алгоритмын үр дүн мөн адил гажуудалтай гарах эрсдэлтэйг харуулсан байна. Түүнчлэн Dressel болон Farid (2018) нарын судалгаанд алгоритмын үнэлгээ нь бүх нөхцөлд хүний мэргэжлийн дүгнэлтээс давуу байж чаддаггүйг тогтоосон бөгөөд хоригдлын нөхцөл байдлыг зөвхөн статистик магадлалд тулгуурлан үнэлэх нь хангалтгүй болохыг онцолсон байна.

Нөгөө талаас, хиймэл оюун ухаанд суурилсан эрсдэлийн үнэлгээний систем нь хоригдлын талаарх их хэмжээний мэдээллийг боловсруулах, эрсдэлийн хүчин зүйлсийг илүү системтэй тодорхойлох, дахин нийгэмшүүлэх бодлогыг хувь хүний онцлогт тохируулан төлөвлөх боломжтой гэж үздэг. Ялангуяа Канадын Risk-Need-Responsivity загвар нь хоригдлын эрсдэлийн түвшин, хэрэгцээ, зан төлөвийн онцлогийг хамтад нь үнэлж, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, сэтгэл зүйн үйлчилгээ зэрэг дэмжлэгийн хэлбэрийг тодорхойлдог онцлогтой (Andrews & Bonta, 2010). Энэ нь хоригдлыг зөвхөн “эрсдэлтэй этгээд” гэж үзэх бус, дахин нийгэмшүүлэх боломжтой субъект гэж авч үзэж буй хандлага юм.

Их Британид алгоритмд суурилсан эрсдэлийн үнэлгээг пробацийн байгууллагын үйл ажиллагаатай уялдуулан ашиглаж байгаа бөгөөд энэхүү үнэлгээ нь суллагдсаны дараах хяналтын түвшин, сэтгэл зүйн зөвлөгөө, нийгмийн үйлчилгээний хэлбэрийг тодорхойлоход дэмжлэг үзүүлдэг байна (Oswald et al., 2018). Гэхдээ Их Британийн практикт алгоритмын үнэлгээг эцсийн шийдвэр гаргах үндэслэл бус, харин мэргэжилтний шийдвэр гаргалтыг дэмжих хэрэгсэл байдлаар ашиглаж байгаа нь онцлогтой.

Үүнтэй холбоотойгоор олон улсын байгууллагууд хиймэл оюун ухааныг ял эдлүүлэх ажиллагаанд ашиглахдаа хүний эрхийн баталгааг тэргүүн ээлжид хангах шаардлагатайг онцолж байна. European Commission for the Efficiency of Justice (2018)-ийн гаргасан баримт бичигт алгоритмын хэрэглээ нь хүний нэр төр, хувийн мэдээлэл хамгаалах эрх, шударга үнэлгээний зарчимтай нийцсэн байх

шаардлагатайг дурдсан байдаг. Мөн Council of Europe (2020)-ийн судалгаанд хоригдлын эрх зүйн байдлыг зөвхөн автомат үнэлгээнд тулгуурлан шийдвэрлэх нь хүний эрхийн эрсдэл үүсгэж болзошгүй талаар анхааруулсан.

Монгол Улсын хувьд хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийн үнэлгээ нь өнөөдөр гол төлөв уламжлалт арга, мэргэжилтний дүгнэлтэд тулгуурласан хэвээр байгаа боловч “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль”, “Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хууль”, төрийн цахим шилжилтийн бодлогын хүрээнд хоригдлын мэдээллийн сан, сахилгын бүртгэл, зан төлөвийн үнэлгээ, пробацийн мэдээллийг нэгтгэн боловсруулах боломж бүрдэж эхэлж байна. Энэ нь ирээдүйд хоригдлын эрсдэлийн үнэлгээнд өгөгдөлд суурилсан технологи ашиглах эрх зүйн болон техникийн суурь нөхцөл бүрдэж байгааг харуулж байна.

Иймээс Монгол Улсад хоригдлын эрсдэлийн үнэлгээнд хиймэл оюун ухаан ашиглахдаа бүрэн автоматжуулсан загварыг шууд нэвтрүүлэхээс илүү хүний оролцоонд суурилсан, үе шаттай тогтолцоо хэрэгжүүлэх нь илүү тохиромжтой. Ялангуяа алгоритмын үнэлгээг хоригдлын дахин нийгэмшүүлэх хөтөлбөр боловсруулах, сэтгэл зүйн болон нийгмийн үйлчилгээ төлөвлөх, пробацийн хяналтын түвшин тогтоох, суллагдах бэлтгэл үнэлэх ажиллагаанд шийдвэр дэмжих хэрэгсэл байдлаар ашиглах нь Монгол Улсын нөхцөлд илүү нийцтэй гэж судлаачийн хувьд үзэж байна

Хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийн үнэлгээний олон улсын туршлага

Хорих ял эдэлж суллагдсан этгээдийн дахин гэмт хэрэг үйлдэх асуудал нь орчин үеийн ял эдлүүлэх бодлого, нийгэмшүүлэх ажиллагааны үр нөлөө, олон нийтийн аюулгүй байдлын түвшинг тодорхойлох үндсэн шалгуурын нэг болж байна. Ялангуяа хорих байгууллагаас суллагдсан этгээдийн тодорхой хувь нь дахин гэмт хэрэг үйлдэж байгаа нь зөвхөн эрүүгийн бодлогын үр ашиг бус, хоригдлыг дахин нийгэмшүүлэх тогтолцооны бодит үр дүнтэй шууд холбоотой болохыг судлаачид тэмдэглэсэн байдаг. Andrews болон Bonta (2010) нарын үзсэнээр хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй үнэлэх нь ял эдлүүлэх ажиллагааг хувь хүний онцлог, хэрэгцээтэй уялдуулан хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлдэг байна.

Уламжлалт байдлаар хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг мэргэжилтний ажиглалт, ярилцлага, зан төлөвийн үнэлгээ, өмнөх ял шийтгэлийн мэдээлэлд тулгуурлан тодорхойлж ирсэн боловч энэхүү арга нь субъектив шинж өндөртэй, үнэлгээний нэгдмэл байдал хангалтгүй, хүний хүчин зүйлээс ихээхэн хамааралтай сул талтай гэж үздэг (Berk, 2019). Үүнтэй холбоотойгоор сүүлийн жилүүдэд хоригдлын зан төлөв, өмнөх ял шийтгэл, сахилгын мэдээлэл, боловсрол,

хөдөлмөр эрхлэлт, гэр бүлийн орчин зэрэг өгөгдөлд тулгуурлан дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг тооцоолох алгоритм, хиймэл оюун ухаанд суурилсан системийг ашиглах хандлага нэмэгдэж байна.

АНУ-ын практикт COMPAS системийг хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг үнэлэх, тэнсэн сулалт, пробацийн хяналт болон дахин нийгэмшүүлэх хөтөлбөрт хамруулах ажиллагаанд өргөн ашиглаж ирсэн байна. Энэхүү систем нь хоригдлын өмнөх ял шийтгэл, сахилгын зөрчил, боловсролын түвшин, хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал, мансууруулах бодисын хэрэглээ зэрэг олон хүчин зүйлд үндэслэн эрсдэлийн түвшинг “бага”, “дунд”, “өндөр” ангиллаар тодорхойлдог (Brennan et al., 2009). Практик хэрэглээний хувьд энэхүү үнэлгээг хоригдолд тавих хяналтын түвшин, сэтгэл зүйн үйлчилгээ, хөдөлмөрийн болон боловсролын хөтөлбөрийг төлөвлөхөд ашиглаж байгаа нь онцлогтой.

Гэвч хоригдлын эрсдэлийн үнэлгээнд алгоритм ашиглах асуудал нь хүний эрхийн хүрээнд маргаантай хэвээр байна. Angwin болон бусад судлаачдын (2016) хийсэн судалгаанд COMPAS систем нь зарим бүлгийн хоригдлыг өндөр эрсдэлтэй гэж хэт үнэлэх хандлагатай байсан талаар дурдсан нь алгоритмын ялгаварлалын асуудлыг олон улсын хэмжээнд хүчтэй хөндсөн байдаг. Энэ нь хоригдлын талаарх өгөгдөл өөрөө нийгмийн тэгш бус байдал, өмнөх эрүүгийн бодлого, бүртгэлийн ялгаатай байдлыг агуулсан тохиолдолд алгоритмын үр дүн мөн адил гажуудалтай гарах эрсдэлтэйг харуулсан байна. Мөн Dressel болон Farid (2018) нарын судалгаанд алгоритмын үнэлгээ нь зарим нөхцөлд хүний мэргэжлийн дүгнэлтээс мэдэгдэхүйц өндөр нарийвчлалтай байж чаддаггүйг тогтоосон бөгөөд хоригдлын нөхцөл байдлыг зөвхөн статистик магадлалд тулгуурлан үнэлэх нь учир дутагдалтай байдгийг тогтоосон байна.

Канад улсын туршлагад хоригдлын эрсдэлийн үнэлгээг зөвхөн хяналтын хэрэгсэл бус, дахин нийгэмшүүлэх бодлогын үндсэн хэсэг болгон ашиглаж байгаа нь онцлогтой. Andrews болон Bonta (2010) нарын боловсруулсан Risk-Need-Responsivity загвар нь хоригдлын эрсдэлийн түвшин, хэрэгцээ, зан төлөвийн онцлогийг хамтад нь үнэлэх замаар тухайн этгээдэд шаардлагатай боловсрол, сэтгэл зүйн үйлчилгээ, хөдөлмөр эрхлэлтийн дэмжлэгийг тодорхойлдог. Өөрөөр хэлбэл, хоригдлыг зөвхөн “эрсдэлтэй этгээд” гэж үзэх бус, дахин нийгэмшүүлэх боломжтой субъект гэж авч үздэг нь энэхүү тогтолцооны давуу тал юм.

Их Британид хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг үнэлэхдээ алгоритмд суурилсан мэдээллийн системийг пробацийн байгууллагын үйл ажиллагаатай уялдуулан ашиглаж байна. Oswald болон бусад судлаачдын (2018) тэмдэглэснээр эрсдэлийн үнэлгээ нь хоригдлыг сулласны дараах хяналтын түвшин, нийгмийн үйлчилгээ, сэтгэл зүйн зөвлөгөөний хэлбэрийг тодорхойлоход дэмжлэг үзүүлдэг байна. Гэхдээ Их Британийн тогтолцооны гол онцлог нь алгоритмын үнэлгээг эцсийн шийдвэр гаргах хэрэгсэл бус, харин пробацийн

ажилтан болон мэргэжилтний шийдвэрийг дэмжих хэрэгсэл байдлаар ашиглаж байгаа явдал юм.

Европын холбооны орнууд хоригдлын эрсдэлийн үнэлгээнд хиймэл оюун ухаан ашиглах асуудалд хүний эрхийн үүднээс болгоомжтой хандаж байна. European Commission for the Efficiency of Justice (2018)-ийн гаргасан баримт бичигт хоригдлын талаарх өгөгдөл нь хүний эмзэг мэдээлэлд хамаарах тул алгоритмын хэрэглээ нь ил тод, тайлбарлагдах боломжтой, ялгаварлан гадуурхахгүй байх шаардлагатайг онцолсон байдаг. Мөн Council of Europe (2020)-ийн судалгаанд хоригдлын эрх зүйн байдлыг зөвхөн автомат системийн үнэлгээнд тулгуурлан шийдвэрлэх нь шударга үнэлгээний зарчим, хүний нэр төр, хүний эрхийн баталгаанд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй талаар дурдсан байна.

Эдгээр улсын туршлагаас үзэхэд хиймэл оюун ухаанд суурилсан эрсдэлийн үнэлгээний тогтолцоо нь хоригдлын эрсдэлийн түвшинг илүү системтэй тодорхойлох, дахин нийгэмшүүлэх арга хэмжээг хувь хүнд тохируулах, пробацийн хяналтыг эрсдэлийн түвшинтэй уялдуулах, суллагдсан этгээдэд тавих хяналтын үр нөлөөг нэмэгдүүлэх зэрэг давуу талтай байна. Дэлхий нийтээр хиймэл оюун ухааныг бүх салбарт үр дүнтэйгээр ашиглаж буй өнөө үед хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа, хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг үнэлэхэд хиймэл оюуныг ашиглах нь үр дүнтэй ч олон улсын туршлагуудаас харахад хүний оролцоог багасгах нь ажил хөнгөвчлөх, зардлыг багасгах ач холбогдолтой. Гэвч нөгөө талаас өгөгдлийн гажуудал, алгоритмын ялгаварлал, хоригдлын хувийн мэдээллийн хамгаалалт, тайлбарлагдах боломжгүй шийдвэрүүд гэх мэт сөрөг үр дагаврууд үүсэж болохыг тооцох ёстой.

Монгол Улсын хувьд хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийн үнэлгээ нь өнөөдөр гол төлөв мэргэжилтний субъектив үнэлгээ, зан төлөвийн ажиглалт, өмнөх ял шийтгэлийн мэдээлэлд тулгуурласан хэвээр байна. Гэсэн хэдий ч шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын мэдээллийн сан, хоригдлын сахилгын бүртгэл, пробацийн хяналтын мэдээлэл, сэтгэл зүйн үнэлгээ зэрэг өгөгдлийг үе шаттай нэгтгэн боловсруулах боломж бүрдэж эхэлж байна.

Иймээс Монгол Улсад хоригдлын эрсдэлийн үнэлгээнд хиймэл оюун ухаан ашиглахдаа АНУ-ын бүрэн автоматжуулсан загварыг шууд нэвтрүүлэхээс илүү Канад болон Европын хүний оролцоонд суурилсан загварыг үе шаттай хэрэгжүүлэх нь илүү тохиромжтой гэж үзэж байна. Ялангуяа алгоритмын үнэлгээг хоригдлын дахин нийгэмшүүлэх хөтөлбөр боловсруулах, сэтгэл зүйн болон нийгмийн үйлчилгээ төлөвлөх, пробацийн хяналтын түвшин тогтоох, суллагдах бэлтгэл үнэлэх ажиллагаанд шийдвэр дэмжих хэрэгсэл байдлаар ашиглах нь Монгол Улсын нөхцөлд илүү нийцтэй юм.

Хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийн үнэлгээнд хиймэл оюун ухаан ашиглахтай холбоотой тулгамдсан асуудал

Хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг үнэлэхэд хиймэл оюун ухаанд суурилсан технологи ашиглах асуудал нь ял эдлүүлэх ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэх боломжтой хэдий ч практик хэрэглээний түвшинд эрх зүйн, ёс зүйн болон техникийн олон асуудлыг дагуулж байна. Ялангуяа хоригдлын эрх зүйн байдал, хүний эрхийн хамгаалалт, өгөгдлийн чанар, алгоритмын ил тод байдал зэрэг асуудал нь энэхүү тогтолцооны гол эрсдэл болж байгааг олон улсын судалгааны үр дүн ч харуулсан байдаг.

Хамгийн түгээмэл тулгамдсан асуудлын нэг нь алгоритмын ялгаварлалын эрсдэл юм. Дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлалыг тооцоолдог системүүд нь өмнөх ял шийтгэл, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн орчин зэрэг мэдээлэлд тулгуурладаг боловч эдгээр өгөгдөл өөрөө нийгмийн тэгш бус байдал, бүртгэлийн ялгаатай байдлыг агуулсан байх боломжтой. Angwin болон бусад судлаачдын (2016) хийсэн судалгаанд COMPAS систем нь зарим бүлгийн хоригдлыг өндөр эрсдэлтэй гэж хэт үнэлэх хандлагатай байсан талаар дурдсан нь алгоритмын шударга байдлын асуудлыг олон улсын хэмжээнд хүчтэй хөндсөн байдаг. Үүнтэй холбоотойгоор Richardson, Schultz, болон Crawford (2019) нар өгөгдөл өөрөө алдаатай, эсвэл тэнцвэргүй тохиолдолд алгоритмын үр дүн мөн адил гажуудалтай гарах эрсдэлтэйг онцолсон байна.

Хоригдлын талаарх мэдээлэл нь зөвхөн статистик үзүүлэлтээр хязгаарлагдахгүй бөгөөд хувь хүний зан төлөв, сэтгэл зүйн байдал, гэр бүлийн нөхцөл, эрүүл мэнд, нийгмийн харилцаа зэрэг эмзэг мэдээллийг хамардаг. Иймээс эрсдэлийн үнэлгээний системд ашиглагдаж буй өгөгдлийн хамгаалалт нь хүний эрхийн үндсэн асуудлын нэг болж байна. European Commission for the Efficiency of Justice (2018)-ийн баримт бичигт хоригдлын талаарх мэдээллийг боловсруулахдаа хүний нэр төр, хувийн мэдээллийн халдашгүй байдлыг хангах шаардлагатайг онцолсон байдаг. Хэрэв хоригдлын мэдээллийг зохих хамгаалалтгүйгээр ашиглах нөхцөл бүрдвэл тухайн этгээдийн хувийн нууц, нийгэмшүүлэх боломж, цаашдын нийгмийн харилцаанд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй.

Мөн алгоритмын шийдвэрийн ил тод байдал хангалтгүй байх асуудал анхаарал татаж байна. Зарим хиймэл оюун ухаанд суурилсан систем нь “хаалттай алгоритм” ашигладаг тул тухайн хоригдлыг ямар үндэслэлээр өндөр эсвэл бага эрсдэлтэй гэж үнэлсэн нь тодорхой бус байдаг. Rudin, Wang, болон Coker (2018) нарын үзсэнээр эрүүгийн эрх зүйн салбарт тайлбарлагдах боломжгүй алгоритм ашиглах нь процессын шударга байдалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй байна. Ялангуяа хоригдлыг тэнсэн суллах, пробацийн хяналтад шилжүүлэх, хорихоос суллах асуудалд алгоритмын үнэлгээ ашиглаж байгаа нөхцөлд тайлбарлагдах боломжгүй шийдвэр нь хүний эрхийн маргаан үүсгэх эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг.

Практикт ажиглагдаж буй өөр нэг асуудал нь хиймэл оюун ухааны үнэлгээнд хэт итгэх хандлага юм. Зарим тохиолдолд алгоритмын гаргасан үр дүнг “объектив” гэж үзэн мэргэжилтний үнэлгээний ач холбогдлыг бууруулах хандлага ажиглагдаж байна. Гэвч Dressel болон Farid (2018) нарын судалгаанд алгоритмын үнэлгээ нь бүх нөхцөлд хүний мэргэжлийн дүгнэлтээс илүү нарийвчлалтай байж чаддаггүйг тогтоосон байдаг. Иймээс хоригдлын эрсдэлийн үнэлгээнд хиймэл оюун ухааныг хүний шийдвэрийг бүрэн орлох бус, харин шийдвэр гаргалтыг дэмжих хэрэгсэл байдлаар ашиглах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Түүнчлэн хоригдлын зан төлөвийг зөвхөн статистик магадлалаар үнэлэх хандлага нь онол, арга зүйн хувьд учир дутагдалтай асуудал гэж үзэж болно. Хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэл нь зөвхөн өмнөх гэмт хэрэг, ял шийтгэлээс хамаарахгүй бөгөөд боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, гэр бүлийн орчин, сэтгэл зүйн нөхцөл, нийгмийн дэмжлэг зэрэг олон хүчин зүйлтэй холбоотой байдаг (Andrews & Bonta, 2010). Гэвч алгоритм нь хүний зан төлөвийн нийгэм, сэтгэл зүйн нарийн хүчин зүйлсийг бүрэн тусгаж чаддаггүй сул талтай. Үүний улмаас хоригдлыг бодит нөхцөл байдлаас нь илүү “эрсдэлтэй” гэж үнэлэх магадлал үүсэх эрсдэлтэй байна.

Хоригдлын дахин нийгэмшүүлэх бодлоготой холбоотой асуудал мөн чухал байр суурь эзэлж байна. Хэрэв эрсдэлийн үнэлгээний систем нь хоригдлыг зөвхөн “аюултай этгээд” гэж ангилан, хяналтын хэрэгсэл байдлаар ашиглагдвал ял эдлүүлэх ажиллагааны хүмүүнлэг зорилго алдагдах эрсдэлтэй. Andrews болон Bonta (2010) нарын үзсэнээр эрсдэлийн үнэлгээ нь зөвхөн хяналт тогтоох хэрэгсэл бус, мөн хоригдлын хэрэгцээ, дахин нийгэмшүүлэх боломжийг тодорхойлох зорилготой байх шаардлагатай байдаг. Иймээс хоригдлын боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, сэтгэл зүйн үйлчилгээ, нийгмийн дэмжлэгийг хамтатган үнэлэхгүйгээр зөвхөн алгоритмын ангилалд тулгуурлах нь ял эдлүүлэх бодлогын үр нөлөөг бууруулах эрсдэлтэй юм.

Монгол Улсын хувьд хиймэл оюун ухаанд суурилсан эрсдэлийн үнэлгээний тогтолцоо хараахан бүрэн хөгжөөгүй байгаа нь нэг талаар сул тал боловч нөгөө талаас олон улсын практикт гарсан алдаа, эрсдэлийг давтахгүй байх боломж гэж үзэж болно. Өнөөдрийн байдлаар хоригдлын талаарх мэдээллийн сан, сахилгын бүртгэл, сэтгэл зүйн үнэлгээ, пробацийн мэдээлэл нэгдсэн байдлаар бүрэн хөгжөөгүй байгаа нь алгоритмд суурилсан үнэлгээний тогтолцоо нэвтрүүлэхэд хүндрэл учруулж болзошгүй байна. Мөн хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах, өгөгдлийн аюулгүй байдлыг хангах эрх зүйн болон техникийн чадавх хангалттай түвшинд бүрдээгүй байгаа нь анхаарал татаж байна.

Түүнчлэн Монгол Улсад хоригдлын эрсдэлийн үнэлгээг боловсруулах чиглэлээр мэргэшсэн хүний нөөц, криминологийн судалгааны өгөгдөл, алгоритмын үнэлгээ хийх техникийн чадавх хязгаарлагдмал хэвээр байна. Иймээс

хиймэл оюун ухаанд суурилсан тогтолцоог шууд өргөн хүрээнд нэвтрүүлэхээс илүү туршилтын хэлбэрээр үе шаттай хэрэгжүүлэх, хүний оролцоонд суурилсан загварыг сонгох, хоригдлын хүний эрхийн баталгааг тэргүүн ээлжид хангах шаардлагатай гэж үзэж байна (Council of Europe, 2020).

Хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг үнэлэхэд хиймэл оюун ухаанд суурилсан технологи ашиглах асуудал нь орчин үеийн ял эдлүүлэх бодлогын шинэ чиг хандлагын нэг болж байгаа боловч энэхүү тогтолцоог практикт хэрэгжүүлэх асуудал нь зөвхөн техникийн шийдлээр хязгаарлагдахгүй, харин эрх зүй, хүний эрх, ёс зүй, өгөгдлийн аюулгүй байдалтай нягт холбоотой болох нь судалгааны үр дүнгээс харагдаж байна. Эрсдэлийн үнэлгээний алгоритм нь хоригдлын талаарх их хэмжээний өгөгдлийг боловсруулах, дахин гэмт хэрэг үйлдэхэд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг илрүүлэх, пробацийн хяналт болон дахин нийгэмшүүлэх ажиллагааг илүү оновчтой төлөвлөх боломжтой гэж үзэж байгаа боловч энэхүү боломжийг хиймэл оюун ухааныг хүний оролцоогүйгээр ашиглах үндэслэл гэж ойлгох боломжгүй юм (Berk, 2019).

Судалгаанд авч үзсэн АНУ, Канад, Их Британи зэрэг улсын туршлагаас харахад алгоритмд суурилсан эрсдэлийн үнэлгээ нь шийдвэр гаргалтын нэгдмэл байдлыг тодорхой хэмжээнд сайжруулж байгаа боловч алгоритмын үр дүнг “объектив үнэн” гэж үзэх нь онол, арга зүйн хувьд учир дутагдалтай байна. Ялангуяа COMPAS системтэй холбоотой судалгаанууд алгоритмын үнэлгээ нь зарим бүлгийн хоригдолд ялгаатай үр дүн гаргах эрсдэлтэй болохыг харуулсан байдаг (Angwin et al., 2016). Үүнээс үзэхэд хоригдлын талаарх өгөгдөл өөрөө тэгш бус, бүрэн бус, эсвэл өмнөх эрүүгийн бодлогын нөлөөг агуулсан тохиолдолд алгоритмын үнэлгээ мөн адил гажуудалтай гарах эрсдэлтэй байна.

Түүнчлэн хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг зөвхөн статистик магадлалын хүрээнд авч үзэх нь хүний зан төлөвийн нарийн төвөгтэй шинжийг хэт энгийнчилж буй асуудал ажиглагдаж байна. Andrews болон Bonta (2010) нарын үзсэнээр дахин гэмт хэрэг үйлдэхэд нөлөөлөх хүчин зүйл нь зөвхөн өмнөх ял шийтгэл бус, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, гэр бүлийн орчин, сэтгэл зүйн байдал, нийгмийн харилцаа зэрэг олон хүчин зүйлтэй холбоотой байдаг. Иймээс хоригдлын эрсдэлийн үнэлгээг зөвхөн алгоритмын ангилалд тулгуурлах бус, хувь хүний нөхцөл байдал, дахин нийгэмшүүлэх хэрэгцээтэй уялдуулан үнэлэх шаардлагатай байна.

Судалгааны хүрээнд ажиглагдсан өөр нэг асуудал нь хиймэл оюун ухааныг “шийдвэр гаргагч” байдлаар ойлгох хандлага юм. Европын Зөвлөл болон CEREJ-ийн баримт бичгүүдэд эрүүгийн болон ял эдлүүлэх ажиллагаанд хиймэл оюун ухааныг ашиглахдаа хүний оролцоог заавал хадгалах шаардлагатайг онцолсон байдаг (Council of Europe, 2020; European Commission for the Efficiency of Justice, 2018). Учир нь хоригдлыг тэнсэн суллах, пробацийн хяналтад шилжүүлэх,

суллагдах бэлтгэл үнэлэх зэрэг асуудал нь зөвхөн статистик тооцоололд тулгуурлан шийдвэрлэх боломжгүй, хүний эрхийн өндөр мэдрэмж шаардсан асуудал юм.

Үүнтэй холбоотойгоор алгоритмын тайлбарлагдах боломж онцгой ач холбогдолтой асуудал болж байна. Хэрэв тухайн хоригдлыг ямар үндэслэлээр “өндөр эрсдэлтэй” гэж үнэлснийг тайлбарлах боломжгүй бол энэхүү үнэлгээ нь хүний эрхийн маргаан үүсгэх нөхцөл болж болзошгүй. Rudin болон бусад судлаачдын (2018) үзсэнээр эрүүгийн эрх зүйн салбарт ашиглагдаж буй алгоритм нь тайлбарлагдах боломжтой, шалгах боломжтой байх шаардлагатай бөгөөд эс бөгөөс процессын шударга байдал алдагдах эрсдэлтэй байна. Ялангуяа хоригдлын эрх зүйн байдлыг тодорхойлох шийдвэрт ашиглагдаж буй алгоритмын ажиллагаа хаалттай байх нь шударга үнэлгээний зарчимтай зөрчилдөх магадлалтай юм.

Нөгөө талаас, эрсдэлийн үнэлгээний системийг дахин нийгэмшүүлэх бодлоготой хэрхэн уялдуулах асуудал онцгой ач холбогдолтой байна. Судалгаанаас харахад Канадын Risk-Need-Responsivity загвар нь хоригдлыг зөвхөн “аюултай этгээд” гэж ангилах бус, дахин нийгэмшүүлэх хэрэгцээ, сэтгэл зүйн нөхцөл, боловсрол, нийгмийн дэмжлэгтэй нь хамтатган үнэлдэг нь илүү үр дүнтэй хандлага болох нь ажиглагдсан (Andrews & Bonta, 2010). Энэ нь эрсдэлийн үнэлгээг зөвхөн хяналтын хэрэгсэл бус, мөн хоригдлын дахин нийгэмшүүлэх бодлогын бүрэлдэхүүн хэсэг болгон ашиглах шаардлагатайг харуулж байна.

Монгол Улсын нөхцөлд хиймэл оюун ухаанд суурилсан эрсдэлийн үнэлгээний тогтолцоог шууд нэвтрүүлэх боломж хязгаарлагдмал хэвээр байна. Учир нь хоригдлын талаарх өгөгдлийн нэгдсэн сан, сэтгэл зүйн үнэлгээний мэдээлэл, пробацийн хяналтын бүртгэл, дахин гэмт хэрэг үйлдсэн талаарх судалгааны мэдээллийн сан хангалттай хөгжөөгүй байна. Үүнээс гадна алгоритмын үнэлгээ хийх техникийн чадавх, мэргэшсэн хүний нөөц, өгөгдөл хамгаалалтын тогтолцоо бүрэн төлөвшөөгүй байгаа нь анхаарал татаж байна.

Гэсэн хэдий ч Монгол Улсад хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг үнэлэхэд хиймэл оюун ухааныг тодорхой хүрээнд ашиглах боломж бүрдэж эхэлж байна. Ялангуяа шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын бүртгэл, хоригдлын сахилгын мэдээлэл, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлтийн талаарх өгөгдлийг үе шаттай нэгтгэн боловсруулах боломж бүрдвэл эрсдэлийн үнэлгээний үндсэн өгөгдлийн суурь бий болох боломжтой юм. Гэхдээ энэхүү тогтолцоог хөгжүүлэхдээ хүний эрхийн хамгаалалт, өгөгдлийн аюулгүй байдал, алгоритмын тайлбарлагдах боломж, хүний оролцоог үндсэн зарчим болгон авч үзэх шаардлагатай байна.

Иймээс Монгол Улсад хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийн үнэлгээнд хиймэл оюун ухаан ашиглахдаа бүрэн автоматжуулсан загварыг шууд нэвтрүүлэхээс илүү Канад болон Европын хүний оролцоонд суурилсан загварыг

үе шаттай нутагшуулах нь илүү оновчтой гэж үзэж байна. Ялангуяа хиймэл оюун ухааныг хоригдлын дахин нийгэмшүүлэх хэрэгцээг тодорхойлох, пробагийн хяналтын түвшин тогтоох, сэтгэл зүйн болон нийгмийн үйлчилгээ төлөвлөх, суллагдах бэлтгэлийг үнэлэх чиглэлд шийдвэр дэмжих хэрэгсэл байдлаар ашиглах нь Монгол Улсын нөхцөлд илүү бодитой бөгөөд үр нөлөөтэй хандлага болох боломжтой юм.

Дүгнэлт

Хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх асуудал нь орчин үеийн эрүүгийн бодлого, ял эдлүүлэх ажиллагааны үр нөлөө, нийгмийн аюулгүй байдлын түвшинг тодорхойлох үндсэн үзүүлэлтийн нэг хэвээр байна. Судалгааны үр дүнгээс харахад дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг зөв тодорхойлох асуудал нь зөвхөн хяналт тогтоох зорилгоор хязгаарлагдахгүй бөгөөд хоригдлыг дахин нийгэмшүүлэх, сэтгэл зүйн болон нийгмийн дэмжлэг үзүүлэх, суллагдсаны дараах дасан зохицох боломжийг нэмэгдүүлэхтэй нягт холбоотой болох нь тогтоогдлоо (Andrews & Bonta, 2010).

Сүүлийн жилүүдэд АНУ, Канад, Их Британи зэрэг улс оронд хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг үнэлэхэд хиймэл оюун ухаанд суурилсан алгоритм, өгөгдөлд тулгуурласан технологийг ашиглаж эхэлсэн нь ял эдлүүлэх ажиллагааны шинэ чиг хандлагын нэг болж байна. Ялангуяа хоригдлын өмнөх ял шийтгэл, сахилгын байдал, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн орчин зэрэг олон төрлийн мэдээлэлд үндэслэн эрсдэлийн түвшинг тодорхойлох арга нь шийдвэр гаргалтын нэгдмэл байдал, эрсдэлийн үнэлгээний системчлэлийг тодорхой хэмжээнд сайжруулах боломжтой болох нь ажиглагдсан байна (Brennan et al., 2009).

Гэвч хиймэл оюун ухаанд суурилсан эрсдэлийн үнэлгээний тогтолцоо нь төгс шийдэл биш бөгөөд практик хэрэглээний түвшинд хүний эрх, ёс зүй, өгөгдлийн аюулгүй байдалтай холбоотой олон асуудлыг дагуулж байгааг судалгааны эх сурвалжууд харуулж байна. Тухайлбал, алгоритмын ялгаварлал, өгөгдлийн чанарын асуудал, тайлбарлагдах боломжгүй үнэлгээ, хүний оролцоо буурах эрсдэл зэрэг нь хоригдлын эрх зүйн байдал, шударга үнэлгээний зарчимд сөргөөр нөлөөлөх магадлалтай болох нь тогтоогдсон (Angwin et al., 2016; Richardson et al., 2019). Иймээс хоригдлын эрсдэлийн үнэлгээнд хиймэл оюун ухааныг ашиглахдаа хүний шийдвэр гаргалтыг бүрэн орлуулах бус, харин мэргэжилтний шийдвэрийг дэмжих хэрэгсэл байдлаар ашиглах нь илүү зохистой гэж үзэж байна (Council of Europe, 2020).

Судалгааны хүрээнд авч үзсэн Канад болон Европын холбооны орнуудын туршлагаас харахад хүний оролцоонд суурилсан загвар нь Монгол Улсын нөхцөлд илүү тохиромжтой байж болох нь ажиглагдсан. Учир нь эдгээр улсын практикт

хоригдлын эрсдэлийн үнэлгээг зөвхөн хяналтын хэрэгсэл байдлаар бус, дахин нийгэмшүүлэх бодлогын бүрэлдэхүүн хэсэг болгон авч үздэг бөгөөд боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, сэтгэл зүй, нийгмийн дэмжлэг зэрэг хүчин зүйлсийг хамтад нь үнэлдэг онцлогтой байна (Andrews & Bonta, 2010).

Монгол Улсын хувьд хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийн үнэлгээ нь өнөөдөр уламжлалт арга, мэргэжилтний дүгнэлтэд тулгуурласан хэвээр байгаа боловч цаашид өгөгдөлд суурилсан үнэлгээний тогтолцоо хөгжүүлэх бодит шаардлага үүсэж байна. Гэсэн хэдий ч мэдээллийн сангийн нэгдсэн байдал, өгөгдлийн чанар, техникийн чадавх, мэргэшсэн хүний нөөц, өгөгдөл хамгаалалтын тогтолцоо хангалттай түвшинд бүрдээгүй байгаа нь энэхүү тогтолцоог шууд нэвтрүүлэхэд хүндрэл учруулж болзошгүй байна. Иймээс хиймэл оюун ухаанд суурилсан эрсдэлийн үнэлгээний тогтолцоог Монгол Улсад шууд өргөн хүрээнд нэвтрүүлэхээс илүү тодорхой хорих байгууллага, пробацийн нэгж дээр туршилтын хэлбэрээр үе шаттай хэрэгжүүлж, үр нөлөө, хүний эрхэд үзүүлэх нөлөөллийг үнэлсний үндсэн дээр хөгжүүлэх нь илүү оновчтой гэж үзэж байна.

Санал, зөвлөмж

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг үнэлэх ажиллагаанд хиймэл оюун ухаанд суурилсан технологи ашиглах асуудал нь зөвхөн техникийн шинэчлэлийн хүрээнд бус, ял эдлүүлэх бодлого, хүний эрхийн хамгаалалт, дахин нийгэмшүүлэх тогтолцооны үр нөлөөтэй нягт холбоотой асуудал болох нь тодорхой байна. Иймээс Монгол Улсад энэхүү тогтолцоог хөгжүүлэхдээ олон улсын туршлагыг шууд хуулбарлан нэвтрүүлэхээс илүү үндэсний эрх зүйн орчин, байгууллагын чадавх, хүний эрхийн баталгаатай уялдуулан үе шаттай хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж үзэж байна.

Юуны өмнө хоригдлын дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг үнэлэх нэгдсэн аргачлал боловсруулах шаардлагатай байна. Өнөөдрийн байдлаар эрсдэлийн үнэлгээ нь гол төлөв мэргэжилтний туршлага, субъектив дүгнэлтэд тулгуурлаж байгаа нь үнэлгээний нэгдмэл байдал, бодитой байдлыг сулруулах нөхцөл болж байна. Иймээс өмнөх ял шийтгэл, сахилгын байдал, боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, сэтгэл зүйн үнэлгээ, гэр бүлийн орчин, нийгмийн дэмжлэг зэрэг хүчин зүйлсийг хамтад нь үнэлэх аргачлал боловсруулах нь зүйтэй юм. Энэхүү үнэлгээ нь хоригдлыг зөвхөн “эрсдэлтэй этгээд” гэж ангилах бус, дахин нийгэмшүүлэх хэрэгцээ, дэмжлэг шаардлагатай чиглэлийг тодорхойлох зорилготой байх шаардлагатай гэж үзэж байна (Andrews & Bonta, 2010).

Үүнтэй зэрэгцэн хоригдлын талаарх өгөгдлийн нэгдсэн санг үе шаттай бүрдүүлэх шаардлага бодитоор тулгарч байна. Одоогийн нөхцөлд хорих байгууллага, пробацийн байгууллага, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, сэтгэл зүйн үйлчилгээний мэдээлэл харилцан уялдаа багатай, салангид хэлбэрээр

хадгалагдаж байгаа нь эрсдэлийн үнэлгээ хийх ажиллагаанд хүндрэл учруулж байна. Иймээс мэдээллийн уялдаа холбоог хангах, өгөгдлийг нэгтгэн боловсруулах техникийн боломж бүрдүүлэх нь хиймэл оюун ухаанд суурилсан үнэлгээний үндсэн нөхцөл болох юм. Гэхдээ энэхүү мэдээллийн санг бүрдүүлэхдээ хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах эрх зүйн баталгааг тэргүүн ээлжид хангах шаардлагатай байна.

Судалгааны хүрээнд авч үзсэн олон улсын туршлагаас харахад хиймэл оюун ухааныг ял эдлүүлэх ажиллагаанд ашиглахдаа хүний оролцоог хадгалах нь хамгийн чухал зарчмын нэг болж байна. Ялангуяа хоригдлыг тэнсэн суллах, пробацийн хяналтад шилжүүлэх, суллагдах бэлтгэл үнэлэх зэрэг асуудлыг зөвхөн алгоритмын тооцоололд тулгуурлан шийдвэрлэх нь хүний эрхийн эрсдэл үүсгэж болзошгүй болохыг Европын Зөвлөлөөс анхааруулсан байдаг (Council of Europe, 2020). Иймээс Монгол Улсад хэрэгжүүлэх боломжит загвар нь хүний шийдвэр гаргалтыг бүрэн орлох бус, харин мэргэжилтний шийдвэрийг дэмжих хэлбэртэй байх нь илүү зохистой гэж үзэж байна.

Мөн алгоритмын ил тод байдлыг хангах асуудал онцгой ач холбогдолтой байна. Хэрэв хоригдлыг ямар үндэслэлээр “өндөр” эсвэл “бага” эрсдэлтэй гэж үнэлснийг тайлбарлах боломжгүй бол тухайн үнэлгээ нь хүний эрхийн маргаан, процессын шударга байдлын асуудал үүсгэх эрсдэлтэй. Иймээс “хаалттай алгоритм”-аас зайлсхийж, шалгах болон тайлбарлах боломжтой загвар хөгжүүлэх нь хүний эрхийн баталгааг хангах үндсэн нөхцөл болно гэж үзэж байна (Rudin et al., 2018).

Нөгөө талаас, эрсдэлийн үнэлгээг зөвхөн хяналтын хэрэгсэл байдлаар ашиглах бус, дахин нийгэмшүүлэх бодлоготой уялдуулах шаардлагатай байна. Судалгааны үр дүнгээс харахад хоригдлын боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, сэтгэл зүйн үйлчилгээ, гэр бүлийн дэмжлэг, нийгмийн оролцоог сайжруулах бодлого нь дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг бууруулахад чухал нөлөө үзүүлдэг байна (Andrews & Bonta, 2010). Иймээс эрсдэлийн үнэлгээний үр дүнг хоригдлын хэрэгцээтэй уялдуулан боловсролын хөтөлбөр, хөдөлмөрийн сургалт, сэтгэл зүйн үйлчилгээ, нийгмийн дэмжлэгийн арга хэмжээг төлөвлөхөд ашиглах нь илүү үр нөлөөтэй гэж үзэж байна.

Монгол Улсын нөхцөлд хиймэл оюун ухаанд суурилсан эрсдэлийн үнэлгээний тогтолцоог шууд бүх түвшинд нэвтрүүлэхээс илүү туршилтын хэлбэрээр үе шаттай хэрэгжүүлэх нь илүү оновчтой юм. Тухайлбал, тодорхой хорих байгууллага болон пробацийн нэгж дээр туршилтын төсөл хэрэгжүүлж, үр нөлөө, хүний эрхэд үзүүлэх нөлөөлөл, өгөгдлийн чанар, техникийн боломжийг үнэлсний үндсэн дээр өргөжүүлэх нь эрсдэлийг бууруулах ач холбогдолтой гэж үзэж байна. Ийнхүү үе шаттай хэрэгжүүлэх нь олон улсын практикт гарсан алдаа, хүний эрхийн эрсдэлийг давтахгүй байх нөхцөл бүрдүүлэх боломжтой юм.

Ашигласан эх сурвалж**Үндэсний эх сурвалж**

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. (1992). Улаанбаатар.
2. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. (2015). Улаанбаатар.
3. Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. (2015). Улаанбаатар.
4. Монгол Улсын Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. (2017). Улаанбаатар.
5. Монгол Улсын Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хууль. (2021). Улаанбаатар.
6. Цахим хөгжил, харилцаа холбооны яам. (2023). *Монгол Улсын хиймэл оюун ухааны хөгжлийн стратеги*. Улаанбаатар.

Олон улсын эх сурвалж

7. Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). *The psychology of criminal conduct* (5th ed.). Routledge.
8. Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016). Machine bias. *ProPublica*. <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing>
9. Berk, R. (2019). *Machine learning risk assessments in criminal justice settings*. Springer.
10. Brennan, T., Dieterich, W., & Ehret, B. (2009). Evaluating the predictive validity of the COMPAS risk and needs assessment system. *Criminal Justice and Behavior*, 36(1), 21–40. <https://doi.org/10.1177/0093854808326545>
11. Council of Europe. (2020). *Artificial intelligence and criminal justice*. Council of Europe Publishing.
12. Dressel, J., & Farid, H. (2018). The accuracy, fairness, and limits of predicting recidivism. *Science Advances*, 4(1), eaao5580. <https://doi.org/10.1126/sciadv.aao5580>
13. European Commission for the Efficiency of Justice. (2018). *European ethical charter on the use of artificial intelligence in judicial systems*. Council of Europe.
14. Eubanks, V. (2018). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. St. Martin's Press.
15. Ferguson, A. G. (2017). *The rise of big data policing: Surveillance, race, and the future of law enforcement*. NYU Press.

**ХОРИХ АНГИЙН ХАРЬЯА НУТАГ ДЭВСГЭРТ ЦАХИМ ХЭРЭГСЭЛ
АШИГЛАН ҮЙЛДСЭН ГЭМТ ХЭРЭГТ ХОЙШЛУУЛШГҮЙ
АЖИЛЛАГАА ЯВУУЛАХ ТАКТИКИЙН ОНЦЛОГ**

**TACTICAL FEATURES OF CONDUCTING URGENT INVESTIGATIVE
ACTIONS IN CASES OF CRIMES COMMITTED USING ELECTRONIC
DEVICES WITHIN A CORRECTIONAL FACILITY**

П.Эрдэнэбаатар. ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн процессын эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш, доктор, цагдаагийн хурандаа

P.Erdenebaatar. Senior teacher of Criminal Procedure Law Department, Doctor, Police Colonel, Police school of University of Internal Affairs

Товч утга: Хорих ангийн нутаг дэвсгэрт цахим хэрэгсэл ашиглан гэмт хэрэг үйлдсэн тохиолдолд хорих байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтан хуульд заасан эрх хэмжээний хүрээнд хойшлуулшгүй ажиллагаа явуулах тактикийн зарим онцлогийн талаар судалсан болно. Цахим ул мөр нь уламжлалт материаллаг ул мөртэй ажиллахаас эрс ялгаатай богино хугацаанд өөрчлөгдөх, устах, үгүй болох, нуугдах, алсаас нөлөөлөх боломжийг бий болгож байгаа тул хойшлуулшгүй ажиллагааг цаг алдалгүй, шуурхай түргэн явуулах шаардлага мөрдөн шалгах ажиллагааны практик тулгарч байна. Иймд хойшлуулшгүй ажиллагаа явуулах хорих байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтан хоригдлын ашигласан цахим төхөөрөмж, мэдээллийн хэрэгсэл, сүлжээнд үзлэг, нэгжлэг, хураан авах ажиллагааг хийхдээ тусгай мэдлэг бүхий мэргэжилтний туслалцааг хэрхэн авах талаар санал, зөвлөмжийг дэвшүүлсэн болно.

Abstract: This study examines certain tactical features of urgent investigative actions conducted by authorized officials of correctional facilities, within the scope of their statutory powers, in cases where a crime is committed using electronic devices within a correctional facility. Unlike conventional physical traces, digital traces may be altered, deleted, destroyed, concealed, or remotely interfered with within a short period of time. Therefore, in practice, urgent investigative actions must be conducted promptly and without delay to preserve relevant digital evidence. Accordingly, the study puts forward recommendations concerning the involvement of specialists with specialized knowledge in conducting inspections, searches, and seizures of electronic devices, information storage media, and networks used by prisoners during urgent investigative actions. It also addresses the need for authorized officials to obtain appropriate technical assistance in order to properly identify, secure, preserve, and seize digital evidence and to prevent its deletion, alteration, concealment, or unauthorized remote access.

Түлхүүр үг: хорих анги, хойшлуулшгүй ажиллагаа, цахим гэмт хэрэг, цахим ул мөр, цахим нотлох баримт, мөрдөн шалгах ажиллагааны тактик.

Keywords: Correctional facility; urgent investigative actions; cybercrime; digital traces; digital evidence; investigative tactics.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Хэргийн газрын үзлэг (газар нутаг, орон байр, албан тасалгаа болон бусад байр, эд зүйл, баримт бичгийн үзлэг)-ийг гэмт хэргийн ул мөрийг цаг алдалгүй илрүүлэх, эрүүгийн хэрэгт ач холбогдол бүхий бусад байдлыг тогтоох зорилготой явуулна (Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, 2017).

Цахим орчинд үйлдсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд хэргийн газрын үзлэг нь хойшлуулшгүй тохиолдолд хийгдэх ажиллагааны нэг юм.

Учир нь цахим ул мөр нь богино хугацаанд устах, өөрчлөгдөх, дарагдах, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн үйл ажиллагааны улмаас устаж үгүй болж болзошгүй байдаг тул мөрдөгч цаг алдалгүйгээр хэргийн газрын үзлэгийг зохион байгуулах шаардлагатай болдог.

Гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд хэргийн газрын үзлэгийн үндсэн зорилго нь хуульд заасан журмын дагуу гэмт хэрэгтэй холбоотой мэдээллийг түргэн шуурхай илрүүлэх, цуглуулах, бэхжүүлэх, хураан авах, шинжлэх судлахад оршино (Сайнбаяр, 2024). Үүний зэрэгцээ үзлэгийн явцад компьютерын техник хэрэгсэл, мэдээлэл хадгалах төхөөрөмж, харилцаа холбооны хэрэгсэл, баримт бичиг, цахим мэдээлэл болон бусад нотлох баримтын ач холбогдол бүхий объектуудыг тогтоож, тэдгээрийн харилцан холбоо, гэмт хэрэг үйлдэх механизмтай уялдсан байдлыг тогтоох шаардана.

Хэргийн газрын үзлэг нь зөвхөн материаллаг орчинд үлдсэн ул мөрийг илрүүлэх ажиллагаагаар хязгаарлагдахгүй тул цахим орчинд үүссэн ул мөр, мэдээллийн урсгал, хэрэглэгчийн үйл ажиллагааны бүртгэл, программ хангамжийн ажиллагааны үр дүнд бий болсон мэдээллийг тогтоох цогц ажиллагаа юм.

Хэргийн газрын үзлэг нь нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх, мөрдөн шалгах таамаглал дэвшүүлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн арга, нөхцөл байдлыг тогтоох үндсэн эх сурвалжийн үндэслэл болно. Тухайлбал, мэдээлэл хадгалах хэрэгсэлд цахим ул мөр илрүүлэх зорилгоор үзлэг хийх, мөрдөн шалгах туршилт явуулах, цахим мэдээлэл хадгалах хэрэгсэлд нэгжлэг хийх, хураан авах, шинжилгээ томилох зэрэг ажиллагаа орно.

Цахим ул мөр илрүүлэх зорилгоор мэдээлэл хадгалах хэрэгсэлд үзлэг хийх (компьютерын техник хэрэгсэлд үзлэг хийх)

Цахим орчинд үйлдсэн гэмт хэргийн ул мөрийг илрүүлэх, бэхжүүлэх, хураан авах ажиллагаа нь уламжлалт материаллаг ул мөрийг илрүүлэх ажиллагаанаас онцлог шинжээрээ ялгаатай. Учир нь ул мөр нь цахим мэдээллийн орчинд

хадгалагдаж байдаг тул түүнийг илрүүлэх, бэхжүүлэх, хураан авах ажиллагаа нь тодорхой хугацаа болон техникийн хүндрэлтэй холбоотой байдаг нь эдгээрийг цахим мэдээлэл олж авахад чиглэсэн тодорхой төрлийн мөрдөн шалгах ажиллагаагаар авч үзэж болно (П.Эрдэнэбаатар, Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах арга зүй, 2024).

Гэмт хэргийг мөрдөн шалгах явцад мөрдөгчид материаллаг объект бус, харин сүлжээний хэрэгслээр бүрэлдсэн цахим орон зай, интернэт сүлжээ болон компьютерын мэдээлэл хадгалагдсан цахим тээгчид агуулагдах мэдээллийг танин тогтоож, бэхжүүлэх шаардлага тулгардаг онцлогтой.

Хэргийн газрын үзлэг хийх үед мөрдөгчид мэдээллийн объектууд болон мөрдөн шалгаж буй гэмт хэрэгтэй холбоотой ашиглагдсан цахим орон зайн хэсэгт үзлэг хийх зайлшгүй шаардлагатай тулгардаг. Гэмт хэргийн газарт үзлэг хийх ажиллагаа нь цахим ул мөрийг илрүүлэх шаардлагын үүднээс заавал хийгдэх хойшлуулшгүй ажиллагаа юм.

Мөрдөгч мөрдөн шалгах ажиллагааг явуулахдаа өөрийн үйл ажиллагааг янз бүрийн түвшний мэдээллийн системүүдтэй уялдуулан зохион байгуулах шаардлагатай болдог. Үүнд компьютер, компьютерын систем, сүлжээ (дотоод болон дэлхий нийтийн сүлжээ), хэрэглээний программ хангамж, мөн эдгээр системээр дамжин боловсруулагдаж, хадгалагдаж, дамжуулагдаж буй өгөгдөл, мэдээлэл зэрэг элементүүд хамаарна.

Гэмт хэргийг мөрдөн шалгах явцад мөрдөгч хэргийн газрын үзлэг хийх үед гэмт этгээдийн зүгээс үзүүлэх криминалистик эсэргүүцэлтэй тулгардаг. Хэргийн газрын үзлэг хийхдээ гэмт этгээд эсхүл зохион байгуулалттай бүлэглэлээс үзүүлж болох “цахим эсэргүүцэл” (Шевченко. Е.С, 2016)-ийг урьдчилан тооцох шаардлагатай байдаг. Тухайлбал, компьютерын мэдээлэлд алсаас нэвтрэх систем ашиглан нотлох ач холбогдол бүхий мэдээллийг устгах, өөрчлөх, нуун дарагдуулах оролдлого хийх боломжтой байдаг.

Гэмт этгээд нь үйлдсэн гэмт хэргийнхээ нөхцөл байдлыг тогтоохоос урьдчилан сэргийлэхийн тулд бүхий л арга хэрэгслийг ашиглахыг эрмэлздэг. Учир нь цахим орчинд үйлдсэн гэмт хэрэг нь илрэхгүй байх зорилгоор нарийн төлөвлөн үйлддэг онцлогтой. Иймд гэмт хэргийг мөрдөн шалгах үед мөрдөгч хэргийн газрын үзлэг хийх ажиллагааны нууцлалыг чанд хадгалах шаардлагатай.

Гэвч энэхүү нууцлалыг хадгалах нь практикт нэлээд төвөгтэй байдаг. Учир нь гэмт этгээдүүд нь ихэвчлэн мэдээллийн технологийн өндөр мэдлэгтэй, туршлагатай хэрэглэгчид тухайн салбарын мэргэжилтнүүд байдаг тул өөрсдийн хууль бус үйл ажиллагаанд гаднын этгээд хөндлөнгөөс оролцож буй эсэхийг илрүүлэх техникийн боломж, мэдлэгтэй байдаг (П.Эрдэнэбаатар, Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах арга зүй, 2024).

Иймд гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагааг явуулахдаа дараах шаардлагыг мөрдөхийг судлаачийн зүгээс санал болгож байна.Үүнд:

1. Мэдээлэл хадгалагдаж байгаа компьютер, төхөөрөмжүүдэд нэвтрэх болон тэдгээрээс гарах боломжийг хязгаарлах, зарим тохиолдолд бүрэн хориглох;

2. Гэмт хэргийн мөрдөн шалгах ажиллагаанд хэт анхаарал татахгүй байх зорилгоор дэлхий нийтийн сүлжээнд (Интернэтэд) хэвийн үйл ажиллагааг үргэлжлүүлэх;

3. Мөрдөн шалгах ажиллагааны дарааллыг урьдчилан төлөвлөж, нууц хадгалах чадварт эргэлзээтэй этгээдүүдтэй холбоотой ажиллагааг нотлох баримтын үндсэн суурь бүрдсэний дараа, хамгийн сүүлд хэрэгжүүлэх;

4. Хураан авах, нэгжлэг хийх зэрэг мөрдөн шалгах ажиллагааг олон хүний анхаарал татахгүй, гэрч болох боломжтой этгээдүүдийн оролцоо бага үед зохион байгуулах;

5. Хөндлөнгийн гэрчээр тухайн хуулийн этгээдийн үйл ажиллагаатай холбоогүй хүмүүсийг оролцуулах,

6. Мэдээллийн систем, харилцаа холбооны сувгаар дамжин гарч буй бүх мэдээлэл, өгөгдөлд байнгын хяналт тавих.

7. Интернэтээр дамжин гарч буй бүх мэдээлэл, харилцаанд байнгын хяналт тавих;

8. Хохирогчийн эзэмшлийн компьютерын мэдээлэл хамгаалах системд байгаа эмзэг байдал, хамгаалалтын доголдлыг илрүүлэх;

9. Мэдээллийг өөрчилсөн эсхүл устгасан компьютерын төхөөрөмжид хадгалагдаж буй мэдээллийн системд учирч болзошгүй далд аюул, эрсдэлийг илрүүлэх.

Дээр дурдсан арга хэмжээ нь мөрдөн шалгах ажиллагааны нууцлалыг хангах, гэмт этгээдийн эсэргүүцлийг бууруулах, цахим нотлох баримтыг устгах, өөрчлөх, нуун дарагдуулах эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Үзлэгийг үр дүнтэй явуулахын тулд мөрдөгч боломжтой нөхцөлд урьдчилан бэлтгэл ажиллагаа хэрэгжүүлэх нь зүйтэй. Тухайлбал, алсын зайнаас холбогддог терминал, компьютерын сүлжээний байршлын схем, тэдгээрийн харилцан холбоог судлахын зэрэгцээ цахим хамгаалалтын хэрэгсэл байгаа эсэхийг тогтоох шаардлагатай.

Гэмт хэргийг мөрдөн шалгах явцад компьютерын техник хэрэгсэлд үзлэг хийх үед төвөгтэй нөхцөл байдал үүсэх бүрэн боломжтой. Хэрэв үзлэг явуулж буй

этгээд шаардлагатай мэдлэг, ур чадваргүй бол компьютерын төхөөрөмжид хадгалагдаж буй хамгийн чухал мэдээллийг алдах, устгах эрсдэл өндөр байдаг.

Иймд үзлэг хийх ажиллагаанд программ хангамжийн мэргэжилтэн, мэдээллийн технологийн шинжээчийг оролцуулах шаардлагатай. Учир нь тэдгээр мэргэжилтэн нь компьютерын системд хадгалагдсан мэдээллийг мэргэжлийн түвшинд илрүүлэх, хамгаалах, хуулбарлах, сэргээх, нотлох баримтын ач холбогдлыг алдагдуулахгүйгээр бэхжүүлэх боломжийг бүрдүүлдэг.

Программ хангамжийн мэргэжилтэн, мэдээллийн технологийн шинжээч нь хэрэгт ач холбогдол бүхий компьютерын мэдээллийг илрүүлэх, гарган авах, нотлох баримтын ач холбогдолтой мэдээлэл агуулсан файлуудыг тайлан унших, тайлах, мөн бусад цахим ул мөрийг илрүүлж, бэхжүүлэх ажиллагааг мэргэжлийн түвшинд гүйцэтгэх боломжтой байдаг.

Мөрдөн шалгах ажиллагааны практикт мөрдөгч объектив шалтгаан, эсвэл өөрийн туршлага, мэдлэггүй байдлын улмаас компьютерын техник хэрэгслийн үзлэгийг бие даан явуулахыг оролдож, эрсдэлтэй байдлыг бий болгодог. Ийм нөхцөлд мөрдөгч мэргэжилтэн оролцуулахгүй байх, эсвэл оролцуулсан ч түүний мэргэжлийн ур чадварыг бүрэн ашиглах боломж олгохгүй байх нь цахим ул мөрийг илрүүлэх явцад алдаа гаргах, нотлох баримттай ач холбогдол мэдээллийн эх сурвалжийг устгах, үгүй болгох эрсдэлийг бий болгодог.

Компьютерын техник хэрэгслийн үзлэг хийх үед тусгай мэдлэг бүхий мэргэжилтэн оролцуулах нь цахим нотлох баримтыг бүрэн дүүрэн, илрүүлэх, бэхжүүлэх, үнэлэх, улмаар эрүүгийн хэрэгт нотлох баримтын ач холбогдлыг хадгалах чухал нөхцөл болно.

Цахим ул мөрийг илрүүлэхийн тулд компьютерын мэдээлэл хадгалагдаж буй техник хэрэгсэл, материаллаг тээгчид үзлэг хийх шаардлагатай. Энэ үзлэгийн зорилго нь стандарт арга, хэрэгслийн тусламжтайгаар цахим ул мөрийг илрүүлэх, улмаар мэдээлэл хадгалах хэрэгслийн агуулгын хуулбарыг үүсгэж, шинжилгээнд хүргүүлэхэд оршино.

Иймд мөрдөгч үзлэг хийх ажиллагааны материаллаг болон техник хэрэгслийн хангалтыг урьдчилан бэлтгэсэн байх шаардлагатай бөгөөд гэмт хэргийг мөрдөн шалгахад ач холбогдол бүхий мэдээллийг аль болох бүрэн хэмжээгээр цуглуулах боломжийг бүрдүүлдэг.

Цахим ул мөрийг илрүүлэхэд ашиглагддаг түгээмэл стандарт хэрэгсэл, аргуудад дараах зүйлсийг хамруулж болно (Шевченко, 2016). Үүнд:

- Тусгай зориулалтын программ хангамж. Тухайлбал, (зураг хадгалах формат) өгөгдлийн файлаас тусгай алгоритмын тусламжтайгаар дүрсийг сэргээн гаргаж авах боломжтой байдаг.

- Мэдээлэл хадгалах хэрэгслийн бүтэц, агуулгыг шинжлэх зориулалттай программ хангамж.
- Устгагдсан болон нуугдсан мэдээллийг сэргээх, илрүүлэх тусгай хэрэгсэл.
- Файл, системийн лог, хэрэглэгчийн үйл ажиллагааны мөрийг тогтоох техник, программын арга хэрэгслүүд.

Эдгээр арга хэрэгсэл нь компьютерын системд хадгалагдаж буй нотлох ач холбогдол бүхий мэдээллийг илрүүлэх, хамгаалах, хуулбарлах, улмаар шинжилгээний ажиллагаанд ашиглах боломжийг бүрдүүлдэг.

Материаллаг ул мөрийг илрүүлэх, бэхжүүлэх, хураан авах ажиллагаа дууссаны дараа мөрдөгч мэргэжилтний хамт компьютерын техник хэрэгсэл болон гэмт хэрэг үйлдэхэд ашигласан цахим орчинд үзлэг хийнэ.

Хэрэв компьютер унтраалттай байвал түүнийг асаахгүйгээр тухайн хэвээр нь үлдээх хэрэгтэй. Учир нь асаах явцад мэдээлэл автоматаар өөрчлөгдөх, устгах, эсвэл нотлох ач холбогдол бүхий өгөгдөл алдагдах эрсдэлтэй байдаг.

Дараагийн шатанд компьютерын ерөнхий гаднах байдлыг нарийвчлан шалгана. Тухайлбал, механик гэмтэл байгаа эсэх, таних тэмдэг, тэмдэглэгээ, тусгай дугаар, лац, хамгаалалтын хэрэгсэл болон бусад онцлог шинжийг тогтоох ажиллагаа хамаарна. Мэргэжилтний оролцоотойгоор тухайн компьютерын төрөл, зориулалт, техникийн үзүүлэлт, мэдээлэл солилцох болон харилцаа холбооны боломжийг тодорхойлох шаардлагатай.

Ажиллаж байгаа компьютерын үзлэгийг дэлгэц дээр гарч буй дүрс, мэдээллийг шалгах аас эхлүүлнэ. Ихэнх тохиолдолд дэлгэц дээр ашиглагдаж байгаа программ хангамжийн тухай мэдээлэл (текст боловсруулах программ, хэрэглээний программ, өгөгдлийн сангийн систем болон бусад программ) харагдаж байдаг.

1. Нэгжлэг, хураан авах ажиллагаа

Цахим орчинд үйлдсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд цахим мэдээлэл олж авахад чиглэсэн мөрдөн шалгах ажиллагааны хүрээнд нэгжлэг болон хураан авах ажиллагаа нь онцлогтой байдаг.

Гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд нэгжлэг, хураан авах ажиллагаа явуулах нь гэмт хэрэг үйлдэх аргыг нотлох баримтаар тогтоохтой шууд холбоотой байдаг. Тухайлбал, компьютерын техник хэрэгсэл, харилцаа холбооны сүлжээ ашиглан үйлдсэн гэмт хэргийн арга ажиллагааг нотлох баримтаар тогтоох зорилгоор нэгжлэг, хураан авах ажиллагааг явуулна.

Цахим орчинд үйлдсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд нэгжлэг хийх үндсэн зорилго нь цахим гэмт хэргийн ул мөр үлдсэн компьютерын техник

хэрэгсэл, тухайн гэмт хэрэг болон гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдтэй холбоотой компьютерын мэдээлэл, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн байршил, шилжилт хөдөлгөөний талаарх мэдээлэл, гэмт хэргийн үр дүнд бий болсон эд зүйлс жишээлбэл, хуурамч программ хангамж, хэрэгт ач холбогдол бүхий баримт бичиг, мэдээллийг илрүүлж хураан авахад чиглэгдэнэ. Тухайлбал, мөнгө шилжүүлсэн баримт, бэлэн мөнгө болгосон гүйлгээний материал, төлбөрийн баримт, хувийн тэмдэглэл бүхий дэвтэр, цахим харилцааны тэмдэглэл зэрэг нь хэрэгт ач холбогдолтой нотлох баримт болдог.

Гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд нэгжлэг, хураан авах ажиллагааны үр дүнтэй явуулахын өмнөх бэлтгэл ажлаас ихээхэн хамаардаг гэж үздэг. Тухайлбал, нэгжлэг, хураан авах ажиллагааны бэлтгэл шатанд мөрдөгч дараах асуудлыг тогтооно.

1. Анхны мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийсний үндсэн дээр гэмт этгээдийн эзэмшилд байж болзошгүй компьютерын мэдээллийн төрөл, агуулгыг тодорхойлох шаардлагатай. Мөн эрэн сурвалжилж буй мэдээлэл ямар төрлийн мэдээлэл хадгалах хэрэгсэлд (хатуу диск, флаш санах ой, санах ойн карт гэх мэт) хадгалагдаж болохыг тогтооно. Мөрдөн шалгаж буй гэмт хэрэгтэй холбоотой компьютерын техник хэрэгсэл тухайн газар байж болохыг урьдчилан тодорхойлох нь чухал ач холбогдолтой. Үүнд суурин компьютер, ухаалаг гар утас, таблет компьютер, зөөврийн компьютер, мультимедиа тоглуулагч болон бусад дижитал төхөөрөмжүүд хамаарна.

2. Нэгжлэг, хураан авах ажиллагаа явуулах газрын талаарх мэдээллийг цуглуулна (Хурцгэрэл, Криминалистик II, 2004). Үүнд:

- тухайн газрын хаяг;
- барилга байгууламжийн онцлог шинж;
- өрөө тасалгааны зохион байгуулалт;
- холбооны хэрэгсэл байгаа эсэх;
- модем ашиглагдаж байгаа эсэх;
- дотоод сүлжээ болон интернэт сүлжээнд холбогдсон эсэх;
- утасгүй Wi-Fi сүлжээ ажиллаж байгаа эсэх;
- компьютерын төхөөрөмжүүд хоорондоо сүлжээгээр холбогдсон эсэх зэрэг нөхцөл байдлыг урьдчилан тогтоох шаардлагатай.

3. Нэгжүүлж байгаа этгээд болон түүнтэй хамт амьдардаг, ажилладаг хүмүүсийн хувийн байдлыг судлах.

Мөрдөгч, нэгжлэг хийхээс өмнө тухайн этгээд болон түүнтэй хамт амьдардаг, ажилладаг хүмүүсийн талаар шаардлагатай мэдээллийг цуглуулна (Хурцгэрэл, 2004). Ялангуяа тэдгээрийн компьютерын техник хэрэгсэл ашиглах ур чадвар, харилцаа холбооны сүлжээний талаарх мэдлэг, мэргэжлийн чиглэл, ажил

эрхлэлт, албан тушаалын талаарх мэдээллийг тогтоох нь чухал ач холбогдолтой байдаг. Энэ нь тухайн этгээд интернэт үйлчилгээ үзүүлэгч байгууллагын ажилтан, холбооны оператор, харилцаа холбооны үйлчилгээ эрхэлдэг байгууллагын мэргэжилтэн, системийн администратор, компьютерын сүлжээ хариуцсан инженер зэрэг өндөр мэдлэг, ур чадвартай хүн байх боломжтойгоо холбоотой юм. Ийм мэдээллийг урьдчилан судалснаар мөрдөгч нэгжлэг, хураан авах ажиллагааны явцад тухайн этгээдүүдийн зүгээс гарч болзошгүй эсэргүүцэл, тэр дундаа оюуны болон техникийн аргаар үзүүлэх эсэргүүцлийг урьдчилан таамаглах боломжтой.

4. Материаллаг болон техник хэрэгслийн бэлтгэлийг хангах.

Нэгжлэг хийхэд шаардагдах материаллаг болон техник хэрэгслийн хангалтыг урьдчилан бэлтгэх шаардлагатай бөгөөд энэ асуудлыг нэгжлэгт оролцох мэргэжилтэнтэй урьдчилан зөвшилцөх нь зүйтэй. Гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд нэгжлэг хийх үед дараах техник хэрэгсэл шаардлагатай байж болно. Үүнд:

- зөөврийн компьютер;
- шаардлагатай программ хангамжууд (тухайлбал вирусийн эсрэг программ, шуурхай санах

ойн дүрс буюу RAM image үүсгэх программ зэрэг);

- «UFED» дижитал өгөгдөл цуглуулах, шинжлэх хөдөлгөөнт цогц төхөөрөмж, энэ нь гар утас,

ухаалаг гар утас, таблет компьютер, БНХАУ-д үйлдвэрлэсэн микросхем бүхий холбооны төхөөрөмж зэрэг төрөл бүрийн хөдөлгөөнт төхөөрөмжөөс өгөгдөл гарган авах, тайлан унших, задлан шинжлэх зориулалттай;

- «Мозаика+» хөдөлгөөнт холбооны саатуулагч төхөөрөмж (ОХУ), энэ нь үзлэг хийж буй нутаг дэвсгэрийн хүрээнд гар утасны холбооны ажиллагааг хаах, нууцаар мэдээлэл дамжуулах болон сонсох төхөөрөмжүүдийн ажиллагааг саармагжуулах, түүнчлэн Bluetooth болон Wi-Fi стандартаар мэдээлэл дамжуулах боломжийг түр хугацаагаар хаах зориулалттай.

Эдгээр техник хэрэгслийг ашиглах нь нэгжлэгийн ажиллагааны явцад цахим нотлох баримтыг устгах, өөрчлөх, алсаас хандах замаар нөлөөлөх эрсдэлийг бууруулах, улмаар нотлох баримтыг бүрэн бүтэн хадгалан хамгаалах нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

5. Нэгжлэг, хураан авах ажиллагаанд оролцох оролцогчдыг сонгон бүрдүүлэх.

Гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд нэгжлэг, хураан авах ажиллагаа явуулах үед заавал оролцох этгээдэд мэргэжилтэн болон хөндлөнгийн гэрч нар хамаарна.

Бэлтгэл ажиллагааг бүрэн хангаж дууссаны дараа мөрдөгч нэгжлэг хураан авах ажиллагааг цаг алдалгүй эхлүүлэх шаардлагатай.

Нэгжлэг, хураан авах ажиллагаа явуулах газарт очиж, тухайн байранд нэвтэрсний дараа мөрдөгч нэгжлэгт өртөж буй этгээдэд нэгжлэг явуулах тухай тогтоол болон шүүхийн зөвшөөрлийг танилцуулж, эрэн сурвалжилж буй эд зүйл, баримт бичиг, мэдээллийг сайн дураараа гаргаж өгөхийг санал болгоно.

Хэрэв тухайн этгээд татгалзсан тохиолдолд мөрдөгч нэгжлэг хийж буй байранд байгаа бүх хүнийг нэг дор төвлөрүүлж, компьютерын техник хэрэгсэл (компьютер, зөөврийн компьютер, ухаалаг гар утас, таблет, мультимедиа тоглуулагч зэрэг) болон харилцаа холбооны сүлжээнд хандах боломжийг нэн даруй хязгаарлах шаардлагатай.

Нэгжлэг (хураан авах ажиллагаа)-ын эрэн хайх ажиллагаа нь шалгах үе шат болон нарийвчилсан шалгах үе шат гэсэн хоёр үе шатанд хуваана. Эдгээр үе шатыг хэрэгжүүлэхдээ мөрдөгч нэг талаас нэгжлэг, хураан авах ажиллагааны тактикийн шаардлагыг мөрдөхийн зэрэгцээ нөгөө талаас гэмт хэрэгт хамаарах онцлог шинжийг харгалзан үзэх шаардлагатай.

Шалгах үе шат

1. Байр, орчны үзлэгийг бүхэлд нь хийх.

Гэмт хэрэгт эрэн сурвалжилж буй объект нь ихэвчлэн компьютерын мэдээллийн хэлбэрээр оршин байдаг тул юуны өмнө тухайн байранд байгаа компьютерын техник хэрэгсэлд анхаарал хандуулах шаардлагатай.

Үүнд:

- компьютерын техник хэрэгслийн байршил;
- төхөөрөмжүүдийн харилцан холболт;
- төхөөрөмжийн ажиллагааны төлөв (асаалттай эсвэл унтраалттай эсэх);
- харилцаа холбооны сүлжээний төлөв байдал зэрэг нөхцөл байдлыг тогтооно.

Үзлэгийн явцад зөөврийн мэдээлэл хадгалах төхөөрөмжүүдийг илрүүлэхэд онцгой анхаарах шаардлагатай. Тухайлбал:

- USB флаш санах ой;
- гадаад хатуу диск;
- санах ойн карт;
- SSD төхөөрөмж зэрэг мэдээлэл хадгалах хэрэгслүүд.

Үүнээс гадна компьютерын мэдээлэл хадгалах зориулалттай байж болох жижиг хэмжээний төхөөрөмжүүдийг хайж илрүүлэх шаардлагатай. Ийм төхөөрөмжүүд нь энгийн эд зүйл мэт харагдах боловч бодит байдал дээр мэдээлэл хадгалах хэрэгсэл байх боломжтой байдаг.

Тухайлбал:

- зүүлт (кулон);
- бугуйн цаг;
- ээмэг;
- түлхүүрийн оосор;
- үзэг;
- нүдний шил зэрэг төхөөрөмжид мэдээлэл хадгалах бичил санах ой суурилуулсан байх боломжтой.

Иймд нэгжлэгийн үед эдгээр төрлийн далд хэлбэрээр ашиглагдаж буй мэдээлэл хадгалах хэрэгслийг илрүүлэхэд онцгой анхаарал хандуулах нь гэмт хэргийг амжилттай мөрдөн шалгах чухал нөхцөл болдог.

2. Шалгах үе шатанд дараах ажиллагааг хэрэгжүүлнэ.

2. Компьютерүүд дотоод сүлжээ болон бусад харилцаа холбооны сүлжээнд холбогдсон эсэхийг тогтоох.

Нэгжлэг хийж буй байранд байгаа компьютерууд хоорондоо дотоод сүлжээгээр холбогдсон тогтоох, бусад харилцаа холбооны сүлжээ, алсын удирдлагын сүлжээ зэрэгт холбогдсон эсэхийг тогтоох шаардлагатай.

Хэрэв тухайн байранд хэд хэдэн компьютер байрлаж байгаа бол тэдгээр нь ямар нэгэн түвшний сүлжээгээр хоорондоо холбогдсон бол мэргэжилтний тусламжтайгаар ямар компьютер нь удирдлагын буюу үндсэн сервер төхөөрөмж болохыг тогтоож, нэгжлэгийн ажиллагааг уг төхөөрөмжөөс эхлүүлнэ. Учир нь удирдлагын компьютер нь бусад төхөөрөмжийн ажиллагааг зохицуулах, мэдээлэл хадгалах, хэрэглэгчдийн үйл ажиллагааны бүртгэл хадгалах зэрэг чухал мэдээллийг агуулсан байдаг.

3. Ажиллаж байгаа компьютерын хамгаалалтын системийг шалгах.

Мэргэжилтний оролцоотойгоор үзлэг хийж буй компьютер асаалттай эсвэл “унтах горим”-д байгаа тохиолдолд дараах ажиллагааг явуулах зөвлөмж болгож байна. Үүнд:

- мэдээлэл хамгаалах хэрэгсэл байгаа эсэх;
- вирус, хортой программ хангамж байгаа эсэх;
- алсаас хандах (remote access) программ суурилагдсан эсэхийг шалгана.

Хэрэв дээрх хэрэгслүүд илэрвэл мэдээлэл хамгаалах тусгай хэрэгслүүдийг зохих журмын дагуу идэвхгүй болгох шаардлагатай. Ялангуяа зөвшөөрөлгүй хандалт илэрсэн үед мэдээллийг автоматаар устгадаг хамгаалалтын систем байвал нэн даруй саармагжуулах нь зүйтэй.

Мөн компьютерт алсаас хандах боломжийг хаах шаардлагатай. Учир нь мөрдөгчийн хайж буй мэдээлэл хадгалагдаж байгаа компьютерт гэмт этгээдүүд алсаас холбогдож:

- мэдээллийг устгах;
- өөрчлөх;
- нуух;
- шилжүүлэх;
- компьютерын ажиллагааг зогсоох зэрэг үйлдлийг тухайн төхөөрөмжийн дэргэд очихгүйгээр хийх боломжтой байдаг. Тухайлбал, LiteManager Pro зэрэг алсын удирдлагын программ ашиглан гэмт этгээд хаанаас ч байсан нэгжлэгт өртөж буй компьютерын ажиллагааг удирдах боломжтой байдаг. Үүнд:

- компьютерыг унтраах;
- дахин асаах;
- Wake-On-LAN функцээр асаах;
- дэлгэцийг унтраах эсвэл “унтах горим”-д шилжүүлэх;
- алсаас дэлгэцийг харах, удирдах;
- программ ажиллуулах;
- гар болон дэлгэцийг түгжих;
- файлын системийг удирдах зэрэг олон үйлдэл хамаарна.

Иймд гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд цахим нотлох баримтыг хамгаалах зорилгоор алсын хандалтыг аль болох түргэн хугацаанд хаах шаардлагатай.

4. Компьютерын үйл ажиллагааны төлөв байдлыг тогтоох.

Компьютерын үзлэг хийх үед дараах нөхцөл байдлыг тодорхойлно. Үүнд:

- ямар үйлдлийн систем суурилагдсан;
- ямар хувилбар ашиглагдаж байгаа;
- компьютер асаагдсанаас хойш ямар ажиллагаа хийгдсэн;
- ямар программ хангамж ажиллуулсан;
- ямар хэрэглэгчийн үйл ажиллагаа бүртгэгдсэн зэрэг мэдээллийг тогтоох шаардлагатай.

Компьютерын дэлгэц дээр харагдаж буй мэдээллийг дүрс бичлэгээр эсвэл дэлгэцийн агшин (screenshot) хэлбэрээр заавал бэхжүүлэх нь зүйтэй.

Шаардлагатай тохиолдолд ажиллаж байгаа программуудыг мэргэжилтний оролцоотойгоор зогсоож, тухайн үйл ажиллагааг тэмдэглэнэ.

Эдгээр ажиллагаа нь цахим нотлох баримтыг бүрэн бүтэн хадгалах, улмаар мөрдөн шалгах ажиллагаанд ач холбогдол бүхий мэдээллийг алдагдуулахгүйгээр бэхжүүлэх үндсэн нөхцөл болдог.

Компьютерын дэлгэц дээр харагдаж буй мэдээллийг дүрс бичлэгээр эсхүл дэлгэцийн агшин (screenshot) хэлбэрээр бэхжүүлэх шаардлагатай бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд ажиллаж буй программуудыг зогсоож болно.

Мөрдөн шалгах ажиллагаанд нэгжлэгийн нарийвчилсан үзлэгийн үе шат

Нарийвчилсан үзлэгийн үе шатанд мөрдөгч дараах ажиллагааг хэрэгжүүлнэ.

5. Ажиллаж байгаа компьютерт үзлэг хийх ажиллагаа

Мэргэжилтний оролцоотойгоор, компьютерын мэдээлэл устах эрсдэл байхгүй тохиолдолд мөрдөн шалгаж буй кибер гэмт хэрэгтэй холбоотой цахим мэдээллийг тухайн компьютероос эрж хайх ажиллагааг явуулна.

Эрэн сурвалжлах ажиллагаа нь мөрдөгчид урьдчилан мэдэгдэж байгаа мэдээлэлд тулгуурлан хийгдэнэ. Эрэн хайж буй мэдээлэл нь хатуу диск, SSD төхөөрөмж, шуурхай санах ой (RAM) болон бусад мэдээлэл хадгалах хэсэгт байрлаж болно.

Хэрэв мөрдөн шалгаж буй гэмт хэрэгтэй холбоотой цахим мэдээлэл илэрвэл тухайн мэдээлэл ямар байршилд хадгалагдаж байгааг тогтоож, зохих журмын дагуу бэхжүүлнэ.

Компьютерт үзлэг хийж дууссаны дараа төхөөрөмжийг техникийн шаардлагын дагуу унтрааж, савлаж, хураан авна.

Ажиллахгүй байгаа компьютерт үзлэг хийх ажиллагаа

Компьютер унтраалттай байгаа тохиолдолд дараах ажиллагааг хэрэгжүүлнэ:

- компьютерын байршлыг тогтоож, тэмдэглэлд тусгах;
- түүнд холбогдсон нэмэлт төхөөрөмжүүдийн байршлыг тогтоох;
- компьютерын харилцаа холбооны сүлжээтэй холбогдсон байдал, техник төхөөрөмжүүдтэй хийсэн холболтыг тогтоож бэхжүүлэх;
- компьютер болон холбогдсон төхөөрөмжүүдийг салгах;
- төхөөрөмжүүдийг савлаж, хураан авах ажиллагаанд бэлтгэх.

Эдгээр ажиллагаа нь цахим нотлох баримтын бүрэн бүтэн байдлыг хадгалах, улмаар дараагийн шинжилгээний ажиллагаанд ашиглах нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

6. Гар утас, ухаалаг гар утас, таблет төхөөрөмжөөс мэдээлэл илрүүлэх ажиллагаа

Нэгжлэг (хураан авах ажиллагаа)-ын явцад гар утас, ухаалаг гар утас, таблет компьютер илэрсэн тохиолдолд мөрдөн шалгаж буй хэрэгт ач холбогдол бүхий мэдээллийг илрүүлэх зорилгоор мэргэжилтний оролцоотойгоор «UFED» дижитал өгөгдөл цуглуулах, шинжлэх хөдөлгөөнт цогц төхөөрөмж ашиглаж болно.

Уг төхөөрөмжийн тусламжтайгаар BlackBerry, iOS, Android, Nokia, Symbian, Windows Phone, Palm үйлдлийн систем бүхий төхөөрөмжүүд болон Хятадад үйлдвэрлэсэн микрочиптэй гар утаснаас өгөгдөл гарган авах боломжтой. Тухайлбал дараах мэдээллийг илрүүлж, хуулбарлан авч болно. Үүнд:

- гомдол, мэдээллийн бүртгэл;
- харилцах утасны жагсаалт;
- төхөөрөмжийн мэдээлэл (IMEI дугаар, утасны дугаар);
- SMS болон MMS зурвас;
- гэрэл зураг;
- дүрс бичлэг;
- дууны файл;
- чат, харилцааны түүх;
- хадгалсан нууц үг;
- хэрэглэгчийн суулгасан программын өгөгдөл;
- хувийн үүлэн сан (Cloud Storage)-д хадгалагдсан мэдээлэл.

Түүнчлэн уг төхөөрөмжийн тусламжтайгаар шалгаж буй төхөөрөмжийн хамгаалалтын нууц үгийг тайлах, өгөгдлийг огноо, цаг хугацаа, холбооны төрөл, хэрэглэгчээр нь ангилан хайх, үйл явдлын дарааллыг цаг хугацааны дарааллаар харах, газрын зураг дээр дүрслэх зэрэг боломжтой.

Мөн хэрэглэгчийн ашиглаж буй программын өгөгдөл болон хувийн үүлэн орчинд хадгалагдсан мэдээллийг гарган авах боломжтой байдаг.

«UFED» дижитал өгөгдөл цуглуулах, шинжлэх хөдөлгөөнт цогц төхөөрөмжийг ашигласнаар хөдөлгөөнт төхөөрөмжөөс мэдээлэл хайх ажиллагаа ихээхэн хялбаршиж, нэгжлэгийн явцад мөрдөн шалгаж буй хэрэгт ач холбогдол бүхий мэдээлэл байгаа эсэхийг шуурхай тогтоох боломж бүрддэг.

Үүний үр дүнд тухайн хөдөлгөөнт төхөөрөмжийг нотлох баримтын эх сурвалж болгон хураан авах шаардлагатай эсэхийг газар дээр нь үнэлж шийдвэрлэх боломжтой болдог.

Хэрэв хөдөлгөөнт төхөөрөмжид хадгалагдсан мэдээллийг газар дээр нь урьдчилан шинжлэх боломжгүй бол мөрдөгч өөрт байгаа мэдээлэл, нөхцөл

байдалд үндэслэн тухайн төхөөрөмжийг хураан авах шаардлагатай эсэхийг шийдвэрлэнэ.

Нэгжлэг, хураан авах ажиллагаа дууссаны дараа мөрдөн шалгаж буй гэмт хэрэгтэй холбоотой цахим мэдээлэл агуулж байгаа бүх компьютерын техник хэрэгсэл, мэдээлэл хадгалах төхөөрөмжийг хураан авахаас өмнө зохих журмын дагуу савлаж, битүүмжилнэ.

Нэгжлэг, хураан авах ажиллагаа дуусмагц мөрдөн шалгах ажиллагааны тэмдэглэл үйлдэж, түүнд хавсаргах эд зүйл, баримт бичиг, техник хэрэгслийн жагсаалтыг бүрдүүлнэ.

ДҮГНЭЛТ:

Цахим орчинд үйлдсэн гэмт хэрэг нь гэмт хэрэг үйлдэх арга, ул мөрийн шинж чанар, нотлох баримтыг илрүүлэх, бэхжүүлэх, хураан авах ажиллагааны хувьд уламжлалт гэмт хэргээс онцлогтой.

Цахим ул мөр нь хүний мэдрэхүйгээр шууд илрэх боломжгүй бөгөөд богино хугацаанд өөрчлөгдөх, устах, нуугдах, алсаас устгагдах боломжтой учраас мөрдөн шалгах ажиллагааг цаг алдалгүй, тусгай тактик, орчин үеийн технологи, техник хэрэгсэл ашиглан явуулах хэрэгцээ шаардлага тулгарсан байна.

Хэргийн газрын үзлэгийг зөвхөн материаллаг орчинд үлдсэн ул мөрөөр хязгаарлах бус компьютер, гар утас, сервер, мэдээлэл хадгалах төхөөрөмж, сүлжээ, программ хангамж, хэрэглэгчийн үйл ажиллагааны бүртгэл болон бусад цахим орчныг хамруулан хийх нь зүйтэй. Ялангуяа цахим нотлох баримтыг анх илрүүлсэн үеэс эхлэн түүний бүрэн бүтэн байдлыг хадгалах нь нотлох баримтын ач холбогдлыг хангах үндсэн нөхцөл болно.

Практик туршлагыг судлан үзэхэд мөрдөн шалгах эрх бүхий албан тушаалтан цахим нотлох баримттай ажиллах мэдлэг, ур чадвар, техник, технологийн мэдлэг, мэргэжилтний оролцоо мөрдөн шалгах ажиллагааг үр дүнтэй явуулах нэг нөхцөл байна. Мөн гэмт этгээдийн хариу үйлдэл үзүүлж болох техникийн болон цахим эсэргүүцэл, тухайлбал, мэдээллийг алсаас устгах, өөрчлөх, нуун дарагдуулах, шилжүүлэх эрсдэл бий болж байгааг дурдах нь зүй юм.

САНАЛ:

1. Мөрдөн шалгах хошуулшгүй ажиллагаа явуулах эрх бүхий албан тушаалтнуудыг цахим ул мөр, нотлох баримтыг илрүүлэх, бэхжүүлэх, хураан авах, хадгалах чиглэлээр сургалтыг тогтмол зохион байгуулах нь тухайн хэргийн талаар мэдлэг, туршлагатай болох үндсэн суурь болж өгнө.

2. Мөрдөн шалгах ажиллагаанд гарч буй практик алдаа, дутагдал, үр дүнг тогтмол судалж, судалгааны үр дүнг сургалт, судалгаанд ашиглах шаардлага тулгарч байна.

Ашигласан эх сурвалж:

1. П. Эрдэнэбаатар, Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах арга зүй сэдэвт докторын диссертаци. Уб., 2024.
2. Н. Сайнбаяр, Үзлэг хийх мөрдөн шалгах ажиллагаа. Гарын авлага, Уб., 2024
3. Т. Оюунчимэг нар, Криминалистикийн арга зүй. Уб., 2024
4. Шевченко.Е.С, Тактика производства действий при расследовании кибер преступлений.
М., 2016
5. Ж. Хурцгэрэл, Криминалистик II. Уб., 2004

“ХОРИХ ЯЛ ЭДЛҮҮЛЭХ АЖИЛЛАГААНД ТАВИХ ПРОКУРОРЫН ХЯНАЛТ”

“PROSECUTORIAL SUPERVISION OVER THE ENFORCEMENT OF CUSTODIAL SENTENCES”

Б.Сайнбаяр: Дотоод хэргийн их сургуулийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Ял эдлүүлэх эрх зүйн тэнхимийн багш, хошууч

Sainbayar.B: Major, Lecturer Department of Sentence Emforcement and Law, School of Correctional Institution, University of Internal affairs Mongolia

Хураангуй: Хорих ял эдлүүлэх ажиллагаанд тавих прокурорын хяналт нь шүүхийн шийдвэрийг хуулийн дагуу хэрэгжүүлэх, хоригдлын эрх, эрх чөлөөг хангах чухал механизм юм. Энэхүү судалгааны ажлаар хорих ял эдлүүлэх ажиллагаанд тавих прокурорын хяналт, нөхцөл байдал, тулгамдаж буй асуудал, түүнийг боловсронгуй болгох боломжийг судаллаа.

Илтгэлийг хууль зүйн шинжлэх ухааны системчилсэн буюу логикийн арга, эмпирик аргууд болох баримт бичигт судалгаа хийх, статистик мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийх, синтезийн арга, дедукцийн аргуудыг ашиглан боловсруулсан.

Ингэснээр хорих ял эдлүүлэх ажиллагаанд хүний эрхийн зөрчил, дутагдлыг бууруулах цаашид үйл ажиллагааг сайжруулах шаардлагатай болохыг дүгнэсэн.

Abstract: Prosecutorial supervision over the execution of imprisonment sentences is an important mechanism for ensuring that final court decisions are implemented in accordance with the law and that the rights and freedoms of prisoners are protected. This study examines the current state of prosecutorial supervision in the execution of imprisonment sentences, the challenges encountered in practice, and potential approaches for its improvement.

The paper was conducted using systematic and logical methods of legal research, as well as empirical methods, including document analysis, statistical data analysis, synthesis, and deductive reasoning.

The findings indicate that further efforts are required to reduce human rights violations and shortcomings in the execution of imprisonment sentences and to improve the effectiveness of related activities. The study concludes that strengthening prosecutorial supervision can contribute to enhancing legality, protecting prisoners' rights, and improving the overall performance of the sentence enforcement system.

Түлхүүр үгс: прокурорын хяналт, хорих ял, ял эдлүүлэх ажиллагаа, хүний эрх, хууль ёсны байдал, эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа.

Keywords: prosecutorial supervision, custodial sentence, execution of imprisonment sentences, human rights, rule of law, criminal judgment enforcement proceedings

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Horvath, Peter: “Хяналт бол хаана алдаа гарч байна, түүнийг хэрхэн засаж залруулах, алдаа давтагдаж буй талаар удирдлагыг мэдээллээр хангагч удирдлагын дэд систем. Төрийн удирдлагын түвшний хяналт бол удирдлагад зөвлөгөө өгөх үйлчилгээ” гэжээ.

Хяналтын тухай ойлголтыг авч үзэхдээ үгийнх нь үүсэл гарлын хувьд мэтгэлцэх бус “үйл ажиллагаа” гэдэг утгаар нь бие биетэйгээ холбоотой удирдлагын үйл ажиллагааны багц “систем” гэж үзвэл илүү зохистой. Системийн тухай ерөнхий онол нь юмс үзэгдэл, үйл ажиллагааг зөвхөн нэг талаас бус олон талаас авч судалдаг тул хяналт бол “систем” мөн (Н.Бурмаа, 2009).

“Хяналт” бол “Хариуцлага” гэдэг ухагдахууны хувьд эрдэмтэд санал нэгддэг. Англо-Америкийн удирдахуйн ухааны сурах бичгүүдэд “хяналт” удирдлагын үйл ажиллагааны нэгэн хэсэг хэмээн тайлбарласан бол германы эрдэмтэн Artur Fuchs хяналт зөвхөн тооцооллын үнэн зөвийг шалгаад зогсохгүй удирдлагын үйл ажиллагааг хянадаг гэжээ. Харин Krebs хяналтыг “харьцуулах” үйл ажиллагаа гэж хэлсэн байдаг.

Хяналт төлөвлөх, гүйцэтгэх, үнэлж дүгнэх, шийдвэр гаргах үйл ажиллагаатай нягт уялдаатай тул дүгнэлт гаргах, зөвлөгөө өгөх, оновчтой шийдвэр гаргах, хариуцлага тооцох үйл ажиллагаатай холбогдоно.

Хяналт “систем” мөн тул системийн ерөнхий онолоор харилцан үйлчлэл бүхий элементүүдийн багцын хангалттай шинж чанаруудыг агуулан тэнцвэрт байдлаа хадгалахын зэрэгцээ оршин тогтнол (Б.Болдсайхан, 2008, хууд. 19), аюулгүй байдлаа хадгалах хуульд захирагдана. Тодруулбал: Удирдлагын шийдвэр, санхүү, нөөц, гадаад, дотоод орчин, эрх зүй, дотоод хяналтаар удирдлагын үйл ажиллагааны багц системийн бүтцийг бүрэлдүүлэн бусад зайлшгүй шаардлагатай дэд системээр бүтцээ өргөжүүлдэг. Систем, түүний дэд системүүд харилцан уялдаа бүхий хамаарлын олонлогоор хамгаалагдсан байна. Pitschas : хяналт бол “үйл ажиллагаа”-г илүү тодорхой болгодог тул “үйл ажиллагааны” өөрийнх нь бүтцийн элемент гэжээ (Pitschas, 1990, p. 392).

Төрийн хяналт ардчилал, ардчиллын зарчмуудтай салшгүй уялдаатай. Хяналт нь ардчилал хөгжсөн нийгэмд хүндтэй байр суурийг эзлэн төрийн эрх мэдлийн хүчнүүдийн засаглал, хуваарилалт, төрийн удирдлага, сайн засаглалд илүү ойр орших ажээ. Хяналтын тухай дээрх тайлбар ухагдахуунууд улс орны түүх, түүхэн уламжлалт ёс, зан заншил, төр эрх зүй, төрийн удирдлага, төрийн

байгууламжийн онцлог, улс төр, ардчилал, нийгэм эдийн засгийн хөгжлийн харилцаатай шууд холбоотойгоор тайлбарлагдана.

Төрийн хяналт бол төрийн зорилго, зорилтыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн удирдлагын үйл ажиллагааг хянах, дахин хянах тасралтгүй үйл явц юм.

Хяналтыг хууль тогтоох байгууллагын буюу парламентын, гүйцэтгэх засаглал-засгийн газрын хяналт (дотоод хяналт), шүүх засаглал буюу шүүхийн, олон нийтийн гэж ерөнхийлөн ангилахаас гадна хянах гэж байгаа объект, субъект, зорилго, зорилт, агуулга, хамрах хүрээ, хэлбэр, үйл ажиллагааны онцлог, орон зай болон цаг хугацаанаас хамааруулан нарийвчлан ангилдаг. Эдгээрээс дүгнэхэд хяналтыг түүний үйл ажиллагааны үүрэг, даалгавар, үйлчлэх хүчин зүйлийн нэгдлээс цогц системт үйл ажиллагаа болгон авч үздэгийг илтгэж байна (Н.Бурмаа, Төрийн хяналт, хариуцлага, 2018).

Прокурорын байгууллага нь Монгол улсын нутаг дэвсгэрт эрүүгийн болон зөрчлийн хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг нэг мөр хангуулах, хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих, шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс оролцох чиг үүрэг бүхий, хараат бус, бие даасан шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэхэд оролцогч байгууллага юм.

Прокурорын хяналт нь хууль зүйн шинжлэх ухааны салбар болохын хувьд прокуророос хяналтаа хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг зохицуулах, хэрэгжүүлж буй хэлбэр, арга хэрэгсэл, өөрөөр хэлбэл хяналтын чиг үүргийн хүрээнд нийгмийн харилцааг зохицуулах зүй тогтлын талаарх мэдлэгийн цогц юм (Б.Цэрэнбалтав, 2009).

Прокурорын хяналт нь төрийн үйл ажиллагааны нэгэн төрөл, эрх зүйн шинжлэх ухааны нэг салбар болохын хувьд тус бүрдээ өөрийн судлагдахуунтай байна. Прокурорын хяналтын судлах зүйл нь прокурорын үйл ажиллагааг зохицуулж байгаа нийгмийн харилцаа юм. Прокурорын үйл ажиллагаа нь хууль хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон нийгмийн харилцааг зохицуулах, хуулийн шаардлагыг биелүүлэхэд чиглэгддэг (Б.Цэрэнбалтав, 2009).

Прокурорын хяналтыг хэрэгжүүлэх бүрэн эрх бүхий прокурорын байгууллагын албан тушаалтан, төрийн тусгай албан тушаалтан юм, өөрөөр хэлбэл Прокурорын байгууллагын тухай хуулиар тогтоосон журмаар ажилд түр болон байнгын хугацаагаар томилогдож, Прокурорын байгууллагын тухай хууль болон бусад хууль тогтоомжид заасан прокурорын чиг үүргийг гүйцэтгэж байгаа этгээдийг прокурор гэнэ.

Прокурорын бүрэн эрх: прокурор өөрийнхөө үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх боломж, эрх үүргийн нэгдэл юм. Прокурорын байгууллагын тухай

хуульд хяналтын чиг үүрэг бүрээр прокурорын бүрэн эрхийг нь тодорхойлсон байдаг.

Прокурорын хяналтын тактик: Прокурорын өмнө тавигдсан зорилт, тэр тусмаа хууль зөрчсөн зөрчлийг илрүүлж, арилгах, зөвтгүүлэхэд прокурор янз бүрийн аргаар ханддаг, ингэхдээ түүнд олгогдсон эрх зүйн хэрэгслийг сонгож ашигладаг байна. Эрх зүйн хэрэгслийг ашиглахдаа өмнөө тавьсан зорилт, нөхцөл байдал, прокурорын өөрийнх нь ажлын туршлага зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалан янз бүрийн дарааллаар хэрэглэж болно. Түүнчлэн хяналт хийх явцдаа хэрэглэсэн арга нь дараагийн хяналт явуулах үед үр дүнгүй болж болно. Иймд прокурорын хяналтын тактик гэдэгт прокурорын хяналтын эрх зүйн хэлбэр бүрийг хэрэглэх арга барил, хэлбэр, хэрэгслийг нийлбэрийг ойлгоно.

Прокурорын хяналтын зорилго: Прокурорын бүхий л үйл ажиллагаа бүхэлдээ чиглэгдэх, түүнд хүрэх үр дүн юм. Прокурорын хяналтын зорилго нь түүний эрх зүйн байдал, төрийн байгууллагад эзлэх байр суурь, чиг үүрэг зэргээр тодорхойлогдоно. Эцсийн дүндээ Монгол улсын Үндсэн хууль, Прокурорын байгууллагын тухай хууль, Прокурорын байгууллагын үйл ажиллагааг тодорхойлж буй бусад хуулиар илэрнэ. Прокурорын хяналтын зорилго нь орон нутаг, салбар, байгууллагын онцлогийг үл харгалзан хүний эрхийг хамгийн их хөнддөг төрийн үйл ажиллагаанд хуулийг нэг мөр хангуулах явдал юм (Б.Цэрэнбалтав, 2009).

Прокурорын байгууллагын тухай хуульд тодорхойлогдсон зорилгод хүрэх гол хэрэгсэл нь прокурорын хяналт юм. Ийм учир прокурорын байгууллагын үндсэн чиг үүрэг юм.

Монгол улсын Үндсэн хуулийн 56 дугаар зүйлд Прокурор хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавьж, шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс оролцоно (хурал, 1992) гэж тусгасан байдаг.

Прокурорын байгууллага нь хорих ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавихдаа Прокурорын тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль болон түүнд нийцүүлэн гаргасан журам, заавар, стандартаас гадна Улсын ерөнхий прокурорын 2021 оны 05 дугаар сарын 27-ны өдрийн А/71 дүгээр тушаалаар батлагдсан Ял эдлүүлэх ажиллагаанд тавих прокурорын хяналтын аргачилсан зааврыг баримтлан ажиллаж байна.

Уг зааварт хорих ял эдлүүлэх ажиллагаатай танилцах, шалгах хугацаа, арга хэлбэр, хоригдлыг хүлээн авах, хуяглан хүргэх, хорих ял шийтгүүлсэн эмэгтэй хүнд ял эдлүүлэх ажиллагаа, харуул хамгаалалтын үйл ажиллагаа, хоригдлын ахуй нөхцөл, хоригдлын эрхийн хэрэгжилт, захидал, илгээмж мөнгөн гуйвуулга, түр болон удаан хугацааны эргэлт, уулзалт, эмнэлгийн тусламж үйлчилгээ, урамшуулал, сахилгын шийтгэл, чөлөө олголт, хөдөлмөр эрхлэлт, цалин хөлс,

сургалт, хүмүүжил, нийгэмшүүлэх ажил зэрэг үйл ажиллагаанд хэрхэн хяналт тавих талаар тусгасан (Ял эдлүүлэх ажиллагаанд тавих прокурорын хяналтын аргачилсан заавар, 2021).

Өнөөдрийн байдлаар прокурорын байгууллага нь улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулж байгаа 20 хорих анги, сургалт хүмүүжлийн тусгай байгууллага, 28 цагдан хорих байр, 27 баривчлах байр, 25 саатуулах байрны үйл ажиллагаа, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын харьяа, аймаг, нийслэл дэх Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газар, хэлтсийн 104 шийдвэр гүйцэтгэгчийн зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх болон хорихоос өөр төрлийн ял оногдуулсан шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд хяналт тавин ажиллаж байна.

Прокурорын байгууллагаас 2024 онд ял эдлүүлэх ажиллагаа хууль тогтоомжийн дагуу хэрэгжиж байгаа эсэхтэй 6740 удаа танилцаж, 901 шалгалт, 211 судалгаа хийж, шалгах, танилцах ажиллагааны явцад 2765 зөрчил илрүүлж, зөрчлийг арилгуулахаар 196 прокурорын шаардлага бичиж, 90 алба хаагчид сахилгын арга хэмжээ тооцуулжээ (зөвлөл, 2025).

Үүнээс хорих ял эдлүүлэх ажиллагаатай 652 удаа танилцаж, 140 удаа шалгалт хийсэн байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын харьяа хорих анги, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газар, хэлтэст 2024 онд нийт 7226 хоригдол хорих ял эдэлснээс нээлттэй дэглэмд 5839, хаалттай дэглэмд 1304, сургалт хүмүүжлийн тусгай байгууллагад өсвөр насны 83 хоригдол ял эдэлсэн ба нийт хоригдлын 481 буюу 6.6 % нь эмэгтэй байна. Хоригдлын тоо өмнөх 2023 оноос 284 буюу 4.1 %-иар өсжээ.

Прокурорын байгууллагаас хийсэн шалгалт, судалгаа, танилцах ажиллагаа түүний мөрөөр авсан арга хэмжээг 2023 онтой харьцуулбал, шалгалт 2.7%-иар, танилцах ажиллагаа 3.3%-иар, үүнээс гэнэтийн байдлаар танилцах ажиллагаа 1.3 %-иар, илрүүлсэн зөрчил 21.1 %-иар, хариуцлага тооцуулсан хүн 73%-иар тус тус өсөж, хийсэн судалгаа 30%-иар, шаардлага 2.9%-иар тус тус буурчээ.

Шалгах, танилцах ажиллагаа нэмэгдэж, илрүүлсэн зөрчил, хариуцлага тооцуулсан хүний тоо өссөн нь шалгах, танилцах ажиллагааны чанар, үр дүнд анхаарч, илэрсэн зөрчлийг арилгуулах чиглэлээр тодорхой арга хэмжээ авч ажилласан нь харагдаж байна.

Прокурорын байгууллагаас ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих хүрээнд 2024 онд хэрэгжүүлсэн дараах ажил, арга хэмжээг хэрэгжүүлжээ. Үүнд:

“Ял эдлүүлэх ажиллагаанд хүүхэд, эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн талаар зохицуулсан Монгол Улсын нэгдэн орсон Олон улсын гэрээ конвенцын хэрэгжилт”-ийг шалгаж, Олон Улсын гэрээ конвенц, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг хангах талаар Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий

газарт хугацаатай албан бичиг, холбогдох хуульд нэмэлт оруулах саналыг Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдад тус тус хүргүүлсэн.

Шалгалтын явцад хорих анги, байрны орох, гарах хэсэгт налуу шат хийх, хөдөлгөөн болон хэл яриа, харааны хөгжлийн бэрхшээлтэй хоригдол, ялтан, этгээдийг тусгай хэрэглэгдэхүүнээр хангах зэргээр орчин нөхцөл сайжирсан.

Шүүхийн хүчин төгөлдөр болсон шийдвэрийг Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 37.4 дүгээр зүйлд заасан хугацаанд харьяа Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад хүргүүлээгүй шийдвэрийг улсын хэмжээнд нэгтгэн судалж, хуульд заасан хугацаанд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад хүргэгдээгүй байсан 99 гүйцэтгэх хуудсыг нөхөн бичүүлэх арга хэмжээ авсан.

“Хоригдлын түр, удаан хугацааны уулзалт хийх, захидал, илгээмж авах, утсаар ярих эрхийн хэрэгжилт”-ийг 2023, 2024 оны эхний хагас жилийн байдлаар улсын хэмжээнд шалгаж, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газар, хэлтсийн дарга нарын хууль тогтоомж зөрчсөн зарим тушаал, шийдвэрийг хүчингүй болгож, хоригдлын зөрчигдсөн эрхийг сэргээсэн.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтны ял эдлүүлэх ажиллагаатай холбогдуулан гаргасан 1454 тушаал, шийдвэрийг прокурор хянаад, хууль зөрчсөн 23 тушаалыг хүчингүй болгож, 8 тушаалыг хуульд нийцүүлж зөвтгүүлэх арга хэмжээ авсан байна.

Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр 789 удаа яриа таниулга, 195 сургалт зөвлөгөөн, 18 хэлэлцүүлэг зохион байгуулж, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд мэдээ, мэдээлэл өгч, 180 гарын авлага гаргаж, олон нийтэд хүргэсэн байна (зөвлөл, 2025).

ДҮГНЭЛТ

Прокурорын байгууллагаас 2024 онд хорих ял эдлүүлэх ажиллагаанд тавих хяналтыг эрчимжүүлж, хяналтын үр нөлөөг дээшлүүлэх чиглэлээр тодорхой ахиц гаргасан байна. Тухайлбал, ял эдлүүлэх ажиллагаатай 652 удаа танилцаж, 140 удаа шалгалт хийсэн нь прокурорын хяналт тогтмол хэрэгжиж байгааг харуулж байна. Мөн 2023 онтой харьцуулахад шалгалт 2.7 хувь, танилцах ажиллагаа 3.3 хувь, илрүүлсэн зөрчил 21.1 хувь, хариуцлага тооцуулсан хүний тоо 73 хувиар өссөн нь хяналтын ажлын чанар, үр нөлөө сайжирсныг илтгэж байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад 2024 онд нийт 7226 хоригдол ял эдэлсэн бөгөөд өмнөх оноос 4.1 хувиар өссөн нь ял эдлүүлэх байгууллагын ачаалал нэмэгдэж байгааг харуулж байна. Ийм нөхцөлд прокурорын хяналт нь хоригдлын эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, ял эдлүүлэх ажиллагааны хууль ёсны байдлыг хангахад чухал үүрэг гүйцэтгэжээ.

Прокурорын байгууллагаас хүүхэд, эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн хамгаалалтад чиглэсэн шалгалт хийж, олон улсын гэрээ, конвенцын хэрэгжилтийг үнэлэн холбогдох байгууллагуудад санал, шаардлага хүргүүлсэн нь хүний эрхэд суурилсан хяналтын чиглэл дээшилж байгааг харуулж байна. Үүний үр дүнд хөгжлийн бэрхшээлтэй хоригдолд зориулсан орчин нөхцөлийг сайжруулах зэрэг бодит ахиц гарсан байна.

Түүнчлэн хоригдлын түр, удаан хугацааны уулзалт, захидал харилцаа, утсаар ярих эрх, сахилгын шийтгэл, хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт, цалин хөлс олгох, харуул хамгаалалтын үйл ажиллагааг шалгаж, хууль зөрчсөн шийдвэрүүдийг хүчингүй болгож, зөрчигдсөн эрхийг сэргээсэн нь прокурорын хяналт хүний эрхийг хамгаалах бодит үр нөлөөтэй байгааг харуулж байна.

Эрх бүхий албан тушаалтны гаргасан 1454 тушаал, шийдвэрийг хянаж, хууль зөрчсөн 23 тушаалыг хүчингүй болгож, 8 тушаалыг хуульд нийцүүлэн өөрчлүүлсэн нь ял эдлүүлэх ажиллагаанд хууль дээдлэх зарчмыг хангах чухал механизм болж байгааг харуулж байгаа боловч хорих ял эдлүүлэх чиглэлээр өнөөдрийг хүртэл хүний эрхийг зөрчсөн, удирдах албан тушаалтны алдаатай тушаал, шийдвэр гарч байгааг илтгэж байна.

Иймээс прокурорын байгууллагаас хэрэгжүүлсэн хяналт шалгалт нь зөвхөн хууль зөрчлийг илрүүлэх төдийгүй хоригдлын эрхийг хамгаалах, хүний эрхийн баталгааг хангах, ял эдлүүлэх ажиллагааны хууль ёсны байдлыг бэхжүүлэхэд бодит үр нөлөө үзүүлж байна гэж дүгнэж болно. Гэвч хоригдлын тоо нэмэгдэж байгаа өнөөгийн нөхцөлд прокурорын хяналтын үр нөлөөг цаашид нэмэгдүүлэх, хүний эрхийн чиглэлийн судалгаа, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг тогтмол хэрэгжүүлэх шаардлага хэвээр байна.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

Pistchas, R. (1990). Захиргааны хариуцлага ба захиргааны үйл ажиллагааны бүтцийн эдрээтэй асуудлуудыг захиргааны эрх зүйн үүднээс шийдвэрлэх нь. Muenchen.

Б.Болдсайхан. (2008). Системийн аюулгүй байдлууд. Улаанбаатар.

Б.Цэрэнбалтав. (2009). Прокурорын хяналт. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг.

Г.Эрдэнэбат, Б. Г. (2013). "Криминологи". Улаанбаатар хот

зөвлөл, Г. х. (2025). Гэмт хэргийн цагаан ном. Улаанбаатар: ДХИС.

комисс, Х. э. (2014 он). Хүний эрхийн баримт бичиг, зөвлөмж, тогтоол шийдвэрийн эмхэтгэл. Хоригдолтой харьцах наад захын жишиг дүрмүүд 1955 он, pp. 82-83.

Н.Бурмаа. (2009). Төрийн аудит /герман хэлнээс орчуулга/. Улаанбаатар.

Н.Бурмаа. (2018). Төрийн хяналт, хариуцлага. Улаанбаатар.

С.Жанцан. (2014 он). "Монгол улсын эрүүгийн эрх зүйн онол". Улаанбаатар

С.Нарангэрэл. (2008 он). "Эрх зүйн толь бичиг". Улаанбаатар хот.

хурал, У. и. (1992, 01 13). Монгол улсын үндсэн хууль. Retrieved from www.legalinfo.mn: <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=367>pop 05 27, 2021).

НИЙСЛЭЛД ОРШИН СУУЖ БУЙ ХОРИХ АНГИАС СУЛЛАГДСАН ИРГЭДИЙН НИЙГМИЙН АСУУДАЛ, ТӨРИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН ДЭМЖЛЭГИЙН ҮР НӨЛӨӨ

SOCIAL ISSUES OF INDIVIDUALS RELEASED FROM CORRECTIONAL FACILITIES RESIDING IN THE CAPITAL CITY AND THE EFFECTIVENESS OF GOVERNMENT SUPPORT

Г.Батжаргал. Дотоод хэргийн их сургууль Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн тэнхимийн ахлах багш, дэд хурандаа

Batjargal.G. Department of Social Work and Psychology, Department of Social Work and Psychology Senior Lecturer, School of the Court's Decision Execution Service, Department of Internal Affairs, Department of Education and Research, Class 403

Т.Номинчимэг, Н.Балгармаа. Дотоод хэргийн их сургууль Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн “Нийгмийн ажил” хөтөлбөрийн 532 дугаар дамжааны сонсогчид

T. Nominchimeg, N. Balgarmaa. Cadets of the 532nd cohort of the Social Work Program, School of Court Decision Enforcement, Class 403 for Training and Research, University of Internal Affairs

Хураангуй: Энэхүү судалгаа нь нийслэл Улаанбаатар хотод оршин сууж буй хорих ангиас суллагдсан иргэдийн нийгмийн асуудал болон төрийн байгууллагуудаас үзүүлж буй дэмжлэгийн үр нөлөөг шинжилсэн болно. Монгол Улсад жил бүр ойролцоогоор 1,500–2,500 хоригдол суллагдаж, тэдгээрийн ихэнх нь нийгэмд эргэн нэгтгэгдэх явцдаа нийгэм, эдийн засгийн олон талт бэрхшээлтэй тулгарч байна. Үүнд ажилгүйдэл, орон сууцны хомсдол, нийгмийн халамжийн үйлчилгээний хүртээмж хязгаарлагдмал байдал, нийгмийн шошголол зэрэг асуудлууд зонхилж, тэдний нийгэмшилд сөргөөр нөлөөлж байна.

Судалгаа нь нийт 643 оролцогчоос цуглуулсан мэдээлэлд үндэслэсэн бөгөөд үүнд хяналтад байгаа 325 иргэн болон дахин гэмт хэрэг үйлдэн ял эдэлж буй 318 хоригдол хамрагдсан. Судалгааны үр дүнгээс харахад оролцогчдын 68.4 хувь нь суллагдсаны дараа нийгмийн халамжийн ямар нэг дэмжлэг аваагүй бол ердөө 13.8 хувь нь төрийн дэмжлэгт хамрагдсан гэж хариулсан байна. Түүнчлэн хяналтад байгаа иргэдийн хувьд хөдөлмөр эрхлэлтийн боломж, тогтмол орлого, орон сууц нь хамгийн тулгамдсан хэрэгцээ болох нь тогтоогдсон.

Судалгааны дүн нь төрийн байгууллагуудын уялдаа холбоо сул, нийгмийн үйлчилгээний хүртээмж хязгаарлагдмал байдал нь суллагдсан иргэдийн нийгэмд амжилттай дахин нэгтгэгдэх үйл явцыг саатуулж, дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг нэмэгдүүлж байгааг харуулж байна. Иймд холбогдох төрийн

байгууллагуудын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх, нийгмийн ажилтны кейс менежмент, зөвлөгөө, нийгмийн дэмжлэг үзүүлэх чиг үүргийг сайжруулах нь нийгэмшлийг дэмжих, давтан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Түлхүүр үгс: Суллагдсан хоригдол, нийгэмд дахин нэгтгэх үйл явц, нийгмийн халамжийн үйлчилгээ, төрийн дэмжлэг, нийгмийн ажлын оролцоо, давтан гэмт хэрэг.

Abstract: This study examines the social issues faced by citizens released from prison and the effectiveness of support provided by government institutions in Ulaanbaatar city. Every year, approximately 1,500–2,500 individuals are released from correctional facilities in Mongolia, many of whom return to society with various social and economic challenges. These challenges often include unemployment, lack of housing, limited access to social welfare services, and social stigma, which can negatively affect their reintegration process.

The research is based on data collected from 643 respondents, including 325 individuals under supervision and 318 prisoners who had reoffended and were serving sentences again. The findings show that 68.4% of respondents did not receive any social welfare support after their release, while only 13.8% reported that they were able to access government assistance. Additionally, employment opportunities, stable income, and housing were identified as the most urgent needs among individuals under supervision.

The results indicate that insufficient coordination between government institutions and limited access to social services may hinder the successful reintegration of formerly incarcerated individuals and increase the risk of recidivism. Therefore, strengthening cooperation among relevant government agencies and improving the role of social workers in providing case management, counseling, and social support services are essential for supporting successful social reintegration and preventing reoffending.

Keywords: Former prisoners, Social reintegration, Social welfare services, Government support, Social work intervention, Recidivism.

Зорилго: Энэхүү судалгааны зорилго нь нийслэлд оршин суугаа хорих ангиас суллагдсан иргэдийн нийгэмд дасан зохицох байдал, тулгарч буй нийгмийн асуудал, мөн төрийн байгууллагын үзүүлж буй дэмжлэг, нийгмийн ажилтны оролцооны үр нөлөөг тодорхойлох явдал юм. Судалгааны үр дүнд суллагдсан иргэдийг нийгэмд амжилттай дахин нэгтгэхэд чиглэсэн бодлого, арга хэмжээ, практик зөвлөмжийг боловсруулахад оршино.

Зорилт:

- 1) Хорих ангиас суллагдсан иргэдэд тулгарч буй нийгмийн асуудлыг тодорхойлох.
- 2) Төрийн байгууллага, нийгмийн ажилтнуудын үзүүлж буй дэмжлэг, үйлчилгээний үр нөлөөг үнэлэх.

3) Суллагдсан иргэдийг нийгэмд амжилттай нэгтгэхэд чиглэсэн зөвлөмж боловсруулах.

Судалгааны объект, судлах зүйл: Нийслэлд оршин суугаа хорих ангиас суллагдсан иргэд, тэдний нийгэмд дасан зохицох байдал, амьдралын нөхцөл, тулгарч буй нийгмийн зарим асуудал.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 252 дугаар зүйлд зааснаар хоригдлыг хорих ялын хугацаа дууссан, хорих ялыг өөр төрлийн ялаар сольсон, хорих ялаас өвчний учир чөлөөлсөн, өршөөл, уучлал үзүүлсэн, хорих ялаас хугацаанаас өмнө сулласан, шүүхээс хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон, цагаатгасан зэрэг үндэслэлээр сулладаг. ИШГЕГ-ын харьяа хорих ангиудаас 2021 онд 3405, 2022 онд 1561, 2023 онд 1633, 2024 онд 1673, 2025 онд 1583 хоригдол суллагдсан бөгөөд сулласан үндэслэлийн 40 орчим хувийг хугацаа дуусаж, 50 орчим хувийг хугацааны өмнө сулласан тохиолдол эзэлж байна.

Олон улсад хорихоос суллагдсан хүнд тавих хяналт нь үндсэн хоёр зорилго агуулдаг гэж үздэг бөгөөд нэгдүгээрт, гэмт хэрэг үйлдээд ял шийтгэлээ эдэлсэн хүн нийгэмд эргээд нэгдэх үйл явцад туслах нь буюу нийгэмшүүлэх явдал, хоёрдугаарт дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилготой. Судлаачид нэгдүгээр зорилгыг биелүүлж чадвал хоёрдугаар зорилго аяндаа биелэх боломжтой, өөрөөр хэлбэл, нийгэмшсэн хүн хяналт тавиагүй байсан ч гэмт хэрэг үйлдэхгүй гэж үздэг байна.

Тиймээс гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд анхаарах нь чухал боловч, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмд дахин зөв замаар нэгтгэн төлөвшүүлэх, өөрөөр хэлбэл нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг илүү эрчимжүүлэх нь илүү үр дүнтэй гэж үзэж болно. Дэлхийн олон улсын эрүүгийн хариуцлагын тогтолцоонд “нийгэмшүүлэх” чиг үүрэг бүхий бие даасан бүтэц, нэгж ажилладаг нь үүний нэг жишээ юм.

Нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа нь хоригдлыг хорих байгууллагад хүлээн авах үеэс эхлэн ял эдлэх бүх хугацаанд тасралтгүй хэрэгжиж, суллагдахад бэлтгэх, цаашлаад суллагдсаны дараах дасан зохицох үйл явцыг хамарсан цогц арга хэмжээ байдаг. Үүнд сэтгэл зүй, сурган хүмүүжүүлэх, эмчилгээ, хууль зүй, нийгэм, эдийн засгийн чиглэлээр зохион байгуулалттай нөлөөлөл үзүүлэх ажил багтана. Тухайлбал, Япон Улсын Хууль зүйн яам нь “Нийгэмшүүлэх алба” гэсэн тусгай бүтэцтэй бөгөөд хорихоос суллагдсан болон тэнсэн харгалзах ялтай этгээдэд хяналт тавих чиг үүрэг бүхий институтийг ажиллуулдаг.

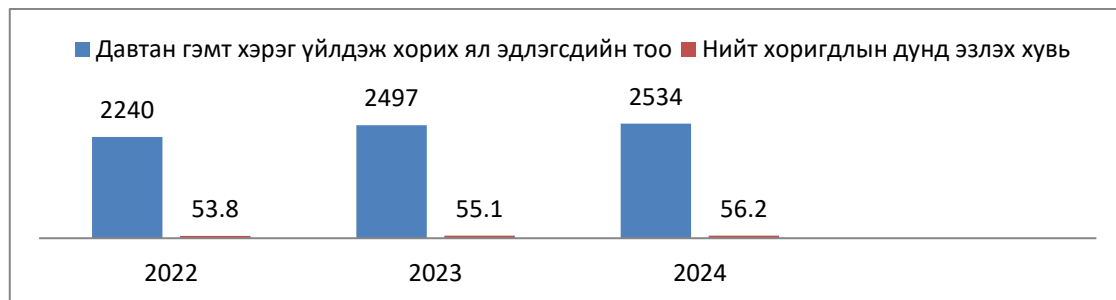
Олон улсын практикт гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг нийгэмд нь эргэн нэгтгэх зорилгоор дараах гурван үндсэн цогц хөтөлбөрийг хэрэгжүүлдэг. Үүнд:

1. Хорих ангид ял эдэлж буй хоригдлыг нийгэмшүүлэх хөтөлбөр
2. Хорих ялаас суллагдсаны дараах нийгэмд эргэн нэгтгэх, дэмжлэг үзүүлэх хөтөлбөр

3. Хорихоос өөр төрлийн ял оногдуулж, нийгэмд суурилсан байдлаар хэрэгжүүлэх хөтөлбөр. (United Nations Office, 2018)

Монгол Улсын хувьд жил бүр дунджаар 1500–2500 орчим хүн хорих ялаас суллагддаг байна.

Нийгэмд хорих ял эдлээд суллагдсан иргэнд тавих хяналт сул, тэдэнд үзүүлэх нийгэмшүүлэх болон халамжийн үйлчилгээний зохион байгуулалт, эрх зүйн зохицуулалт муу байгаа гэсэн яриа их байна. Үүний нэг жишээ нь

суллагдсаны дараа дахин гэмт хэрэг үйлдэн ял эдэлж буй хоригдлын тоо байдаг.

Зураг 1. Давтан гэмт хэрэг үйлдэж хорих ял эдлэгсэд (2022-2024 он)

Суллагдсаны дараа дахин гэмт хэрэг үйлдэх явдал нь ажилгүйдэл, ядуурал, архидалт зэрэг нийгэм, эдийн засгийн сөрөг хүчин зүйлстэй холбоотой байдаг боловч санаатай гэмт хэрэг үйлдэх нь тухайн хүний нийгэмшлийн түвшинтэй шууд хамааралтай юм. Хорих ял эдэлж суллагдсан иргэдээс (2020 онд – 1474, 2021 онд – 1083, 2022 онд – 1343, 2023 онд – 1412) 20 гаруй хувь нь нэг жил хүрэхгүй хугацаанд дахин гэмт хэрэг үйлдсэн нь суллагдсаны дараах хяналт болон нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа хангалтгүй байгааг илтгэж байна.

Хорих ял эдлээд суллагдсаны дараах нийгэмд дасан зохицох үе шат нь тухайн хүний хувьд сэтгэл зүйн хувьд ихээхэн өөрчлөлт авчирч, амьдрах орон байр, ажлын байр хайх, гэр бүл болон найз нөхөдтэйгээ тасарсан харилцаагаа сэргээх, нийгмийн ялгаварлан гадуурхалттай нүүр тулах, мөн хуулиар тогтоосон хяналтын шаардлагыг биелүүлэх зэрэг олон хүндрэл бэрхшээлийг дагуулдаг. Иймээс энэ үед тэдний эрхийг хангаж, бодитой дэмжлэг үзүүлэн, зөв чиглүүлэх нь зайлшгүй шаардлагатай юм. Харин дээрх бэрхшээлүүдийг даван туулж чадалгүй орхигдсоноор дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэл нэмэгдсээр байна.

Хоригдлыг суллагдахад бэлтгэхэд чиглэгдсэн арга хэмжээний хүрээнд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагууд дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлдэг.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь хорих ангид нийгмийн амьдралын хэв шинжийг агуулсан, сургалт зохион байгуулах боломжтой, аюулгүй байдлын шаардлага хангасан “суллагдахад бэлтгэх байр”-ыг бий болгоно; уг байранд амьдрах ухаан болон хувь хүний хөгжлийг дэмжих сургалтыг зохион байгуулна.

Суллагдах иргэний дараах оршин суух газрын хаяг, байршлыг тодорхой болгож, нийгэмд амьдрах болон хөдөлмөр эрхлэх ур чадварт үнэлгээ хийнэ;

төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэдтэй хамтран суллагдсан иргэнийг нийгэмд дасган зохицох, нийгмийн амьдралд эрх тэгш оролцох боломжийг бүрдүүлэх чиглэлээр хамтран ажиллана.

Суллагдсан иргэний мэдээллийг харьяа аймаг, дүүргийн Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн хэлтэс, Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний хэлтэс болон холбогдох байгууллагад хүргүүлнэ; дээрх арга хэмжээнд шаардагдах зардлыг холбогдох хууль тогтоомжийн хүрээнд санхүүжүүлнэ.

Улсын бүртгэлийн байгууллага нь иргэний, эд хөрөнгийн эрхийн болон хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлтэй холбоотой үйл ажиллагааг хууль тогтоомжийн дагуу хэрэгжүүлнэ; суллагдах хоригдолтой холбоотой мэдээллийг хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу холбогдох этгээдэд шуурхай гаргаж өгнө; эдгээр арга хэмжээнд шаардлагатай зардлыг мөн холбогдох хууль тогтоомжийн хүрээнд санхүүжүүлнэ.

Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яамны харьяа байгууллагууд дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлдэг. Тухайлбал

Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газар нь хувь хүний хөгжлийг дэмжих, амьдрах ухааны чадварыг эзэмшүүлэхэд чиглэсэн сургалтуудыг зохион байгуулна. Мөн амьдралд итгэх итгэл үнэмшлийг төлөвшүүлэх, бие даан амьдрах чадварыг нэмэгдүүлэх сургалтыг тогтмол явуулна.

Үүнээс гадна гэр бүл төлөвлөлт, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн талаарх мэдлэг, зөв зан үйлийг төлөвшүүлэх сургалт, нөлөөллийн үйл ажиллагааг холбогдох байгууллагуудтай хамтран зохион байгуулна.

Мөн хоригдлын гэр бүлийн нөхцөл байдлыг үнэлж, суллагдаж буй залуучуудыг гэр бүлтэй нь эргэн нэгтгэхэд дэмжлэг үзүүлнэ. Энэ хүрээнд суллагдсаны дараах гэр бүлийн гишүүдийн харилцаа, хандлагыг сайжруулах сургалт, нөлөөллийн арга хэмжээг уулзалт, ярилцлага, ажиглалтын хэлбэрээр зохион байгуулж, суллагдахын өмнөх болон дараах үеийн эргэх холбоог хадгална. Түүнчлэн хорих ангиас суллагдсан хүүхдийн боловсролыг дэмжих зорилгоор тэднийг холбогдох боловсролын үйлчилгээ, байгууллагад холбон зуучлах ажлыг хэрэгжүүлнэ.

Мөн хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний газар нь хоригдлын ур чадвар, хэрэгцээ шаардлагад тулгуурлан тэднийг мэргэжлийн ур чадвар олгох сургалт, хөдөлмөрт бэлтгэх болон ажлын байранд зуучлах арга хэмжээнд хамруулах ажлыг зохион байгуулна.

Хоригдол болон түүний гэр бүлийн хэрэгцээ шаардлагад үндэслэн нийгмийн халамжийн холбогдох үйлчилгээ, дэмжлэгийг үзүүлнэ.

Түүнчлэн суллагдсан бөгөөд нийгмийн халамжийн дэмжлэг, тусалцаа зайлшгүй шаардлагатай хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнийг нийгэмшүүлэх, орлогын эх үүсвэртэй болгоход чиглэсэн төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлж, амьдрах ухааны чадварт сургах арга хэмжээг зохион байгуулна. Мөн суллагдсан, гэр оронгүй

иргэнийг нийгэмшүүлэх, түр байрлуулах байраар хангах асуудлыг төрийн бус байгууллагатай хамтран шийдвэрлэх, амьжиргааг дэмжих мөнгөн тэтгэмжид хамруулах ажлыг зохион байгуулна гэж заасан байдаг.

Улаанбаатар хотын засаг захиргааны нэгж болох есөн дүүргийн хэмжээнд жил бүр хорих байгууллагаас суллагдан нийгэмд буцан нэгтгэгдэж буй иргэдийн тоо тодорхой хэмжээгээр бүртгэгддэг байна. Судалгааны зарим эх сурвалжийн мэдээллээс үзэхэд, тухайн дүүрэг тус бүрт жилд дунджаар 90-140 орчим иргэн хорих байгууллагаас суллагдан тухайн дүүрэгт амьдран суурьших нөхцөл байдал ажиглагддаг. Энэ нь нийслэлийн хэмжээнд жил бүр хэдэн зуун иргэн ял эдэлж дууссаны дараа нийгмийн харилцаанд дахин оролцож, хөдөлмөр эрхлэх, амьдралын хэвийн нөхцөлд дасан зохицох шаардлагатай болдог гэсэн үг юм.

Иймээс хорих байгууллагаас суллагдсан иргэдийг нийгэмшүүлэх, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, нийгмийн үйлчилгээ, сэтгэлзүйн болон нийгмийн хамгааллын дэмжлэг үзүүлэх асуудал нь орон нутгийн засаг захиргаа болон холбогдох байгууллагуудын өмнө тулгамдсан чухал бодлогын асуудлын нэг болдог. Судалгаагаар хорих ангиас суллагдсан иргэдийн тодорхой хувь нь орон байр, хөдөлмөр эрхлэлт болон нийгмийн ялгаварлан гадуурхалт зэрэг олон талын бэрхшээлтэй тулгардаг нь тэднийг нийгэмд дахин дасан зохицоход саад болдог болохыг тэмдэглэсэн байдаг.

“Хоригдолтой харьцах наад захын жишиг дүрэм”-д суллагдсан хоригдолд туслах Засгийн газрын болон бусад байгууллага нийгэмд байх ёстой. Эдгээр байгууллага нь тухайн хүмүүст орон сууц авах, ажилд орох зэрэгт зайлшгүй шаардлагатай бичиг баримтыг олж авах, улирлын хувцсаар хангах, очих газрын тээврийн хөлс болон тодорхой хугацаанд хүрэлцэхүйц мөнгө олгоно” гэж заажээ.

Нийгмийн халамжийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.1-д "нийгмийн халамж гэж эрүүл мэндийн доройтолтой, гэр бүлийн халамж, асрамж дутагдалтай, бие даан, эсхүл бусдын тусламжгүйгээр хэвийн амьдрах боломжгүй, өвөрмөц хэрэгцээ бүхий иргэн, нийгмийн халамжийн дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай өрхийн гишүүн-иргэнд наад захын хэрэгцээг нь хангах зорилгоор улсаас тэтгэвэр, тэтгэмж олгох, тусгайлсан үйлчилгээ үзүүлэх үйл ажиллагааг хэлнэ” гэж тодорхойлон, мөн хуулийн 13.5-д “онцгой тохиолдлын болон амьжиргааг дэмжих мөнгөн тэтгэмжийг хорих ангиас суллагдсан өөрийн гэсэн гэр оронгүй, нийгмийн халамжийн дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай өрхийн гишүүн-иргэнд олгоно” гэж заасан байна.

Засгийн газрын 2023 оны 06 дугаар сарын 21-ний өдрийн 237 дугаар тогтоолд хорих ангиас суллагдсан өөрийн гэсэн гэр оронгүй нийгмийн халамжийн дэмжлэг туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай өрхийн гишүүн-иргэнд 1 удаа 1.200.000 төгрөг олгохоор заасан байдаг.

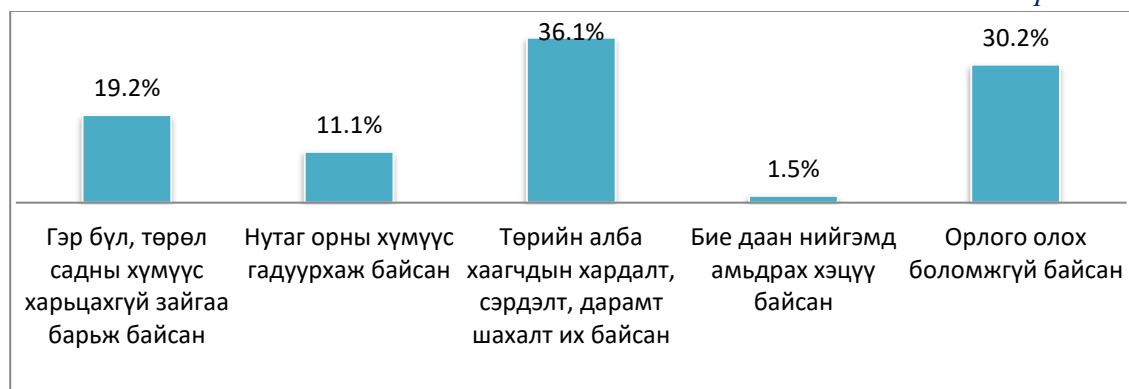
Зураг 2. Нийгмийн халамжийн үйлчилгээнд хамрагдсан үзүүлэлт

Судалгаанд оролцсон нийт 643 хүнээс /хяналтад буй 325 иргэн, дахин гэмт хэрэг үйлдэн хорих ангид ял эдэлж буй 318 хоригдол/ суллагдсаны дараа нийгмийн халамжид хамрагдаж байсан талаарх судалгаа авснаас 440 буюу 68.4 хувь нь төрөөс ямар нэгэн нийгмийн халамж, дэмжлэг авч чадаагүй, 72 буюу 11.2 хувь нь төрийн алба хаагчдын хүнд суртал, үл тоомсорлосон байдлаас шалтгаалан халамжид хамрагдахад

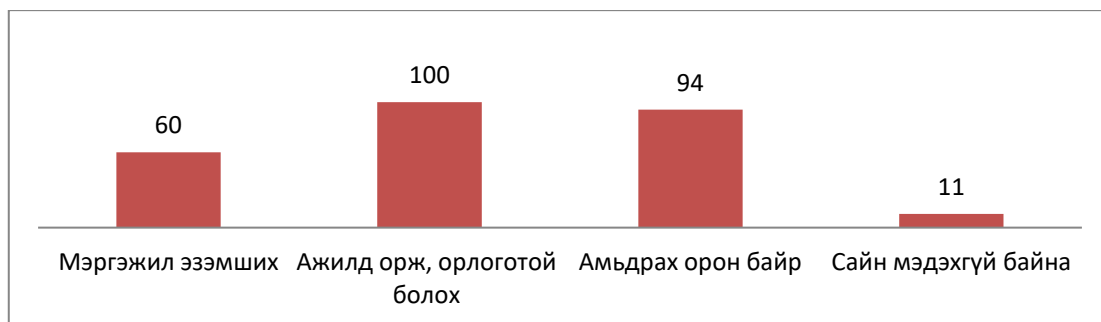
хүндрэлтэй байдаг, 40 буюу 6.2 хувь нь халамж өгдөг талаар мэдээлэл байхгүйгээс халамжийн байгууллагад хандаж хүсэлт гаргаж үзээгүй гэж хариулсан бол 89 буюу 13.8 хувь нь л төрийн халамж, дэмжлэгт хамрагдах эрхээ эдэлж чадсан гэж хариулжээ.

Зураг 3. Хорих ял эдлээд суллагдсаны дараа хамгийн их тулгардаг бэрхшээл

Энэхүү үзүүлэлтээс харахад хорих ял эдлээд суллагдсан хүнд тулгардаг бэрхшээлийн хамгийн өндөр хувь болох төрийн алба хаагчдын хардалт сэрдэлт, дарамт шахалт их байна гэсэн үзүүлэлтийг судалгааны түүврийн хүйсийн байдлаар задлан үзвэл эмэгтэй 38 хувь, эрэгтэй 38.1 хувь нь энэхүү бэрхшээлийг дурдсан байна.

Зураг 4. Хяналтад буй иргэний нэн тэргүүний хэрэгцээг тодорхойлсон үзүүлэлт

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хяналтад буй 325 хүнээс 60 буюу 18.5 хувь нь мэргэжил эзэмших, 160 буюу 49.2 хувь нь өөрийн болон өрхийн наад захын хэрэгцээгээ хангахын тулд хөдөлмөр эрхэлж орлоготой болох, 94 буюу 28.9 хувь нь орон байраар хангагдах хэрэгцээ байна гэжээ.

ДҮГНЭЛТ

Хорих ял эдэлж суллагдсан иргэдийг нийгэмд дахин нэгтгэх асуудал нь зөвхөн хууль сахиулах байгууллагын хүрээнд хязгаарлагдахгүй, харин нийгмийн бодлого, халамж, хөдөлмөр эрхлэлт, гэр бүлийн дэмжлэг зэрэг олон талт хүчин зүйлтэй уялдсан цогц асуудал юм. Монгол Улсад жил бүр дунджаар 1500–2500 орчим иргэн хорих ялаас суллагдаж, нийгмийн амьдралд дахин оролцох шаардлагатай болдог бөгөөд тэдний тодорхой хэсэг нь нийгмийн хүндрэл бэрхшээлтэй тулгарч байна.

Хорих байгууллагаас суллагдсаны дараах нийгмийн дасан зохицох үйл явц хангалтгүй байгаагаас үүдэн дахин гэмт хэрэг үйлдэх тохиолдол тодорхой хэмжээнд ажиглагдаж байгаа нь нийгэмшүүлэх бодлого, хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг сайжруулах шаардлагатайг харуулж байна. Иймд хорих байгууллагаас суллагдсан иргэдийг нийгэмд эргэн нэгтгэх, тэдний нийгэмшлийг дэмжих үйл ажиллагааг илүү системтэй, үр дүнтэй зохион байгуулах нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлогын чухал чиглэл юм.

Энэ хүрээнд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын салбарын байгууллагууд, орон нутгийн захиргаа, төрийн бус байгууллага болон нийгмийн ажилтнуудын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Ялангуяа суллагдсан иргэдийн хэрэгцээ, нөхцөл байдалд суурилсан нийгмийн үйлчилгээ, сэтгэлзүйн болон нийгмийн дэмжлэг, хөдөлмөр эрхлэлтийн бодит боломжийг бүрдүүлэх, мэдээллийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, үйлчилгээний уялдаа холбоог сайжруулах нь чухал ач холбогдолтой юм.

Иймээс хорих ангиас суллагдсан иргэдэд чиглэсэн нийгэмшүүлэх, дэмжих үйлчилгээний үр нөлөөг нэмэгдүүлэхийн тулд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага болон холбогдох төрийн байгууллагуудын хамтын ажиллагааг сайжруулж, нийгмийн ажилтны оролцоог нэмэгдүүлэх, үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг дээшлүүлэх бодлогыг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй байна. Ингэснээр хорих

ял эдэлж суллагдсан иргэдийг нийгэмд амжилттай дахин нэгтгэх, улмаар дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх бодит боломж бүрдэх юм.

САНАЛ

Судалгааны үр дүнгээс харахад хорих ял эдлээд суллагдсан иргэдийн нийгэмд дасан зохицох үйл явцад хөдөлмөр эрхлэлт, орон байр, нийгмийн халамжийн үйлчилгээний хүртээмж, төрийн байгууллагуудын уялдаа холбоо, нийгмийн дэмжлэг зэрэг хүчин зүйлс чухал нөлөө үзүүлж байна. Түүнчлэн суллагдсан иргэдийн тодорхой хэсэг нь төрийн халамж, үйлчилгээний талаарх мэдээлэл дутмаг, үйлчилгээ авах явцад хүндрэлтэй тулгардаг, мөн нийгмийн ялгаварлан гадуурхалттай нүүр тулдаг нь ажиглагдсан. Иймээс суллагдсан иргэдийн нийгэмд дахин нэгтгэгдэх үйл явцыг дэмжихэд төрийн байгууллагуудын нийгмийн ажилтнуудын оролцоо, мэргэжлийн үйл ажиллагааг илүү үр нөлөөтэй зохион байгуулах шаардлагатай байна.

Нийгмийн ажилтны кейс менежментийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх. Хорих ангиас суллагдсан иргэн бүрийн нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдал, хэрэгцээ шаардлагад үндэслэн хувь хүнд чиглэсэн кейс менежментийн үйлчилгээг нийгмийн ажилтнууд тогтмол хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Үүнд тухайн иргэний орон байр, хөдөлмөр эрхлэлт, эрүүл мэнд, гэр бүлийн харилцаа, нийгмийн дэмжлэг зэрэг асуудлыг цогцоор нь үнэлж, тохирсон үйлчилгээ, дэмжлэгт холбон зуучлах үйл ажиллагаа багтана.

Төрийн байгууллагуудын нийгмийн ажилтнуудын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газар, Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний газар, орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагуудын нийгмийн ажилтнууд хамтран ажиллах тогтолцоог сайжруулж, мэдээлэл солилцох, хамтарсан төлөвлөгөө боловсруулах, үйлчилгээний уялдаа холбоог хангах шаардлагатай.

Суллагдсан иргэдэд мэдээлэл, зөвлөгөө өгөх үйлчилгээг тогтмолжуулах. Нийгмийн ажилтнууд суллагдсан иргэдэд нийгмийн халамж, хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээ, боловсрол, сургалтын боломж, эрх зүйн мэдээлэл зэрэгт зөвлөгөө өгч, шаардлагатай байгууллагуудтай холбон зуучлах үйл ажиллагааг идэвхтэй хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих чиглэлээр нийгмийн ажилтны оролцоог нэмэгдүүлэх. Суллагдсан иргэдийг мэргэжил эзэмших сургалтад хамруулах, ажлын байранд зуучлах, ажил олгогч байгууллагуудтай хамтран ажиллах, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих төсөл, хөтөлбөрт хамруулахад нийгмийн ажилтнууд идэвхтэй оролцох шаардлагатай.

Сэтгэлзүйн болон нийгмийн дэмжлэг үзүүлэх үйл ажиллагааг өргөжүүлэх. Хорих ял эдэлж суллагдсан иргэдийн нийгэмд дасан зохицох үйл явцад сэтгэлзүйн дарамт, өөртөө итгэх итгэлийн бууралт зэрэг асуудал түгээмэл тул нийгмийн

ажилтнууд зөвлөгөө, дэмжлэг үзүүлэх, сэтгэлзүйн үйлчилгээний байгууллагад холбон зуучлах, бүлгийн уулзалт, дэмжих бүлэг (support group)-ийг зохион байгуулах шаардлагатай.

Нийгмийн ялгаварлан гадуурхалтыг бууруулах чиглэлээр олон нийтэд чиглэсэн үйл ажиллагаа зохион байгуулах. Нийгмийн ажилтнууд олон нийтэд чиглэсэн мэдээлэл, сургалт, нөлөөллийн үйл ажиллагаа зохион байгуулж, хорих ял эдэлж суллагдсан иргэдийг нийгэмд дахин нэгтгэхэд эерэг хандлагыг төлөвшүүлэхэд хувь нэмэр оруулах нь зүйтэй.

Дээрх арга хэмжээг хэрэгжүүлснээр хорих ял эдэлж суллагдсан иргэдийн нийгэмд дасан зохицох үйл явцад нийгмийн ажилтнуудын мэргэжлийн оролцоо нэмэгдэж, төрийн байгууллагуудын үйлчилгээний уялдаа холбоо сайжрах, улмаар дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг бууруулах, нийгмийн тогтвортой байдлыг хангахад чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

Судалгаа, тайлан

1. Хууль зүй, дотоод хэргийн яам. (2022). *Гэмт хэргийн цагаан ном: 2020–2024 он*. Улаанбаатар, Монгол Улс: Хууль зүй, дотоод хэргийн яам.
2. Хүний эрхийн Үндэсний Комисс. (2023). *Хорих ял эдлээд суллагдсан хүмүүсийн нийгэм, эдийн засаг, соёлын эрхийн хэрэгжилт*. Улаанбаатар, Монгол Улс: Хүний эрхийн Үндэсний Комисс.

АЛБАДЛАГА ХЭРЭГЛЭХ ҮЕИЙН ХҮНИЙ ЭРХИЙН АСУУДАЛ HUMAN RIGHTS CONSIDERATIONS IN THE APPLICATION OF COERCIVE MEASURES

Э.Цэрэнханд. Дотоод хэргийн их сургуулийн Сургалт-Судалгааны 403 дугаар анги, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн тэнхимийн ахлах багш,хошууч. Утас: 88054244, Цахим хаяг: Tserenkhand.E@uia.gov.mn

Major, Senior Lecturer, Department of Civil Enforcement, School of Court Decision Enforcement, University of Internal Affairs, Ulaanbaatar, Mongolia /LL.M/
Email: Tserenkhand.E@uia.gov.mn Phone: 8805-4244

Хураангуй: Энэхүү илтгэл нь албадлага хэрэглэх явц дахь хүний эрхийн агуулга, түүний эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтийн онцлогийг онол, практикийн хүрээнд шинжлэн судлахад чиглэнэ.

Орчин үеийн эрх зүйт төрийн тогтолцоонд хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хамгаалах нь төрийн үйл ажиллагааны суурь зарчим бөгөөд хууль сахиулах болон шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд албадлага хэрэглэх нь зайлшгүй боловч хүний эрхийг хязгаарлах эрсдэл дагуулдаг.

Иймд албадлагыг зөвхөн хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу, хууль ёсны зорилгод нийцүүлэн, зайлшгүй ба пропорциональ зарчимд тулгуурлан хэрэгжүүлэх шаардлага тавигддаг. Олон улсын болон үндэсний эрх зүйн зохицуулалтад хүний эрхийн хязгаарлалт нь дур зоргын шинжгүй, нийтийн ашиг сонирхол болон хувь хүний эрхийн тэнцвэрийг хангах эрх зүйн механизм болохыг тодорхойлсон байдаг. Түүнчлэн албадлагыг хэрэглэхдээ хууль дээдлэх зарчим, хүний эрхэд суурилсан хандлагыг баримтлах, шат дараалсан болон хамгийн бага хязгаарлалтын арга хэмжээг хэрэглэх нь чухал ач холбогдолтой.

Иймээс хүний эрхийг дээдэлсэн, зохистой, хяналттай албадлагын хэрэглээ нь хууль сахиулах ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэхийн зэрэгцээ нийгмийн итгэл, эрх зүйт төрийн төлөвшлийг бэхжүүлэх үндэс болно.

Түлхүүр үгс: Албадлага, хүний эрх, эрх чөлөө, хууль сахиулах ажиллагаа,

Key words: Coercive Measures; Human Rights; Fundamental Freedoms; Law Enforcement Activities.

Удиртгал

Орчин үеийн эрх зүйт төрийн тогтолцоонд хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хамгаалах асуудал нь төрийн үйл ажиллагааны суурь зарчим болж, аливаа төрийн албадлагын арга хэмжээ хэрэгжих явцад энэхүү зарчмыг чанд мөрдөх шаардлага улам бүр нэмэгдэж байна. Ялангуяа хууль сахиулах болон шүүхийн шийдвэр

гүйцэтгэх байгууллагын үйл ажиллагаанд албадлага хэрэглэх нь зайлшгүй шинжтэй хэдий ч уг ажиллагаа нь хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах эрсдэл дагуулдаг онцлогтой.

Энэ хүрээнд албадлага хэрэглэх ажиллагаа нь нэг талаас хууль ёсны зорилго—нийтийн хэв журам, бусдын эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, шүүхийн шийдвэрийг хэрэгжүүлэх—ийг хангах хэрэгсэл болдог бол нөгөө талаас тухайн этгээдийн эрх, эрх чөлөөнд шууд нөлөөлөх, улмаар зөрчих эрсдэлтэй тул хүний эрхийн баталгааг хангасан, хуульд нийцсэн, зохистой хэрэглээ байх шаардлагатай болдог.

Олон улсын түвшинд Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага-аас баталсан Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал болон бусад хүний эрхийн гэрээ, конвенцуудад хүний нэр төр, эрх чөлөөг дээдлэх, аливаа хязгаарлалтыг хуульд үндэслэсэн, зайлшгүй, пропорциональ байх зарчмыг тогтоосон байдаг. Энэ нь төрийн албадлага хэрэглэх үйл ажиллагаа нь дур зоргоор бус, тодорхой эрх зүйн шалгуурт нийцсэн байх ёстойг илэрхийлж байна.

Монгол Улсын хувьд ч Монгол Улсын Үндсэн хууль болон холбогдох салбар хуулиудаар хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулахын зэрэгцээ төрөөс албадлага хэрэглэх нөхцөл, журам, хязгаарыг тодорхойлсон байдаг. Иймд албадлага хэрэглэх ажиллагаанд хүний эрхийн агуулгыг оновчтой тодорхойлох, түүнийг практикт хэрэгжүүлэх нь эрх зүйн шинжлэх ухаан болон хэрэглээний практикийн чухал асуудал болж байна.

Иймээс энэхүү илтгэлийн зорилго нь албадлага хэрэглэх үеийн хүний эрхийн агуулгыг онол, эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд тодорхойлж, түүний үндсэн зарчим, хэрэгжилтийн онцлогийг шинжлэн судлахад оршино.

Үндсэн хэсэг

Хүний эрх нь хүн бүрийн төрснөөсөө эхлэн заяагдмал байдлаар эдлэх ёстой, салшгүй бөгөөд үл хязгаарлагдах шинжтэй үндсэн эрх, эрх чөлөөний цогц ойлголт юм. Энэхүү ойлголт нь хүний оршихуй, хөгжлийн суурь нөхцөлийг бүрдүүлэхийн зэрэгцээ хүний нэр төр, алдар хүндийг хүндэтгэн хамгаалах эрх зүйн болон ёс зүйн суурь үнэт зүйлийг илэрхийлдэг.

Хүний эрх нь тэгш байдал, ялгаварлан гадуурхахгүй байх, харилцан хүндэтгэлийн зарчимд тулгуурладаг бөгөөд эдгээр зарчим нь орчин үеийн ардчилсан нийгмийн эрх зүйн тогтолцооны үндсэн тулгуур болж байна. Иймээс хүний эрхийг хангах, хамгаалах асуудал нь зөвхөн нэг улсын дотоод хэрэг бус, харин олон улсын хамтын нийгэмлэгийн нийтлэг үнэт зүйл, үүрэг хариуцлагын хүрээнд авч үзэгдэх болсон. Түүнчлэн хүний эрхийн үзэл баримтлал нь түүхэн хөгжлийн урт хугацаанд төлөвшин бүрэлдэж, янз бүрийн соёл иргэншил,

нийгмийн тогтолцоонд өөр өөр хэлбэрээр илэрхийлэгдэж ирсэн боловч орчин үед олон улсын эрх зүйн нийтлэг стандарт болон институцлагдсан байна.

Тухайлбал, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага-аас баталсан Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал нь хүний эрхийг бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрөх үндсэн баримт бичиг болж, улмаар олон улсын гэрээ, конвенцын суурь эх сурвалж болсон юм. Иймд хүний эрх нь хүний оршихуй, нийгмийн хөгжил, эрх зүйн тогтолцооны салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд түүнийг хангах, хамгаалах асуудал нь төр, олон улсын байгууллага болон нийгмийн бүх субъектын хамтын үүрэг болох нь тодорхой байна.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага-ын Ерөнхий Ассамблейгаас 1948 оны 12 дугаар сарын 10-ны өдөр баталсан Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал нь хүн төрөлхтний нийтлэг үнэт зүйлсийг илэрхийлсэн суурь баримт бичиг бөгөөд нийгэм, эдийн засгийн байгууллын онцлог, соёл, шашин зэрэг ялгаатай байдлыг үл харгалзан бүх улс, ард түмэн хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах чиглэлээр хамтран ажиллах, түгээмэл зарчимд нийцүүлэн үйл ажиллагаагаа уялдуулах шаардлагыг тунхагласан юм. Энэхүү тунхаглал нь дэлхийн хоёрдугаар дайны дараах хүний эрхийн ноцтой зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, хүний нэр төр, эрх чөлөөг баталгаажуулах зорилгоор боловсруулагдсан бөгөөд орчин үеийн олон улсын хүний эрхийн эрх зүйн тогтолцооны үндэс суурийг бүрдүүлсэнд тооцогддог. Тус тунхаглал нь нийт 30 зүйлээс бүрдэх бөгөөд хүний эрхийг бүхэлд нь хамарсан цогц зохицуулалттай. Иргэний болон улс төрийн эрхүүд (амьд явах эрх, эрх чөлөө, аюулгүй байдал, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх, шударга шүүхээр шүүлгэх эрх гэх мэт);

Нийгэм, эдийн засаг, соёлын эрхүүд (боловсрол эзэмших, хөдөлмөр эрхлэх, нийгмийн хамгаалал хүртэх эрх гэх мэт) тус тус багтдаг.

Тунхаглалын хамгийн чухал онцлог нь хүний эрхийг нийтлэг (universal), салшгүй (inalienable), хуваагдашгүй (indivisible) шинжтэй хэмээн тодорхойлсон явдал юм. Өөрөөр хэлбэл, хүний эрх нь арьс өнгө, хүйс, хэл, шашин шүтлэг, улс төрийн болон бусад үзэл бодол, үндэс угсаа, нийгмийн гарал зэрэг ямар ч ялгааг үл харгалзан бүх хүнд адил тэгшээр хамаарах ёстойг баталгаажуулсан.

Хэдийгээр уг тунхаглал нь эрх зүйн хувьд заавал биелэгдэх хүчтэй гэрээ биш боловч олон улсын эрх зүйн хөгжилд гүнзгий нөлөө үзүүлж, дараа дараагийн олон улсын гэрээ, конвенцын суурь болсон. Тухайлбал, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт (ICCPR), Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт (ICESCR) зэрэг баримт бичгүүдийн үзэл санааны үндэс болж, эдгээрийг хамтад нь “Олон улсын хүний эрхийн билл” хэмээн нэрлэх болсон. Иймд Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал нь хүний эрхийг дэлхий нийтийн хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөх, хамгаалах эрх зүйн болон ёс зүйн үндсэн стандарт тогтоосон

төдийгүй улс орнуудын дотоод хууль тогтоомж, бодлого боловсруулахад чиглүүлэгч гол баримт бичиг хэвээр байна.

Энэхүү түгээмэл тунхаглалын улс төр, ёс суртахуун, хүмүүнлэгийн зарчмууд нь хүний эрхийн олон улсын эрх зүйн төрөлжсөн хэм хэмжээнүүдийг бүтээж, хөгжүүлэх эх сурвалж, үндсэн хууль нь болсон билээ. Түгээмэл Тунхаглалын зарчмуудыг тодорхой болгохын тулд НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейгаас 1966 онд “Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт”, “Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын Пакт” гэдэг хоёр Конвенцийг батлан гаргаж хууль зүйн хүчинтэй олон улсын гэрээг бий болгосноор хүний эрхийн тухай олон улсын эрх зүйн цомог (билл) бүрэлдэн тогтсон юм (Г.Совд, 1999).

Монгол Улсын 1992 оны анхны ардчилсан Үндсэн хууль (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992)-ийн хоёрдугаар бүлэгт Хүний эрх, эрх чөлөөний талаарх ойлголтыг нарийвчлан тогтоож өгсөн нь санамсаргүй зүйл биш юм.

Хүний эрх, эрх чөлөөг эх хуульд баталгаажуулахдаа

- 1) хүний эрх, эрх чөлөө
- 2) иргэний эрх, эрх чөлөө гэсэн 2 ойлголтын хүрээнд тодорхойлон эрх зүйн зохицуулалтыг хийсэн байна.

Хүний эрх, эрх чөлөөний тухай ойлголт нь зөвхөн Монгол Улсын иргэдээр хязгаарлагдахгүй бөгөөд Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт хууль ёсоор оршин сууж буй гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүний эрх, эрх чөлөөг мөн адил хамруулан авч үздэг өргөн хүрээтэй ойлголт юм. Энэ утгаараа хүний эрх нь хүний оршихуйд суурилсан, нийтлэг шинжтэй бөгөөд иргэншлээс үл хамааран хүн бүрт адил тэгшээр хамаарах ёстой зарчимд тулгуурладаг.

Харин “иргэний эрх, эрх чөлөө” гэх ойлголт нь илүү явцуу хүрээтэй бөгөөд тухайн улсын иргэншилтэй шууд холбогддог онцлогтой. Тухайлбал, Монгол Улсын Үндсэн хууль-ийн 16 дугаар зүйлд заасан зарим эрх, эрх чөлөө нь зөвхөн Монгол Улсын иргэдэд хамаарах байдлаар зохицуулагдсан байдаг. Үүнд, төрийг удирдах хэрэгт шууд болон төлөөллөөрөө оролцох эрх, сонгох, сонгогдох эрх зэрэг улс төрийн шинжтэй эрхүүд багтдаг.

Иймээс хүний эрх болон иргэний эрх, эрх чөлөө нь харилцан уялдаа бүхий боловч хамрах хүрээ, эрх зүйн шинж чанарын хувьд ялгаатай ойлголтууд бөгөөд эхнийх нь нийтлэг, универсаль шинжтэй бол сүүлийнх нь тухайн улсын иргэншилтэй салшгүй холбоотой тусгай шинжтэй гэж дүгнэж болно. Монгол улсын Үндсэн хуулийн Хоёрдугаар бүлэгт заасан Монгол улсын иргэний баталгаатай эдлэх үндсэн эрх, эрх чөлөөг ийнхүү жагсаан баталгаажуулсан нь хүний эрх аливаа эрх мэдлийн эх үндэс гэдгийг хүлээн зөвшөөрч, Монгол улс

НҮБ-ын өмнө болон нэгдэн орсон олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаа биелүүлэхээр тунхагласан юм (Н.Лүндэндорж, 2022).

Хүний эрх, эрх чөлөө нь хүний оршихуйн салшгүй, заяагдмал шинжтэй хэдий ч түүнийг хэрэгжүүлэх явцад тодорхой нөхцөл, хүрээнд хязгаарлах шаардлага үүсдэг. Энэ нь нэг талаас хувь хүний эрх чөлөө, нөгөө талаас нийтийн ашиг сонирхол, бусдын эрх, эрх чөлөөг хамгаалах хэрэгцээний хоорондын зохистой тэнцвэрийг хангах шаардлагатай холбоотой юм. Иймд хүний эрхийн хязгаарлалт нь дур зоргын шинжтэй бус, харин хуульд үндэслэсэн, зайлшгүй, пропорциональ байх ёстой эрх зүйн зохицуулалт гэж үздэг.

Төр нь хүний эрхийг хүлээн зөвшөөрөх, хамгаалах, хангах үндсэн үүргийг хэрэгжүүлэгч субъект болохын хувьд хүний эрхтэй салшгүй харилцан хамааралтай. Нэг талаас төр нь хүний эрхийг баталгаажуулах, хэрэгжилтийг хангах үүрэгтэй бол нөгөө талаас төрийн эрх мэдэл хэрэгжих явцад хүний эрхийг тодорхой хэмжээнд хязгаарлах шаардлага үүсдэг. Энэхүү хоёрдмол шинж нь төр ба хүний эрхийн харилцааг нарийн, тэнцвэртэй зохицуулах шаардлагыг бий болгодог.

Олон улсын түвшинд Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага-ын хүрээнд баталсан Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал болон бусад гэрээ, баримт бичгүүдэд хүний эрхийг хязгаарлах үндэслэл, шалгуурыг тодорхойлсон байдаг. Тухайлбал, хүний эрхийн хязгаарлалт нь зөвхөн хуульд заасан, ардчилсан нийгэмд зайлшгүй шаардлагатай, бусдын эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, нийтийн хэв журам, ёс суртахуун, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах зорилготой байх ёстой гэж үздэг.

Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцоонд хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулахын зэрэгцээ тодорхой нөхцөлд хуульд үндэслэн хязгаарлах боломжийг хүлээн зөвшөөрсөн байдаг. Тухайлбал, Монгол Улсын Үндсэн хуульд хүний эрх, эрх чөлөөг хангах суурь зарчмыг тунхаглахын зэрэгцээ уг эрхүүдийг зөвхөн хуульд заасан үндэслэл, журмын хүрээнд хязгаарлаж болохыг тодорхойлсон. Гэхдээ ийм хязгаарлалт нь хүний эрхийн мөн чанарыг алдагдуулахгүй, тодорхой зорилгод чиглэсэн, зайлшгүй бөгөөд зохистой (пропорциональ) байх ёстой нь эрх зүйт төрийн үндсэн зарчмын илэрхийлэл болдог.

Энэ хүрээнд хүний эрхийн хязгаарлалт болон төрийн үйл ажиллагаа нь харилцан уялдаа бүхий, тэнцвэрт шинжтэй байх шаардлагатай. Төр нь хүний эрхийг дур зоргоор хязгаарлагч бус, харин түүнийг хамгаалан баталгаажуулах үндсэн үүрэг бүхий институт байх ёстой бөгөөд аливаа хязгаарлалт нь хүний эрхийг хамгаалах зорилготой нийцэж байх учиртай.

Тухайлбал, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 13 дахь заалтад хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн агуулгыг дараах байдлаар тодорхойлсон байна. Үүнд:

- ✓ Хүн халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй;
- ✓ Хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур хэнийг ч дур мэдэн нэгжих, баривчлах, хорих, мөрдөн мөшгөх, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно;
- ✓ Хэнд боловч эрүү шүүлт тулгах, хүнлэг бус, хэрцгий хандах, нэр төрийг нь доромжлохыг хориглоно;
- ✓ Иргэний хувийн болон гэр бүлийн амьдрал, захидал харилцааны нууц, орон байрны халдашгүй байдлыг хуулиар хамгаална.

Эдгээр зохицуулалт нь олон улсын эрх зүйн нийтлэг стандартад нийцдэг. Тухайлбал, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт-ын 9 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт хүн бүр эрх чөлөөтэй, халдашгүй байх эрхтэй бөгөөд хэнийг ч дур мэдэн баривчлах, цагдан хорихыг хориглосон бол 17 дугаар зүйлд хүний хувийн болон гэр бүлийн амьдрал, орон байр, захидал харилцаанд дур мэдэн буюу хууль бусаар халдахыг хориглосон байдаг.

Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх нь хүний эрхийн анхдагч, суурь шинжтэй ойлголт бөгөөд энэ эрх зөрчигдсөн тохиолдолд бусад эрх, эрх чөлөөг хэрэгжүүлэх боломж бодитоор хязгаарлагддаг. Энэ утгаараа НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо-ноос уг эрхийг хүний эрхийн тогтолцооны үндсэн баталгаа хэмээн онцлон тэмдэглэсэн байдаг.

Халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн хүрээнд дараах үндсэн эрхүүдийг хамгаалдаг. Үүнд:

- ✓ Бие махбодын эрх чөлөө;
- ✓ Эрүү шүүлт, хүнлэг бус, хэрцгий, доромж харьцаанаас ангид байх эрх;
- ✓ Нэр төр, алдар хүнд халдашгүй байх эрх;
- ✓ Хувийн амьдралын халдашгүй байдал;
- ✓ Захидал харилцааны нууцлал;
- ✓ Гэр бүлийн халдашгүй байдал;
- ✓ Орон байрны халдашгүй байдал;
- ✓ Өмчийн халдашгүй байдал болон бусад холбогдох эрхүүд.

Иргэний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн гол баталгаа нь төрийн эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнуудын үйл ажиллагаа хуульд үндэслэсэн, хүний нэр төрийг хүндэтгэсэн, дур зоргын шинжгүй байх явдал юм. Түүнчлэн төр нь гуравдагч этгээдээс уг эрхэд халдахаас хамгаалах эерэг үүргийг мөн адил хүлээдэг.

“Хууль бус” болон “дур зоргоор” хөндлөнгөөс оролцох ойлголтыг ялган авч үзэх нь чухал. “Хууль бус” гэдэг нь хуульд заагаагүй, эсхүл хууль зөрчсөн үйл ажиллагааг илэрхийлэх бол “дур зоргоор” гэх ойлголт нь зөвхөн хууль зөрчсөн эсэхээр хязгаарлагдахгүй, харин тухайн арга хэмжээ нь үндэслэлтэй, зайлшгүй, тухайн нөхцөлд тохирсон (пропорциональ) байх шаардлагыг хангасан эсэхийг хамтад нь үнэлэх өргөн хүрээний шалгуурыг илэрхийлдэг. Иймээс эрх чөлөөг хязгаарлах, тухайлбал аливаа албадлагын арга хэмжээ нь зөвхөн хуульд нийцсэн байхаас гадна дур зоргын шинжгүй, зайлшгүй бөгөөд зохистой байх шаардлагыг давхар хангах ёстой.

Хууль сахиулах ажиллагааны явцад олон улсын гэрээ, конвенцоор хүлээн зөвшөөрөгдсөн хүний эрхийн зарчим, хэм хэмжээг бодитоор мөрдлөг болгон хэрэгжүүлж чадаж буй эсэх нь тухайн улсын гэмт хэрэгтэй тэмцэх болон шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудын мэргэжлийн ур чадвар, институцийн хөгжлийн түвшнийг илтгэхээс гадна эрх зүйт ёсыг сахин биелүүлж буй байдлын чухал шалгуур үзүүлэлт болдог.

Энэ хүрээнд Монгол Улсын Үндсэн хууль-ийн 19 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хүлээхийг хуульчилсан байдаг. Энэхүү зохицуулалт нь төр, түүний байгууллага, албан тушаалтнуудын үйл ажиллагаа нь хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах, хангах гурвалсан үүргийн хүрээнд хэрэгжих ёстойг илэрхийлдэг.

Үүнтэй уялдуулан Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль-д (Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль., 2017) шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд баримтлах үндсэн зарчмуудыг тодорхойлсон бөгөөд үүнд хууль дээдлэх, хүний эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хүндэтгэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөвхөн хуульд заасан үндэслэлээр хязгаарлах, энэрэнгүй, шуурхай байх зэрэг зарчмыг тусгасан байна. Эдгээр нь шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа нь зөвхөн албадлагын шинжтэй процесс бус, харин хүний эрхийн баталгааг хангасан, хууль ёсны, зохистой ажиллагаа байх ёстойг илэрхийлж байна.

Иймээс хууль сахиулах болон шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд хүний эрхийн зарчим, хэм хэмжээг бодитоор хэрэгжүүлэх нь төрийн үйл ажиллагааны хууль ёсны байдал, шударга ёсны үнэт зүйлсийг хангахын зэрэгцээ эрх зүйт төрийн төлөвшлийн бодит илэрхийлэл болж байна

Иймд хууль сахиулах болон шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд хүний эрхийн зарчим, хэм хэмжээг бодитойгоор хэрэгжүүлэх нь төрийн үйл ажиллагааны хууль ёсны байдлыг хангах, шударга ёсны үнэт зүйлсийг

баталгаажуулах үндсэн нөхцөл бөгөөд улмаар эрх зүйт төрийн төлөвшлийн бодит илэрхийлэл болж байна.

Олон улсын эрх зүйн түвшинд, тухайлбал *Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал*-д хүний эрх, эрх чөлөөг тодорхой нөхцөл, үндэслэлийн хүрээнд хязгаарлаж болохыг хүлээн зөвшөөрсөн байдаг. Эдгээр хязгаарлалт нь дараах үндэслэлд тулгуурлана. Үүнд:

1. Бусдын эрх, эрх чөлөөг хамгаалах шаардлага
Бусдын эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн этгээдийн тодорхой эрхийг хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу, шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрээр хязгаарлах боломжтой.

2. Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах зорилго
Улсын бүрэн эрхт байдал, тусгаар тогтнол, үндэсний аюулгүй байдлыг хамгаалах шаардлагын үүднээс тодорхой эрх, эрх чөлөөнд хязгаарлалт тогтоож болно.

3. Нийгмийн хэв журам (public order)-ыг хамгаалах
Нийгмийн тогтвортой байдал, нийтийн хэв журмыг алдагдуулахаас урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах зорилгоор эрхийн хязгаарлалт хийхийг зөвшөөрдөг.

4. Нийтийн эрүүл мэндийг хамгаалах
Халдварт өвчин болон нийтийн эрүүл мэндэд заналхийлэх нөхцөл байдлаас сэргийлэх, хяналт тавих зорилгоор тодорхой эрхийг хязгаарлаж болно.

5. Ёс суртахуун болон нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах
Нийгмийн ёс суртахууны нийтлэг үнэт зүйлсийг хамгаалах, мөн бусдын эрх, эрх чөлөөг хангах зорилгоор эрхийн хязгаарлалтыг хэрэгжүүлэх боломжтой.

Эдгээр хязгаарлалт нь бусдын эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, нийгмийн хэв журам, нийтийн эрүүл мэнд, ёс суртахууны үнэт зүйлсийг хамгаалах зэрэг нийтийн ашиг сонирхлыг хангах зорилготой байхын зэрэгцээ хүний эрхийн мөн чанар, агуулгыг алдагдуулахгүй байх шаардлагад нийцсэн байх ёстой.

Иймээс хүний эрхийн хязгаарлалт нь төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх энгийн хэрэгсэл төдий бус, харин хүний эрхийг хамгаалах, нийгмийн харилцаанд тэнцвэрт байдлыг хангах эрх зүйн зохицуулалтын салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг юм. Энэ утгаараа хүний эрхийн хязгаарлалт нь эрх зүйт төрийн зарчим бодитоор хэрэгжиж буйг илэрхийлэх чухал шалгуур болдог.

Тэгвэл хүний эрхийн хязгаарлалтын үеийн албадлагын талаарх ойлголтыг нарийвчлан авч үзье.

Иймд хууль сахиулах буюу шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа тэр дундаа албадлагын арга хэмжээг хэрэгжүүлэхдээ хүний эрхийг хязгаарлах тохиолдолд дараах шаардлагыг хангасан байх ёстой.

Нэгдүгээрт хуулиар урьдчилан тогтоогдсон байх (legality).

Хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах үндэслэл, журам нь тодорхой, ойлгомжтой байдлаар хуульд тусгагдсан байх шаардлагатай. Үүнд Монгол Улсын Үндсэн хууль, мөн холбогдох салбар хуулиуд болох Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль зэрэгт хүний эрхийг хязгаарлах нөхцөл, журмыг нарийвчлан тогтоосон байдаг. Энэ нь эрх зүйн тодорхой байдал, урьдчилан таамаглах боломжийг хангах замаар хүний эрхийг хамгаалах ач холбогдолтой.

Хоёрдугаарт хууль ёсны зорилготой байх (legitimate aim).

Албадлага хэрэглэх үеийн хүний эрхийг хязгаарлалт нь олон улсын эрх зүйн хүрээнд зөвшөөрөгдсөн тодорхой зорилгод чиглэсэн байх ёстой. Тухайлбал, НҮБ-аас гаргасан олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээ, стандартад нийцсэн зорилгыг хангахад чиглэгдсэн байх шаардлагатай.

Гуравдугаарт зохистой, харьцангуй байх (proportionality).

Хүний эрхийг хязгаарлах арга хэмжээ нь тухайн зорилгод хүрэхэд **зайлшгүй шаардлагатай, хамгийн бага хязгаарлалт бүхий бөгөөд нөхцөл байдалд нийцсэн (proportionate)** байх зарчимд тулгуурлах ёстой. Энэ нь хүний эрхийн хязгаарлалтад тавигддаг “зайлшгүй байдал” (necessity) болон “пропорциональ байдал” (proportionality)-ын шалгуурын агуулгыг илэрхийлнэ.

Ялангуяа онц байдал, нийтийн эмх замбараагүй байдал зэрэг нөхцөлд төрөөс эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах эрсдэл нэмэгддэг тул дээрх зарчмуудыг чанд мөрдөх нь онцгой ач холбогдолтой. Учир нь эдгээр нөхцөлд эрх мэдлийн хэтрэл гарах магадлал өндөр байдаг бөгөөд зохистой хязгаарлалтын шалгуурыг баримтлах нь төрийн эрх мэдлийг хэтрүүлэхээс урьдчилан сэргийлэх үндсэн баталгаа болдог.

Иймд хүний эрхийг хязгаарлах зохицуулалт нь нэг талаас нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах, нөгөө талаас хүний эрхийн үндсэн агуулгыг хадгалах тэнцвэрийг хангах ёстой бөгөөд энэ нь хүний эрхийг хамгаалах рациональ, тэнцвэрт хандлагын илэрхийлэл юм.

Дөрөвдүгээрт хүний эрхийг хязгаарлах бодлого, арга хэмжээ нь нийгмийн эмзэг бүлгийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах чиг баримжаатай байх ёстой. Энэ хүрээнд эмзэг бүлгийн онцлог хэрэгцээ, нөхцөл байдлыг харгалзан үзэх, ялгаварлан гадуурхахгүй байх, бодит тэгш байдлыг хангах зарчмыг хэрэгжүүлэх нь зайлшгүй шаардлагатай юм.

Хүний эрхийг хязгаарлах бодлого, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхдээ нийгмийн эмзэг бүлгийн хүмүүст үзүүлэх сөрөг нөлөөллийн эрсдэлийг онцгойлон харгалзан үзэх шаардлагатай. Үүнд хүүхэд, ахмад настан, эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, ХДХВ/ДОХ-той амьдарч буй хүмүүс, үндэстний болон угсаатны цөөнх, дотоодын шилжин суурьшигсад, бэлгийн цөөнх зэрэг бүлгүүд хамаарна.

Эдгээр бүлгүүд нь нийгмийн болон эрх зүйн орчны онцлогоос шалтгаалан эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдөх эрсдэл харьцангуй өндөр байдаг тул хүний эрхийн бодлого, түүний хэрэгжилтэд тэдний онцлог хэрэгцээ, нөхцөл байдлыг тусгах нь зайлшгүй шаардлага юм. Энэ нь шинэ төрлийн “тусгай эрх” бий болгохтой холбоогүй бөгөөд харин олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн хүний эрхийг бодитой, тэгш, ялгаварлалгүй хэрэгжүүлэх нөхцөлийг хангахад чиглэсэн зохицуулалт юм. Ийм хандлага нь хүний эрхийн бодлогын хүрээнд бодит тэгш байдлыг (substantive equality) хангах үндсэн нөхцөл болдог.

“Албадах” гэх ойлголт нь монгол болон гадаадын эх сурвалжуудад (Merriam, 2026) (Oxford, 2026) (Cambridge, 2026) (Dictionary, 2026) харилцан адилгүй тайлбарлагддаг бөгөөд түүнийг нэг мөр ойлгож, нэгдсэн ойлголтын хүрээнд хууль сахиулах практикт хэрэглэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Монгол хэлний их тайлбар толь (толь., 2026)-д “албадах”-ыг “хүчлэн тулгах арга хэмжээ” хэмээн тодорхойлсон бол гадаад, дотоодын толь бичгийн тайлбаруудыг харьцуулан үзэхэд тухайн ойлголт нь нийтлэг байдлаар хэн нэгний хүсэл зоригийн эсрэг хүч хэрэглэх, хүчээр дагаж мөрдүүлэх, шалган нягтлах шинжийг илэрхийлж байна. Иймд хэл зүйн болон утга зүйн агуулгаар нь авч үзвэл “албадлага” нь хүний хүсэл зоригийн эсрэг чиглэсэн хүч хэрэглэсэн, эсхүл хүч хэрэглэхээр заналхийлсэн шинжтэй үйл ажиллагааг илэрхийлэх нэр томьёо мөн гэж үзэж болно.

Энэхүү ойлголтыг хууль сахиулах ажиллагааны хүрээнд авч үзвэл, цагдаагийн болон бусад эрх бүхий албан тушаалтнаас хэрэгжүүлж буй, оролцогч этгээдийн хүсэл зоригийн эсрэг чиглэсэн аливаа арга хэмжээ нь албадлагын шинжийг агуулдаг. Гэвч албадлагыг бүхэлд нь нэг утгаар ойлгох бус, түүний эрх зүйн шинж чанараас хамааран хууль ёсны албадлага болон хууль бус албадлага хэмээн ялган үзэх нь зүйтэй.

Хууль бус албадлага нь дарамт шахалт, хүчирхийлэл, заналхийлэл зэрэг хэлбэрээр илэрдэг бөгөөд эдгээр үйлдлийг Монгол Улсын эрүүгийн болон зөрчлийн хууль тогтоомжоор гэмт хэрэг, зөрчилд тооцож, хүний эрхийг хамгаалах эрх зүйн баталгааг бүрдүүлсэн байдаг. Харин хууль ёсны албадлага нь хуульд заасан үндэслэл, журам, эрх хэмжээний хүрээнд эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас хэрэгжүүлэх албадлагын шинжтэй арга хэмжээ бөгөөд түүний төрөл, хэлбэр, хэрэглэх нөхцөл, журмыг холбогдох хууль тогтоомжоор нарийвчлан

зохицуулсан байдаг. Тухайлбал, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагч албадлагын арга хэмжээ хэрэглэхдээ Монгол Улсын Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль болон холбогдох заавар, журам, тухайлбал биеийн хүч, тусгай хэрэгсэл, галт зэвсэг хэрэглэх нөхцөл, журмыг баримтлах үүрэгтэй.

Аль ч тохиолдолд албадлага нь хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах шинжтэй тул түүнийг хэрэглэхэд хангалттай эрх зүйн үндэслэл, зайлшгүй шаардлага, зохистой харьцааг нягтлан тогтоох нь зайлшгүй юм. Олон улсын түвшинд, тухайлбал United Nations Office on Drugs and Crime-оос / United Nations Office on Drugs and Crime нь 1997 онд байгуулагдсан Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын төрөлжсөн байгууллага бөгөөд мансууруулах бодис, зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, авлига, терроризмтой тэмцэх, мөн хууль дээдлэх зарчим, эрүүгийн шударга ёсны тогтолцоог бэхжүүлэхэд гишүүн улсад бодлого, техникийн дэмжлэг үзүүлдэг/ хууль сахиулагчдын хүч хэрэглэхтэй холбоотойгоор баримтлах дараах үндсэн зарчмуудыг тодорхойлсон байдаг. Үүнд:

Нэгдүгээрт, “зайлшгүй байх” (necessity) зарчим. Энэ нь хууль сахиулагч нь аливаа нөхцөл байдалд эхэлж хүч хэрэглэхээс зайлсхийж, боломжит бүх хүчирхийллийн бус арга хэрэгслийг ашиглах, зөвхөн хуульд заасан тохиолдолд, зайлшгүй шаардлагатай үед л хүч хэрэглэхийг шаардана. Мөн хэрэглэж буй хүч нь тухайн нөхцөлд шаардлагатай хамгийн бага түвшинд байх ёстой.

Хоёрдугаарт, “тохирсон байх” (proportionality) зарчим. Энэхүү зарчим нь хэрэглэж буй албадлагын хэмжээ нь тухайн этгээдийн заналхийлэл, үйлдсэн буюу үйлдэх гэж буй гэмт хэргийн шинж, аюулын түвшинд нийцсэн байхыг шаарддаг. Өөрөөр хэлбэл, хүч хэрэглэх нь хууль ёсны зорилгод хүрэхэд шаардлагатай хэмжээнээс хэтрэхгүй, учруулах хор уршиг нь тухайн нөхцөл байдлын эрсдэлээс давж гарахгүй байх ёстой. Энэ зарчим нь “зайлшгүй байх” зарчим хэрэгжсэн нөхцөлд л бодитой хэрэгжих боломжтой.

Гуравдугаарт, “урьдчилан сэргийлэх” (precaution) зарчим. Уг зарчим нь дээрх хоёр зарчмын уялдаа холбоонд үндэслэх бөгөөд хүч хэрэглэх явцад хүний амь нас, эрүүл мэндэд учирч болзошгүй ноцтой хор уршгийг аль болох бууруулах, түүнээс урьдчилан сэргийлэхийг хууль сахиулагчаас шаарддаг. Хэрэв хүч хэрэглэхээс зайлсхийх боломжгүй нөхцөл үүссэн тохиолдолд “аль болох бага хор хохирол учруулах”, “хүний амь насыг нэн тэргүүнд хамгаалах” зарчмыг баримтлах ёстой.

Иймд албадлага нь зөвхөн эрх зүйн зохицуулалтад үндэслэн хэрэгжихээс гадна хүний эрхийг дээдэлсэн, олон улсын стандартад нийцсэн зарчимд тулгуурлан хэрэгжих шаардлагатай цогц ойлголт бөгөөд түүний онолын болон практик хэрэглээг нэгдмэл байдлаар ойлгох нь хууль сахиулах ажиллагааны үр нөлөө, хууль ёсны байдлыг хангах үндэс суурь болно.

Хууль сахиулах ажиллагааг хэрэгжүүлэхдээ төрийн үйл ажиллагааны суурь зарчим болох “хууль дээдлэх” (rule of law)³⁶ зарчмыг баримтлах нь Үндсэн хуулиар хүлээлгэсэн зайлшгүй шаардлага юм. Энэхүү зарчмыг хууль сахиулагч бодит үйл ажиллагаандаа хэрэгжүүлж буй эсэх нь хүний эрх, эрх чөлөөг хэрхэн хүндэтгэж, хамгаалж байгаагаар илэрхийлэгддэг. Өөрөөр хэлбэл, хууль дээдлэх зарчим нь зөвхөн хуульд захирагдах төдийгөөр хязгаарлагдахгүй, харин хүний эрхийг бодитоор хангах, хамгаалах институцийн баталгаа болон хэрэгжих ёстой.

Хүний эрхэд суурилсан хандлага (human rights-based approach) нь хүнийг эрх эдлэгч (rights-holder), төрийг үүрэг хүлээгч (duty-bearer) хэмээн тодорхойлдог онол-арга зүйн суурь ойлголт юм. Иймд хууль сахиулагч нь төрийн албан хаагчийн хувьд хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах, хангах үүргийг шууд хүлээнэ. Энэ хүрээнд хууль сахиулагч нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд, сэжигтэн, яллагдагч, хохирогч болон бусад оролцогчийн нийгмийн байр суурь, үзэл бодол, нас, хүйс, бусад ялгаварлан гадуурхах шинжээс үл хамааран тухайн хүний нэр төр, эрхэм чанарыг хүндэтгэн үзэж, түүний үндсэн эрхийг аль болох бүрэн эдлүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагаа явуулах ёстой.

Энэ утгаараа хууль сахиулах ажиллагаанд шийдвэр гаргахдаа аль болох эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах арга хэмжээнээс зайлсхийх, хэрэв хязгаарлалт хэрэглэх зайлшгүй шаардлага үүсвэл түүнийг шат дараалсан, пропорциональ байдлаар хэрэгжүүлэх шаардлага тавигдана. Өөрөөр хэлбэл, хамгийн бага хязгаарлалт бүхий арга хэмжээнээс эхлэн, нөхцөл байдалд нийцүүлэн дараагийн шатанд шилжих зарчмыг баримтлах нь зүйтэй.

Албадлага нь хууль сахиулагчид олгогдсон эрх мэдлийг илэрхийлэх хэрэгсэл боловч уг эрх мэдлийг иргэдээс давуу байдал бий болгох зорилгоор хэрэглэх ёсгүй. Харин эсрэгээр, албадлага нь зөвхөн хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу, хүний эрхийг хамгаалах зорилгод нийцүүлэн хэрэгжих ёстой хязгаарлагдмал шинжтэй арга хэмжээ юм. Гэвч практикт хууль сахиулах байгууллагын зарим алба хаагчид албадлагыг тодорхой асуудлыг шийдвэрлэх “хялбар арга” мэт ойлгон хэрэглэх хандлага ажиглагдаж байгаа нь хүний эрх зөрчигдөх шалтгаан болж байна.

Иймд хууль сахиулагч нь аливаа нөхцөл байдалд шууд албадлага хэрэглэхээс өмнө тухайн этгээдэд тайлбарлах, ойлгуулах, соён гэгээрүүлэх арга хэмжээг тэргүүн ээлжид хэрэгжүүлэх нь зүйтэй. Энэ нь зөвхөн хүний эрхийг

---

³⁶ “Rule of law” буюу хууль дээдлэх зарчим нь төр, түүний байгууллага, албан тушаалтан, хувь хүн, хуулийн этгээд бүгд хуульд захирагдаж, хуулийн өмнө адил тэгш байх үндсэн зарчмыг илэрхийлдэг.

Хууль дээдлэх зарчим нь зөвхөн “хууль мөрдөх” ойлголтоор хязгаарлагдахгүй, харин хүний эрхийг хамгаалсан, шударга ёсыг хангах институцийн цогц тогтолцоог илэрхийлдэг суурь эрх зүйн зарчим юм.

хамгаалах төдийгүй, хууль сахиулах ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх, нийгмийн итгэлийг бэхжүүлэх ач холбогдолтой юм. Олон улсын байгууллагууд, тухайлбал United Nations-ын баримт бичгүүдэд ч хууль сахиулагчид нь хүч хэрэглэхээс өмнө хүчирхийллийн бус бүх боломжит арга хэрэгслийг ашиглах шаардлагатайг онцлон тэмдэглэсэн байдаг.

Иймд хууль дээдлэх зарчим, хүний эрхэд суурилсан хандлага нь хууль сахиулах ажиллагааны салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд албадлагын арга хэмжээг хэрэглэхэд түүний зайлшгүй байдал, зохистой байдал, хүний эрхэд үзүүлэх нөлөөллийг нягтлан үзэх нь эрх зүйн болон ёс зүйн үндсэн шаардлага мөн.

Дүгнэлт

Орчин үеийн эрх зүйт төрийн тогтолцоонд хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хамгаалах нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зорилго бөгөөд хууль сахиулах болон шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд албадлага хэрэглэх нь энэхүү зорилготой салшгүй уялдаа холбоотой байна.

Албадлага нь нэг талаас хууль ёсны зорилгыг хангах зайлшгүй хэрэгсэл боловч нөгөө талаас хүний эрхийг хязгаарлах өндөр эрсдэл дагуулдаг тул түүнийг зөвхөн хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу, зайлшгүй, пропорциональ, хүний эрхийг дээдэлсэн байдлаар хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Олон улсын болон үндэсний эрх зүйн зохицуулалтаас харахад хүний эрхийн хязгаарлалт нь дур зоргын шинжтэй бус, харин нийтийн ашиг сонирхол болон хувь хүний эрхийн хоорондын зохистой тэнцвэрийг хангах эрх зүйн механизм болох нь тодорхой байна.

Түүнчлэн албадлагыг хэрэглэхдээ хууль дээдлэх зарчим, хүний эрхэд суурилсан хандлагыг бодитоор хэрэгжүүлэх нь хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагааны хууль ёсны байдал, шударга ёсны үнэт зүйлсийг баталгаажуулах гол нөхцөл болдог.

Иймд хууль сахиулагч нь албадлагыг “хялбар арга” гэж үзэх бус, харин хамгийн сүүлчийн сонголт болгон хэрэглэж, тайлбарлах, таниулах, соён гэгээрүүлэх арга хэмжээг тэргүүн ээлжид хэрэгжүүлэх нь зүйтэй юм.

Эцэст нь, хүний эрхийг дээдэлсэн, зохистой, хяналттай албадлагын хэрэглээ нь зөвхөн тухайн ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэх төдийгүй нийгмийн итгэл, эрх зүйт төрийн төлөвшлийг бэхжүүлэх суурь нөхцөл болно.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 1992 он. №01
2. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2017 он. №24

3. Эрүүгийн хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2016 он. №07
4. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2017 он. №23
5. United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*.
6. United Nations. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*.
7. United Nations. (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*.

**ИРГЭНИЙ ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ АЖИЛЛАГААНЫ
БИЕЛЭЛТЭД НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛИЙН ОЙЛГОЛТ****THE CONCEPTUAL FRAMEWORK OF FACTORS INFLUENCING
THE ENFORCEMENT OF CIVIL COURT DECISIONS**

Б.Дашням. Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн 2025-7051 дүгээр дамжааны суралцагч, ахлах дэслэгч

Товч утга: Энэхүү өгүүлэлд иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны биелэлтэд нөлөөлөх хүчин зүйлийг эрх зүйн онол, шударга ёсны гүн ухаан, хууль дээдлэх ёс, төрийн албадлагын чанар болон практик хэрэгжилтийн талаас авч үзсэн болно. Шүүхийн шийдвэр нь эрх зүйн маргааныг эцэслэн шийдвэрлэх акт боловч түүний бодит биелэлт хангагдаагүй тохиолдолд иргэний эрхийн хамгаалалт бүрэн хэрэгжихгүй, шударга ёс хэлбэрийн төдий үлдэх эрсдэлтэй. Иймд иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн биелэлтийг зөвхөн шийдвэр гүйцэтгэгчийн ажлын үр дүн бус, харин эрх зүйн зохицуулалтын тодорхой байдал, шүүхийн шийдвэрийн чанар, төлбөр төлөгчийн хөрөнгө, орлогын ил тод байдал, мэдээллийн нэгдсэн сангийн уялдаа, байгууллага хоорондын хамтын ажиллагаа, алба хаагчийн чадавх, ажлын ачаалал, нийгмийн эрх зүйн ухамсар зэрэг олон хүчин зүйлээс хамаарах цогц асуудал гэж үзэв.

Түлхүүр үгс: Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа, шүүхийн шийдвэрийн биелэлт, хууль дээдлэх ёс, шударга ёс, төрийн албадлага.

Abstract: This article examines the factors affecting the enforcement of civil judgments from the perspectives of legal theory, the philosophy of justice, the rule of law, the legitimacy of state coercion, and practical implementation. Although a court judgment constitutes a legal act that finally resolves a legal dispute, the protection of civil rights cannot be deemed fully realized where its actual enforcement is not ensured, and justice may remain merely formal. Accordingly, the enforcement of civil judgments should not be understood solely as the outcome of the work of enforcement officers, but rather as a complex issue influenced by multiple factors, including the clarity of legal regulation, the quality of court judgments, the transparency of the debtor's assets and income, the integration of unified information systems, inter-agency cooperation, the professional capacity and workload of enforcement officers, and the level of legal consciousness in society.

Keywords: Civil judgment enforcement, enforcement of court judgments, rule of law, justice, state coercion.

Үндсэн хэсэг

Шүүхийн шийдвэрийн биелэлт нь эрх зүйт төрийн бодит хэрэгжилтийг илэрхийлэх суурь үзүүлэлт юм. Шүүх маргааныг хянан шийдвэрлэж, эрх зүйн зөрчлийг тогтоон, хариуцлага, үүрэг, эрхийг тодорхойлдог боловч уг шийдвэр бодит амьдралд хэрэгжээгүй тохиолдолд шүүхийн хамгаалалт бүрэн хэрэгжсэн гэж үзэх боломжгүй. Иймээс шүүхийн шийдвэрийн биелэлт нь зөвхөн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын зохион байгуулалтын асуудал бус, харин төрийн эрх мэдлийн үр нөлөө, эрх зүйн шударга ёс, хүний эрхийн баталгаа, иргэдийн хуульд итгэх итгэл, нийгмийн дэг журамтай шууд холбогдох онолын болон гүн ухааны ач холбогдол бүхий асуудал юм.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын тодорхойлсноор хууль дээдлэх ёс нь төр, иргэн, хувийн хэвшил зэрэг бүх этгээд хуульд захирагдаж, хууль нийтэд ил тод, тэгш хэрэгждэг, хараат бус шүүхээр хянан шийдвэрлэгддэг байх зарчмыг агуулдаг. Энэ тодорхойлолтын агуулгаар авч үзвэл шүүхийн шийдвэр биелэгдэхгүй байх нь хууль “тэгш хэрэгжих” болон “хараат бус шүүхээр хамгаалагдах” зарчмын үр нөлөөг сулруулна (What is the Rule of Law).

Олон улсын хүний эрхийн эрх зүйн үүднээс шүүхийн шийдвэрийн биелэлт нь шударгаар шүүлгэх эрхийн бүрэлдэхүүн хэсэг гэж үзэгддэг. Европын хүний эрхийн шүүх *Hornsby v. Greece* хэрэгт “шүүхийн шийдвэрийн гүйцэтгэл нь шүүх ажиллагааны салшгүй хэсэг” гэж дүгнэсэн. Өөрөөр хэлбэл, шүүхийн процесс нь зөвхөн шийдвэр гарснаар дуусахгүй, харин уг шийдвэр биелснээр эрх зүйн хамгаалалт бүрэн хэрэгжинэ гэж тэмдэглэсэн байдаг (*Case of Hornsby v. Greece*, 1997). Мөн *Burdov v. Russia* хэрэгт Европын хүний эрхийн шүүх эцсийн бөгөөд заавал биелэгдэх шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхгүй, эсхүл үндэслэлгүй удаашруулах нь шүүхэд хандах эрхийг “хуурмаг” болгох үр дагавартай гэж үзсэн. Тус шүүх төрийн байгууллага төсөв, хөрөнгө санхүүгийн хүндрэлээр шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхээс зайлсхийх боломжгүй гэсэн байр суурийг илэрхийлсэн (*Case of Budov v. Russia*, 2009).

Иймд шүүхийн шийдвэрийн биелэлтэд нөлөөлөх хүчин зүйлийг судлахдаа түүнийг зөвхөн байгууллагын ажлын бүтээмжийн асуудал бус, харин хүний эрхийн хамгаалалт, шударгаар шүүлгэх эрх, эрх зүйт төрийн хэрэгжилтийн асуудал гэж онолын хувьд авч үзэх шаардлагатай.

Шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийн гүн ухааны үндэс нь шударга ёсны тухай сургаальтай шууд холбоотой. Аристотель шударга ёсыг хуваарилах шударга ёс болон засах буюу сэргээх шударга ёс гэж ялган авч үзсэн. Түүний “Никомахын ёс зүй”-н V дэвтэрт боловсруулсан засах шударга ёсны ойлголт нь нэг этгээд бусдад хохирол учруулсан тохиолдолд алдагдсан тэнцвэрийг сэргээх, шударга бус ашиг ба хохирлыг тэнцвэржүүлэх зорилготой гэж тайлбарлагддаг (Englard, 2009).

Энэ үзэл санааг шүүхийн шийдвэрийн биелэлтэд холбон тайлбарлавал, шүүхийн шийдвэр бол зөрчигдсөн эрхийг хүлээн зөвшөөрсөн эрх зүйн акт, харин түүний биелэлт бол шударга ёсыг бодитоор сэргээх механизм юм. Тухайлбал, төлбөр гаргуулах, хүүхдийн тэтгэлэг төлүүлэх, эд хөрөнгө шилжүүлэх, хууль бус үйлдлийг зогсоох зэрэг ажиллагаа нь зөвхөн процессын ажиллагаа бус, алдагдсан эрх зүйн тэнцвэрийг сэргээх шударга ёсны бодит хэлбэр юм.

Иймээс шүүхийн шийдвэр биелэгдэхгүй байх нь зөвхөн нэг шийдвэрийн хэрэгжилт удааширсан асуудал биш, харин эрхээ хамгаалуулах этгээдийн хувьд шударга ёс хэрэгжээгүй, төрийн хамгаалалт бодит үр дүнгүй болсон гэсэн утгатай юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа нь төрийн албадлагын хууль ёсны хэлбэр юм. Макс Веберийн төрийн тухай сонгодог ойлголтоор орчин үеийн төр нь тодорхой нутаг дэвсгэрт “хууль ёсны хүч хэрэглэх монополь эрх”-ийг хэрэгжүүлдэг байгууллага юм (Weber).

Гэвч шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаан дахь төрийн албадлага нь дур зоргын шинжтэй байж болохгүй. Энэ нь нэгдүгээрт, хүчин төгөлдөр шүүхийн шийдвэрт үндэслэсэн байх; хоёрдугаарт, хуульд заасан журмаар хэрэгжих; гуравдугаарт, төлбөр авагчийн эрхийг хамгаалах зорилготой байх; дөрөвдүгээрт, төлбөр төлөгчийн хүний эрх, өмчлөх эрх, хувийн амьдрал, нэр төрийг үндэслэлгүйгээр хохироохгүй байх ёстой.

Энэ агуулга нь Монгол Улсын Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн зарчимтай нийцнэ. Тус хуульд хүний эрх, эрх чөлөөг зөвхөн хуульд зааснаар хязгаарлах, шуурхай, энэрэнгүй байх зарчмыг тусгасан нь төрийн албадлагыг хүний эрхийн хязгаар дотор хэрэгжүүлэх шаардлагыг илэрхийлдэг (Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2017).

Жозеф Разын “Rule of Law and its Virtue” бүтээлд хууль нь хүний зан үйлийг чиглүүлэх чадвартай байх ёстой гэж үздэг. Түүний тайлбараар хүн хуульд захирагдахын тулд тухайн хуулийг мэдэх, ойлгох, түүний дагуу үйлдэх боломжтой байх шаардлагатай (Raz, 2012).

Энэ онолыг шүүхийн шийдвэрийн биелэлтэд хэрэглэвэл шүүхийн шийдвэр, шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны журам, төлбөр төлөгчийн үүрэг, төлбөр авагчийн эрх, шийдвэр гүйцэтгэгчийн бүрэн эрх тодорхой байх ёстой. Хэрэв шүүхийн шийдвэрийн тогтоох хэсэг ойлгомжгүй, биелүүлэх арга тодорхой бус, эсхүл шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт зөрчилтэй бол хууль иргэний үйлдлийг чиглүүлэн заах чадвараа алддаг.

Лон Фуллерийн эрх зүйн “дотоод ёс суртахуун”-ы онолд хууль нийтэд ил тод, ойлгомжтой, зөрчилгүй, тогтвортой, биелэгдэх боломжтой байх ёстой гэж

үздэг. Эдгээр шинж хангагдаагүй тохиолдолд хууль ёсны зохицуулалт хэлбэрийн хувьд оршин байгаа мэт боловч бодит утгаараа хүний зан үйлийг зохицуулах чадваргүй болно.

Иймээс шүүхийн шийдвэрийн биелэлтэд нөлөөлөх эхний суурь хүчин зүйл бол эрх зүйн зохицуулалтын тодорхой, хэрэгжих боломжтой, уялдаа холбоотой байдал юм.

Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны ач холбогдол нь зөвхөн онолын түвшинд бус, ачааллын түвшинд ч өндөр байна. Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны бодлогын танилцуулгад иргэний хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл нь нийт гүйцэтгэвэл зохих баримт бичгийн 70 гаруй хувийг эзэлдэг гэж дурдсан нь энэ салбарт үүсдэг удаашрал нь иргэн, бизнес, төрийн аль алинд бодит нөлөө үзүүлдэг болохыг харуулж байна.

Иймд иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны биелэлтэд нөлөөлөх хүчин зүйлийг дан ганц “шийдвэр гүйцэтгэгчийн ажлын үр дүн” гэж явцуугаар ойлгох бус, шүүхийн шийдвэрийн чанараас эхлээд хөрөнгө илрүүлэх механизм, мэдээллийн сангийн уялдаа, талуудын шударга оролцоо, албадан худалдах ажиллагааны үр ашиг, дампуурлын эрх зүйн огтлолцол, байгууллагын ачаалал, цахимжилтын түвшин зэрэг олон түвшний системийн асуудал гэж авч үзэх шаардлагатай байна.

Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны биелэлтэд нөлөөлөх хүчин зүйлс

1. Эрх зүйн зохицуулалтын тодорхой байдал. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны эрх зүйн орчин тодорхой, шат дараалалтай, албадан гүйцэтгэх арга хэмжээний үндэслэл, журам, хугацаа, хяналт ойлгомжтой байх нь биелэлтийн үр нөлөөнд шууд нөлөөлнө. Венецийн комиссын Rule of Law Checklist-д хууль зүйн тодорхой байдал, эрх мэдлийг урвуулан ашиглахаас сэргийлэх, шүүхийн үр нөлөөтэй хяналт, хүний эрхийн хамгаалалтыг хууль дээдлэх ёсны гол шалгуурт хамааруулсан байдаг.

2. Шүүхийн шийдвэрийн тодорхой байдал, биелэгдэх боломж. Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны эхний суурь нөхцөл нь шүүхийн шийдвэр өөрөө албадан гүйцэтгэхэд тохиромжтой байдлаар томъёологдсон байх явдал юм. Шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх үндэслэл нь шийдвэр өөрөө болон түүнд үндэслэн олгосон гүйцэтгэх хуудас байдаг тул шийдвэрийн тогтоох хэсэгт төлбөрийн хэмжээ, үүргийн агуулга, хугацаа, хөрөнгө, байршил, эзэмшигч, үүрэг биелүүлэх хэлбэр тодорхой бус байвал гүйцэтгэлийн шатанд тайлбарын маргаан, дахин гомдол, ажиллагааны саатал үүсэх эрсдэл нэмэгдэнэ. Энэ нь хуульд шууд “шийдвэрийн тодорхой байдал” гэж томъёологдоогүй ч шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх эрх зүйн логикоос зайлшгүй гарч буй дүгнэлт мөн.

Өөрөөр хэлбэл, иргэний шийдвэрийн биелэлтийн асуудал зөвхөн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын шатанд үүсдэггүй, харин анхан шатны шийдвэр боловсруулах үеэс эхэлдэг. Иймээс иргэний шүүхийн шийдвэрийн тогтоох хэсгийг “гүйцэтгэхэд бэлэн” байдлаар стандартчлах нь биелэлтийг дээшлүүлэх анхдагч нөхцөл болно.

3. Төлбөр төлөгчийн хөрөнгө, орлогын ил тод байдал ба төлбөрийн чадвар. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд шийдвэр гүйцэтгэгчид талууд болон бусад этгээдийг дуудан ирүүлэх, баримт бичиг, лавлагаа, тодорхойлолт гаргуулан авах, төлбөр төлөгчөөс хөрөнгийн мэдүүлэг авах, санхүүгийн баримтад үзлэг хийх, төлбөр төлөгчийн хөрөнгө байгаа газар, агуулах, барилга байгууламжид нэвтрэх, гуравдагч этгээдээс мэдүүлэг авах зэрэг өргөн хүрээний арга хэмжээг хэрэгжүүлэх эрх олгосон. Мөн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь иргэний шүүхийн шийдвэрийг биелүүлээгүй этгээдийн мэдээллийг цахим бүртгэлд оруулж, “төлбөртэй этгээдийн бүртгэл” хөтлөхөөр хуульчилсан байна.

Гэвч эдгээр зохицуулалт байгаагаар зогсохгүй бодит хэрэгжилт чухал. Төлбөр төлөгчийн хөрөнгө албан бүртгэлээс гадуур хэлбэрт байх, гуравдагч этгээдийн нэр дээр шилжсэн байх, орлого нь албан ёсны санхүүгийн урсгалаар бус бэлэн мөнгө, албан бус хэлбэрээр эргэлдэх, эсхүл төлбөрийн чадвар бодитоор буурсан байх нөхцөлд гүйцэтгэлийн биелэлт шууд саардаг. Иймээс иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн биелэлтэд “хөрөнгө байгаа эсэх” төдийгүй “хөрөнгө илрүүлэх боломжтой эсэх” нь тусдаа хүчин зүйл болж байна. Энэ бол өнөөгийн практикт хамгийн мэдрэмтгий асуудлын нэг мөн.

4. Мэдээллийн нэгдсэн сан, цахимжилт. Орчин үеийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа нь үл хөдлөх хөрөнгө, банкны данс, тээврийн хэрэгсэл, хувьцаа, орлого, нийгмийн даатгал, татварын мэдээлэл зэрэг олон эх үүсвэртэй холбогдох шаардлагатай болсон. СЕРЕJ-ийн 2009 оны удирдамжид өр төлбөр төлөгчийн битүүмжлэх боломжтой хөрөнгийн талаарх олон эх сурвалжийн хязгаарлагдмал хандалттай мэдээллийн сан бүрдүүлэхийг зөвлөсөн байдаг.

Энэ нь Монгол Улсад шийдвэр гүйцэтгэлийн үр нөлөөг нэмэгдүүлэхэд төрийн байгууллагуудын мэдээллийн сангийн уялдаа, цахим лавлагаа, хөрөнгө илрүүлэх автомат механизм, шийдвэр гүйцэтгэгчийн хуульд нийцсэн мэдээлэл авах эрхийг оновчтой болгох шаардлагатайг харуулна.

5. Нийгмийн эрх зүйн ухамсар, сайн дурын биелэлт. Шүүхийн шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэх соёл нь тухайн нийгмийн эрх зүйн ухамсар, шүүхэд итгэх итгэл, шийдвэрийн шударга байдлын талаарх төсөөлөлтэй холбоотой. Том Тайлерын процедурын шударга ёсны онолд хүмүүс хууль, шүүх, төрийн байгууллагыг шударга, хүндэтгэлтэй, төвийг сахисан гэж үзвэл хуульд сайн дураар захирагдах магадлал нэмэгддэг гэж тайлбарладаг.

Энэ онолын дагуу шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг зөвхөн торгууль, албадлага, хориг арга хэмжээгээр хангах боломжгүй. Харин шүүхийн процессын шударга байдал, шийдвэрийн ойлгомжтой үндэслэл, шийдвэр гүйцэтгэгчийн харилцааны ёс зүй, талуудын мэдээлэл авах боломж, ажиллагааны ил тод байдал нь сайн дурын биелэлтийг нэмэгдүүлэх чухал нөхцөл болно.

6. Алба хаагчийн чадавх, ажлын ачаалал, байгууллага хоорондын уялдаа

Шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хүний нөөц, ачаалал, мэргэшил нь биелэлтэд шууд нөлөөлнө. Монгол Улсад шүүхийн шийдвэр биелүүлэх байгууллагын албан хаагчдын ажлын ачааллын жишиг нормативыг тусгайлан баталж байсан нь энэ асуудал институцийн удирдлагын түвшинд хүлээн зөвшөөрөгдсөн болохыг харуулна. Мөн Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны бодлогын баримтын хайлтын үр дүнд нэг шийдвэр гүйцэтгэгчид ногдох жишиг норматив 120-180 гэж дурдсан бөгөөд илүүдэл ачаалал нь удаашрал бий болгодог тухай тэмдэглэжээ.

Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа нь нэг байгууллагын дотоод процесс бус, банк, улсын бүртгэл, газрын байгууллага, татвар, цагдаа, орон нутгийн захиргаа, дампуурлын хэрэг гүйцэтгэгч, дуудлага худалдаа эрхлэгч зэрэг олон субъектын мэдээлэл, хамтын ажиллагаанд түшиглэдэг. Хуулиар шийдвэр гүйцэтгэгчид шаардлагатай баримт бичиг, лавлагаа гаргуулан авах, хөрөнгийн тухай мэдүүлэг шаардах, үзлэг хийх, гуравдагч этгээдээс мэдүүлэг авах бүрэн эрх олгосон боловч эдгээр нь байгууллага хоорондын шуурхай, нэгдсэн мэдээллийн солилцоогоор хангагдаагүй нөхцөлд практик үр нөлөө сул байна. Тиймээс биелэлтийн асуудлыг “нэг шийдвэр гүйцэтгэгчийн ур чадвар” бус “төрийн өгөгдөл, бүртгэлийн уялдаа” гэсэн хэмжээнд авч үзэх шаардлагатай.

7. Хөрөнгийн үнэлгээ, хадгалалт, албадан худалдах ажиллагааны үр ашиг. Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд хөрөнгийн үнэлгээ, хадгалалт, худалдах шат нь хамгийн их маргаан дагуулдаг хэсэг юм. Хуульд мэргэжлийн тусгай мэдлэг шаардсан тохиолдолд шинжээч томилж, үнэлгээ хийх боломжийг нээсэн бөгөөд талууд хөрөнгийн үнэлгээний талаар 7 хоногийн дотор шүүхэд гомдол гаргах эрхтэй. Мөн албадан худалдан борлуулах ажиллагаа, үнэлгээтэй холбогдсон гомдлыг шүүхээр нэгэнт шийдвэрлүүлсэн бол тухайн асуудлаар дахин гомдол гаргахгүй байхаар зохицуулжээ. Нөгөө талаас, хөрөнгө борлогдохгүй тохиолдолд хөдлөх эд хөрөнгийн үнийг 30 хувиар бууруулж дахин худалдах боломжийг хуульд тусгасан нь зах зээлийн эрэлт сул, үнэлгээ бодит бус, эсхүл худалдан борлуулах зохион байгуулалт хангалтгүй үед ажиллагаа шат дараалан сунжрах эрсдэлийг илтгэнэ. Үнэлгээний маргаан, хадгалалтын зардал, худалдах ажиллагааны бүтэлгүйтэл, дахин дуудлага худалдаа зэрэг нь зөвхөн хугацаа алдуулаад зогсохгүй хөрөнгийн үнэ цэнийг бууруулж, эцсийн дүндээ төлбөр авагчийн ашиг сонирхлыг дордуулах аюултай.

Дүгнэлт

Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны биелэлт нь шүүхийн шийдвэрийн бодит үр нөлөө, эрх зүйт төрийн хэрэгжилт, шударга ёсны хамгаалалтын түвшинг илэрхийлэх чухал шалгуур юм. Шүүхээс маргааныг хянан шийдвэрлэж, эрх, үүрэг, хариуцлагыг тогтоосон хэдий ч уг шийдвэр бодит амьдралд биелээгүй тохиолдолд эрх зүйн хамгаалалт бүрэн хэрэгжсэн гэж үзэх боломжгүй. Иймээс иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн биелэлт нь зөвхөн гүйцэтгэх ажиллагааны техникийн асуудал бус, харин хууль дээдлэх ёс, шударгаар шүүлгэх эрх, төрийн албадлагын хууль ёсны хэрэглээ, иргэний эрхийн бодит баталгаатай шууд холбогдох онол, практикийн ач холбогдол бүхий асуудал байна.

Судалгаанаас үзэхэд иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны биелэлтэд нөлөөлөх хүчин зүйлийг нэг талт байдлаар тайлбарлах боломжгүй байна. Тухайлбал, эрх зүйн зохицуулалтын тодорхой байдал, шүүхийн шийдвэрийн тогтоох хэсгийн хэрэгжих боломж, төлбөр төлөгчийн хөрөнгө, орлогын ил тод байдал, мэдээллийн нэгдсэн сангийн уялдаа, шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хүний нөөц, ажлын ачаалал, байгууллага хоорондын хамтын ажиллагаа, хөрөнгийн үнэлгээ болон албадан худалдах ажиллагааны үр ашиг зэрэг нь тус бүрдээ шийдвэрийн биелэлтэд шууд болон шууд бусаар нөлөөлж байна. Иймээс биелэлтийн асуудлыг зөвхөн “төлбөр төлөгч төлөхөөс зайлсхийсэн” эсхүл “шийдвэр гүйцэтгэгч хангалтгүй ажилласан” гэж хялбаршуулан дүгнэх нь оновчгүй бөгөөд уг асуудлыг эрх зүйн, институцийн, мэдээллийн, эдийн засгийн болон нийгмийн хүчин зүйлсийн огтлолцолд авч үзэх шаардлагатай.

Ялангуяа шүүхийн шийдвэрийн тодорхой байдал нь иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн анхдагч нөхцөл болох нь харагдаж байна. Шийдвэрийн тогтоох хэсэгт төлбөрийн хэмжээ, үүргийн агуулга, биелүүлэх хугацаа, эд хөрөнгийн байршил, үүрэг гүйцэтгэх хэлбэр тодорхой бус тусгагдсан тохиолдолд гүйцэтгэх ажиллагааны шатанд тайлбарын маргаан, гомдол, түдгэлзүүлэлд, хугацаа алдалт үүсэх эрсдэл нэмэгдэнэ. Иймд иргэний хэргийн шүүхийн шийдвэрийг анхнаасаа “гүйцэтгэхэд бэлэн” байдлаар боловсруулах, шүүхийн шийдвэрийн тогтоох хэсгийн чанарыг дээшлүүлэх нь шийдвэр гүйцэтгэлийн үр нөлөөг нэмэгдүүлэх суурь нөхцөл гэж дүгнэж болно.

Мөн төлбөр төлөгчийн хөрөнгө, орлогыг илрүүлэх боломж нь иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн хамгийн эмзэг хүчин зүйлийн нэг байна. Хуульд шийдвэр гүйцэтгэгчид хөрөнгийн мэдүүлэг авах, баримт бичиг гаргуулах, хөрөнгөд үзлэг хийх, лавлагаа авах зэрэг бүрэн эрх олгосон боловч эдгээр эрх бодит үр дүнд хүрэх эсэх нь төрийн мэдээллийн сангийн уялдаа, цахим лавлагааны шуурхай байдал, банк, татвар, улсын бүртгэл, нийгмийн даатгал, газрын болон бусад байгууллагын мэдээлэл солилцооны үр ашигтай шууд хамаарч байна. Иймээс “хөрөнгө байгаа

эсэх” асуудлаас гадна “хөрөнгийг илрүүлэх боломжтой эсэх” нь иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн биелэлтийг тодорхойлох бие даасан хүчин зүйл болж байна.

Түүнчлэн иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд хүний нөөцийн хүрэлцээ, алба хаагчийн мэргэшил, ажлын ачаалал, байгууллага хоорондын уялдаа чухал нөлөөтэй байна. Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа нь дан ганц шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын дотоод ажиллагаа бус, харин банк, улсын бүртгэл, татвар, цагдаа, орон нутгийн захиргаа, үнэлгээчин, дуудлага худалдаа эрхлэгч зэрэг олон субъектын оролцоо, мэдээлэл, хамтын ажиллагаанд тулгуурладаг. Иймээс шийдвэр гүйцэтгэлийн биелэлтийг нэмэгдүүлэхийн тулд байгууллага хоорондын мэдээллийн урсгалыг хурдан, нэгдмэл, хариуцлагатай болгох шаардлагатай.

Хөрөнгийн үнэлгээ, хадгалалт, албадан худалдах ажиллагааны шат нь мөн шийдвэрийн биелэлтэд бодитой нөлөөлөх хүчин зүйл байна. Үнэлгээ бодит бус байх, хөрөнгө борлогдохгүй удах, дахин дуудлага худалдаа зохион байгуулагдах, хадгалалтын зардал нэмэгдэх зэрэг нөхцөл нь гүйцэтгэх ажиллагааг удаашруулахаас гадна хөрөнгийн үнэ цэнийг бууруулж, төлбөр авагчийн эрх, ашиг сонирхолд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй. Иймд албадан худалдах ажиллагааг ил тод, шуурхай, зах зээлийн бодит үнэлгээнд нийцсэн, цахим орчинд өрсөлдөөнтэй зохион байгуулах нь биелэлтийн үр нөлөөг дээшлүүлэх нэг гол нөхцөл юм.

Эцэст нь дүгнэвэл, иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны биелэлт нь эрх зүйн зохицуулалт, шүүхийн шийдвэрийн чанар, төлбөр төлөгчийн эдийн засгийн боломж, хөрөнгө илрүүлэх мэдээллийн тогтолцоо, байгууллагын чадавх, нийгмийн эрх зүйн ухамсар, сайн дурын биелэлтийн соёл зэрэг олон хүчин зүйлээс хамаарах цогц үзэгдэл байна. Иймд цаашид иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн үр нөлөөг дээшлүүлэхийн тулд шүүхийн шийдвэрийг хэрэгжих боломжтой байдлаар боловсруулах, хөрөнгө илрүүлэх цахим механизмыг боловсронгуй болгох, байгууллага хоорондын мэдээллийн сангийн уялдааг сайжруулах, шийдвэр гүйцэтгэгчийн ажлын ачаалал, мэргэшлийг оновчтой болгох, албадан худалдах ажиллагааны үр ашгийг нэмэгдүүлэх, мөн иргэдийн шүүхийн шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэх эрх зүйн ухамсрыг төлөвшүүлэх чиглэлээр цогц арга хэмжээ авах шаардлагатай байна. Шүүхийн шийдвэр бодитоор биелдэг байх нь иргэний эрхийн хамгаалалт, эдийн засгийн итгэлцэл, хууль дээдлэх ёс, шударга ёсны бодит хэрэгжилтийн үндсэн баталгаа мөн.

Ашигласан эх сурвалжийн жагсаалт:

Case of Budov v. Russia, 33509/04 (European Court of Human Rights 01 15).
Case of Hornsby v. Creece, 18357/91 (European Court of Human Rights 03).
England, I. (2009). *Corrective and Distributive Justice: From Aristotle to Modern Times*.
Oxford University Press.

Raz, J. (2012). *The Authority of Law: Essays on Law and Morality*. Oxford Scholarship Online.

Weber, M. (n.d.). Politics as Vocation.

What is the Rule of Law. (n.d.). Retrieved from United Nations and the Rule of Law: https://www.un.org/ruleoflaw/what-is-the-rule-of-law/?utm_source

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. (2017). Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2017. № 24.

СЭТГЭЛ ГУТРАЛ БА ХИЙМЭЛ ОЮУНЫ ХЭРЭГЛЭЭ

DEPRESSION AND THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

С.Цэрэндолгор. Дотоод хэргийн их сургуулийн Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн сургуулийн багш, хошууч

Lecturer, Major, School of Judicial Decision Enforcement, Classroom 403 for Training and Research, University of Internal Affairs S.Tserendolgor

Хураангуй: Хүн хоорондын харилцаа, нийгмийн хурдацтай өөрчлөлтөөс шалтгаалан бүх насны хүмүүсийн дунд сэтгэл гутралын эмгэг түгээмэл илэрч байна. Сэтгэл гутралд өртөж байгаа хүмүүсийн ихэнх хувийг амжилттай амьдрах, бусадтай өөрийгөө харьцуулах, өөртөө итгэлгүй хүмүүс эзэлж байгааг харуулах зорилготой судалгаа хийсэн. Фуко “Хүмүүжүүл, шийтгэ!” (Discipline and Punish) хэмээх бүтээлдээ “Шоронгийн хана харагдаж байгаагаасаа илүү асар өргөн орон зайг хамардаг” (нийгэм тэр чигтээ шорон юм) гэж тодорхойлсон байдаг ч өнөөгийн нийгмийн оршин суугчид дуулгавартай, дэг журамт ертөнцийг бус амжилтын нийгмийг бүтээж, хүн тус бүр өөрсдийн хувийн ертөнцийг бүтээж байна. Сэтгэл гутралд өртсөн, өөртөө итгэлгүй байдлаас шалтгаалж нийгмийн харилцаанаас хөндийрч зөвхөн хиймэл оюунд суурилсан программуудаас хэрхэн амьдрах талаар зөвлөгөө авч байгаа залуусын тоо өсч байгаа нь аль ч орны иргэдийн хувьд тулгамдсан асуудал болж байна. Монгол Улсын нийт хүн амын тоо 2026 оны байдлаар 3,544,835, үүнээс 18-21 насны 176852 залуучууд эзэлж байна. Судалгаанд энгийн ажиглалтын арга ашиглан амжилтын нийгэм дэх өөрөө өөртэйгөө дайн зарласан, сэтгэл гутралд өртсөн залуу үеийнхэнд хиймэл оюун хэрхэн нөлөөлж буйг тодорхойлохыг хичээсэн. Үр дүнд нь амжилтын нийгэм буюу бид өөрөө өөрийгөө мөлжиж, бүхнийг чадна гэх бодолд автсанаар сэтгэл зүйн өвчлөлийг бий болгож, үүнээс гарах аргыг хиймэл оюунд найдаж байгаа нь залуу үеийнхний тулгамдсан асуудал болж байна.

Abstract: Numerous studies demonstrate that the causes of depression have become a pressing issue in contemporary society. In his work *Discipline and Punish*, Michel Foucault argued that “the walls of the prison extend far beyond what is visible,” suggesting that society itself functions as a form of prison. However, rather than a world characterized by obedience and strict discipline, contemporary society has increasingly evolved into what may be described as a **society of achievement**, in which individuals strive to construct their own personal worlds and pursue success on their own terms.

As a consequence of depression, low self-confidence, and social withdrawal, a growing number of young people are distancing themselves from traditional social interactions and instead seeking guidance on how to live their lives through programs based on artificial intelligence. This phenomenon is becoming an increasingly pressing social concern.

According to statistics, the total population of Mongolia reached **3,544,835 in 2024**, of which **176,852 individuals are between the ages of 18 and 21**. Using a simple observational research approach, this study attempts to identify how artificial intelligence influences young people who are experiencing depression and who appear to be engaged in a form of internal struggle within the achievement-oriented society.

The findings suggest that the achievement-oriented society—where individuals tend to exploit themselves under the belief that they must be capable of accomplishing everything—can contribute to psychological distress and mental health disorders. As a result, many young people increasingly rely on artificial intelligence as a means of coping with these challenges. Identifying the potential risks, technological dependency, and possible misguided decisions arising from such reliance represents an important contribution of this research.

Түлхүүр үг: Субъект, тамирдсан нийгэм, ego, үнэт зүйл, хиймэл оюун

Keywords: Subject, conditioned society, ego, values, dominance, AI

Удиртгал: Хүн бол нийгмийн амьтан. Амьтад бидэн шиг өдөр бүр өөрчлөгдөн, хувьсаж, бусадтай өрсөлдөн, очигдрийн өөрийгөө өөрчлөх их хүсэлд хөтлөгдөж, цаг тутам хөдөлмөрлөхгүй ч тэд амьд үлдэхийн тулд олон төрлийн ур чадварыг өөртөө суулгасан байдаг нь байгалийн бүтээл гэлтэй. 20 дугаар зуунд хүмүүсийг хүчээр хөдөлмөр эрхлүүлж, боолчилдог байсан ч өнөөгийн нийгмийн хүмүүс өөрөө өөртөө дарамт үүсгэж, хөдөлмөрлөх нь сэтгэл зүйн олон өвчлөлийн шалтгаан болж байгаа нь тулгамдаж буй асуудал юм. Хүн хоорондын өрсөлдөөний гол утга учир нь бусдын нүдэнд хэрхэн харагдах, нийгмийн байр, суурь, эдийн засгийн эрх чөлөөний төлөөх тэмцэл болсон нь эрх чөлөөт хүн гэх ойлголтыг өөрчилсөн. Хэт завгүй амьдрал, эрх чөлөөгүй хөдөлмөрлөх орчин үеийн хүмүүсийн сэтгэл зүйн өөрчлөлт нь эрүүл бус нийгмийг бүтээж, айдас, түгшүүрийн түвшнийг нэмэгдүүлж байгаа нь тулгамдсан асуудал болсон. Иймд эрүүл нийгмийг бүтээхэд иргэн бүрийн сэтгэл зүйн эрүүл мэндэд анхаарах, түүнд чиглэсэн судалгааны ажлыг зохион байгуулж, үр дүнг тодорхойлон, шийдвэрлэх арга замыг судлахад чиглэсэн.

Орчин үеийн нийгэмд хүмүүсийн зан төлөв, харилцаа улам төвөгтэй болж байгаа тул нийгмийн сэтгэл судлал нь нийгмийн асуудлыг зөв ойлгож, шинжлэхэд, нийгмийн бодлого боловсруулахад үндэслэл өгөхөд, иргэдийн харилцаа, хандлагыг зөв чиглүүлэхэд чухал үүрэгтэй. Хүн нийгэм дотроо амьдарч хөгжиж, тодорхой бүлгийн шаардлага хэрэгцээгээр өөрийн санаа бодол зан үйлийг өөрчилж, бүлгийн бусад гишүүдийн харилцан үйлчлэлд янз бүрийн сэтгэл хөдлөлийг мэдэрч байдаг учраас зарим хүмүүсийн нөлөөнд автагдаж өөрийн зан үйлийг өөрчилж, тэднийг дуурайх олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн нөлөөнд орох, тухайн үеийн загвар, цаг үеийн хэв маягийг дагах, хүрээлэн буй хүмүүсийн саналыг харгалзан шийдвэр гаргах зэрэг үйлдлийг хийдэг (М.Дэлгэржав, 2025).

Хиймэл оюунд суурилсан амжилтын нийгэм нь эрх чөлөөт хүнийг бус боломжгүй зүйл үгүй тул бүх чадлаараа хөдөлмөрлөх нь амжилтад хүргэнэ гэсэн үзлээр өдөр бүрийг завгүй өнгөрүүлж байгаа нь сэтгэл зүйн олон тулгамдсан асуудлын үндэс болохыг үгүйсгэхгүй. Орчин үеийн нийгэм амжилтыг үнэт зүйл болгон шүтэж, хүн бүр ‘би чадна’ гэсэн үзэлд автсан нь хувь хүний дотоод дарамтыг нэмэгдүүлж, сэтгэл гутралын нийгмийн шинжтэй хэлбэрийг бий болгож байгаа нь өнөөгийн нийгмийн сэтгэл зүйн тулгамдсан асуудлуудын дээгүүрт орж байна.

Амжилтын нийгмийн залуусын сэтгэл гутралд орох олон хүчин зүйлүүдэд өөрийгөө бусадтай харьцуулах, амжилтгүй байх айдас, цахим орчин дахь төгс дүр төрхийг бүтээх, хэт их ажиллах, үнэт зүйлийн гажуудал, эрүүл бус хооллолт, танин мэдэхүйн гажуудлууд ордог. Та бидний хүрээлэн буй орчин эрүүл, аюулгүй, тайван амгалан амьдах нөхцөлөөр бүрэн хангагдаагүй. Бид засгийн газрын бодлого шийдвэрийг шүүмжилж, ард иргэдийн амьдрал доройтох, дэлхийн хүчирхэг гүрнүүдийн хоорондох геополитикийн дайныг өдөр бүр мэдээллийн хэрэгслээр хардаг ч үр дүнд нь бухимдал, ирээдүйд итгэх итгэлгүй, цөхөрсөн иргэдээр дүүрсэн нийгмийн нэг хэсэг болсоор байгаа нь харамсалтай. Нийгэм бол ард түмэн. Улс үндэстний гол оршин тогтнох үндэс нь ард түмэн, эрүүл иргэн, сэтгэл зүйн эмгэггүй өсвөр насны хүүхдүүд, үүргээ ухамсарласан гэр бүлийн гишүүд орно. Гэр бүл нийгмийн хамгийн чухал нэгж гэдэгтэй бүгд санал нэгдэнэ. Гэтэл бид гэр бүлийн халуун дотно харилцаа, нэг нэгнийхээ сэтгэл зүйн асуудлыг сонсож, хэцүү нөхцөл байдлаас гарахад туслах цагийг гаргаж чадахгүй байна. Энэ нөхцөлд таны хүүхдүүд ээж, аавын хүүхэд бус хиймэл оюуны заавар зөвлөгөөг дагаж, бэрхшээл бүрийг ChatGPT болон бусад программуудаас асууж, асуудлыг даван туулж байгааг анзаарахгүй өнгөрүүлж байгаа нь нийгмийн тулгамдсан асуудал юм.

Зогсолтгүй эргэлдэх цаг хугацаанд “Хүн бусдын хүчирхийлэлд бус, харин өөрийн амжилтад хүрэх гэсэн дарамтад ядарч байна” гэж онцолсон. Өөрөөр хэлбэл, орчин үеийн хүн гаднын хяналтаас чөлөөлөгдсөн мэт боловч, “чи чадна”, “бусдаас илүү бай” гэх нийгмийн хүлээлтийн боол болсон юм (нийгэм, 2010). 2024 онд Монгол Улсын нийт хүн ам 3,544,835 бөгөөд үүнээс 18–21 насны залуучууд 176,852 буюу нийт хүн амын 5 хувь орчим байна. Энэхүү насны бүлэг нь амжилтын төлөө хамгийн их хичээдэг, дижитал орчинд хамгийн идэвхтэй хэрэглэгчид юм. Эдгээр залуусын “Амжилт”-д хүрэх хүсэл, тэмүүлэл бидний төсөөлснөөс илүү бадарч, санхүүгийн эрх чөлөө, өндөр албан тушаал, нэр алдрыг тууштай хөдөлмөр, хичээл зүтгэлээр гэрэлтсэн ирээдүйг бүтээх боломжтой хэмээн өөртөө итгүүлсэн нь тэдний цахим орчинд хуваалцаж байгаа мэдээллээс харах боломжтой. Цахим орчин дах бусдын амжилт бодит байдалд үнэнд ойрхон байх нь ховор харамсалтай нь таны хүүхэд ялгааг олж харах боломжгүй. Учир нь томчууд амьдралын бодит үнэнг шударгаар тайлбарлаж, бүх зүйл харагдаж байгаа

шигээ байдаггүйг цаг тухайд нь тайлбарлаж өгөхгүй байгаа нь хиймэл оюуны хэрэглээг нэмэгдүүлж, бие даан шийдвэр гаргах ур чадварыг үгүй хийж байна.

Орчин үеийн нийгэм нь залхуу, ажилгүй хүнийг ад үзэх, хавчин гадуурхах үзэгдэл түгээмэл болсон. Энэ хандлага нь орчин үеийн залуучуудыг “Чи заавал ажиллах ёстой” үгүй бол чи бидний бүлэгт хамаарах эрхгүй (Graeber, 2018). Учир нь ажил хийхээ болих үед амьдрал зогсож, нийгмийн хамгийн сөрөг, идэвхгүй хүний эгнээнд орох мэдрэмжийг хүрээлэн буй орчноос мэдэрч эхэлнэ. Залуучууд хагас, бүтэн сайн өдөр гэртээ юу ч хийхгүй амарсныхаа төлөө гэмших мэдрэмж энгийн зүйл болсон нь амжилтын нийгмийн сөрөг тал. Гэхдээ яагаад ийм болсон, анхнаасаа ийм байх ёстой гэж үү? Гэсэн асуултыг бид нар өөрсдөөсөө асуух цаг нь болсон.

Яагаад бидний нийгэм дарамт, завгүй амьдрал, өрсөлдөөн дунд хөгжиж, цэцэглэж байна бэ? Гэдгийг бодох цаг болсон мэт. Хөдөлмөрлөх, шинэ зүйл бүтээх, өөрийн авьяасыг хөгжүүлж нэр алдартай болох нь хүн бүрийн сайн сайханд тэмүүлэх хүслээс үүдэлтэй. Гэхдээ хүн бүр амжилтанд хүрч, бусад хүлээн зөвшөөрөгдөх нь нийгмийн хөгжлийг тодорхойлох гол шалгуур болох эсэхэд эргэлзэж байна. Бид өнөөгийн нийгмийн завгүй амьдралд тамирдаж, ядарсан ч зогсох эрхгүйгээр хөдөлмөрлөж, өөрийн сэтгэл зүйн эрүүл мэндийг орхигдуулж байгаа нь амжилтын нийгмийн амжилттай иргэн болох мөрөөдөл гэлтэй. Мөрөөдөл биелэх мөч хамгийн сайхан ч хүссэн зүйлдээ хүрсний дараах мэдрэмж чиний эрүүл мэнд, өнгөрсөн цаг хугацааг бүрэн нөхөх боломжгүй гэдгийг залуус оройтож ойлгодог нь сэтгэл гутралд автах нэг шалтгаан болсон. Маш завгүй хөдөлмөр эрхлэлт, хоногийн 16 цагийг хэн нэгэнтэй өрсөлдөж, хэн нэгний доор орчих бий гэсэн айдсаар хүлэгдэж, эргэж харах завгүй зүтгэж өнгөрүүлэх нь бие болон сэтгэл зүйн эрүүл мэндэд өвчлөл үүсгэж байна.

Орчин үеийн нийгмийн сэтгэл судлалын судлах зүйл нь улам өргөжиж, улам гүнзгийрч, шинэ технологи, соёлын өөрчлөлт, дэлхий дахины асуудалтай хамааралтай болж байна (М.Дэлгэржав, 2025). Сошиал медиа, хиймэл оюун (AI), алгоритм зэрэг орчин үеийн технологи нь хүний хандлага, нийгмийн харилцаанд нөлөөлж буйг бид анзаарч эхэлсэн. Цахим орчин дахь өөрийн дүр төрхийг бүтээх, цахим сэтгэл зүй, нөлөөлөгч байх хүсэл, мэдээлэлд шүүлтүүргүй хандах зэрэг нь залуусын сэтгэл зүйд сөргөөр нөлөөлж, амжилтад хүрсэн хүмүүсийн амьдралын хэмнэл, эрүүл бус хооллолт, шүүмжлэлт сэтгэлгээг дуурайснаар өөрөөрөө байх боломжгүй болсон. Жишээлбэл: хооллолтын талаарх төөрөгдөл, идсэний дараах харуусал, хэт турах эмгэг нь өөрийгөө голох, бусадтай харьцуулах бодлоос бий болж, сэтгэл зүйд өөрчлөлт гарч байна. Бид хүүхэд насанд юу идэх, хэнтэй найзлах, юу мөрөөдөхөө хэн нэгнээр заалгаж байгаагүй. Гэр бүлийн орчинд эцэг, эхийн хайр халамжид шим тэжээлтэй хоол идэж, сургуулийн орчинд дуртай амттангаа иддэг байсан. Гэтэл өсөж томрох үед юу идэх, юу өмсөх, хэнтэй найзлах

аа бусдаар заалгаж, бусдын сэтгэлд нийцсэн хэн нэгэн болох сэтгэл зүйн төөрөгдөлд автаж байгаа нь харамсалтай. Амжилтын нийгэм мөн чанартаа араатнаас ялгарах зүйлгүй амжилттай амьдрах хүсэлд автсан хүн дүрстэй мөсөн зүрхтэй, туйлдаж ядарсан өрөвдөлтэй хүн төрөлхтөнг бүтээж байгаа нь өнөөгийн нийгмийн тулгамдсан асуудал болсоор байна.

Нийгмийн зан үйлийн зөн совингийн онол буюу В.МакДугаллийн нийгмийн сэтгэл зүй дэх орчин үеийн чиг хандлагыг задлан шинжлэх гол нэгж бол хувь хүн юм гэж үзжээ. Тэрээр нийгмийн зан үйлийн шалтгааныг төрөлхийн зөн совин буюу хорм гэж тунхагласан. Зорилгодоо хүрэх хүсэл нь хүнийг бусад амьтдаас ялгаруулдаг гэж үздэг. Энэ үзэл нь өнөөгийн нийгмийн залуусын цахим орчинд бий болгохыг хүссэн төгс хэн нэгэн болох хүсэл нь байгалаас заяасан зорилго, мөрөөдлийн төлөө тэмцэх хүсэлтэй холбоотойг тайлбарласан.

Бид амжилтын нийгмийн 113 оюутан, залуусын дунд **PHQ-9** тестээр сэтгэл гутралын түвшинг тодорхойлохоор цахим судалгаа явуулсан. Үүнд:

1. Та сүүлийн хоёр долоо хоногийн хугацаанд ямар нэгэн зүйл хийхэд сонирхолгүй, баяр баясалгүй байсан уу?
113 хариулт

Судалгаанд хамрагдсан 113 залуусын 49,6% нь хэдэн өдрөөр гуниглах, 11,5% нь ихэнх өдөр гунигтай, сонирхолгүй, 8,8% нь өдөр бүр гунигтай санагддаг, 30,1% нь хэвийн байдаг гэсэн хариулт өгсөн. Энэ судалгаанд 18-21 насны 113 оюутан хамрагдсанаас 69,9% нь их бага хэмжээгээр сэтгэл гутралд өртсөн гэдгийг харуулж байна.

2. Гутрах, сэтгэлээр унах, найдваргүй санагдах
113 хариулт

Нийт 113 оюутны 57,8% нь амьдралд итгэх итгэлгүй, зөвхөн эцэг эхийнхээ ачийг хариулахын тулд өдөр бүр их сургуульд явдаг талаар нэмж бичсэн байна.

6. Өөрийгөө муу хүн гэж бодох, эсвэл амьдрал утгагүй санагдах

113 хариулт

Нийт оюутны тал хувь буюу 56% нь өөрийгөө муу хүн гэж бодох, эсвэл амьдрал утгагүй санагдах мэдрэмжтэй байгаа нь амжилтын нийгмийн эрх чөлөөт оршин суугчид буюу /18-21 нас/-ны залуусын өнөөгийн нөхцөл байдлыг харуулж байна.

Сүүлийн жилүүдэд хиймэл оюуны технологи, ялангуяа ChatGPT зэрэг системүүдийг сургалт болон өдөр тутмын үйл ажиллагаанд өргөн ашиглах болсон нь суралцагчдын суралцах үйл явц, сэтгэхүйн хөгжилд тодорхой нөлөө үзүүлж эхэлсэн.

Сэтгэл гутралд өртсөн, өөртөө итгэлгүй суралцагчдын бие даан сэтгэх, асуудалд дүн шинжилгээ хийх, шийдвэр гаргах, шүүмжлэлт болон бүтээлч сэтгэлгээг хөгжүүлэх үйл явцад сөрөг нөлөө үзүүлэх эрсдэлтэй талаар олон улсын судалгаанд дурдагдах болсон. Өөрөөр хэлбэл, суралцагчид аливаа асуудлыг бие даан шийдвэрлэхийн оронд хиймэл оюуны системээс шууд хариулт авах хандлага нэмэгдэж байгаа нь тэдний аналитик болон танин мэдэхүйн ур чадварыг сулруулах магадлалтай байгааг статистик мэдээ харуулж байна.

Дэлхийн улс орнуудын боловсролын тогтолцоо, сургалтын орчин, технологийн хэрэглээ харилцан адилгүй түвшинд хөгждөг. Монгол Улсын их, дээд сургуулиудын сургалтын чанар, агуулга, арга зүй тогтмол шинэчлэгдэж, сайжруулалт хийгддэг ч хиймэл оюуны зохистой хэрэглээ, хязгаарлалт, хариуцлагын тогтолцоог тодорхойлж, үнэлгээний аргачлалд тусгайлан зааж, суралцагчдын хиймэл оюунд найдах хандлагад зааг гаргах шаардлагатай. Учир нь их дээд сургуулийн суралцагч нарын хиймэл оюуны хэрэглээнд тодорхой хязгаар тогтоохгүй байснаар суралцагчдын бүтээлч сэтгэлгээ, шүүмжлэлт хандлага, бие даан шийдвэр гаргах чадвар, өөртөө итгэх итгэлийг хөгжүүлэх нь сургалтын хөтөлбөрийн PLO, CLO үр нөлөөгүй.

Хиймэл оюуны технологийн боловсрол дахь хэрэглээг олон улсын судлаачид идэвхтэй судалж байна. Хиймэл оюун ухаан нь боловсролын салбарт анги танхим болон сургуулийн системд илүү өргөн хүрээнд ашиглах технологийн үеийг бий болгосон бөгөөд боловсролыг урагшлуулах ихээхэн боломжтой юм (Baker, 2021).

Суралцагчийн мэдлэгийг нэмэгдүүлж, хиймэл оюунд суурилсан олон төрлийн технологийн тусламжтай клиник болон танхимын сургалтыг зохион

байгуулах нь олон давуу талыг нээж байгаатай санал нэг байгаа ч хамгийн чухал ур чадварыг бид орхигдуулж болохгүй. Энэ бол шийдвэр гаргах, бүтээлч сэтгэлгээ юм. Ирээдүйн хууль сахиулах салбарын алба хаагчдыг бид машин сургалт шиг бүтээж болохгүй. Тэд иргэдийн үзэл бодол, эмх замбараагүй байдал, хууль бодит амьдралын зөрүүтэй уулзварт нүүр тулж, шийдвэр гаргах үед хиймэл оюунаас асуудаг байгаасай гэж хүсэхгүй нь ойлгомжтой.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн бүлэг суралцагчдаас чанарын судалгааг авахад дараах үр дүн гарсан.

Бүлэг суралцагчдын 90 хувь нь өдөр тутмын шийдвэр гаргалтад хиймэл оюуныг ашигладаг, 10 хувь нь огт ашиглахгүй гэсэн хариулт өгсөн. Мөн сургалтад хиймэл оюуныг ашиглан, гэрийн даалгавар хийдэг. Гэхдээ хиймэл оюунаас авсан мэдээллийн эх сурвалжийг харьцуулж үздэггүй, шууд ашигладаг гэсэн нь 2027 он гэхэд манай сургуулийн суралцагч нарын 90 хувь нь ном унших, олон эх сурвалжаас судалгаа хийх шаардлагагүйгээр гэрийн даалгавар болон бие даалтын ажлыг гүйцэтгэдэг болохыг харуулж байна. Багш нар энэ үйл явцыг багасгахын тулд эх сурвалж, мэдээллийн цахим хаяг, номын нэрийг тусгайлан зааж өгөх нь чухал байна.

ДҮГНЭЛТ

Бидний судалснаар залуусын бусадтай өөрийгөө харьцуулах, нийгмийн хүлээлтэд нийцэх гэж хэт хичээх үзэгдэл нь сэтгэл гутрал, бухимдал, дутуугийн мэдрэмжийг мэдрүүлж, өөртөө итгэх итгэл нь буурч байна. Энэ бол нийгмийн тулгамдсан асуудал, зайлшгүй анхаарах хандуулах шаардлагатай цаг үе. Иймд сэтгэл гутралд өртсөн суралцагч, хүүхдүүд нь өөрт тулгарсан бэрхшээлийг хиймэл оюуны тусламжтайгаар шийдвэрлэж байгаа нь сөрөг үр дагаварт хүрэхийг харуулж байна. Хиймэл оюун бол алгоритм, машин, төхөөрөмж. Хэзээ нь хүний мэдрэмжийг орлож чадахгүй гэдгийг бид нар сайн олгох шаардлагатай.

Сэтгэл зүйн дарамж, бэрхшээл, өдөр тутмын асуудлуудад шийдвэр гаргахад тухайн хүн өөрийн зөн совин, ирээдүйд гарах эрсдэл, одоогийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж, шийдвэр гаргадаг байх чухал ур чадвар юм.

Ингэснээр хүн нийгмийн дарамтаас ангижирч, өөрийн үнэ цэнийг таньж, амьдралын бодит баяр баясгаланг мэдрэх боломжтой болсноор амжилтын нийгэм эрүүл аз жаргалтай, өөрийн үнэ цэнийг мэддэг, бусадтай бус өөртэйгөө нүүр тулж, байгаа зүйлдээ талархаж чаддаг залуусын нийгэм болж чадах юм.

Цаашид технологийн хөгжил хурдацтай хөгжиж байгаа энэ цаг үеийн залуусын сэтгэл зүйг эрүүл, өөртөө итгэх итгэлийг нэмэгдүүлэхэд төрийн зүгээс мэргэжлийн сэтгэл зүйн зөвлөгөө өгөх цэгүүдийг олноор бий болгох хиймэл оюуны хэрэглээний талаарх давуу болон сул талуудыг тогтмол сурталчилж байх шаардлагатай гэж дүгнэлээ.

1. David Graeber, Bullshit Jobs., 2018
2. М.Дэлгэржав, Б.Батсайхан., Нийгмийн сэтгэл судлал., 2025
3. Хан Бён Чоль., Тамирдсан нийгэм., 2010
4. Бурхан багшийн сургааль., 1966
5. Монголын сэтгэл зүй сэтгэц хэмжил зүйн үндэсний хүрээлэн
6. <https://www.youtube.com/watch?v=u2w7AUKXIk&t=1769s>

НИЙТЭД ТУСТАЙ АЖИЛ ХИЙЛГЭХ ЯЛЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ БА СУДЛАГДСАН БАЙДЛЫН ТОЙМ

A REVIEW OF THE LEGAL REGULATION AND EXISTING RESEARCH ON COMMUNITY SERVICE PUNISHMENT

Б.Уянга. Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Ял эдлүүлэх эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш, ахлах дэслэгч

B. Uyanga. Senior lecturer at Department of Law in Sentencing of Court decision execution school, University of Internal Affairs

Товч утга: Энэхүү илтгэлээр Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйн тогтолцоонд хорихоос өөр төрлийн ялын нэг хэлбэр болох нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал болон түүний практик үр нөлөөг судалж, тулгамдаж буй асуудлуудыг тодорхойлох зорилготой. Мөн уг ялын онолын үндэслэл, судлагдсан байдлыг нэгтгэн дүгнэж, цаашид боловсронгуй болгох боломж, арга замыг санал болгоход чиглэнэ.

Abstract: This paper aims to examine the legal regulation, current implementation status, and practical effectiveness of community service as a non-custodial punishment within the criminal justice system of Mongolia, and to identify the existing challenges. It also seeks to summarize and analyze the theoretical foundations and existing research on this type of punishment, and to propose possible ways and approaches for its further improvement. Түлхүүр үг: Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял, хорихоос өөр төрлийн ял, эрүүгийн хариуцлага, эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа, нийгэмшүүлэх ял, хөдөлмөрөөр хүмүүжүүлэх, эрүүгийн бодлого.

Key words: Community service punishment, non-custodial sentences, criminal liability, criminal enforcement proceedings, rehabilitative punishment, correction through labor, criminal policy.

УДИРТГАЛ

Эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажилд судлагдсан байдлыг авч үзэх нь тухайн асуудлаар өмнө нь хийгдсэн судалгааны ажлуудын үр дүн, үзэл баримтлал, дэвшүүлсэн санал, дүгнэлтийг нэгтгэн дүгнэх, улмаар судалгааны ажлын онол, арга зүйн үндэслэл болон шинэлэг талыг тодорхойлоход чухал ач холбогдолтой байдаг. Иймээс нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын талаарх дотоодын эрдэмтэн, судлаачдын бүтээл, эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, нэг сэдэвт бүтээл, сурах бичиг болон судалгааны тайлангуудыг тоймлон авч үзэх шаардлагатай юм.

Монгол Улсад хорихоос өөр төрлийн ял шийтгэлийн талаарх судалгаа нь эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааны хөгжлийн явцад тасралтгүй хийгдэж ирсэн

бөгөөд эрүүгийн бодлогыг хүмүүнлэг болгох, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгмээс тусгаарлахгүйгээр хүмүүжүүлэх, нийгэмшүүлэх зорилготой уялдан нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын талаарх судалгаа хөгжиж ирсэн байна. Судлаачдын үзэж байгаагаар энэхүү ял нь хорих ялын хэрэглээг бууруулах, ялтан этгээдийн хөдөлмөрөөр дамжуулан нийгэмшүүлэх, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэхэд чиглэсэн эрүүгийн хариуцлагын үр нөлөөтэй хэлбэр юм. (Жанцан, 2014, хууд. 179)

Иймд энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал болон түүний практик үр нөлөөг судлах шаардлагатай байна. Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь эрүүгийн хариуцлагын уламжлалт хэлбэрээс ялгаатайгаар нийгэмд чиглэсэн, хүмүүнлэг шинжийг агуулдаг бөгөөд гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгмээс тусгаарлахгүйгээр засч хүмүүжүүлэх зорилготой. Иймээс уг ялын эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилт, үр нөлөөг судлах нь онолын болон практик ач холбогдол өндөртэй юм.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын талаар хийгдсэн судалгаанууд нь үндсэндээ уг ялын онолын үндэслэл, эрх зүйн зохицуулалт болон хэрэгжилтийн асуудлыг тус тусад нь авч үзсэн байдаг. Гэвч эдгээрийг нэгтгэн цогц байдлаар шинжлэх шаардлага өнөөдөр ч байсаар байна.

Өдгөө хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй Эрүүгийн хуульд тусгагдсан нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын мөн чанар, зорилго, агуулга, хэрэгжилтийн онцлог, эрх зүйн зохицуулалтын асуудлыг олон эрдэмтэн, судлаач тусгайлан судалсан байна.

Судлаач Ц.Мөнхбат “Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял: уламжлал, харьцуулалт, шинэчлэл” гэсэн сэдвээр, 2020 онд, МУИС-д, хууль зүйн ухааны докторын /Ph.D/ зэргийг хамгаалж, “Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял”. УБ., 2020 гэсэн” нэг сэдэвт бүтээлээ хэвлүүлсэн байна.

Мөн түүнчлэн доктор А.Алтанзул “Албадан ажил хийлгэх ялын хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал, түүний эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох зарим асуудал”. УБ., 2007 гэх нэг сэдэвт бүтээл., Б.Билэгсайхан 2004 онд “Албадан ажил хийлгэх ял бол ял шийтгэлийн өвөрмөц төрөл мөн” зэрэг бүтээлүүдэд уг ялын эрх зүйн шинж, хэрэгжилтийн асуудлыг хөнджээ.

Эрүүгийн эрх зүйн нэрт эрдэмтэн, судлаачид болох /Ж.Авхиа, Г.Совд, С.Жанцан, С.Нарангэрэл, Ж.Эрдэнэбулган, Б.Алтангэрэл, Б.Ганболд (Нарангэрэл & Эрдэнэбулган, 2019) нар өөрсдийн сурах бичиг, нэг сэдэвт бүтээл, тайлбар зохиолдоо нийтэд тустай ажил хийлгэх ял болон хорихоос өөр төрлийн ялын талаар бие даасан бүлэг, сэдэв болгон авч үзжээ. (Ганболд, 2002)

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял, түүний агуулга, үндсэн шинж, мөн чанарын талаарх асуудлыг хөндсөн эрдэм шинжилгээний өгүүллүүдээс дурдвал Ж.Энхнасан “Албадан ажил хийлгэх ялын асуудал” (2002), Д.Зүмбэрэлхам “Албадан ажил хийлгэх, баривчлах ялыг эдлүүлэхтэй холбоотой зарим асуудал” (2002), Б.Билэгсайхан “Эрүүгийн хуульд тусгагдсан нийгмийн үйлчилгээ үзүүлэх ял, түүнийг боловсронгуй болгох асуудал” (2003), “Албадан ажил хийлгэх ялыг эдлүүлж байгаа практик” (2004), Б.Уранцэцэг “Албадан ажил хийлгэх ял ба хөдөлмөрийн харилцаа” (2004), О.Пүрэвсүрэн “Албадан ажил хийлгэх ялыг оноох үед шүүгдэгчийн хувийн шинж байдлыг харгалзах нь” (2005), “Албадан ажил хийлгэх ял эдлүүлэх ажиллагааг боловсронгуй болгоход анхаарах зарим асуудлууд” (2007), Д.Бадам “Албадан ажил хийлгэх ялын эрх зүйн зохицуулалтын тулгамдсан асуудал” (2012) зэрэг бүтээлүүдийг нэрлэж болно.

Түүнчлэн Ц.Мөнхбат “Албадан ажил хийлгэх ялын түүхэн уламжлалыг судлах нь” (2015), “Албадан ажил хийлгэх ял ба нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг харьцуулан судлах нь” (2016), “Эрүүгийн хууль тогтоомжийн шинэчилсэн төсөл дэх нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын онцлог, харьцуулалт, анхаарах асуудал” (2017), “Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын эрх зүйн зохицуулалт ба практик хэрэглээнд шүүмжлэлтэй хандах нь” (2018), “Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын олон улсын нийтийн эрх зүйн зарим суурь зарчмууд, чиг хандлага” (2019) зэрэг бүтээлүүдээрээ энэ чиглэлийн судалгааг гүнзгийрүүлэн хөгжүүлжээ.⁷ Мөн Б.Алтангэрэлийн “Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял: уламжлал, эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилт” (2018), Э.Батбаяр, Б.Ганболд нарын “Хорихоос өөр төрлийн ял” (2023) зэрэг бүтээлүүд нь нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтийн асуудлыг судлахад тодорхой хувь нэмэр оруулсан байна.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмд үр ашигтай хөдөлмөрөөр дамжуулан засаж хүмүүжүүлэх зорилготой хэдий ч түүний хэрэгжилтийн үр нөлөө нь тухайн байгууллагын зохион байгуулалт, хяналтын тогтолцоо, ялтангийн хөдөлмөрийн нөхцөлөөс ихээхэн хамаардаг байна. Иймээс энэ ялын бодит хэрэгжилтийн механизм, түүний давуу болон сул талыг хамтад нь судлах нь чухал юм.

Эдгээр судалгааны бүтээлүүд нь нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын онол, эрх зүйн үндэслэл, хэрэгжилтийн чиг хандлагыг тодорхой хэмжээнд бүрдүүлсэн боловч дийлэнх нь онол, эрх зүйн тайлбарын шинжтэй байна.

Энэ ялын тухай эдгээр болон бусад эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, нийтлэл, илтгэл, тайлан, судалгааны ажил нь уг сэдвийн талаарх мэдлэг, мэдээллийг агуулж байдгаараа судалгааны өндөр ач холбогдолтой бөгөөд шинжлэх ухаанд зохих хувь нэмэр оруулсан, өөрийн өвөрмөц хэлбэр, шинж, судлаачийн дүгнэлт, санал зэргийг багтаасан оюуны бүтээлч үр дүнгийн илэрхийлэл болж байна. Иймээс

эдгээр бүтээлийг судалгааны онол, арга зүйн үндэслэл болгон ашиглахын зэрэгцээ тэдгээрт дэвшүүлсэн үзэл баримтлал, санал, дүгнэлтийг харьцуулан судлах нь энэхүү судалгааны ажлын чанар, үр дүнг дээшлүүлэх ач холбогдолтой юм.

Гэсэн хэдий ч нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын хэрэгжилтийн бодит байдал, шүүхийн практик, ял эдлүүлэх ажиллагааны үр нөлөө, дахин гэмт хэрэг үйлдэхэд үзүүлэх нөлөөлөл зэрэг асуудлыг эмпирик түвшинд судалсан бүтээл харьцангуй ховор байна.

Энэхүү судалгаа нь нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын онол, эрх зүйн үндэслэлийг нэгтгэн дүгнэж, практик хэрэгжилтийн түвшнийг тодорхойлоход чиглэнэ.

ДҮГНЭЛТ

Дээрх судалгааны бүтээлүүдээс үзэхэд нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын эрх зүйн мөн чанар, зорилго, агуулга, хэрэгжилт болон олон улсын туршлага тодорхой хэмжээнд судлагдсан байна. Гэвч хэрэгжилтийн бодит үр нөлөө, шүүхийн практик, шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны өнөөгийн нөхцөл байдал, дахин гэмт хэрэг үйлдэхэд үзүүлэх нөлөөлөл зэрэг асуудлыг эмпирик түвшинд судалсан бүтээл харьцангуй цөөн байна. Иймд энэхүү чиглэлээр цаашид судалгааг гүнзгийрүүлэх шаардлагатай байна.

Түүнчлэн нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын эрх зүйн зохицуулалт нь практик хэрэгжилттэйгээ уялдах шаардлагатай бөгөөд энэ нь судалгааны цаашдын чиглэлд чухал байр суурь эзэлнэ.

САНАЛ:

1. Ялын хэрэгжилт бодит байдал дээр хэр үр дүнтэй байгааг судлах шаардлагатай.
2. Орон нутаг болон нийслэлийн хэрэгжилтийн ялгааг харьцуулан судлах хэрэгтэй.
3. Олон улсын туршлагыг харьцуулан судалж, Монголын эрх зүйд нийцүүлэх боломжийг тодорхойлох шаардлагатай.
4. Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс сэргийлэх нөлөөг урт хугацааны судалгаагаар үнэлэх шаардлагатай.

Иймд эдгээр чиглэлүүдийг цаашид судалгааны төвд авч үзэх нь нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, практик хэрэгжилтийг сайжруулахад чухал хувь нэмэр оруулах юм.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ

Ганболд, Ж. (2002). *Эрүүгийн хуулийн тайлбар (Ерөнхий анги)*. Улаанбаатар.

Жанцан, С. (2014). *Эрүүгийн эрх зүйн онол*. Улаанбаатар.

Э, Б., & Ганболд, Б. (2023). *Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх ажиллагаа*.
Улаанбаатар.

ХУЯГЛАН ХҮРГЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ТҮҮХЭН УЛАМЖЛАЛ HISTORICAL TRADITIONS OF ESCORT AND TRANSPORT OPERATIONS

И.Санчиргарав. Дотоод хэргийн их сургуулийн Шүүхийн шийдвэр Гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Аюулгүй байдлын тэнхимийн багш, хууль зүйн магистр, хошууч Sanchirgarav.201@gmail.com

SANCHIRGARAV Ishdorj. Lecturer, Security Department, the School of Court Decision Execution, University of Internal affairs, Master in law, and major; Sanchirgarav.201@gmail.com

Хураангуй: Хуяглан хүргэх ажиллагааны аюулгүй байдал нь зохион байгуулалтын оновчтой төлөвлөлт, техник хэрэгслийн найдвартай ажиллагаа, алба хаагчдын мэргэжлийн ур чадвар, түүнчлэн тэдний сэтгэлзүй, бие бялдрын бэлтгэлжилтээс шууд хамааралтай цогц ойлголт юм. Иймд энэхүү ажиллагааны үр нөлөө, аюулгүй байдлыг хангахын тулд эрх зүйн орчныг тасралтгүй боловсронгуй болгох, тусгай зориулалтын техник хэрэгслийн шинэчлэлтийг үе шаттай хэрэгжүүлэх, онцгой нөхцөлд ажиллах заавар, журмыг нарийвчлан боловсронгуй болгох, хүний эрхэд суурилсан аюулгүй ажиллагааны стандартыг төлөвшүүлэх шаардлагатай байна. Энэ нь хуяглан хүргэх ажиллагааны онол, практикийн уялдаа холбоог бэхжүүлж, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үйл ажиллагааны үр ашиг, тогтвортой байдлыг дээшлүүлэх чухал ач холбогдолтой юм.

Түлхүүр үг: Хуяглан хүргэх ажиллагаа, харуул хамгаалалт, аюулгүй байдал, техник, тээврийн хэрэгсэл, төрөл хэлбэр, хүний эрх

Abstract: The security of prisoner escort operations constitutes a comprehensive concept that is directly dependent on effective organizational planning, the reliability of technical equipment, the professional competence of officers, as well as their psychological resilience and physical preparedness. Therefore, ensuring the effectiveness and security of such operations requires the continuous improvement of the legal framework, the phased modernization of specialized technical equipment, the refinement of operational instructions and procedures for emergency situations, and the establishment of safety standards grounded in human rights principles. These measures are of significant theoretical and practical importance in strengthening the interrelationship between the conceptual and practical dimensions of prisoner escort operations, while enhancing the efficiency and sustainability of the activities carried out by judicial decision enforcement agencies.

Keywords: Armored escort operations, Guard security, Safety technology, Transport vehicles, Types and forms, Human rights.

Үндсэн хэсэг

Хуяглан хүргэх ажиллагаа гэж хоригдлыг цагдан хорих байр, хорих анги хооронд шилжүүлэх, тусгаарлах тасалгаа, сахилгын байрнаас гаргаж тодорхой объектод хүргэх, буцаах үед тодорхой журам, зааврыг баримтлан аюулгүй байдлыг хангаж тээврийн хэрэгсэл болон явганаар гүйцэтгэж буй харуул хамгаалалтын ажиллагааг ойлгоно. (Б.Нямгомбо, Хорих байгууллагын харуул хамгаалалтын үйл ажиллагаа, 2013 он)

Хуяглан хүргэх ажиллагааны эрх зүйн үндэс³⁷ Хуяглан хүргэх ажиллагаа нь нэр томъёоны хувьд олон улсад "Pris- oner transport буюу хоригдол тээвэрлэлт" гэсэн нийтлэг нэршилтэй бөгөөд Prisoner-Хоригдол, хоригдогч этгээд, Transport-Тээвэрлэлт, Pris- oner+Transport=Prisoner transport-> Хоригдол тээвэрлэлт-> гэсэн утгыг агуулж байна. Манай орны хувьд “хуяглан хүргэх” гэдэг нь нэр томъёоны хувьд "хоригдлыг тээвэрлэх" гэсэн санааг илэрхийлж, үг зүйн хувьд Хуяглах- үйл, Ялт хүнийг сахиж сэргийлэх, харгалзах³ гэсэн утгыг илэрхийлдэг байна.

Хуяглан хүргэх ажиллагааг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага хэрхэн хариуцаж ирсэн талаар түүхэн уламжлал их байдаг. Тухайлбал: 1982 оны 06 сарын 03-ны өдөр Дорноговь аймгийн Хар-айраг суманд байрлаж байсан онцгой дэглэмтэй хорих ангийг Төв аймгийн Лүн сумын нутаг Авдрант дахь боржин чулууны үйлдвэр байгуулж Хорих 403 дугаар ангийг нүүлгэн шилжүүлэх томоохон ажиллагааг Засан хүмүүжүүлэх ерөнхий газрын харуул хамгаалалт, гүйцэтгэх ажлын хэлтэс зохион байгуулж онцгой дэглэмтэй ангид ял эдэлж байсан 100 гаруй ялтан, албан хаагчдын гэр орон, ажиллагсад тэдний гэр бүл 60 гаруй автомашины цуваа Хар-айраг сумаас өглөөний 04 цагт хөдөлсөн байна. Цувааны хүчлэн хамгаалалтад Дотоодын цэргийн, удирдах газрын албан хаагчид, хойд урд талдаа цагдаа хамгаалалттай хоёр талаараа машинтай бүрэн зэвсэглэсэн цэрэг хамгаалалт байсан бөгөөд Хонхороос эхлэн Баянзүрхийн товчоо, Богд уулын арын замаар 22-ын товчоо дуустал 5 метрийн зайтай цэрэг цагдаа, хамгаалалт гаргасан байна. Энэ цуваа 480 километр зам туулж өдөртөө Авдрантад хүрчээ.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2013 оны 04 дүгээр сарын 06-ны өдрийн 130 дугаар тогтоол, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын даргын 2013 оны 04 дүгээр сарын 19-ний өдрийн “Нүүлгэн шилжүүлэх тухай” А/72 дугаар тушаалаар батлагдсан төлөвлөгөөний дагуу ажлын хэсэг томилогдон 2013 оны 04 дүгээр сарын 16-21-ний өдрүүдэд Хорих 409 дүгээр ангид ял эдэлж байсан чанга дэглэмтэй 217 ялтнаас Хорих 415 дугаар ангид 93, Сэлэнгэ аймгийн Мандал сум дахь шийдвэр гүйцэтгэх албаны Хорих 413 дугаар ангид 30, Хорих 433 дугаар

³⁷ Хорих байгууллагын хуяглан хүргэх ажиллагаа
С.Хаш-Эрдэнэ, Х.Арьяа 2017 8 дахь тал

хорих ангид 30, Говьсүмбэр аймаг дахь шийдвэр гүйцэтгэх албаны Хорих 425 дугаар ангид 34 нийт 217 ялтныг нүүлгэн шилжүүлж хуяглан хүргэж байжээ.

2015 онд Монгол Улсын Засгийн газрын 2014 оны 188, 2015 оны 71 дүгээр тогтоол, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын даргын 2015 оны 03 дугаар сарын 05-ны өдрийн “Ялтныг нүүлгэн шилжүүлэх тухай” Н/17 дугаар тушаалын дагуу 2015 оны 03 дугаар сарын 13-ны өдөр Хорих 441-р ангид ял эдэлж байсан жирийн дэглэмтэй 227 ялтан, хорих 423-р ангид ял эдэлж байсан чанга дэглэмтэй 216 ялтнаас 30 ялтныг Хорих 427 дүгээр ангид, 86 ялтныг Хорих 415 дугаар ангид, 100 ялтныг Хорих 409 дүгээр ангид гэмт хэрэг зөрчилгүй батлагдсан төлөвлөгөөний дагуу нүүлгэн шилжүүлж, хуяглан хүргэсэн байна.

ШШГЕГ-ын даргын 2013 оны 07 дугаар сарын 08-ны өдрийн А/130 тоот тушаалын хавсралтаар батлагдсан Ялтныг хуяглан хүргэх заавар “Аймаг, орон нутгийн төвлөрсөн албад шүүхийн шийтгэх тогтоол хүчин төгөлдөр болсон ялтныг баривчлах ял эдлүүлэх байр, орон нутаг дахь жирийн дэглэмтэй хорих ангид өөрсдийн хүчээр шууд хуяглан хүргэх, Цагдан хорих 461 дүгээр анги нь шийтгэх тогтоол нь хүчин төгөлдөр болсон насанд хүрээгүй, эмэгтэй, баривчлах ялаар шийтгэгдсэн ялтныг тухайн дэглэмийн хорих анги баривчлах ял эдлүүлэх байранд Цагдан хорих байрны харуул хамгаалалтын ажилтнууд шууд, бусад эрэгтэй ялтныг Дамжин өнгөрүүлэх ангид шууд хүргэнэ” гэж зохицуулж өгч байсан.

Дамжин өнгөрүүлэх ангид хүлээн авсан чанга, онцгой, гяндангийн ялтнуудыг чухам аль ангид ял эдлэхийг Тогтоол гүйцэтгэх газар шийдвэрлэх ба ийнхүү гаргасан хуваарийн дагуу түүнийг ял эдлэх ангид нь хүргэх асуудлыг Дамжин өнгөрүүлэх анги хариуцан гүйцэтгэнэ. Хуяглан хүргэлтийн ажиллагааг тээврийн хэрэгслээр болон явганаар хуяглан хүргэх гэж хоёр ангилна. Орон нутаг газар зүйн байршлаас шалтгаалан нисэх онгоц, төмөр зам, усан онгоц, автомашинаар хуяглан хүргэлтийг зохион байгуулдаг болно. Ялтныг амьдралын бүсээс гаргаж оруулах, ажлын байранд хүргэх, дуудлагаар шүүх хуралд явах зэрэг хорих ангиас гарч буй хөдөлгөөнийг явганаар хуяглан хүргэх ажиллагаа юм.

1921 оны Гяндан салаанаас өнөөдрийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага болон өргөжсөн түүхэн хугацаанд шүүгдэгч, яллагдагч, хоригдлыг шүүх хурлаас цагдан хорих байранд, анги хооронд хуяглан хүргэх, хорих анги татан буугдах, шинээр байгуулах, шилжүүлэн байршуулах зэрэг бүхий л үйл ажиллагаа байнга явагдаж байгаа үйл ажиллагаа юм.

Хоригдлыг хуяглан хүргэх ажиллагаанд баримталж буй эрх зүйн зохицуулалтыг дараах байдлаар авч үздэг. Үүнд: 1. Олон улсын хэм хэмжээ: Нэгдсэн Үндэстний байгууллагаас баталсан гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг хорих байгууллага руу шилжүүлэхтэй холбогдсон асуудлыг зохицуулсан зарчим, хэм хэмжээг авч үзвэл:

а/. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал-ын 9 дүгээр зүйлд “хэнийг ч дур мэдэн баривчлах, саатуулах буюу хөөн зайлуулах ёсгүй гэж заасан нь шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэргүйгээр гэмт хэрэг үйлдсэн гэж үзэн ял эдлүүлэхээр хорих байгууллага руу шилжүүлэхийг хориглосон заалт юм. Түүнчлэн Хоригдолтой харьцах наад захын жишиг дүрэм”-ийн 45 дугаар зүйлд “Хоригдлыг ял эдлэх хорих газарт нь аваачих буюу нэг хорих газраас өөр хорих газарт шилжүүлэхдээ түүнийг хөндлөнгийн хүний нүдэнд өртөхөөс аль болох нууж, доромжлол, шохоорхол болон бусад бүх хэлбэрээр ил тод мэдэгдэхээс хамгаалах бүх арга хэмжээг авбал зохино”, “Хоригдлыг хангалтгүй агааржуулалт, гэрэлтүүлэгтэй юм уу, бие махбодид илт хүндрэлтэй нөхцөлд тээвэрлэхийг хориглоно” гэж заасан нь хуяглан хүргэх ажиллагааны ерөнхий шаардлагыг олон улсын түвшинд тогтоосон байна.

б/. Монгол Улс ялтан шилжүүлэх талаар дараах олон улсын гэрээнд нэгдэн орсон байна. Монгол Улс “Ялтан шилжүүлэх тухай” гэрээг Бүгд Найрамдах Энэтхэг Улс, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын Засаг захиргааны онцгой бүс Хонконгийн Засгийн газар, Канад Улсын Засгийн газар хооронд тус тус байгуулсан байна. Монгол Улсын Их Хурал 2015 оны 11 дүгээр сарын 20-ны өдөр Европын холбооны “Ялтан шилжүүлэх тухай конвенцод нэгдэн орох тухай хууль”-ийг соёрхон баталсан. Энэхүү конвенцод Европын холбооны гишүүн 47 улс, гишүүн бус 19 улс нэгдэж орсны тоонд Монгол Улсын иргэд суралцах, бизнес, аяллын зорилгоор олноор оршин сууж, зорчдог Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Вант Улс, Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс, Бельгийн Вант Улс, Бүгд Найрамдах Ирланд Улс, Бүгд Найрамдах Филиппин Улс, Америкийн Нэгдсэн Улс, Австрали, Япон зэрэг улсууд багтаж байна. Монгол Улс дээр дурдсан улсуудтай тус бүртэй нь ялтан шилжүүлэх тухай хоёр талт гэрээ байгуулахын оронд тус конвенцод нэгдэж орж конвенцын гишүүн улсуудтай эх орондоо ялаа эдлэхийг хүссэн иргэдийг шилжүүлэх харилцааг зохицуулсан эрх зүйн үндэс бүрдсэн байна. Харин Монгол Улсын Засгийн газар “Эрүүгийн хэргийн талаар эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх тухай” гэрээг Бүгд Найрамдах Куба Улс, Оросын Холбооны Улс, Бүгд Найрамдах Польш Улс, Бүгд Найрамдах Турк Улсын Засгийн газрын хооронд байгуулжээ.

в/. Хуяглан хүргэх ажиллагаанд Олон улсын төмөр замын тээвэрлэлтийн тухай шинэ хэлэлцээр буюу КОТИФ /Convention concerning international Carriage by Rail/, Транс Азийн төмөр замын сүлжээний тухай хэлэлцээр /Trans-Asian Railway Network Agreement/ Олон улсын иргэний нисэхийн байгууллагын Чикагогийн конвенц зэрэг олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийг мөрдөж байна.

Монгол Улсын Үндсэн хууль: Монгол Улсын Үндсэн хуульд Монгол Улсын иргэн халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй. Хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур дур мэдэн хэнийг ч нэгжих, баривчлах, хорих, мөрдөн мөшгөх, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно. Хэнд боловч эрүү шүүлт тулгаж, хүнлэг бус, хэрцгий хандаж, нэр төрийг нь доромжилж болохгүй. Баривчилсан шалтгаан, үндэслэлийг

баривчлагдсан хүн, түүний гэр бүлийнхэн, өмгөөлөгчид нь хуульд заасан хугацаанд мэдэгдэнэ заажээ.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль:Шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийг аж ахуйн нэгж, байгууллага, албан тушаалтан, хүн, хуулийн этгээд биелүүлэх үүрэгтэй ба хүчин төгөлдөр болсон шүүхийн шийдвэрийг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад ажлын 5 өдрийн дотор хүргүүлэн, шийдвэрийг хүлээн авсан байгууллага, албан тушаалтан энэ тухай прокурорт даруй мэдэгдэнэ.

Эрүүгийн хууль:Гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг зургаан сараас хорин жил хүртэл хугацаагаар нээлттэй, эсхүл хаалттай хорих байгууллагад тусгаарлаж хугацаатай хорих ялыг эдлүүлнэ. Нээлттэй, хаалттай хорих байгууллагын нөхцөлийг хуулиар тогтоох ба хорих байгууллага нь цагдан хорих шүүхийн шийдвэрийг биелүүлж гэм буруутай этгээдийг нийгмээс тусгаарлаж, эрх, эрх чөлөөнд нь хуульд заасан хязгаарлалт тогтоож, шүүхийн шийтгэх тогтоолоор оногдуулсан хорих ялыг албадан эдлүүлэх төрийн тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллага байдаг. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, түүнд нийцүүлэн гаргасан эрх зүйн акт:

а/. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль"-ийн 207.1-д Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх төв байгууллага нь хоригдлыг ял эдлүүлэх хорих ангид нь хүргэх хуяглан хүргэх чиг үүрэг бүхий нэгжтэй байна. Хоригдлыг хуяглан хүргэхдээ хуулийн 208 дугаар зүйлд заасны дагуу тусад нь тээвэрлэнэ.

б/. Хорих ангийн харуул хамгаалалтын журамд Нэгдсэн болон төрөлжсөн мэргэшлийн хорих эмнэлэгт хэвтэн эмчлүүлсэн, шинээр хорих ялаар шийтгэгдсэн хоригдлыг ял эдлэхээр хуваарилагдсан хорих ангид хуяглан хүргэх үүргийг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 207.1 дэх хэсэгт заасан нэгж хариуцан гүйцэтгэнэ. Хоригдлыг хуяглан хүргэхдээ Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 207.2 дахь хэсэг, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх төв байгууллагын даргын баталсан “Хуяглан хүргэх ажлын заавар”-ыг мөрдөнө.

в/. Хоригдлыг хуяглан хүргэх ажлын заавар нь хоригдлыг хуяглан хүргэх, нүүлгэн шилжүүлэх ажиллагааны зохион байгуулалт, алба хаагчдын хүлээх үүрэг, эрх хэмжээг тогтооход чиглэгдэнэ.

г/. Хорих ангийн дотоод журам, Үзлэг нэгжлэгийн стандарт, Хуяглан хүргэх тусгай тоноглогдсон автомашины байгууллагын алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах аюулгүйн тойрог тогтоох журам, ШШГБ-ын алба хаагч галт зэвсэг, тусгай хэрэгсэл хэрэглэх журам, Шинээр хорих ял шийтгэгдсэн хоригдлын хорих ял эдлэх дэглэм, зэрэглэлийг тогтоох зэрэг эрх зүйн актыг хуяглан хүргэх ажиллагаанд нэгэн адил баримтална.

Өнөөдрийн байдлаар хоригдлыг хуяглан хүргэх ажиллагааг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага болон Цагдаагийн байгууллага чиг үүргийн хүрээнд хэрэгжүүлж байна.

Цагдаагийн байгууллага- Яллагдагч, шүүгдэгч, ялтныг цагдан хорих байрнаас шүүх хуралдаанд, шүүх хуралдаанаас цагдан хорих байранд хуяглан хүргэнэ. (Цагдаагийн албаны тухай хууль, 2017)

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх төв байгууллага нь хоригдлыг ял эдлүүлэх хорих ангид нь хуяглан хүргэнэ. (Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2017)

Хуяглан хүргэх ажиллагааны аюулгүй байдлыг хангах нь

Хоригдлын сэтгэл зүйд бид хүний эрхэнд байна гэх сэтгэлгээ давамгайлдаг учраас сэтгэл санаа тогтворгүй маш эмзэг байдаг. Энэ байдал олон жил хорих ял эдэлж буй хоригдолд ихээр илэрдэг бөгөөд тэд ямар нэгэн юманд маш амархан гомдож, баярлаж, хүний хэлсэн ярьсан зүйлийг янз бүрээр ургуулан төсөөлж боддог сэтгэл зүйтэй байдаг. Иймд хорих байгууллагын аюулгүй байдлын нэг үндсэн объект нь тэнд ажиллаж буй ажилтан, алба хаагч байна.

Ер нь аюулгүй байдлыг хангах үүднээс нэг талаас хүний хувийн орон зайн аюулгүй байдал нь нэн тэргүүний бодит хэрэгцээ байдаг. Хуяглан хүргэгдэж буй хоригдол нь ямар нэг гэмт санаа бодлоо амжилттай хэрэгжүүлэх, нуун далдлах өөрийн хань хамсаатантай холбоо тогтоох гэх мэт сөрөг үйлдлийнхээ явцад ажилтан, алба хаагчийн аюулгүй байдалд шууд болон шууд бусаар халдах бодит аюул түгээмэл байдаг. Тухайлбал, алба хаагчийг өөрийн эрхшээлдээ оруулахыг эрмэлзэх, аллган сүрдүүлэх, дарамтлах, амь нас эрүүл мэндэд нь халдах зэрэг эрсдэлтэй.

Иймд хуяглан хүргэлтээр явж буй алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах нь туйлын чухал зорилт юм. Өнөөдрийн байдлаар Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад 18-55 насны 3000 гаруй алба хаагч ажиллаж байгаагийн 90 шахам хувь нь хяналт хамгаалалтын буюу албадлагын шинжтэй үйл ажиллагаанд тодорхой хэмжээгээр оролцож буй цэргийн алба хаагч байна. Хэдийгээр хуяглан хүргэлтээр явж буй ажилтан, алба хаагчид нь албан үүрэг гүйцэтгэх явцдаа эдийн засаг, нийгмийн баталгаа, албаны хувцас, галт зэвсэг, тусгай хэрэгслээр хангагддаг боловч алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээний хүрээнд аюулгүй байдлыг хангах талаар зайлшгүй анхаарч үзэх нь зүйтэй.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 242 дугаар зүйлд хорих ангид онцгой нөхцөл байдал үүсэн тохиолдолд хорих анги, шийдвэр гүйцэтгэх газар, хорих ял эдлүүлэх алба нь хууль сахиулах, аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэг бүхий байгууллагатай хамтран ажиллах чиглэлийг тодорхойлж өгсөн, Мөн Хууль

зүй, дотоод хэргийн сайдын 2017 оны А/197 дугаар тушаалаар баталсан "Хорих ангийн харуул хамгаалалтын журам"-ын 17 дугаар зүйлийн 17.1.4. хуяглан хүргэлтийн үед хүч хэрэглэн халдсан, осол гарсан тохиолдлыг хорих байгууллагад бий болсон онцгой нөхцөл байдал болохыг тусгажээ. Үүссэн онцгой нөхцөл байдлын үед үйл ажиллагааны төлөвлөлт нь үйл ажиллагаа болон алба хаагчдын бие бялдар, сэтгэл санааг бэлдэх гэсэн 2 төрөлтэй байна. Төлөвлөлтийг хийхдээ гадаад, дотоод өөрийн болон эсрэг талын/ нөхцөл байдлыг бодитоор үнэлэх шаардлага ба энэ үнэлгээг буруу хийх нь ихээхэн хохирол гарах үндэс болно. Дотоод хүчин зүйлийн үнэлгээнд өөрийн хүч хэрэгсэл, түүнийг байршуулах, сэлгэх, ашиглах галт зэвсэг, тусгай хэрэгсэл, техникийн боломж, гадаад хүчин зүйлийн үнэлгээнд онцгой нөхцөл байдлыг зохион байгуулагч, хатгагч, хамжигч, гүйцэтгэгчдийн тоо, тэдний зорилго, хүсэл эрмэлзэл, үзүүлж буй эсэргүүцэл, цаг хугацаа, байршил, зэвсэглэл зэргийг тооцон үзнэ.

Төлөвлөгөө, зураглал нь шууд ашиглах арга ажиллагааны болон урьдчилсан ажлын загвар хэлбэрээр хийгдэх бөгөөд бие бүрэлдэхүүнийг сургаж, дадлагажуулахад ашиглана. Төлөвлөгөө, зураглалд үүсэж болзошгүй нөхцөл байдал, зорилго, оролцох хүч, хэрэгсэл үндсэн болон нөөц/ -ийн тооцоо, цаг хугацаа, байршил, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа, удирдлага зохион байгуулалт, үндсэн болон нөөц хүчний байршил, холбооны хэрэгслийн ашиглах тор, сүлжээ, дуудлага, удирдах ажлын хэсэг, удирдах албан тушаалтан, алба хаагчдын үүрэг зэргийг тодорхой тусгана.

Төлөвлөгөөг бүрэн хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх үүднээс ажиллах арга, ажиллагааны хэд хэдэн хувилбарыг тооцон боловсруулна. Төлөвлөгөөнд алба хаагчдад тактик, зэвсэг, тусгай хэрэгсэлтэй харьцах дадлага, чадвар эзэмшүүлэх, бие бялдын бэлтгэлжилтийг дээшлүүлэх, тэсвэр хатуужил суулгах, удирдлага, командыг мэдэж биелүүлэх хэвшилд сургах зэрэг тодорхой зүйлүүдийг тусгаж хэрэгжүүлнэ. Төлөвлөгөөний биелэлтийг тухай бүр удирдлага болон хамт олны дунд хэлэлцэн ололт амжилт, алдаа дутагдлыг ярилцан дүгнэж, дараагийн төлөвлөлтийг боловсруулахдаа ашиглаж байвал зохино.

ОХУ-ын эрдэмтэн, судлаачдын бүтээлд хуяглан хүргэх ажиллагааны явцад гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, онцгой нөхцөл бий болсон үед ажиллах талаар дараах байдлаар заажээ. 1. Хамгийн түрүүнд орголтын талаарх үйлдлийг мэдсэн алба хаагч "Орголт" гэж дохио өгч, хуяглан хүргэх ажиллагааг ахалж буй албан тушаалтан эрэн сурвалжлах бүлгийг ахалж оргодлыг мөрдөн хөөж, баривчлах арга хэмжээ авах ба үлдсэн хоригдлуудын харуул хамгаалалтыг чангатгах, эсвэл Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хамгийн ойр байрлах нэгжээс ирсэн автомашинд хоригдлыг шилжүүлэн хуяглан хүргэх ажиллагааг үргэлжлүүлнэ. Оргох гэмт хэргийн талаар мэдсэн, шинж тэмдэг /тусгай тоноглогсон автомашинд хана, тааз, шал, камерын хаалга, нэмэлт тоноглол,

эвдэрсэн, гэмтсэн, шалгалтаар алга байсан/-ийг илрүүлсэн алба хаагчид энэ тухай нэн даруй хуяглан хүргэх ажиллагааг ахалж буй албан тушаалтанд мэдэгдэнэ. Улмаар хуяглан хүргэх ажиллагааг ахалж буй албан тушаалтанд нь нөхцөл байдлын талаар Шуурхай удирдлага, хяналтын төвийн оператив жижүүрт мэдэгдэнэ.

Хуяглан хүргэх ажиллагааг ахалж буй албан тушаалтан оргох гэмт хэргийн ул мөрийг нэн даруй хамгаалалтад авч, шууд захирах даргад мэдэгдэж, оргох гэмт хэрэг болсон тухайн газрын Цагдаагийн байгууллагын жижүүрт хоригдол /оргодол/-ын содон шинж тэмдэг зэрэг мэдээллүүдийг өгнө. Тусгай тоноглогсон автомашинаар хуяглан хүргэх ажиллагааг гүйцэтгэж буй үед эрэн сурвалжлах бүлгийн үйл ажиллагааны бүс нь хоригдол гэмт хэрэг үйлдсэн газраас эхэлж, ойролцоох 5 км-ын радиус доторх газраар тодорхойлогдоно.

Эрэн сурвалжлах бүлэг оргодлыг салахгүй мөшгөх бөгөөд бусад мөрдөж буй хэсгүүдийг оргодлын араас зөв замд оруулахын тулд оргодлын хөдөлгөөний чиглэлийг тогтоогдсон /гэрэлтэй сум, бусад сонсогдох болон харагдах хэрэгслүүд/ дохиог өгч явна. Мөн холбооны хэрэгслүүдийг ашиглан эрэн сурвалжлах ажиллагааны явцын талаар албаны бусад хэсгүүдэд мэдээлэл өгч байна. Оргодлыг гүйцэж очсон эрэн сурвалжлах бүлгийн ахлагч түүнээс хөдөлгөөнөө зогсоохыг шаардана. Шаардлагыг биелүүлэхгүй бол баривчлах ажиллагааг албаны нохой, тусгай хэрэгсэл болон галт зэвсгийг ашиглан явуулна.

2. Тусгай тоноглогсон автомашиныг савлуулах замаар унагахаар дараах тохиолдолд хоригдлууд оролдож болзошгүй. Үүнд: >> тусгай тоноглогсон автомашин дотор халуун, хүйтэнд удаан хугацаагаар байх; >> оргох гэмт хэрэг үйлдэх, хуяглан хүргэх бүрэлдэхүүний хяналтаас нөхцөл байдлыг гаргахын тулд; хуяглан хүргэх бүрэлдэхүүний зүгээс тавьсан хууль бус шаардлага, ёс зүйгүй харьцаа; бусад обьектив, субъектив шалтгаанууд. >> » хоригдлуудыг бие засуулаагүй, ундны ус өгөөгүйгээс зэрэг болно. Тусгай тоноглогсон автомашиныг унагахаар савлуулах нь бүлэг хоригдлын үйлддэг хэрэг юм. Энэ тохиолдлын үед хуяглан хүргэх ажиллагааг ахалж буй албан тушаалтан нь шалтгаан нөхцөлийг тогтоох; зохион байгуулагчийг тогтоох, боломжтой бол тусгаарлах, асуудал үүссэн нөхцөл байдал, шалтгааныг арилгах арга хэмжээг авах, хоригдлын үйлдлийг болиулахаар ятгах, чанга дуугаар сануулах ба энэ үед видео бичлэг хийдэг төхөөрөмж ажиллаж байх ёстой. Түүнчлэн бүх хоригдолд сонсогдохоор чанга дуугаар автомашиныг савлуулах нь хууль бус болохыг хэлж ойлгуулах, хуяглан хүргэх ажиллагааны хэвийн нөхцөл байдлыг алдагдуулсантай холбоотойгоор хүлээх хариуцлагын талаар сануулж, эцэст нь асуудлыг үүсгэсэн нөхцөл байдлын шалтгааныг арилгах арга хэмжээг авч болно. Үйл явдал секундээр хэмжигдэж байгаа үед богино хугацаанд эерэг үр дүнд

гаргах нь өндөр үр ашигтайд тооцогддог. Дээрх үйл явдлыг баримтжуулах, тогтоогдсон журмыг зөрчсөн этгээдийн зөрчлийн тухай актыг хуяглан хүргэх ажиллагааг ахалж буй албан тушаалтан 2% үйлдэж, энэ тухай зөрчил гаргагчид танилцуулна. Зөрчлийн актад сахилгын зөрчлийн төрөл, нөхцөлийг бичсэн байна. 3-р. Хуяглан хүргэх ажиллагааг ахалж буй албан тушаалтан нь 1-р хувь нь зөрчил гаргагчийн хувийн хэрэгт хавсаргагдана. 2-р хувийг хуяглан хүргэх ажиллагааг гүйцэтгэж буй нэгжийн даргад өгнө.

3. Хуяглан хүргэх бүрэлдэхүүн рүү довтолсон үед алба хаагч "Довтоллоо" гэж дохио өгч, зориг шийдэмгий гардан тулаанд орох ба бусад хоригдлыг хүчээр суллах, оргуулахаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг авна. Тухайн тохиолдолд хуяглан хүргэх бүрэлдэхүүний бие бялдар, гардан тулааны туршлага, чадвар, албаны бэлэн байдал /биеийн ба сэтгэл санааны/ гэнэтийн довтолгоонд няцаалт өгөхөд их нөлөөтэй. Хоригдлын харуул хамгаалалтыг чангатгаж, хүч нэмэгдүүлсэн хамгаалалтад шилжүүлнэ.

Хуяглан хүргэх бүрэлдэхүүн рүү довтолсон үед хуяглан хүргэх ажиллагааг ахалж буй албан тушаалтан нь хамгаалалтын төлөвлөгөөний дагуу алба хаагчдын хүчээр няцаалт өгнө. Хуяглан хүргэх бүрэлдэхүүн рүү довтолсон үед алба хаагч хууль тогтоомжид заасны дагуу биеийн хүч хэрэглэх, тусгай хэрэгсэл болон галт зэвсгийг ашиглахыг зөвшөөрдөг. Гэмтэж бэртсэн алба хаагч болон хоригдолд эмнэлгийн анхны тусламж үзүүлэх бөгөөд хуяглан хүргэх ажиллагааг ахалж буй албан тушаалтан нь нөхцөл байдлын талаар нэг адил илтгэх хуудас, зөрчлийн актыг бичиж, шууд захирах даргадаа танилцуулна. Тусгай тоногдсон автомашинаар хуяглан хүргэх ажиллагаа гүйцэтгэх чиглэл, зураглалд үндсэн болон нөөц замын чиглэл, хурдны хязгаар заасан замын хэсэг, гүүр болон төмөр замтай огтлолцсон хэсэг, зам дагуу байрлах хорих байгууллагын нэгжийн байрлал, холбоо барих утас, зам дагуу байрлах Цагдаагийн байгууллагын байрлал, холбоо барих утас, шаардлагатай тохиолдолд эмнэлгийн яаралтай тусламж авах боломжтой эмнэлгийн байгууллагын байрлал, холбоо барих утас зэргийг зайлшгүй тусгавал зохино.

Хуяглан хүргэх ажиллагааг зохион байгуулах алба, анги нь

- Хуяглан хүргэх ажиллагаанд явах машин техникийн бүрэн бүтэн, аюулгүй байдлыг хангах,

- Хуяглан хүргэх ажиллагаанд явах албан хаагчдын бэлтгэл сургуулилалт хийх нөхцөлөөр хангаж, тусгай хувцас, албаны нохойгоор хангах үүрэг хүлээх бөгөөд хуяглан хүргэх галт зэвсэг тусгай хэрэгсэл шаардлагатай бол ажиллагааг зохион байгуулах ажилтнууд дараах зарчмыг мөрдлөг болгон ажиллана. Үүнд:

- Хорих ял эдлүүлэх алба, хорих анги, газрын даргын баталсан нэрсийн жагсаалтаас зөвшөөрөлгүй ялтныг авч үлдэх, тээвэрлэх;

- Хуяглан хүргэж байгаа ажиллагааны нууц задруулах, ялтныг төрөл садан, бусад хүнтэй уулзуулах;
  - Хуяглан хүргэх замд зөвшөөрөгдөөгүй газарт зогсох, ялтныг буулгах, гадны хүн тээвэрлэх;
  - Ялтныг хуяглан хүргэх ажиллагаанд зориулалтын бус, тэдгээрийн ар гэрийн болон хувийн автомашин ашиглах;
  - Батлагдсан маршрут зөрчих, бүрэн бус техникээр ялтныг тээвэрлэх, даац хэтрүүлэх;
  - Хуяглан хүргэх согтууруулах ундааны зүйл хэрэглэхгүй байх эдгээр зарчмыг үйл ажиллагаандаа мөрдлөг болгон ажиллах шаардлагатай.
- Энэ зарчим нь хуяглан хүргэх ажиллагааг гүйцэтгэж буй бүх албан хаагчдад чанд мөрдөх шаардлагатай бөгөөд өдөр тутам харуул хамгаалалтын үүрэг гүйцэтгэх ажилтнаас дараах мэдлэг, чадварыг заавал илүү эзэмшсэн байх шаардлагатай. Үүнд:
- Хуяглан хүргэх ажиллагааны үед гаднаас халдан довтлох үед аюулгүй байдлаа хэрхэн хангах,
  - Гэнэтийн осол, аваар, техникийн гэмтэл гарсан үед хуяглан хүргэгдэж буй ялтнуудын хамгаалалтыг хэрхэн зохион байгуулах,
  - Хуяглан хүргэх явцад ялтны эрүүл мэнд муудсан тохиолдолд хэрхэх, эмнэлгийн анхан шатны тусламж үзүүлэх чадвартай байх,
  - Холбоо мэдээллийг найдвартай байдал, мэдээ, мэдээллийг түргэн шуурхай дамжуулах дадлага чадвартай байх,
  - Эрсдэл бий болсон үед бусдаас тусламж хүсэж хамтран ажиллах арга, тактик эзэмшсэн байх /цэрэг, цагдаа, онцгой байдал бусад орон нутгийн албадтай/ зэрэг сэтгэл зүйн болон бие бялдрын бэлтгэлжилтээрээ бусад харуул хамгаалалтын ажилтнаас ялгарч байх ёстой.

Хуяглан хүргэх ажиллагааны төрөл, хэлбэр ОХУ-ын эрдэмтэн Р.З. Усеев хуяглан хүргэлтийн ажиллагааг хорих ял эдэлж буй хоригдлыг тодорхой журмын хүрээнд, ял эдлэх газар, эсхүл нэг хорих ангиас өөр хорих анги руу тээвэрлэхэд холбогдох эрх, үүрэг, аюулгүй байдлыг ханган, хоорондоо болон бусад хүмүүстэй харьцахыг зүйн үндэс хязгаарлан, тусгай бэлтгэсэн тээврийн хэрэгсэлд албадан суулгаж тээвэрлэхийг хэлнэ” гэсэн байна. ОХУ-ын хуяглан хүргэх ажиллагааны зааварт “Хуяглан хүргэх гэдэг нь хоригдлыг алба хаагчийн хамгаалалт нь дор тээвэрлэхийг хэлнэ” гэж үзэн дараах шаардлага тавигдана гэжээ. Үүнд:

1.Эрэгтэй эмэгтэй хоригдлыг, насанд хүрээгүй болон насанд хүрсэн хоригдлыг, гэмт хэрэг хамтран үйлдсэн хоригдлыг тусад нь

2.Анхаарал татсан хоригдлыг тусад нь

3.Тээврийн хэрэгслийн бүрэн бүтэн байдлыг хангах

4. Хуяглан хүргэх үеийн улиралд тохирсон хувцастай байх, тээвэрлэх хугацаанд тохирсон хэмжээний хоол хүнсээр хангах зэрэг болно гэжээ. Хуяглан хүргэх ажиллагааг төрөлжүүлэн авч үзэх нь цаашид онолын болон практикийн чухал ач холбогдолтой юм. Хуяглан хүргэх ажиллагаатай холбогдох эрх зүйн акт, практик ажиллагааг харахад өнөөдөр Монгол Улсад хуяглан хүргэх ажиллагааны хэлбэрийг дараах байдлаар ангилж болох юм. Үүнд:

1. Хуяглан хүргэх ажиллагаа нь байнгын болон хүч нэмэгдүүлсэн гэсэн хэлбэртэй байна. Байнгын /нээлттэй хорих ангийн энгийн болон тусгай зэрэглэл, хаалттай хорих ангийн энгийн зэрэглэлд ял эдлэх хоригдлыг/ буюу хоригдлыг нээлттэй, хаалттай хорих ангийн энгийн зэрэглэлд хуяглан хүргэх, хорих анги хооронд болон 401 дүгээр хорих анги-Нэгдсэн эмнэлэгт шилжүүлэх, аж ахуйн нэгж, байгууллагад ажиллуулах, түүнчлэн хорих ангийн хамгаалалтын бүсэд харуул хамгаалалтын хяналтад явганаар үйлдэгдэж буй хуяглан хүргэх ажиллагааг байнгын хэлбэрт хамааруулан ойлгоно.

Хүч нэмэгдүүлсэн гэдэг нь хаалттай хорих ангийн тусгай зэрэглэл, тусгай нэгж, анхаарал татсан хоригдлыг хуяглан хүргэх, хорих ангийн нүүлгэн шилжүүлэлтийн үед хийгдэнэ. Анхаарал татсан буюу олон удаагийн давтан гэмт хэрэг үйлдсэн, гэмт хэргийн бүлэглэлтэй холбоотой, хорих ангийн дотоод дэг журмыг зохион байгуулалттайгаар зөрчиж болзошгүй, нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал бий болгох, гэмт хэрэг үйлдэх, оргох талаар гүйцэтгэх ажил, харуул хамгаалалтын анхаарал татсан хоригдлын хуяглан хүргэх ажиллагааг явуулахдаа галт зэвсэг, тусгай хэрэгсэл, шаардлагатай тохиолдолд албаны нохой, нууцлал хангах зорилгоор ялтны сонсох, харах орчныг хязгаарлах нүдний хаалт, чихэвч

ашиглана.

Хорих ангийг хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу шинээр байгуулсан, татан буулгасан, байршлыг өөрчилсөн, байгалийн гамшиг, онцгой нөхцөл үүссэн тохиолдолд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх төв байгууллагын даргын тушаалаар нүүлгэн шилжүүлэх ажиллагааг удирдан зохион байгуулах, хэрэгжилтэд хяналт тавих албан тушаалтныг томилно. Хоригдлыг нүүлгэн шилжүүлэх ажиллагаанд Хорих ял эдлүүлэх алба, Тусгай ажиллагаа, аюулгүй байдлын газар, хорих анги, шийдвэр гүйцэтгэх алба, салбар нэгжийн хүч, хэрэгслээс гадна Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тусгайлсан чиг үүрэг бүхий байгууллагуудаас хүч, хэрэгслийн туслалцаа авч хамтран зохион байгуулж болно.

Ялтныг хуяглан хүргэх ажиллагаа нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай Монгол Улсын /2002 он/ хуулиар тогтоосон хоёр төрөлтэй.

1. Хуяглан хүргэх ажиллагаа
2. Нүүлгэн шилжүүлэх ажиллагаа (ШШГЕГ, 2014)

Нүүлгэн шилжүүлэх, хуяглан хүргэх ажиллагааг тогтоосон хууль зүйн хүрээнд аюулгүй ажиллагаа хангах, учирч болох эрсдэл, байгалийн хүчин зэргээс нөлөөлж болох зүйлээс хамгаалахын тулд холбогдох хуулиар тогтоосныг авч үзье. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, Тахарын албаны тухай хууль болон тэдгээрт нийцүүлэн гаргасан журмуудаар зохицуулсан байна.

Шүүхийн шийтгэх тогтоол хүчин төгөлдөр болсон ялтныг баривчлах ял эдлүүлэх байр, орон нутаг дахь жирийн дэглэмтэй хорих ангид шууд, чанга, онцгой дэглэмтэй хорих анги, гянданд ял эдлэх болон насанд хүрээгүй, эмэгтэй ялтныг Дамжин өнгөрүүлэх ангид хүргэхийг ялтныг хуяглан хүргэх ажиллагаа гэнэ.

Ялтан, сэжигтэн, шүүгдэгчийг хуяглан хүргэх ажиллагааг хоёр байгууллага гүйцэтгэж Нэгд. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага.

Хоёрт. Тахарын ерөнхий газар өөрсдийн хуульд заасан чиг үүргийн дагуу ажиллаж байсан.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, бусад хууль, эрхийн актад заасны дагуу Дамжин өнгөрүүлэх ангиас, хорих анги хооронд шилжих, ажлын болон бусад шаардлагаар Тогтоол гүйцэтгэх газрын эрх бүхий даргын зөвшөөрлөөр ялтныг хуяглан хүргэх ажиллагаа нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай Монгол Улсын хуулийн 117 дугаар Ялтныг хүргэх, хүлээн авах, Шүүхийн шийтгэх тогтоол хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс хойш 10 хоногийн дотор аймаг, нийслэл дэх жирийн дэглэмтэй хорих ангид ял эдлэх ялтныг шууд, чанга, онцгой дэглэмтэй хорих анги, гянданд ял эдлэх ялтныг Дамжин өнгөрүүлэх ангид хүргэж өгдөг байлаа.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль /2017 он/

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх төв байгууллага нь хоригдлыг ял эдлүүлэх хорих ангид нь хүргэх хуяглан хүргэх чиг үүрэг бүхий нэгжтэй байдаг. Хоригдлыг хуяглан хүргэхдээ өсвөр насны болон эмэгтэй, эрэгтэй хоригдлыг тусад нь тээвэрлэнэ.

Хоригдлыг ял эдлэх хорих ангид хуяглан хүргэх, хорих анги хооронд болон 401 дүгээр хаалттай хорих анги-Нэгдсэн эмнэлэгт шилжүүлэх, аж ахуй нэгж байгууллагад ажиллуулах, хорих анги, нэгжийг нүүлгэн шилжүүлэх, түүнчлэн хорих ангийн хамгаалалтын бүсэд харуул хамгаалалтын хяналтад явганаар үйлдэгдэж буй ажиллагааг ойлгоно. /ШШГБ- хэмжээнд/

Хуяглан хүргэх ажиллагаа нь ердийн, хүч нэмэгдүүлсэн, тусгай гэсэн гурван төрөлтэй байна. Үүнд:

1.Нийгэмд учруулах хор, аюулын эрсдэл багатай хоригдол, хоригдогч этгээдийг хуяглан хүргэх ажиллагааг ердийн хуяглан хүргэх ажиллагаа гэнэ.

2. Нийгэмд учруулах хор аюулын эрсдэл өндөр, мөн ШШГЕГ-ын даргын тушаалаар хорих анги, байгууллагыг нүүлгэн шилжүүлэлтийн үед бусад хорих анги байгууллагаас нэмэгдэл хүч дайчилж, тусгай ажиллагааны газар, цагдаагийн байгууллагатай хамтран зохион байгуулж байгаа ажиллагааг хүч нэмэгдүүлсэн хуяглан хүргэх ажиллагаа гэнэ.

3. Хөгжлийн бэрхшээлтэй, хэвтрийн дэглэм сахих шаардлагатай хоригдол, хоригдогчийг тусгай зориулалтын тээврийн хэрэгслээр хүргэхийг тусгай нөхцөлөөр хуяглан хүргэх ажиллагаа гэнэ

Ердийн хуяглан хүргэх ажиллагаа

1. Шүүхийн шийтгэх тогтоолоор хорих ялаар шийтгүүлсэн хоригдлыг Хорих ял эдлүүлэх албаны зөвлөлийн шийдвэрээр баталсан нэрсийн дагуу хоригдлыг Хуяглан хүргэлтийн хэлтсээс хорих ангид хүргэх;

2. Хоригдогчийг цагдан хорих байрнаас гадна эмнэлэгт, гадна эмнэлгээс цагдан хорих байранд хүргэх;

3. Хоригдол, хоригдогчийг Цагдан хорих байрнаас гадна шалган нэвтрүүлэх. байранд явганаар хуяглан хүргэх. /хүний эрхийн комиссын рефренттэй уулзах, ар гэрийнхэнтэйгээ эргэлт уулзалт хийх, өмгөөлөгчөөс хууль зүйн туслалцаа авах, цагдаагийн байгууллагаас ирсэн мөрдөгч, эрүүгийн мөрдөгчид мэдүүлэг өгөх/;

Хүч нэмэгдүүлэн хуяглан хүргэх ажиллагаа. Дор дурдсан үндэслэлээр хуяглан хүргэх ажиллагааг хүч нэмэгдүүлэн зохион байгуулж болно. Үүнд:

1. Нийгэмд учруулах хор аюулын эрсдэл өндөр,
  2. Олон удаагийн ял шийтгэлтэй,
  3. Нэг хэргийн хамтран оролцогч хоригдлуудыг бөөнөөр нь хуяглан хүргэж байгаа бол,
  4. Зохион байгуулалттай гэмт хэрэг бүлэглэн үйлдсэн
  5. Хоригдол, хоригдогчийн сэтгэцийн эрүүл мэндэд өөрчлөлт орсон
  6. Амиа хорлох болон удаа дараа оргож байсан, оргохыг завдсан;
  7. Хууль сахиулах байгууллагын ажилтанд халдан довтолсон, хүч хэрэглэн эсэргүүцэл үзүүлсэн;
  8. Галт зэвсэг ашиглан гэмт хэрэг үйлдсэн;
  9. Олны анхаарал татсан;
  10. Цагдан хорих байр, хорих анги, байгууллагыг нүүлгэн шилжүүлэх
- Тусгай зориулалтын хуяглан хүргэлтийн ажиллагаа

Хөгжлийн бэрхшээлтэй, хэвтрийн дэглэм сахих шаардлагатай хоригдол, хоригдогчийг зориулалтын тээврийн хэрэгслээр хүргэхийг тусгай нөхцөлөөр хуяглан хүргэх ажиллагаа гэнэ.

Хуяглан хүргэх ажиллагааны төлөвлөгөө

ХЯЭА-аас ирүүлсэн "Хорих ангид хоригдлыг хуяглан хүргэх нэрс"-ийг үндэслэн хүн, хүч, техник хэрэгсэл, хуяглан хүргэх маршрутын дагуу зорчих тээврийн хэрэгсэл болон цаг уурын нөхцөл байдалд үнэлэлт, дүгнэлт өгч Хуяглан хүргэлтийн хэлтсийн дарга хуяглан хүргэх томилгоог Цагдан хорих 461 дүгээр хаалттай ангийн даргаар батлуулж хуяглан хүргэх хуваарийг гаргана.

Шаардлагатай гэж үзвэл хоригдол, хоригдогчийг хуяглан хүргэх хугацаанд үзэгдэх орчинг хязгаарлаж болно.

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

Хуяглан хүргэлт, нүүлгэн шилжүүлэх ажиллагааг тусгайлан зохион байгуулах шаардлагатай онц аюултай гэмт хэрэгтэн, олон удаа оргосон хоригдол, гадаадын иргэн, ил хэлбэрийн сүрьеэтэй, ДОХ-той хоригдолтой ажиллахдаа маск, бээлий хэрэглэж халдвараас сэргийлэх, амиа хорлох магадлалтай, сэтгэц өөрчлөлттэй, хэрцгий авирласан хоригдол өөрийн болон бусдын амь, эрүүл мэндэд хохирол учруулахгүй байхаар хуяглан хүргэхэд зориулагдсан тусгай хэрэгслээр хангах /тусгайлсан суудал, номхруулах цамц/

Хуяглан хүргэх ажиллагаанд “хамгаалалт, хяналт, төлөвлөлт, техник хэрэгсэл”-ийн шаардлага заагдсан, энэ нь тээвэрлэх явцдаа аюулгүй байдлыг хангах чухал механизмууд юм. Тээвэрлэх, хамгаалах зориулалтын техник, хүний нөөц, сургалт, зохион байгуулалтын хувьд бэхжүүлэх шаардлага бий. Иймд хязгаарлагдмал чадавх нь хуяглан хүргэх ажиллагааг үр дүнтэй, найдвартай гүйцэтгэхэд саад учруулж болзошгүй.

Хоригдлыг хуяглан хүргэх ажиллагаа Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцоонд чухал байр суурьтай бөгөөд аюулгүй байдал, шүүн таслах хэвийн нөхцөлийг хангах үүрэг гүйцэтгэдэг ч практик хэрэгжилт, хүний эрх, алба хаагчийн эрх зүйн баталгаа, чадавхын хувьд үүсэх эрсдэлийг бууруулах, тогтвортой сайжруулалт шаардлагатай байна.

Хуяглан хүргэлтийн үеийн аюулгүй байдал, зам тээврийн осол гэмтэл учирсан үед /утас сүлжээгүй болох, станцын сүлжээ алдагдах, бусдын тусламж зайлшгүй шаардсан гэмтэл /яаралтай авах арга хэмжээ болон тусламж авах үеийн ажиллагааны талаар зааварт тусгагдсан заалт байхгүй бөгөөд энэ үед ялтны аюулгүй байдлыг /өвлийн хүйтэн, байгалийн давагдашгүй хүчин зүйл тулгарсан үер, гал түймэр, шуурга, аадар бороо гэх мэт/ хангаж ажиллах талаар зааварт тусгаж өгч шинэчлэх шаардлагатай.

ХОРИГДЛЫГ ХУГАЦААНААС ӨМНӨ СУЛЛАХ АЖИЛЛАГААНЫ СУУРЬ ОЙЛГОЛТ

FUNDAMENTAL CONCEPTS OF THE EARLY RELEASE OF PRISONERS

Д.Нямтулга Дотоод хэргийн их сургуулийн 2025-9051 дүгээр дамжааны суралцагч, докторант, хошууч

Major, Doctoral Candidate (Class of 2025–9051), University of Internal Affairs

Товч утга. Хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах нь орчин үеийн эрүүгийн бодлогын чухал хэрэгсэл болохыг илэрхийлсэн. Тус ажиллагаа нь ял шийтгэлийг уян хатан хэрэгжүүлэх, хоригдлын засрал хүмүүжил, нийгэмшлийг дэмжихэд чиглэдэг бөгөөд нийгэмд дахин нэгтгэхэд чухал ач холбогдолтой. Мөн онолын үндэс, давуу болон сул талуудыг авч үзэж, шинжлэх ухаанд суурилсан үнэлгээ чухал болохыг онцолсон.

Түлхүүр үгс: Хорих ял, хоригдол, нийгмийн ажил, хугацаанаас өмнө суллах ажиллагаа.

Abstract. This paper demonstrates that the early release of prisoners is an important instrument of modern criminal justice policy. It aims to ensure the flexible application of punishment while promoting the rehabilitation and social reintegration of offenders. The paper also explores its theoretical foundations, as well as its advantages and disadvantages, and emphasizes the importance of scientifically grounded, evidence-based assessment in the decision-making process.

Keywords: Imprisonment, prisoner, social work, early release of prisoners.

Орчин үеийн эрүүгийн эрх зүйн бодлого нь зөвхөн гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд ял оногдуулахад чиглэгдэх бус, түүнийг нийгэмд дахин нэгтгэх, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэхэд чиглэгддэг. Энэхүү зорилтыг хэрэгжүүлэх чухал механизмын нэг нь хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах институт юм. (Ч.Болд, 2024)

Хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах нь ял эдэлж буй этгээдийн зан үйл, засрал хүмүүжил, нийгэмшлийн түвшнийг харгалзан үлдсэн ялын тодорхой хэсгийг эдлүүлэхгүйгээр суллах эрх зүйн зохицуулалт бөгөөд эрүүгийн бодлогын уян хатан байдлыг хангахад чухал үүрэгтэй.

Нэг. Хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах ойлголт

Хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах нь эрүүгийн эрх зүйн ялаас чөлөөлөх институтын нэг төрөл бөгөөд шүүхийн шийдвэрээр хэрэгждэг онцлогтой. (Д.Бадам, Хорих ялаас хугацаанаас өмнө суллах ойлголтыг шинэ хандлагаар авч үзэх нь., 2021) Энэхүү институт нь XIX зуунаас үүсэлтэй бөгөөд өнөөдөр дэлхийн ихэнх улс оронд хэрэглэгдэж байна.

Үндсэн шинжүүд:

1. Ялын тодорхой хэсгийг эдэлсэн байх;
2. Засрал хүмүүжилд ахиц гаргасан байх;
3. Нийгэмд дахин дасан зохицох чадвартай байх;
4. Хяналт дор суллагдах.

Хоёр. Хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах онолын үндэс

2.1. Татгалзуулах онол

Татгалзуулах онолын дагуу ял шийтгэл нь гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх үндсэн хэрэгсэл гэж үздэг. Энэхүү онолын гол санаа нь ял шийтгэлийн зайлшгүй байдал, тодорхой байдал, шуурхай хэрэгжилт нь иргэдийг гэмт хэрэг үйлдэхээс татгалзахад нөлөөлдөгт оршино. Гэвч орчин үеийн судалгаагаар хэт хатуу, урт хугацааны хорих ял нь үргэлж үр дүнтэй байдаггүй бөгөөд зарим тохиолдолд эсрэгээрээ дахин гэмт хэрэг үйлдэх нөхцөлийг бүрдүүлэх боломжтой болохыг тогтоосон. (Roodman, 2020)

Иймд ял шийтгэлийн бодлогыг зөвхөн хатуу чанарт тулгуурлуулах бус, харин уян хатан, хувь хүний онцлогт тохирсон байдлаар хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж үздэг. Энэ хүрээнд хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах нь ял шийтгэлийн бодлогыг оновчтой болгох, нийгэмшүүлэх үйл явцыг дэмжих чухал механизм болж байна.

Онолын гол төлөөлөгчид болон тэдний үзэл баримтлал:

1. Cesare Beccaria (1738–1794)

-Итали философич, эрх зүйч;

-Татгалзуулах онолын үндсэн суурийг тавьсан;

-Гол санаа: Ял шийтгэл нь ил тод, шуурхай, хувь хүний гэмт хэргийн хэмжээнд тохирсон байх ёстой.

Нийгмийн аюулгүй байдалд чиглэсэн хэт хатуу ял нь буруу үр дагаварт хүргэдэг гэж үзсэн.

2. Jeremy Bentham (1748–1832)

-Англи философич, эрх зүйч;

-Гол санаа: Ял шийтгэл нь хүмүүст хохирол, үр дагаврыг ойлгуулж, гэмт хэрэг хийхийг зогсоох хэрэгсэл;

Хэрвээ ял шийтгэл нь хэтэрхий хатуу эсвэл удаан байвал татгалзах үр дүн буурна гэж үзсэн.

3. Орчин үеийн төлөөлөгчид

-Mark Kleiman, Daniel Nagin, Michael Tonry гэх мэт эрдэмтэд.

-Судалгаагаар: ял шийтгэлийн хурд, тодорхой байдал нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд хамгийн үр дүнтэй гэж үздэг;

-“Risk-based deterrence” буюу эрсдэлийн үнэлгээ, гэмт хэрэг дахин үйлдэх магадлалыг судлах аргуудыг хөгжүүлсэн. (Kleiman, 2018)

2.2. Сэргээн засах онол

Сэргээн засах онол нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг зөвхөн шийтгэх бус, харин засарч өөрчлөгдөх, нийгэмд дахин нэгтгэгдэх боломжтой гэж үздэг. Энэхүү онолын дагуу ял шийтгэлийн зорилго нь хувь хүний зан үйлд эерэг өөрчлөлт гаргах, нийгэмшүүлэхэд оршино.

Хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа нь сэтгэл зүйн зөвлөгөө, боловсрол олгох, хөдөлмөр эрхлүүлэх, нийгмийн ажил зэрэг цогц арга хэмжээнд тулгуурладаг бөгөөд эдгээр нь тухайн этгээдийн зан үйл, хандлагыг өөрчлөхөд чиглэгддэг. (П.Баярбаатар, 2025)

Иймээс хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах нь уг сэргээн засах үйл явцын үр дүнг үнэлэх, цаашид нийгэмд дасан зохицох боломжийг бодитоор хангах чухал механизм болдог.

Онолын гол төлөөлөгчид болон тэдний үзэл баримтлал:

1. Howard Zehr

-“Restorative justice” буюу сэргээн засах эрх зүйн чиглэлийн анхдагч;

-Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмд дахин нэгтгэх, хохирогчтой харилцааг сэргээх зарчмыг онцолдог;

-Гол санаа: Гэмт хэргэтэн зөвхөн ял шийтгэл авах бус, нийгэм, хохирогчидтойгоо зөв харилцаа тогтоож, засрах боломжтой. (Zehr, 2002)

2. Martinson, R.

-Америкийн криминологич;

-Сэргээн засах арга, хорих ял, засралын үр нөлөөг судалсан;

-Гол санаа: Зарим нөхцөлд зөвлөгөө, боловсрол, сэтгэл зүйн хөтөлбөр нь хорих ялтай харьцуулахад гэмт хэрэг дахин үйлдэх магадлалыг бууруулах боломжтой. (Martinson, Questions and answers about prison reform., 1974)

2.3. Нийгмийг хамгаалах онол

Нийгэм хамгаалах онолын гол санаа нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдээс нийгмийг хамгаалах, иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах явдалд оршино. Гэвч судалгаагаар, хэрэв хорих ял хэт урт, хатуу байвал энэ нь тухайн этгээдийн зан үйлд сөрөг нөлөө үзүүлж, дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг болох нь тогтоогдсон.

Иймээс хугацаанаас өмнө суллах механизм нь зөвхөн ял шийтгэлээс чөлөөлөх бус, нийгмийн аюулгүй байдлыг урт хугацаанд хангах, хоригдлын зан үйлд эерэг өөрчлөлт бий болгох чиглэлд хэрэгжих шаардлагатай байдаг.

Онолын гол төлөөлөгчид болон үзэл баримтлал:

1. Gabriel Tarde (1843–1904)

Францын социологич, гэмт хэргийн нийгмийн шалтгааныг судалсан, нийгэмд эрсдэл үүсгэх хүчин зүйлсийг урьдчилан тогтоохыг дэмжсэн. (Tarde, The Laws of Imitation., 1890)

2. Enrico Ferri (1856–1929)

Итали криминологич, “социологийн хандлагаар хорих бодлого” буюу гэмт хэрэгтний нийгмийн эрсдэлийг үнэлж, хорих ял болон урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг холбосон. (Ferri, 1901)

2.4. Шударга ёсны онол

Шударга ёсны онолын үзэл баримтлал нь ял шийтгэл нь тухайн хүний үйлдэл, нөхцөл байдал, болон хувь хүний онцлогт нийцсэн байх ёстой гэж үздэг. Энэхүү зарчим нь зөвхөн ял оноох бус, хувь хүний эрх, шударга ёсыг хамгаалахад чиглэгддэг.

Онолын гол төлөөлөгчид болон үзэл баримтлал:

1. Andrew von Hirsch

“Just Deserts” онолын гол хөгжүүлэгч, ял шийтгэлийн тэнцлийг тодорхойлох, proportionality-ийг /Proportionality гэдэг нь “тэнцвэртэй байдал” буюу харьцаа, хэмжээг зөв зохистой хадгалах зарчим гэсэн утгатай/ онолын үндэс болгосон. (Von Hirsch, 1993)

2. Michael Tonry

Орчин үеийн судлаач, шударга ёсны онолыг орчин үеийн эрүүгийн бодлоготой холбож судалсан. (Tonry, 1996)

Гурав. Давуу тал

Хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах ажиллагаа нь хэд хэдэн эерэг үр дүнтэй байж болохыг эрдэмтэд судалгаагаар тогтоосон байна.

1. Хорих байгууллагын ачаалал буурна:

Хорих газрын нягтрал багасаж, байгууллагын нөөц илүү үр дүнтэй ашиглагддаг.

2. Засрал хүмүүжилд эерэг нөлөө үзүүлнэ:

Хувь хүний зан үйл, сэтгэл зүй, нийгэмшлийн түвшинд эерэг өөрчлөлт бий болдог.

3. Нийгэмшүүлэх үйл явц хурдасна:

Суллагдсан этгээдийг нийгэмд дахин нэгтгэх, хөдөлмөр эрхлүүлэх, боловсрол олгох үйл ажиллагаа үр дүнтэй болдог.

4. Хүний эрх хангагдана:

Ял эдэлж байгаа хүний эрх, шударга ёсны зарчим хамгаалагдаж, цаг хугацаа, нөхцөл байдалд тохирсон шийдвэр гардаг. (П.Баярбаатар, Хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааны онол, үзэл баримтлал., 2025)

Дөрөв. Сул тал

1. Дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэл:

Суллагдсан этгээд дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлалтай бөгөөд энэ нь нийгмийн аюулгүй байдалд нөлөөлөх эрсдэлтэй.

2. Хяналтын тогтолцоо сул байх:

Суллагдсан этгээдийн үйл ажиллагааг хянах тогтолцоо хангалтгүй, зарим тохиолдолд системийн сул талтай байна.

3. Үнэлгээний субъектив байдал:

Суллах эсэхийг үнэлэх явцад хувь хүний мэргэжлийн үнэлгээ, дүгнэлт заримдаа субъектив байх магадлалтай.

Дүгнэлт

Хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах нь орчин үеийн эрүүгийн эрх зүйн бодлогын чухал институт бөгөөд зөвхөн ял шийтгэлийн уян хатан хэрэгжилтийг хангахаас гадна, хүний эрх, шударга ёс, нийгэмшүүлэх зарчимд суурилдаг.

Энэхүү институцийг зөв зохион байгуулж хэрэгжүүлэх нь хоригдлын засрал, нийгэмд дахин нэгтгэх үйл явцыг дэмжиж, тэднийг дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх үр дүнтэй хэрэгсэл болдог. Орчин үеийн судалгаагаар удаан хугацааны хорих ял нь зарим тохиолдолд эсрэг үр дагавартай байх магадлалтай бөгөөд суллах үйл явцыг шинжлэх ухаанд суурилсан үнэлгээ, эрсдэлийн үнэлгээнд тулгуурлан зохион байгуулах нь хамгийн үр дүнтэй арга зам болохыг харуулж байна. Олон улсын практикт суллах шийдвэр гаргахдаа

эрсдэлийн үнэлгээ (risk assessment)-ийг өргөн ашигладаг бөгөөд энэ нь тухайн этгээдийн зан үйл, өмнөх гэмт хэрэг, сэтгэл зүй, нийгмийн орчин зэрэг хүчин зүйлсийг харгалзан дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлалыг шинжлэх ухааны үндэстэйгээр тодорхойлох арга юм. (Austin, 2019)

Энэ нь тухайн хоригдлын зан үйл, сэтгэл зүй, өмнөх гэмт хэрэг, нийгмийн орчныг нарийвчлан үнэлж, дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлалыг бууруулахад чиглэдэг.

Иймд хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах ажиллагааг амжилттай хэрэгжүүлэх нь зөвхөн эрүүгийн бодлогын уян хатан байдлыг хангах төдийгүй, нийгмийн хамгаалал, хүний эрхийг дээдэлсэн, шинжлэх ухаанд суурилсан шийдвэрийг гаргах боломжийг бүрдүүлдэг. Энэхүү институцийг боловсронгуй болгож, хууль, дүрэм, мэргэжлийн үнэлгээнд тулгуурлан хэрэгжүүлэх нь Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх эрх зүйн тогтолцооны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх гол нөхцөл юм.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Нэг. Монгол хэл дээрх эх сурвалж

1. Баярбаатар, П. (2025). Хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааны онол, үзэл баримтлал.
2. Болд, Ч. (2024). Хорих ялаас хугацаанаас өмнө суллаж, хяналт тогтоох эрүүгийн процессын хэрэгжилт.
3. Монгол Улсын Ерөнхий Прокурорын газар. (2019). *Шүүхээс оногдуулж буй ял шийтгэлийн бодлогын судалгаа*.
4. Одонтунгалаг, Б., & Бадам, Д. (2021). Хорих ялаас хугацаанаас өмнө суллах ойлголтыг шинэ хандлагаар авч үзэх нь.

Хоёр. Гадаад хэл дээрх эх сурвалж

1. Austin, J., & Hardyman, P. (2019). *Risk assessment in parole decisions: International practices*. London: Routledge.
2. Roodman, D. (2020). The impacts of incarceration on crime.
3. Kleiman, M., Nagin, D., & Tonry, M. (2018). *Deterrence and public policy: Crime prevention in practice*. New York: Oxford University Press.
4. Martinson, R. (1974). *What works? Questions and answers about prison reform*. The Public Interest.
5. Von Hirsch, A. (1993). *Censure and Sanctions*. Oxford: Clarendon Press.
6. Zehr, H. (2002). *The Little Book of Restorative Justice*. Intercourse, PA: Good Books.

**ЦЭРГИЙН ТУСГАЙ ЧИГ ҮҮРГИЙН СУРГУУЛЬ БОЛОН БУСАД ИХ
СУРГУУЛИЙН ОЮУТНУУДЫН СЭТГЭЛ ЗҮЙН ТЭСВЭР ХАТУУЖИЛ,
БИЕ БЯЛДРЫН ХӨГЖЛИЙН ХАРЬЦУУЛАЛТ**

**PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AND PHYSICAL DEVELOPMENT
AMONG CADETS OF A SPECIAL-FUNCTION UNIVERSITY AND
STUDENTS OF OTHER HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: A
COMPARATIVE STUDY**

С.Эрдэнэбат. Дотоод хэргийн их сургуулийн Биеийн тамир, албаны бэлтгэлийн институтын багш, дэд хурандаа

Товч утга: Энэхүү өгүүлэлд тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчид болон бусад их, дээд сургуулийн оюутнуудын сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар, бие бялдын хөгжил, хөдөлгөөний идэвх, амьдралын хэв маягийн ялгааг харьцуулан судалсан болно. Сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар нь хувь хүний стресс, дарамт, бэрхшээлийг даван туулах, өөрчлөгдөж буй нөхцөл байдалд дасан зохицох, өөрийгөө хянах, сэтгэл зүйн тогтвортой байдлаа хадгалах чухал чадамж юм. Судалгаанд тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчид болон энгийн их, дээд сургуулийн оюутнуудыг хамруулж, сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар, стресс даван туулах чадвар, өөрийгөө хянах байдал, эерэг хандлага, бие бялдын идэвх, чөлөөт цагийн хэрэглээ, сургалтын орчин, спортын тоног төхөөрөмжийн хүртээмж зэрэг үзүүлэлтийг харьцуулан шинжилсэн.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчдын сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар, өөрийгөө хянах чадвар, стрессийг даван туулах чадамж, бие бялдын идэвх нь бусад их, дээд сургуулийн оюутнуудтай харьцуулахад харьцангуй өндөр байна. Энэ нь тэдний суралцаж буй сургалтын орчин, сахилга бат, тогтмол дэг журам, бие бялдын бэлтгэлийн тогтолцоо, хамтын ажиллагаанд суурилсан “Бид” төвт хандлага, үүрэг хариуцлагын төлөвшилтэй холбоотой гэж үзэх үндэслэлтэй. Харин бусад их, дээд сургуулийн оюутнуудын хувьд цахим орчны хэрэглээ өндөр, хөдөлгөөний идэвх харьцангуй сул, спортын орчин, тоног төхөөрөмжийн хүртээмж болон цагийн зохион байгуулалт хангалтгүй байгаа нь бие бялдын хөгжил, сэтгэл зүйн тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй байна.

Иймд их, дээд сургуулийн түвшинд оюутнуудын хөдөлгөөний идэвхийг нэмэгдүүлэх, биеийн тамирын хичээлийн цаг, спортын орчны хүртээмжийг сайжруулах, сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанарыг хөгжүүлэх сургалт, хөтөлбөрийг системтэй хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Мөн тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сургалтын арга зүйд тусгагдсан сахилга бат, тогтмол бие бялдын бэлтгэл, багийн ажиллагаа, стресс даван туулах чадварыг төлөвшүүлэх туршлагаас

бусад их, дээд сургуулиуд өөрийн сургалтын онцлогт нийцүүлэн ашиглах боломжтой гэж үзэв.

Түлхүүр үгс: сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар, бие бялдрын хөгжил, хөдөлгөөний идэвх, тусгай чиг үүрэг бүхий сургууль, оюутан, сонсогч, стресс даван туулах чадвар, эрүүл амьдралын хэв маяг.

Abstract: This article presents a comparative study of psychological resilience, physical development, physical activity, and lifestyle differences between cadets of a special-function university and students of other higher education institutions. Psychological resilience is an important capacity that enables individuals to cope with stress, pressure, and adversity, adapt to changing circumstances, exercise self-control, and maintain psychological stability. The study involved cadets from a special-function university and students from regular higher education institutions, and comparatively analyzed such indicators as psychological resilience, stress-coping ability, self-control, positive attitude, physical activity, leisure-time use, learning environment, and access to sports facilities and equipment.

The findings indicate that cadets of the special-function university demonstrate relatively higher levels of psychological resilience, self-control, stress-coping capacity, and physical activity compared with students of other higher education institutions. This may be associated with their learning environment, discipline, regular routine, systematic physical training, a “we-oriented” approach based on teamwork, and a stronger sense of responsibility. In contrast, students of other higher education institutions tend to show higher use of digital environments, relatively lower physical activity, and limited access to sports facilities, equipment, and structured time management, which may negatively affect their physical development and psychological stability.

Therefore, it is necessary for higher education institutions to systematically promote students’ physical activity, improve the allocation of physical education hours and access to sports facilities, and implement programs aimed at developing psychological resilience. Moreover, the experience of special-function universities in fostering discipline, regular physical training, teamwork, and stress-coping skills may be adapted by other higher education institutions in accordance with their specific educational contexts.

Keywords: psychological resilience, physical development, physical activity, special-function university, student, cadet, stress-coping ability, healthy lifestyle.

Үндсэн хэсэг:

Сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар нь хувь хүний амьдрал, үйл ажиллагааны явцад тулгарах стресс, бэрхшээл, дарамт шахалтыг даван туулах, өөрчлөгдөж буй

нөхцөл байдалд дасан зохицох, сэтгэл зүйн тогтвортой байдлаа хадгалах чадварыг илэрхийлдэг сэтгэл зүйн чухал шинж чанар юм. Энэхүү ойлголт нь сэтгэл судлалын салбарт өргөн хүрээнд судлагдаж ирсэн бөгөөд хувь хүний сэтгэл зүйн эрүүл мэнд, нийгмийн дасан зохицол, зан үйл, шийдвэр гаргалт, мэргэжлийн үйл ажиллагааны үр нөлөөнд чухал нөлөө үзүүлдэг гэж үздэг.

Тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчдын хувьд сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар нь зөвхөн хувь хүний дасан зохицох чадварын илэрхийлэл төдийгүй ирээдүйн мэргэжлийн үйл ажиллагаанд шаардагдах суурь чадамжийн нэг юм. Учир нь тус сургуулийн сургалтын орчин нь ердийн их, дээд сургуулийн орчноос тодорхой хэмжээгээр ялгаатай бөгөөд сонсогчид сахилга бат, тогтмол цагийн хуваарь, бие бялдрын болон сэтгэл зүйн ачаалал, үүрэг хариуцлагын өндөр шаардлага бүхий нөхцөлд суралцдаг. Ийм орчин нь тэднээс зөвхөн онолын мэдлэг эзэмшихээс гадна бие бялдрын бэлтгэл, сэтгэл хөдлөлийн өөрийгөө зохицуулалт, богино хугацаанд оновчтой шийдвэр гаргах чадвар, багийн ажиллагаанд нийцэн ажиллах хандлагыг шаарддаг.

Түүнчлэн тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчдын бие бялдрын бэлтгэл нь сургалтын хөтөлбөрийн салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд тухайн мэргэжлийн онцлог, албаны шаардлагад нийцсэн тогтмол ачаалал, дадлага, дэг журамд суурилдаг. Энэхүү сургалтын орчин нь сонсогчдын бие махбодын тэсвэр, ачаалал даах чадварыг хөгжүүлэхээс гадна сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, өөрийгөө хянах чадвар, хариуцлага, тэсвэр тэвчээр зэрэг хувь хүний болон мэргэжлийн чухал шинж чанарыг төлөвшүүлэхэд нөлөөлдөг. Иймээс бие бялдрын бэлтгэлжилт болон сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанарын хооронд харилцан хамаарал орших боломжтой гэж үзэх үндэслэлтэй юм.

Сонсогчид сургалтын явцад хувь хүний “Би” төвт хандлагаас хамтын зорилго, үүрэг хариуцлага, харилцан дэмжлэгт тулгуурласан “Бид” төвт буюу багийн ажиллагааны хандлага руу аажмаар төлөвшдөг онцлогтой. Энэхүү төлөвшил нь тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллагын алба хаагчид шаардлагатай сахилга бат, хамтын ажиллагаа, итгэлцэл, үүрэг гүйцэтгэх сэтгэл зүйн бэлэн байдлыг бүрдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Иймд тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчдын сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанарыг судлах нь тэдний сургалт, хүмүүжил, мэргэжлийн төлөвшил, ирээдүйн албаны бэлэн байдлыг үнэлэх онол, практикийн ач холбогдолтой байна.

Харин энгийн их, дээд сургуулийн оюутнуудын хувьд сургалтын орчин, зохион байгуулалт нь харьцангуй чөлөөт шинжтэй бөгөөд суралцах үйл явц нь хувь хүний сонирхол, зорилго, сонголтоос ихээхэн хамаардаг. Ийм нөхцөлд оюутнууд сурлагын ачаалал, нийгмийн харилцаа, хувь хүний өрсөлдөөн, ирээдүйн ажил мэргэжлийн тодорхойгүй байдал зэрэг хүчин зүйлээс үүдэлтэй стресст өртөх магадлалтай. Тэд сэтгэл хөдлөлөө илэрхийлэхдээ харьцангуй нээлттэй, бие даасан

байдал болон хувь хүний өрсөлдөөн давамгайлах хандлагатай боловч бие бялдрын идэвх, хөдөлгөөний тогтмол байдал харьцангуй сул байх нь амьдралын идэвхгүй хэв маяг, хөдөлгөөний дутагдалд өртөх эрсдэлийг нэмэгдүүлж болзошгүй юм.

Орчин үеийн залуус, ялангуяа “Gen Z” үеийн суралцагчдын хувьд бие бялдрын хөгжил болон сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар нь тэдний ирээдүйн ажил мэргэжлийн амжилт, нийгмийн дасан зохицол, амьдралын чанарт нөлөөлөх чухал хүчин зүйлсийн нэг болж байна. Гэвч сургалтын орчин, зохион байгуулалтын хэлбэр, дэг журам, биеийн тамирын бэлтгэлийн давтамж, хөдөлгөөний идэвхийг дэмжих тогтолцоо зэргээс хамааран тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчид болон энгийн их, дээд сургуулийн оюутнуудын бие бялдрын хөгжилд зарцуулах цаг хугацаа, хандлага, тулгамдаж буй асуудал харилцан адилгүй байна.

Б.Ганзоригийн судалгаанд дурдсанаар энгийн их, дээд сургуулийн оюутнуудын бие бялдрын бэлтгэлжилтийн түвшин нэгдүгээр дамжаанаас төгсөх дамжаа хүртэл буурах эсвэл нэг түвшинд хадгалагдах хандлагатай байдаг бол тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчдын бие бялдрын бэлтгэлжилт жил бүр дунджаар 12–15 хувиар өсөх үзүүлэлттэй байна. Энэхүү ялгаа нь сургалтын орчин дахь хөдөлгөөний идэвхийн зохион байгуулалт, тухайлбал тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн “албадмал” буюу заавал биелүүлэх бие бялдрын бэлтгэлийн тогтолцоо болон энгийн их, дээд сургуулийн “сайн дурын” шинжтэй хөдөлгөөний идэвхийн ялгаатай шууд холбоотой гэж үзэж болно³⁸.

Бие бялдрын идэвхтэй хөдөлгөөн нь оюутнуудын сэтгэл ханамж, сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, тэсвэр хатуу чанарт эерэг нөлөө үзүүлэх чухал хүчин зүйл юм. Иймээс их, дээд сургуулийн сургалтын орчинд биеийн тамир, эрүүл мэндийн боловсрол, хөдөлгөөний идэвхийг дэмжих тогтолцоог сайжруулах нь залуу үеийн бие бялдар, сэтгэл зүйн хөгжил, эрүүл амьдралын хэв маягийг төлөвшүүлэхэд онцгой ач холбогдолтой.

Сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар буюу psychological resilience нь хувь хүн стресс, дарамт, бэрхшээл, бүтэлгүйтлийг даван туулах, өөрчлөгдөж буй нөхцөл байдалд дасан зохицох, сэтгэл зүйн тэнцвэрээ хадгалах чадварыг илэрхийлдэг. Харин mental toughness нь зорилгодоо тууштай байх, дарамттай нөхцөлд өөрийгөө хянах, хариуцлагатай шийдвэр гаргах, сорилт бэрхшээлд бууж өгөхгүй байх чанартай илүү ойр ойлголт юм. Мэдээлэл, технологийн өндөр хэрэглээтэй, хувь хүний эрх чөлөө, бие даасан байдлыг эрхэмлэх хандлагатай “Gen Z” үеийн залуусын хувьд эдгээр чанарыг сургалтын орчин, бие бялдрын идэвх, сахилга бат,

³⁸ Б.Ганзориг (2020). “Цэргийн сургуулийн сонсогчдын бие бялдрын бэлтгэлжилтийн өнөөгийн байдал цаашдын чиг хандлага”. (Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл). Үндэсний Батлан Хамгаалахын Их Сургууль

хамтын ажиллагааны дадлаар дамжуулан төлөвшүүлэх шаардлага нэмэгдэж байна.

Тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сургалтын орчин нь сонсогчдоос сахилга бат, цагийн зохион байгуулалт, бие бялдрын тогтмол бэлтгэл, сэтгэл зүйн ачаалал даах чадвар, багийн ажиллагаа, үүрэг хариуцлагын өндөр түвшинг шаарддаг. Иймээс тус орчин нь сонсогчдын сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар, өөрийгөө хянах чадвар, зорилгодоо тууштай байх хандлага, үүрэг гүйцэтгэх сэтгэл зүйн бэлэн байдлыг төлөвшүүлэхэд тодорхой нөлөө үзүүлэх боломжтой.

Харин энгийн их, дээд сургуулийн оюутнуудын хувьд сургалтын орчин харьцангуй чөлөөт, хувь хүний сонголт, сонирхол, бие даасан байдалд илүү тулгуурладаг. Энэ нь нэг талаас оюутны өөрийгөө илэрхийлэх, бие даан хөгжих боломжийг нэмэгдүүлдэг боловч нөгөө талаас хөдөлгөөний идэвх буурах, амьдралын идэвхгүй хэв маягт шилжих, сурлагын болон нийгмийн харилцааны стрессэд өртөх, сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар сулрах эрсдэлийг бий болгож болзошгүй юм.

Тогтмол дасгал хөдөлгөөн хийх нь дээрх эрсдэлийг бууруулах үр нөлөөтэй арга хэрэгслийн нэг гэж үзэж болно. Долоо хоногт 3–5 удаа, 30–60 минутын хугацаанд биеийн идэвхтэй хөдөлгөөн хийх нь стресс, түгшүүрийг бууруулах, сэтгэл санааны тогтвортой байдлыг дэмжих, анхаарал төвлөрөл, суралцах чадварыг сайжруулах, сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанарыг нэмэгдүүлэх, улмаар эрүүл, идэвхтэй амьдралын хэв маягийн суурийг бүрдүүлэх ач холбогдолтой. Иймээс бие бялдрын идэвхийг зөвхөн биеийн тамирын хичээлийн хүрээнд бус, харин оюутны сэтгэл зүйн эрүүл мэнд, амьдралын чанар, ирээдүйн мэргэжлийн бэлэн байдлыг дэмжих боловсролын чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болгон авч үзэх шаардлагатай.

Мэдээлэл, технологийн хурдацтай хөгжил, цахим хэрэглээний өндөр түвшинтэй орчинд өсөж буй “Gen Z” үеийн залуусын хувьд бие махбодын идэвх, сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанарыг боловсролын системийн салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг болгон төлөвшүүлэх нь зүйтэй. Ингэснээр тэд зөвхөн амжилттай суралцах, хөдөлмөрийн зах зээлд өрсөлдөх чадвартай болохоос гадна стрессийг даван туулах, эрүүл амьдрах, нийгмийн харилцаанд идэвхтэй оролцох, амьдралын чанараа хадгалах чадамжтай иргэн болон төлөвших боломж бүрдэнэ.

Энэхүү судалгааны хүрээнд тусгай чиг үүрэг бүхий сургууль болох Дотоод хэргийн их сургуулийн сонсогчид болон бусад их, дээд сургуулийн нийт 150–200 оюутныг хамруулан харьцуулсан судалгаа хийхээр төлөвлөсөн. Судалгаанд сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар, стресс даван туулах чадвар, сэтгэл ханамж, өөрийгөө хянах чадвар, багийн ажиллагааны хандлага зэрэг үзүүлэлтийг тодорхойлох 6 төрлийн сэтгэл зүйн тест, мөн бие бялдрын хөгжил, тэсвэр, хүч, хурд, уян хатан

байдал, ачаалал даах чадварыг үнэлэх 10 төрлийн бие бялдрын сорил ашиглана. Судалгааны үр дүнд тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчид болон энгийн их, дээд сургуулийн оюутнуудын бие бялдрын бэлтгэлжилт, хөдөлгөөний идэвх, сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанарын ялгаа, харилцан хамаарлыг тодорхойлж, сургалтын орчны нөлөөллийг харьцуулан дүгнэхийг зорьж байна.

Сэтгэл зүйн тэсвэр хатуужлын асуултууд:

Хүнд нөхцөл байдалд сэтгэл санаагаа хурдан сэргээж чаддаг.

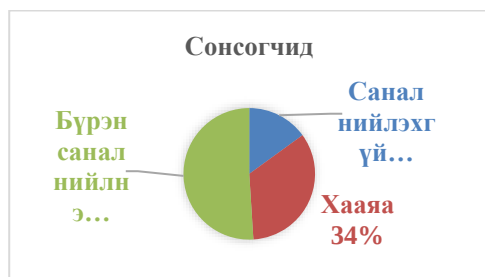

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчдын сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанарын түвшин харьцангуй өндөр байгаа нь тэдний суралцаж буй орчин, цэргийн болон тусгай бэлтгэлийн онцлогтой холбоотой гэж үзэх үндэслэлтэй байна. Тодруулбал, сахилга бат, тогтмол дэг журам, бие бялдрын болон сэтгэл зүйн ачаалал, үүрэг хариуцлага шаардсан сургалтын орчин нь сонсогчдын стрессийг даван туулах, хүнд нөхцөлд дасан зохицох, өөрийгөө хянах чадварыг хөгжүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлсэн байх боломжтой.

Харин бусад их, дээд сургуулийн оюутнуудын дунд “санал нийлэхгүй” гэсэн хариултын эзлэх хувь өндөр байгаа нь тэдний стресс, дарамттай нөхцөл байдалд сэтгэл зүйн хувьд илүү эмзэг хариу үйлдэл үзүүлэх, өөрийгөө зохицуулах чадвар харьцангуй сул байх магадлалыг илэрхийлж байна. Энэ нь сургалтын орчны зохион байгуулалт, хөдөлгөөний идэвх, дэг журам, багийн ажиллагаа, сэтгэл зүйн бэлтгэлийн ялгаатай холбоотой байж болно.

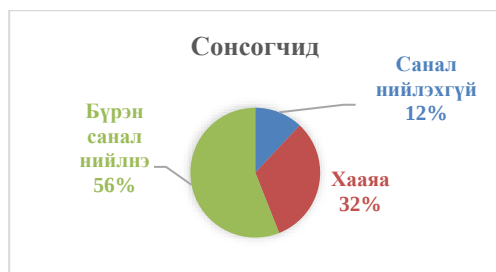
Сэтгэл санааны тогтвортой байдлаа богино хугацаанд сэргээх чадвар нь стрессийг үр дүнтэй даван туулах, нөхцөл байдлыг бодитоор үнэлэх, оновчтой шийдвэр гаргах, бусадтай эрүүл харилцаа тогтоох зэрэг олон талын ач холбогдолтой. Иймээс оюутан, сонсогчдын сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанарыг хөгжүүлэхэд чиглэсэн бие бялдрын идэвх, сэтгэл зүйн бэлтгэл, стрессийн менежмент, багийн ажиллагаанд суурилсан сургалтын арга хэлбэрийг их, дээд сургуулийн сургалтын орчинд өргөн нэвтрүүлэх шаардлагатай байна.

Амжилтгүй болсон ч би дахин оролдож, бууж өгдөггүй.

Судалгаанд оролцогчдын нийт дундаж үзүүлэлтийг харьцуулан үзэхэд тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчид аливаа асуудалд зорилго, үр дүнд чиглэсэн, тууштай хандлага илүүтэй илэрч байна. Харин бусад их, дээд сургуулийн оюутнуудын хувьд саад бэрхшээл, стресс үүсгэгч нөхцөл байдалд харьцангуй эмзэг хариу үйлдэл үзүүлэх хандлага ажиглагдаж байна. Энэ нь сонсогчдын сургалтын орчин дахь сахилга бат, тогтмол дэг журам, бие бялдрын болон сэтгэл зүйн бэлтгэл нь тэдний зорилгодоо төвлөрөх, бэрхшээлийг даван туулах, үр дүнд хүрэх чиг баримжааг төлөвшүүлэхэд тодорхой нөлөө үзүүлж байгааг харуулж байна.

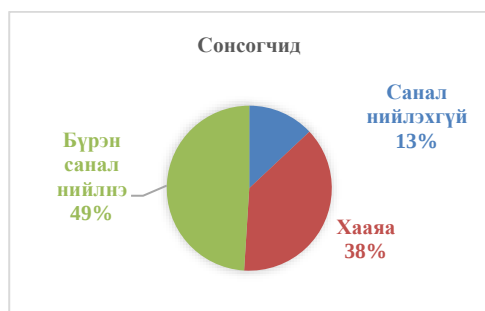
Аливаа асуудлыг шийдэхдээ эергээр бодохыг хичээдэг.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчдын дунд эерэг хандлагын түвшин харьцангуй өндөр байгаа нь тэдний сургалтын орчин, хамт олны уур амьсгал, нийтлэг зорилго, үүрэг хариуцлагын ухамсартай холбоотой байж болох юм. Өөрөөр хэлбэл, хамтын ажиллагаа, сахилга бат, харилцан дэмжлэгт суурилсан сургалтын орчин нь сонсогчдын сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, өөртөө итгэх итгэл, бэрхшээлийг даван туулах хандлагыг бэхжүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлдэг гэж үзэх үндэслэлтэй.

Харин бусад их, дээд сургуулийн оюутнуудын хувьд асуудал, бэрхшээлд илүү нухацтай, болгоомжтой, зарим тохиолдолд гутранги байдлаар хандах хандлага харьцангуй илүү илэрч болзошгүй байна. Энэ нь сургалтын орчны харьцангуй чөлөөт шинж, хувь хүний бие даасан байдал, сурлагын болон нийгмийн харилцааны стресс, ирээдүйн ажил мэргэжлийн тодорхойгүй байдал зэрэг хүчин зүйлтэй холбоотой байж болно.

Бие бялдрын ачаалал их байсан ч би сэтгэл зүйн хувьд тогтвортой байж чаддаг.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчид өдөр тутмын сургалт, дадлагын явцад бие бялдрын тогтмол ачаалалд дасан зохицсон байдаг нь тэдний сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, стресс даван туулах чадвар, тэсвэр хатуу чанарыг хөгжүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлж байна. Өөрөөр хэлбэл, бие бялдрын бэлтгэл нь зөвхөн бие махбодын тэсвэр, ачаалал даах чадварыг нэмэгдүүлэхээс гадна сэтгэл зүйн хатуужил, өөрийгөө хянах чадвар, бэрхшээлийг даван туулах дотоод нөөцийг төлөвшүүлэх суурь хүчин зүйл гэж үзэх үндэслэлтэй.

Харин бусад их, дээд сургуулийн оюутнуудын хувьд бие бялдрын тогтмол ачаалалд дасан зохицох байдал харьцангуй сул байгаа нь биеийн ачааллыг сэтгэл санааны хувьд дарамт, таагүй мэдрэмж болгон хүлээн авах магадлалыг нэмэгдүүлж болзошгүй юм. Энэ нь тэдний амьдралын хэв маяг, сургалтын орчин, өдөр тутмын хөдөлгөөний идэвх хангалтгүй байгаатай холбоотой байж болох бөгөөд их, дээд сургуулийн түвшинд биеийн тамирын идэвхтэй хөдөлгөөнийг дэмжих бодлого, орчин, хөтөлбөрийг сайжруулах шаардлагатайг харуулж байна.

Стресс, дарамттай үед би өөрийгөө хянах чадвартай байдаг.

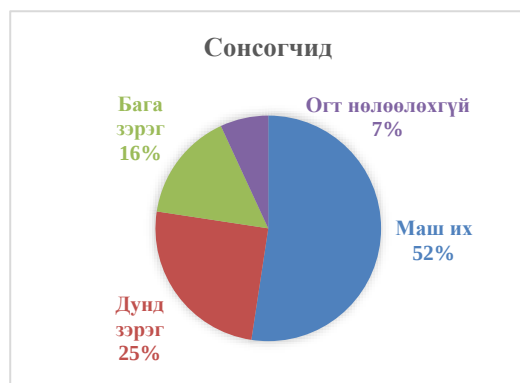
Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчдын өөрийгөө хянах чадвар харьцангуй өндөр байгаа нь тэдний өдөр тутмын дэг журам, сахилга бат, захирах-захирагдах харилцаанд суурилсан сургалтын орчинтой холбоотой гэж үзэх үндэслэлтэй байна. Ийм орчин нь сонсогчдод сэтгэл хөдлөлөө зохицуулах, стрессийн нөхцөлд үйлдлээ хянах,

нөхцөл байдлыг үнэлж оновчтой хариу үйлдэл үзүүлэх чадварыг төлөвшүүлэхэд нөлөөлдөг. Энэ чадвар нь тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллагын алба хаагчийн ирээдүйн мэргэжлийн үйл ажиллагаанд зайлшгүй шаардагдах суурь чадамжийн нэг юм.

Харин энгийн их, дээд сургуулийн оюутнуудын гуравны нэг орчим нь стрессийн нөхцөлд өөрийгөө хянах чадвар сул байгааг судалгааны дүн харуулж байна. Энэ нь тэд сэтгэл зүйн дарамт, ачаалал ихтэй нөхцөлд сэтгэл хөдлөлөө зохицуулах, оновчтой шийдвэр гаргах, зан үйлээ удирдах тал дээр хүндрэлтэй байж болзошгүйг илтгэнэ. Улмаар сэтгэл зүйн дарамтаас үүдэлтэй хямрал, түгшүүр, сэтгэл санааны тогтворгүй байдалд өртөх эрсдэл харьцангуй өндөр байх боломжтой юм.

Бие бялдрын хөгжлийн асуултууд:

Дасгал хөдөлгөөн нь хүний сэтгэл зүйд эерэг нөлөөтэй гэж та үздэг үү?

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд тусгай

чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчдын хувьд бие бялдрын дасгал хөдөлгөөн нь өдөр тутмын сургалт, амьдралын салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг болсон байдаг. Иймээс тэд дасгал хөдөлгөөн нь стресс бууруулах, анхаарал төвлөрөл сайжруулах, сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг дэмжихэд үзүүлэх эерэг нөлөөг практик түвшинд илүү шууд мэдэрч байна. Энэ нь бие бялдрын идэвх тогтмол байх тусам суралцагчийн сэтгэл зүйн өөрийгөө зохицуулах чадвар, ачаалал даах чадамж, өдөр тутмын бүтээмжид эерэг нөлөө үзүүлэх боломжтойг харуулж байна.

Харин бусад их, дээд сургуулийн оюутнуудын хувьд дасгал хөдөлгөөнийг өдөр тутмын зайлшгүй хэвшил гэхээс илүүтэй “чөлөөт цагийн үйл ажиллагаа”, “хобби” эсвэл хувь хүний сонирхлоос хамаарах сонголт гэж үзэх хандлага давамгайл байна. Үүний улмаас тэдний дасгал хөдөлгөөнд хамрагдах байдал тогтмол бус, хувь хүний хүсэл сонирхол, цаг зав, сургалтын ачаалал, орчны боломж нөхцөлөөс ихээхэн хамаарч байна. Энэ нь энгийн их, дээд сургуулийн орчинд бие бялдрын идэвхийг дэмжих бодлого, хөтөлбөр, зохион байгуулалтын хэрэгцээ байгааг илтгэнэ.

Дасгал хөдөлгөөн нь зөвхөн бие махбодын хөгжил, хөдөлгөөний эвсэл, ачаалал даах чадварыг нэмэгдүүлэхээс гадна сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, стрессийн зохицуулалт, анхаарал төвлөрөл, дархлааны үйл ажиллагаа, ерөнхий эрүүл мэндэд олон талын эерэг нөлөө үзүүлдэг. Иймээс оюутан, сонсогчдын бие бялдрын идэвхийг боловсролын байгууллагын эрүүл мэндийн боловсрол, сэтгэл зүйн дэмжлэг, мэргэжлийн бэлтгэлийн бодлоготой уялдуулан хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

Та чөлөөт цагаараа юу хийдэг вэ?

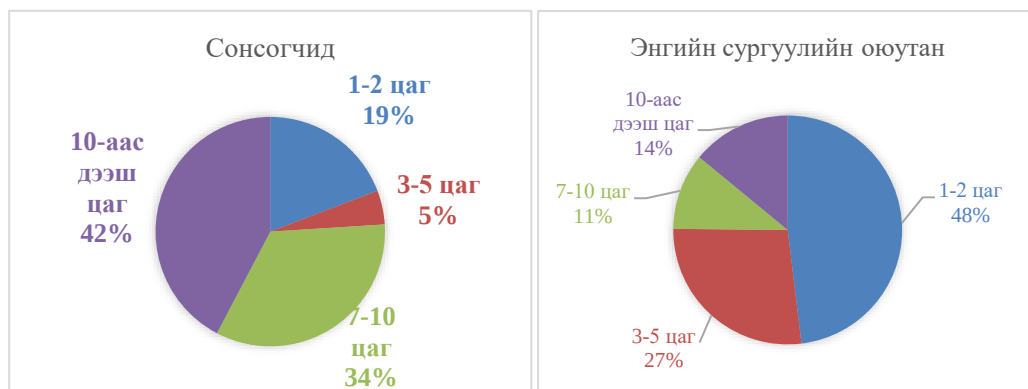

Судалгааны үр дүнгээс

үзэхэд хоёр бүлгийн оролцогчдын хооронд илэрсэн гол ялгаа нь бие бялдрын хөгжилд зарцуулах цаг хугацаа, чөлөөт цагийн зохион байгуулалт, цахим орчны хэрэглээний хэв маягт ажиглагдаж байна. Тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчид чөлөөт цагаа бие бялдрын болон оюуны хөгжилд чиглэсэн үйл ажиллагаанд илүү зарцуулах хандлагатай байгаа нь тэдний идэвхтэй амьдралын хэв маяг, өөрийгөө хөгжүүлэх эрмэлзэл, сахилга баттай холбоотой гэж үзэх үндэслэлтэй.

Харин бусад их, дээд сургуулийн оюутнуудын хувьд чөлөөт цагаа цахим орчинд өнгөрүүлэх хандлага харьцангуй давамгайл байгаа нь хөдөлгөөний идэвх буурах, суурин амьдралын хэв маягт шилжих, улмаар хөдөлгөөний дутагдал үүсэх эрсдэлийг нэмэгдүүлж болзошгүй юм. Хөдөлгөөний дутагдал нь зөвхөн бие махбодын хөгжил, жингийн зохистой харьцаа, зүрх судасны болон бодисын солилцооны үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлөхөөс гадна сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, анхаарал төвлөрөл, суралцах идэвх, амьдралын чанарт сөрөг үр дагавар үүсгэх боломжтой.

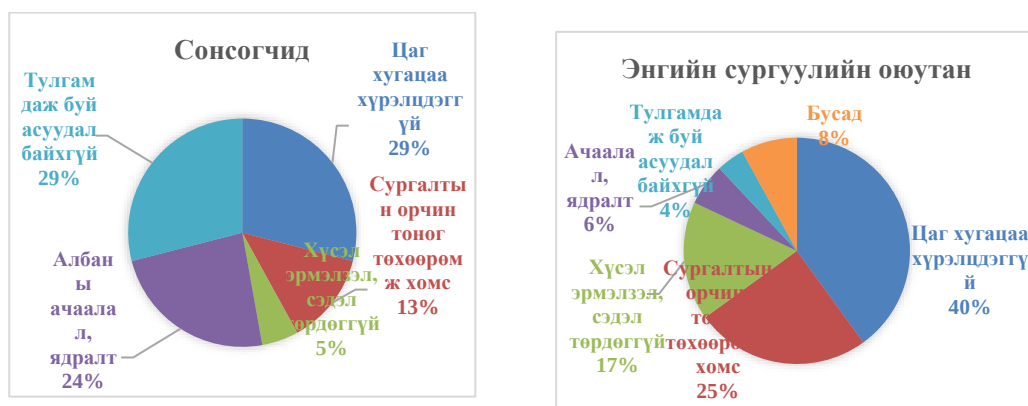
Та бие бялдраа хөгжүүлэхэд 7 хоногт хэр их хугацаа зарцуулдаг вэ?

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчдын амьдралын хэв маяг харьцангуй эрүүл, бие бялдрын хөгжил, хөдөлгөөний идэвхэд илүү чиглэсэн шинжтэй байна. Энэ нь тэдний сургалтын орчин, өдөр тутмын дэг журам, бие бялдрын бэлтгэлийн тогтмол зохион байгуулалт, өөрийгөө хөгжүүлэх хандлагатай холбоотой гэж үзэх үндэслэлтэй.

Харин бусад их, дээд сургуулийн оюутнуудын хувьд цахим орчны хэрэглээ харьцангуй өндөр байгаа нь хөдөлгөөний идэвх буурах, суурин амьдралын хэв маяг давамгайлах, улмаар эрүүл мэндийн эрсдэл үүсэх нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Иймээс оюутнуудын цахим хэрэглээний зохистой дадлыг төлөвшүүлэх, хөдөлгөөний идэвхийг нэмэгдүүлэх, эрүүл амьдралын хэв маягийг дэмжих сургалт, спорт, чөлөөт цагийн хөтөлбөрийг их, дээд сургуулийн орчинд тогтмол хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Бие бялдраа хөгжүүлэхэд танд тулгамдаж буй асуудал?

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сонсогчдын хувьд бие бялдрын бэлтгэл нь сургалтын орчин, хөтөлбөрийн албан ёсны бүрэлдэхүүн хэсэгт багтдаг тул дасгал хөдөлгөөн хийх нөхцөл, зохион байгуулалтын хувьд харьцангуй тогтвортой байна. Гэсэн хэдий ч бие бялдрын

бэлтгэлийн цагийг нэмэгдүүлэх, нэмэлтээр дасгал хөдөлгөөн хийхэд сургалтын ачаалал, цаг хугацааны хязгаарлалт, ядралт зэрэг хүчин зүйлс тодорхой хэмжээгээр нөлөөлж байна.

Харин бусад их, дээд сургуулийн оюутнуудын хувьд дасгал хөдөлгөөн хийх боломжийг хязгаарлаж буй гол хүчин зүйл нь сургалтын орчны дэмжлэг хангалтгүй, спортын тоног төхөөрөмж, заал талбайн хүртээмж хязгаарлагдмал, цаг хугацааны зохион байгуулалт сул байгаа явдал юм. Эдгээр нөхцөл нь оюутнуудын хөдөлгөөний идэвхийг бууруулж, бие бялдраа хөгжүүлэх, эрүүл амьдралын хэв маягийг төлөвшүүлэхэд тулгамдсан асуудал болж байна.

Та спортоор хичээллэж өөрийн бие бялдраа хөгжүүлэхэд танай сургуулийн заал тоног төхөөрөмж хүрэлцээтэй байдаг уу?

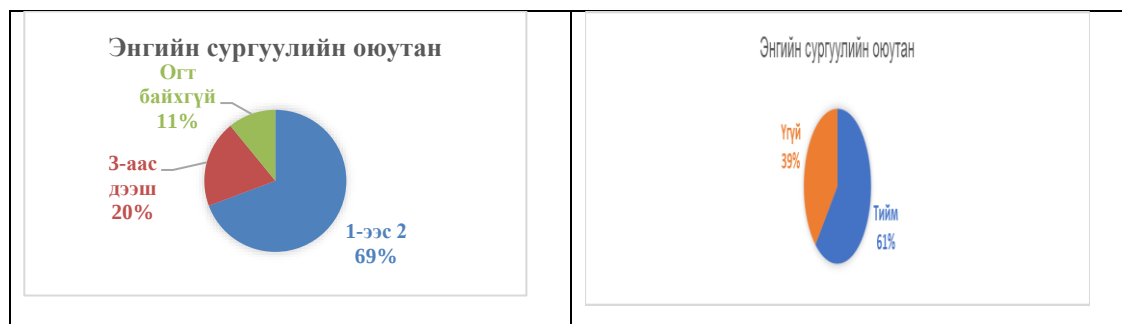

Сонсогчдын хувьд спортоор

хичээллэх орчин нөхцөл харьцангуй сайн бүрдсэн. Бусад сургуулийн оюутнуудын хувьд спорт заалны хүрэлцээ хангалтгүй байгаа нь тэдний бие бялдрын хөгжилд сөргөөр нөлөөлж болно. Хоёр сургуулийн аль алиных нь 31% нь заал, тоног төхөөрөмжийг “Боломжийн боловч шинэчлэлт, засвар хэрэгтэй” гэж үзсэн нь сургуулийн захиргаа, удирдлагаас урсгал засвар болон шинэ тоног төхөөрөмж шинэчлэлд анхаарах зайлшгүй шаардлагатайг харуулж байна.

Зөвхөн бусад сургуулийн оюутнуудаас авсан судалгаа:

Танай сургууль хэдэн спорт заалтай вэ?	Их сургуулийн биеийн тамирын хичээлийн цаг багаддаг гэдэгт та санал нийлж байна уу?

Судалгааны үр дүнгээс харахад нийт оролцогчдын дийлэнх буюу 61 хувь нь их сургуулийн биеийн тамирын хичээлийн цаг хангалтгүй гэж үзсэн байна. Энэ нь их сургуулийн сургалтын хөтөлбөрт биеийн тамирын хичээлийн эзлэх хувь харьцангуй бага байж болзошгүйг харуулж байна. Оюутнуудын олонх нь бие бялдрын идэвх, дасгал хөдөлгөөнийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай гэж үзэж байгааг энэхүү үзүүлэлт харуулж байна.

Харин 39 хувь нь биеийн тамирын хичээлийн цаг хангалттай гэж үзсэн нь оюутнуудын дунд энэ асуудалд хандах хандлага харилцан адилгүй байгааг харуулж байна. Энэ нь зарим оюутнууд хичээлийн бус цагаар спортоор хичээллэх боломжтой, эсвэл биеийн тамирын хичээлийн ачааллыг хангалттай гэж үздэгтэй холбоотой байж болох юм.

Иймээс их сургуулиуд оюутнуудын бие бялдрын хөгжил, эрүүл амьдралын хэв маягийг дэмжих зорилгоор биеийн тамирын хичээлийн цагийг нэмэгдүүлэх, спортын идэвхийг дэмжих хөтөлбөрүүдийг өргөжүүлэх нь зүйтэй гэж дүгнэж байна.

Дүгнэлт

Монгол Улсын орчин үеийн залуусын бие бялдрын хөгжил, хөдөлгөөний идэвх, сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанарын түвшин буурах хандлагатай байгаа нь нийгмийн харилцаа, боловсролын орчин, амьдралын хэв маяг, цахим хэрэглээ, хөдөлгөөний дутагдал зэрэг олон хүчин зүйлтэй холбоотойгоор тайлбарлагдаж байна. Ийм нөхцөлд залуусын бие бялдар, сэтгэл зүйн төлөвшлийг дэмжих сургалтын арга зүй, орчин, зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох нь их, дээд сургуулийн түвшинд анхаарах чухал асуудлын нэг болж байна.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд тусгай чиг үүрэг бүхий их сургуулийн сонсогчдын сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанар, бие бялдрын бэлтгэлжилт, өөрийгөө хянах чадвар, стрессийг даван туулах чадамж нь энгийн их, дээд сургуулийн оюутнуудтай харьцуулахад харьцангуй өндөр байна. Энэ нь тэдний суралцаж буй сургалтын орчин, сахилга бат, тогтмол дэг журам, бие бялдрын бэлтгэлийн тогтолцоо, чөлөөт цагаа зохион байгуулж буй байдал, хамтын ажиллагаанд суурилсан “Би” бус “Бид” төвт хандлага, үүрэг хариуцлага, багийн ажиллагааны төлөвшилтэй холбоотой гэж үзэх үндэслэлтэй.

Өөрөөр хэлбэл, бие бялдрын идэвхтэй хөдөлгөөн нь зөвхөн бие махбодын хөгжил, тэсвэр хатуужлыг нэмэгдүүлэхээс гадна сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, стрессийг даван туулах чадвар, өөрийгөө хянах байдал, анхаарал төвлөрөл, зөв шийдвэр гаргалт, эрүүл харилцааны хэв маягт эерэг нөлөө үзүүлж байна. Иймээс их, дээд сургуулиудын биеийн тамирын хичээлийн цаг, спортын орчин, хөдөлгөөний идэвхийг дэмжих хөтөлбөрийг сайжруулах нь залуу үеийн эрүүл мэндийн боловсрол, амьдралын чанар, ирээдүйн мэргэжлийн бэлэн байдлыг дээшлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Тусгай чиг үүрэг бүхий болон энгийн их, дээд сургуулиудын эрх зүйн байдал, сургалтын зорилго, хөтөлбөрийн онцлог харилцан адилгүй боловч залуусыг сэтгэл зүйн хувьд тогтвортой, бие бялдрын хувьд эрүүл чийрэг, нийгмийн харилцаанд зөв төлөвшсөн, хариуцлагатай иргэн болгон хөгжүүлэх нь бүх шатны боловсролын байгууллагын нийтлэг үүрэг мөн. Иймээс тусгай чиг үүрэг бүхий сургуулийн сургалтын арга зүйд тусгагдсан сахилга бат, тогтмол бие бялдрын бэлтгэл, багийн ажиллагаа, сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанарыг төлөвшүүлэх туршлагаас энгийн их, дээд сургуулиуд өөрийн сургалтын онцлогт нийцүүлэн боломжит хэлбэрээр хэрэгжүүлэх нь зүйтэй байна.

Иймд их, дээд сургуулийн түвшинд оюутнуудын бие бялдрын идэвхийг нэмэгдүүлэх, сэтгэл зүйн тэсвэр хатуу чанарыг хөгжүүлэх, цахим хэрэглээний зохистой дадлыг төлөвшүүлэх, эрүүл амьдралын хэв маягийг дэмжих сургалт, хөтөлбөр, орчныг системтэйгээр бүрдүүлэх шаардлагатай гэж дүгнэж байна.

ЦАГДАН ХОРИХ ТӨВД ҮҮРЭГ ГҮЙЦЭТГЭЖ БУЙ ХАРУУЛ ХАМГААЛАЛТЫН АЖИЛТНЫ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД ТУЛГАМДАЖ БУЙ АСУУДАЛ, ХОРИГДОГЧДЫН ЗӨРЧЛИЙН ШАЛТГААН БОЛОН УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АРГА ЗАМ

Б.Нямлхагва ДХИС-ийн Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги – Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн тэнхимийн багш, ахлах дэслэгч

Түлхүүр үгс: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, цагдан хорих төв, харуул хамгаалалтын ажилтнууд, алба хаагчийн эрх зүйн хамгаалалт, хоригдогчийн сахилгын хариуцлага, хорих байрны дотоод журам, эрсдэлийн удирдлага, урьдчилан сэргийлэх ажиллагаа, хорих байгууллагын аюулгүй байдлын тогтолцоо, хууль сахиулах үйл ажиллагаа.

Хураангуй /Abstract/: Энэхүү судалгааны ажлын зорилго нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын цагдан хорих төв, цагдан хорих байруудад үүрэг гүйцэтгэж буй ахлагч бүрэлдэхүүний аюулгүй байдалд хоригдогчдын зүгээс үүсгэж буй эрсдэлийн нөхцөл байдлыг тодорхойлж, алба хаагчдын биед халдах, хууль ёсны шаардлагыг эсэргүүцэх зэрэг сахилгын зөрчлийг бууруулах боломжит арга замыг эрэлхийлэхэд оршино. Судалгаанд хоригдогчдын гаргаж буй зөрчлийн шинж байдал, давтамж, тэдгээрт авч хэрэгжүүлж буй хорих байрны дотоод журам болон “Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай” хуульд заасан эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгжилтийг харгалзан дүн шинжилгээ хийсэн болно.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд одоогийн мөрдөж буй сахилгын болон албадлагын арга хэмжээ нь зөрчлийг бүрэн бууруулахад хангалтгүй байгаа бөгөөд алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах урьдчилан сэргийлэх тогтолцоог боловсронгуй болгох шаардлага тулгамдаж байна.

Иймд цагдан хорих төв, цагдан хорих байруудад үүрэг гүйцэтгэж буй харуул хамгаалалтын алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор эрсдэлийн үнэлгээний аргачлал нэвтрүүлэх, хамгаалалтын үйл ажиллагааны зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох, алба хаагчдын мэргэжлийн ур чадвар, эрх зүйн мэдлэг болон сэтгэл зүйн бэлтгэлийг нэмэгдүүлэх, хоригдогчтой харилцах стандарт ажиллагааг сайжруулах зэрэг цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй байна.

Мөн хоригдогчдын сахилгын хариуцлагыг оновчтой болгох, хууль ёсны зан үйлд эерэг хөшүүрэг бий болгох зорилгоор Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх, чөлөөлөх үндэслэл, журмын холбогдох зохицуулалтад нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлыг судлан үзэх шаардлагатай гэж үзэж байна. Тухайлбал, Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн 6

дугаар бүлгийн 6.5 дугаар зүйлд заасан эрүүгийн хариуцлагыг хөнгөрүүлэх нөхцөл байдлын жагсаалтад “цагдан хорих байранд хоригдож байх хугацаанд хорих байрны дотоод журам зөрчөөгүй байх” гэсэн шинэ нөхцөлийг нэмэлтээр тусгах замаар хоригдогчийн хууль дээдлэх, сахилга баттай зан үйлийг эрх зүйн хувьд урамшуулах зохицуулалтыг бий болгох боломжтой юм.

Ийнхүү дээрх эрх зүйн болон зохион байгуулалтын шинжтэй арга хэмжээг цогцоор нь хэрэгжүүлснээр хорих байгууллагын дотоод сахилга, аюулгүй байдлын түвшинг дээшлүүлэх, алба хаагчдын амь нас, эрүүл мэндийг хамгаалах баталгааг нэмэгдүүлэх, улмаар зөрчлийн давтамжийг бууруулах эрх зүйн болон практик нөхцөл бүрдэх үндэслэлтэй гэж дүгнэж байна.

Удиртгал:

Цагдан хорих төв, цагдан хорих байруудад үүрэг гүйцэтгэж буй харуул хамгаалалтын алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах асуудал нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, түүнд нийцүүлэн батлагдсан Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, “Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай” хууль болон холбогдох бусад эрх зүйн актын хүрээнд зохицуулагддаг онцгой ач холбогдол бүхий эрх зүйн харилцаа юм. 2017 оны 06 дугаар сарын 09-ний өдөр шинэчлэн батлагдсан Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль хэрэгжиж эхэлснээр нийслэл дэх цагдан хорих төв, орон нутгийн цагдан хорих байрууд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын харьяалалд шилжиж, тус байгууллага нь шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхээс гадна сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг хэрэгжүүлэх чиг үүргийг хуульчлан гүйцэтгэх болсон.

Цагдан хорих ажиллагаа нь оролцогчдын эрх зүйн байдал, хүний эрхийн баталгаатай шууд холбогддог тул энэ ажиллагааг гүйцэтгэхдээ хууль дээдлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэх, энэрэнгүй ёсны зарчмыг чанд баримтлах шаардлагатай. Түүнчлэн Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенц, НҮБ-ын холбогдох баримт бичгүүдэд хоригдсон болон саатуулагдсан этгээдтэй харьцахдаа тэдний эрхийг хамгаалах, хууль ёсны аюулгүй байдлыг хангах, хүнлэг нөхцөлийг бүрдүүлэх талаар тодорхой стандартууд тусгагдсан байдаг. Эдгээр нь хорих байгууллагын үйл ажиллагаанд хүний эрхэд суурилсан хандлагыг төлөвшүүлэх эрх зүйн үндэс болдог.

Гэвч практик нөхцөлд цагдан хорих байранд хоригдогчдын зүгээс алба хаагчдын биед халдах, хууль ёсны шаардлагыг эсэргүүцэх, сахилгын зөрчил гаргах зэрэг зөрчил тогтмол илэрч байгаа нь байгууллагын дотоод аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлийг бий болгож байна. Хэдийгээр хоригдогчидтой холбогдох сахилгын арга хэмжээг хорих байрны дотоод журам

болон “Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай” хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу авч хэрэгжүүлж байгаа боловч зөрчлийн давтамж буурахгүй байгаа нь урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах илүү үр нөлөөтэй арга хэрэгслийг боловсронгуй болгох шаардлагыг бий болгож байна.

Иймд цагдан хорих ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг практикт хэрэгжүүлэх явцад үүсэж буй эрсдэлийг судалгаанд суурилан үнэлэх, хамгаалалтын зохион байгуулалтыг сайжруулах, алба хаагчдын мэргэжлийн ур чадвар болон сэтгэл зүйн бэлтгэлийг нэмэгдүүлэх, хоригдогчтой харилцах стандарт ажиллагааг боловсронгуй болгох замаар алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй юм. Ингэснээр байгууллагын хэвийн үйл ажиллагааг тасралтгүй хангах, хүний эрхийн стандарт шаардлагад нийцсэн орчныг бүрдүүлэх, улмаар хоригдогчдын зөрчлийг бууруулах эрх зүйн болон практик нөхцөл бүрдэх ач холбогдолтой.

Үндсэн хэсэг:

Цагдан хорих төв, цагдан хорих байруудад үүрэг гүйцэтгэж буй харуул хамгаалалтын ажилтнуудын аюулгүй байдлыг хангах асуудал нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үндсэн чиг үүргийн хүрээнд хүний эрхийг хамгаалах, байгууллагын хэвийн үйл ажиллагааг тасралтгүй хангахтай шууд холбоотой, онцгой ач холбогдол бүхий эрх зүйн зохицуулалтын асуудал юм.

Монгол Улсын хэмжээнд сүүлийн жилүүдэд цагдан хоригдож буй этгээдийн тоо тогтвортой өндөр түвшинд хадгалагдаж байгаа бөгөөд жилд дунджаар 1000 орчим этгээд цагдан хоригдож, нийт суллагдсан болон шилжсэн этгээдийн тоо 3000 орчимд хүрч байна. Тухайлбал, 2020 онд 1131, 2021 онд 1097, 2022 онд 1002, 2023 онд 1085, 2024 онд 1010 этгээд цагдан хоригдсон нь шүүхийн өмнөх шатны хорих ажиллагааны ачаалал тогтвортой өндөр байгааг харуулж байна.

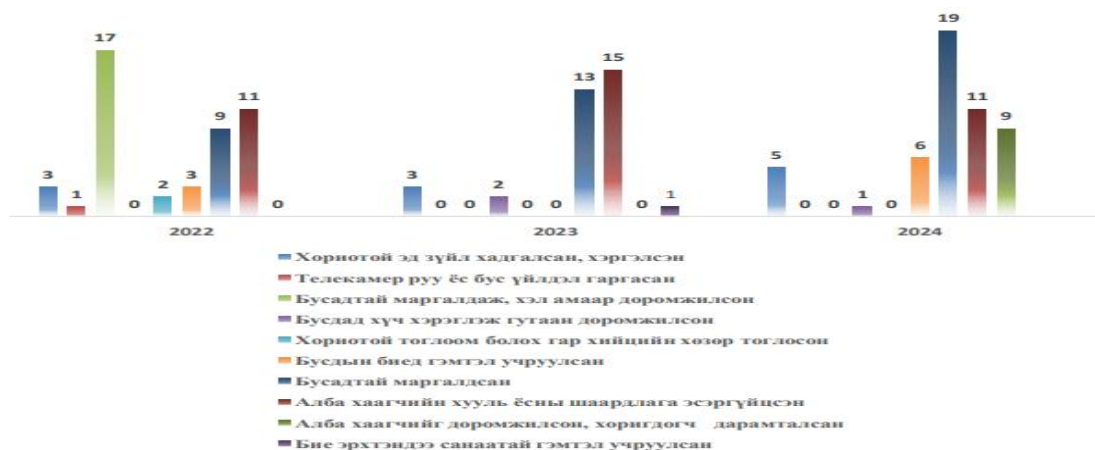

Цагдан хоригдогчдын тоо (2020-2024 он)

Бүсчилсэн судалгаанаас үзэхэд 2024 оны байдлаар Цагдан хорих 461 дүгээр хаалттай анги болон орон нутгийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газар, хэлтсүүдэд тодорхой тооны хоригдогчид байрлаж байгаа бөгөөд эдгээр нь бүс нутгийн онцлог, гэмт хэргийн бүтэцтэй уялдан харилцан адилгүй байдалтай байна.

Цагдан хорих ажиллагааны эрх зүйн үндэс нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль болон “Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай” хуульд тулгуурлан хэрэгждэг бөгөөд энэ хүрээнд хүний эрхийг хангах, хууль дээдлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэх зарчим үйл ажиллагааны үндсэн суурь болж байна.

Гэвч практик нөхцөлд цагдан хорих байруудад хоригдогчдын зүгээс гарч буй сахилгын зөрчил тогтмол илэрч, зарим тохиолдолд алба хаагчдын биед халдах, хууль ёсны шаардлагыг эсэргүүцэх, дэг журам алдагдуулах шинжтэй үйлдлүүд давтамжтай гарч байгаа нь байгууллагын аюулгүй байдалд бодит эрсдэл үүсгэж байна. Статистик үзүүлэлтээс харахад 2022–2024 оны хооронд нийт 131 зөрчил бүртгэгдсэн бөгөөд эдгээрээс бусадтай маргалдах, хэл амаар доромжлох (41), алба хаагчийн хууль ёсны шаардлагыг эсэргүүцэх (37), биед гэмтэл учруулах (9), алба хаагчийг доромжлох, дарамтлах (9) зэрэг зөрчлүүд давамгайлж байна.

Улсын хэмжээнд гарсан зөрчил (2022-2024 он)³⁹

Байршлаар авч үзвэл Цагдан хорих 461 дүгээр хаалттай ангид 103 зөрчил бүртгэгдсэн нь нийт зөрчлийн дийлэнх хувийг эзэлж байгаа бөгөөд орон нутгийн нэгжүүдэд ч мөн адил зөрчлийн тоо тогтвортой нэмэгдэх хандлагатай байна. Энэ нь хорих байгууллагын ачаалал, хоригдогчдын бүтэц, гэмт хэргийн шинж чанар, дотоод сахилга бат, хамгаалалтын зохион байгуулалт зэрэг хүчин зүйлсийн нийлмэл нөлөөлөлтэй холбоотой болохыг харуулж байна.

³⁹ ХЭҮК-ийн тоон статистик мэдээ.

Цагдан хорих 461 дүгээр хаалттай ангид гарсан зөрчил (2022-2024 он)⁴⁰

Цаашилбал, хоригдогчдын насны бүтэц болон нийгмийн төлөөллийн хувьд насанд хүрсэн этгээд давамгайлж байгаа нь сахилгын зөрчлийн шинж чанарт нөлөөлж, маргаан үүсгэх, эсэргүүцэл үзүүлэх, хүч хэрэглэх шинжтэй үйлдлүүд илүү илрэх нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

Эдгээр нөхцөл байдалд хийсэн дүн шинжилгээнээс үзэхэд сүүлийн жилүүдэд гэмт хэргийн шинж чанар өөрчлөгдөж, зохион байгуулалттай, нийгмийн өндөр хор уршигтай шинэ төрлийн гэмт хэргүүд нэмэгдэх хандлагатай байгаа нь цагдан хорих байгууллагын аюулгүй байдлын эрсдэлийг нэмэгдүүлэх нэг чухал хүчин зүйл болж байна. Тухайлбал, хар тамхи, мансууруулах бодисын хууль бус эргэлт, авлига, албан тушаалын гэмт хэрэг, хил дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг зэрэг нь хоригдогчдын бүтэц, зан үйлд шууд болон шууд бус байдлаар нөлөөлж, улмаар харуул хамгаалалтын алба хаагчдын тавих хяналтын цар хүрээг өргөжүүлэх, ажлын ачааллыг нэмэгдүүлэх нөхцөл байдлыг бий болгож байна.

Ийнхүү гэмт хэргийн бүтэц, шинж чанарын өөрчлөлт нь зөвхөн хоригдогчдын дотоод харилцаанд бус, харин харуул хамгаалалтын үйл ажиллагааны хяналт-шалгалт, сахилга хариуцлагын тогтолцоонд нэмэлт ачаалал үүсгэж, байгууллагын аюулгүй байдлын менежментийг улам нарийвчлан боловсронгуй болгох шаардлагыг бий болгож байна.

Цагдан хорих байрнууд болон тэр дундаа Цагдан хорих 461 дүгээр хаалттай ангид хоригдож буй хоригдогчдын зүгээс алба хаагчдын хууль ёсны шаардлагыг эсэргүүцэх, улмаар бие махбодод халдах шинжтэй зөрчил гаргах тохиолдол нь хорих байгууллагын дотоод аюулгүй байдал, алба хаагчдын амь нас, эрүүл

⁴⁰ Цагдан хорих 461 дүгээр хаалттай ангийн тоон мэдээ.

мэндийн хамгаалалтад бодит эрсдэл үүсгэж буй тулгамдсан асуудлын нэг болж байна.

Энэ төрлийн зөрчлийг эрх зүйн хүрээнд авч үзвэл “Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль”-ийн 34 дүгээр зүйлийн 34.1-д заасны дагуу сахилгын зөрчил гаргасан этгээдэд сахилгын тусгаарлалтын арга хэмжээг 15 хүртэл хоногийн хугацаагаар хэрэгжүүлэх зохицуулалт үйлчилж байгаа боловч практик хэрэгжилтийн түвшинд уг арга хэмжээ нь зөрчлийн давтамжийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх нөлөөллийн хувьд хангалтгүй байгаа нь ажиглагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, сахилгын хариуцлагын одоогийн хэрэгжилт нь алба хаагчдын биед халдах, хууль ёсны шаардлагыг хүч хэрэглэн эсэргүүцэх зэрэг ноцтой зөрчлийг бүрэн хязгаарлах эрх зүйн болон зохион байгуулалтын үр нөлөөг хангалттай үзүүлж чадахгүй байна.

Дүгнэлт

Судалгаанд тусгагдсан нөхцөл байдал үүсэхэд нөлөөлж буй гол хүчин зүйлсийн нэг нь харуул хамгаалалтын алба хаагчдын эрх зүйн мэдлэг, зөрчил зохицуулах ур чадвар болон сэтгэл зүйн тогтвортой байдал хангалтгүй байгаа мэт харагдаж байгаа боловч харуул хамгаалалтын ажилтны орон тоо дутмаг, ажлын ачаалал ихтэй зэргээс алба хаагчдын үүрэг гүйцэтгэлийн түвшин онцгойлон хамаардаг. Тухайлбал Монгол Улсын хууль зүй, дотоод хэргийн сайд хөдөлмөр нийгмийн хамгааллын сайд, сангийн сайдын хамтарсан 2017 оны 09 дүгээр арын 29-ний өдөр баталсан дугаар А/247, А/167, А/303 “Жишиг нормативыг шинэчлэн батлах тухай” тушаалд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчийн ажлын ачааллын жишиг нормативд заасны дагуу Цагдан хорих төвд 10 хоригдогч тутамд 1, орон нутаг дахь цагдан хорих байранд 20-50 хоригдогч тутамд нэг ээлжид 2, 50-75 хүртэлх хоригдогчтой бол нэг ээлжид 3, 75-100 хүртэлх хоригдогчтой бол нэг ээлжид 4 харуул хамгаалалтын ажилтан үүрэг гүйцэтгэхээр зохицуулсан байдаг боловч энэ стандартдаа хүрэхгүй байгаа нь харуул хамгаалалтын ажилтнуудын мэргэжлийн бэлэн байдлыг бууруулах үндсэн шалтгаан болж байна.

Дээрх хүчин зүйлсийн үр дагаварт хоригдож буй этгээдийн зүгээс алба хаагчийн хууль ёсны шаардлагыг эсэргүүцэх, хүч хэрэглэх, биед нь халдах, дотоод дэг журмыг зөрчих зэрэг сахилгын болон гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийн эрсдэл нэмэгдэж байгаа бөгөөд энэ нь зөвхөн байгууллагын дотоод журамд бус, харин алба хаагчдын амь нас, эрүүл мэнд, сэтгэл зүйн аюулгүй байдалд шууд заналхийлэх хүчин зүйл болж байна. Алба хаагчийн биед халдах үйлдэл нь байгууллагын түвшинд авч үзвэл төрийн албаны нэр хүнд, хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөө, удирдлагын босоо тогтолцоонд итгэх итгэлд сөрөг нөлөө үзүүлж, алба хаагчдын ажлын сэдэл, мэргэжлийн тогтвортой байдлыг доройтуулах эрсдэлтэй.

Цаашилбал, хорих байгууллагын үйл ажиллагаанд хяналт тавих эрх бүхий зарим байгууллагууд зөрчлийн шалтгаан, нөхцөлийн цогц үнэлгээг хангалттай гүйцэд хийхгүйгээр зөвхөн хариуцлагын нэг талд төвлөрөх хандлага ажиглагдах нь хоригдож буй этгээдийн дунд буруу ойлголт төлөвших, улмаар алба хаагчдын хууль ёсны шаардлагыг эсэргүүцэх, хүч хэрэглэх үйлдлийг өдөөх сөрөг нөлөө үзүүлэх боломжтой байна.

Иймд 461 дүгээр хаалттай анги болон бусад цагдан хорих байрны хүрээнд алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор эрсдэлийн үнэлгээний тогтолцоог нэвтрүүлэх, орон тоог нэмэх, мэргэжлийн сургалт, дадлагын хөтөлбөрийг практик суурьтайгаар шинэчлэх, мөн сэтгэл зүйн бэлтгэлжилт болон эрх зүйн мэдлэгийг системтэйгээр нэмэгдүүлэх шаардлага зүй ёсоор тулгарч байна. Эдгээр арга хэмжээг цогцоор нь хэрэгжүүлснээр алба хаагчдын биед халдах болон хууль ёсны шаардлагыг эсэргүүцэх зөрчлийн давтамжийг бууруулах, хорих байгууллагын дотоод аюулгүй байдал, сахилгын тогтвортой байдлыг хангах эрх зүйн болон практик нөхцөл бүрдэх боломжтой юм.

Мөн хоригдогчдын сахилгын хариуцлагыг оновчтой болгох, хууль ёсны зан үйлд эерэг хөшүүрэг бий болгох зорилгоор Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх, чөлөөлөх үндэслэл, журмын холбогдох зохицуулалтад нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлыг судлан үзэх шаардлагатай гэж үзэж байна. Тухайлбал, Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн 6 дугаар бүлгийн 6.5 дугаар зүйлд заасан эрүүгийн хариуцлагыг хөнгөрүүлэх нөхцөл байдлын жагсаалтад “цагдан хорих байранд хоригдож байх хугацаанд хорих байрны дотоод журам зөрчөөгүй байх” гэсэн шинэ нөхцөлийг нэмэлтээр тусгах замаар хоригдогчийн хууль дээдлэх, сахилга баттай зан үйлийг эрх зүйн хувьд урамшуулах зохицуулалтыг бий болгох боломжтой юм.

**УДИРДАХ АЖИЛТНЫ УР ЧАДВАР, ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ,
МАНЛАЙЛЛЫН ЧИГ ҮҮРГИЙН ҮР НӨЛӨӨ, АЧ ХОЛБОГДОЛ****THE IMPACT AND IMPORTANCE OF MANAGERIAL SKILLS,
ORGANIZATIONAL EFFECTIVENESS, AND LEADERSHIP FUNCTIONS**

О.Должинсүрэн. ҮБХИС-ийн цэргийн хөгжмийн политехник коллежийн ерөнхий эрдмийн тэнхимийн багш

O.Doljinsuren. Lecturer, General Academic Department Military Music Polytechnic College National University of Defense of Mongolia

Хураангуй: Монголын ойрх үеийн буюу нэн шинэ түүхийн үе нь 1990 онд Монголын ардчилсан хувьсгал ялснаас хойш одоо хүртэлх үеийг орчин үе гэж үздэг (<https://mn.wikipedia.org/>, 2024). Орчин үеийн хүмүүсийг удирдан, зохион байгуулахад ур чадвар, хандлага, манлайлал чухал үр нөлөө үзүүлж, эерэг болон сөрөг нөлөөллийг бий болгодог болохыг судалгааны үндсэн дээр санал болгох зорилгыг дэвшүүллээ. Энэ хүрээнд удирдагч хүн асуудлаас зугтах биш түүнийг ухаалаг, зөв шийдэхэд төвлөрч, хөгжихөд анхаарах, учир нь бэрхшээлгүй амьдралыг хаанаас ч, аль ч улсаас олохгүй. Удирдагч хүнд байх чухал ур чадварын нэг нь манлайлал юм. Манлайлагч хүнийг бид жаргалтай, сэтгэл амгалан ажиллаж, амьдардаг гэж хардаг боловч зүгээр л өөрт тулгардаг асуудал, бэрхшээлийг даван туулах аргаа олсон байдаг. Дэлхий ертөнц дээрх хүмүүсийн хөгжлийн ялгаа нь асуудал, бэрхшээлийг танин мэдэж, ангилж, зөв шийдэж сурсанд оршдог. Иймд орчин үеийн хууль сахиулах байгууллагын удирдах ажилтны манлайлал, ур чадвар, байгууллагын хөгжил болон алба хаагчдад нөлөөлөх, үр нөлөө, ач холбогдлын талаар санал, зөвлөмж, дүгнэлтийг дэвшүүлсэн.

Abstract: Mongolia's recent or very recent period of history is considered to be the period since the victory of the Mongolian democratic revolution in 1990 until now. The purpose of research is to suggest that skills, attitudes, and leadership have important effects in managing and organizing modern people and create positive and negative effects. In this context, a leader should not run away from problems but focus on solving them intelligently and correctly, and focus on development, because a life without problems cannot be found anywhere or in any country. One of the most important skills for a leader is leadership. We see a leader as someone who lives and works happily and peacefully, but who simply finds a way to overcome the problems and difficulties he faces. The difference in the development of people in the world lies in the ability to recognize, classify and solve problems and difficulties. Therefore, suggestions, recommendations, and conclusions were put forward about the leadership, skills, organizational development, and impact, effectiveness, and importance of modern law enforcement officials.

Түлхүүр үг: Шинж чанар, Хор уршиг, эерэг, хариуцлага, зориг, соёл, харизм

Key words: Traits, Harm, Positive, Responsibility, Courage, Culture, Charisma

Удиртгал: Энэхүү судалгаа нь орчин үеийн удирдах ажилтны ур чадварт суурилсан үйл ажиллагааны өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлагыг тодорхойлох зорилготой.

Хүн өнгөрсөн зуунд булчин шөрмөсөө ажиллуулдаг байсан бол өнөөдөр тархиа, харин ирээдүйд сэтгэл зүрхээрээ ажилладаг болно (Minouche Shafik (مينوش 2024), شفيق). Хүн төрөлхтөн ганцаараа агуу зүйлийг бүтээх боломжгүй. Өнөө үеийн шилдэг компаниуд манлайлагчийн ур чадвар, зөв зохион байгуулалт, хүмүүсийн хоорондын хамтын ажиллагааны үр дүнд амжилтад хүрдэг. Тухайн байгууллагын ажилтан, алба хаагчдад аюулгүй орчин бүрдүүлэх нь манлайллын нэг ур чадвар байдаг (As a motivational speaker, Summit in 2016). Хүмүүсийн үйл ажиллагааны нэг онцлог нь удирдан зохицуулагдах шинж чанар юм. Үүгээрээ адгуусны зөн билгээс ялгагддаг. Нийгмийг хөдөлмөрийн хуваарийн үр дүнд менежмент гэдэг хүмүүсийн үйл ажиллагааны бие даасан төрөл гарч ирсэн. Удирдах ажлыг эрхлэн явуулах үндэс болдог хүний мэдлэгийн цогцыг менежмент гэдэг. Энэ мэргэжлийг эзэмшсэн мэргэжилтэн менежер гэнэ (Шуурав, 2005. 19 дахь тал.). Ур чадвар гэдэг нь мэдлэг, мэдээлэл, дадлага, туршлага, тодорхой байр суурь дээр тулгуурлан үр дүнд хүрэх чадварыг хэлнэ. Энэ нь зөвхөн онолын мэдлэгээ практикт хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа биш, олон зүйлийн үр дүнд бий болдог. Удирдагч хүний ур чадвар нь хувь хүний өөрийн төрх, зан байдлаас шалтгаалдаг.

Менежментийн шинжлэх ухаанд ерөнхийд нь техникийн, харилцааны, шийдвэр гаргах чадвар гэж хэсэгчлэн үздэг. Техникийн ур чадвар нь үүрэг даалгаврыг тодорхой арга барилаар эрхлэн гүйцэтгэх ур дүй, дадлага, мэргэжлийн чадварын нийтлэг цогц, харилцааны ур чадвар нь хүнтэй ажиллах, тэдгээрийг зөв ойлгох, нөлөөлөх, тэдгээртэй

Дарга ба удирдагч хоёрын ялгааг бид ойлгох нь нэн тэргүүний зүйл. Ажлын байр бүрд хариуцлагатай хүмүүс байдаг боловч бүгд эрх мэдлээ адилхан ашигладаггүй.

Дарга нар хамтын ажиллагаагүйгээр зөвхөн даалгавар, үр дүнд анхаарлаа төвлөрүүлж тушаал өгдөг. Эрх мэдэл нь байр сууринаас ирдэг бөгөөд нөлөөлөлд бус хяналтад тулгуурладаг. Байгууллагын урт хугацааны үйл ажиллагааны үр дүнд багийн ёс суртахуун тодорхойлогддог.

Манлайлагч байгууллагын соёлд эерэг болон сөргөөр нөлөөлж болдог тул зөвөөр манлайлж, багийн ирээдүйн талаарх төсөөллийг зурж, нэг зорилгод хүрэх урмыг өгдөг байх нь чухал юм. Удирдагчид үнэн ч шударга, тууштай байдлаар

жишиг тогтоодог. Тэд багаа удирдан чиглүүлж, дэмжин, хөгжихөд нь тусалдаг. Мөн багийн гишүүн бүрийн оруулсан хувь нэмрийг үнэлж, итгэлцэл, нээлттэй харилцааг бий болгодог. Үүнээс үзэхэд байгууллагын дарга, удирдагч 2-ын ялгаатай тал нь манлайлал. Яагаад манлайлал давамгайлж байгаа бэ? Манлайлал нь цол хэргэмийн тухай биш нөлөө, урам зориг, бусдын хамгийн сайн сайхныг гаргаж ирэх чадварын тухай ойлголт юм. Дарга дуулгавартай байхыг тушааж болох ч удирдагч хүн хүндлэл, үнэн ч байдлыг ажилтан, алба хаагчдаас олж авдаг. Та удирдагч байхыг сонгох хэрэгтэй. Ямар ч ажил гүйцэтгэж байсан удирдагч байж чадна гэдэгт итгэх хэрэгтэй. Таны хүсэл манлайлах эсвэл менежер байх хамаагүй, алсын хараа, эрх мэдэл, шударга байдлын хамтын ажиллагааны дэмжигч байхыг сонгох ёстой.

Орчин үеийн удирдагчид алба хаагчдын өмнө тэсвэр хатуужил, дасан зохицох чадвар, эерэг хандлагыг харуулах ёстой. Мөн өөрчлөлтөд нээлттэй хандаж, шинэлэг санааг хүлээн авч, багийн гишүүдэд урам, зориг өгөх нь чухал. Нөлөөлөл сайтай удирдагчид тодорхойгүй байдлын өмнө өөртөө итгэлтэй байж, өөрчлөлтийн үйл явцад идэвхтэй оролцох нь алба хаагчдад өөрчлөлтийг даван туулахад эергээр нөлөөлдөг.

Хүн бол байгалийн амьтан гэдэгтэй маргах зүйлгүй. Бидний тархи хэрхэн ажиллаж, асуудлыг хэрхэн шийдвэрлэх нь тухайн хүний хөгжлийг тодорхойлж байдаг. Байгууллагын удирдах ажилтан алба хаагчдад биологийн хувьд эергээр нөлөөлж, зөвөөр манлайлан, айдасгүй, итгэлцэл бий болгож чаддаг байх нь хамгийн чухал ур чадварт орж байна. Танай байгууллагын алба хаагч ажлаас халшрах хам шинжид өртөхгүй байхад анхаарна гэдэг нь манлайлагч хүнээс шууд хамааралтай. Өнөө үеийн манлайлагч нар алба хаагчдад аюулгүй орчныг бүрдүүлж, айдасгүй ажиллах боломжийг бүрдүүлэхэд анхаарах хэрэгтэй. Учир нь хүн биологийн амьтан гэж дээр дурдсан. Энэ утгаараа хүний тархинд 5 төрлийн бодис ялгарч байдаг. Удирдагч, манлайлагч, дарга гэх цол хэргэмтэй хүмүүс алба хаагчдаас ажлын үр дүн, амжилтыг ялгаатай байдлаар шаарддаг. Хүний тархинд ялгардаг эндорфин, допамин, серотонин, окситоцин, кортизол. бодисын талаар тайлбарлая.

Эндорфин, допамин хоёр нь богино хугацаанд үүрэг даалгавар биелүүлэхэд ялгардаг бодис. Жишээ нь эрт дээр үед агуйн хүмүүс хоол олохын тулд маш олон өдрийн өлсгөлөнг даван туулж, өвчнөө мартан хийж байгаа зүйлдээ төвлөрч хоолоо олж идэхэд тархинд ялгардаг бодис юм.

Серотонин, окситоцин бодисууд нь бусдад туслахад тархинд ялгардаг. Жишээ нь их ажлын ард гарсны дараа сэтгэл ханамж авахад ялгардаг бодис. Серотонин нь хайр, хүндлэл мэдрэхээр ялгардаг бодис юм.

Эхний хоёр бодис илүү давамгайлах нь баланс алдагдаж, зөвхөн өөрийгөө бодсон алба хаагч, ажилтан болж хувирна. Тэнцвэрийг алдагдуулахгүй орчныг бүрдүүлэхэд манлайлагч нар анхаарах ёстой. Гэвч тархинд кортизол буюу айдас, түгшүүрийн бодис ялгарч эхлэх үед алба хаагчдын тархинд “би хэзээ халагдах бол” гэсэн бодол давамгай төрж, зөвхөн өөрийнхөө асуудалд төвлөрсөн бусдад туслах хүсэлгүй хүмүүс бий болдог. Энэ мэдрэмжийг манлайлагч хүн сайн мэдэрч, итгэлцэл бий болгоход анхаарч ажиллах нь зөв юм (As a motivational speaker, Summit in 2016). Хүний тархины үйл ажиллагааг анзаарч, мэдрэмж, сэтгэл хөдлөлийг орхигдуулалгүй үйл ажиллагааг зохион байгуулж, байгууллагыг зөв соёлтой болгоход манлайлагч нар чухал оролцоотой.

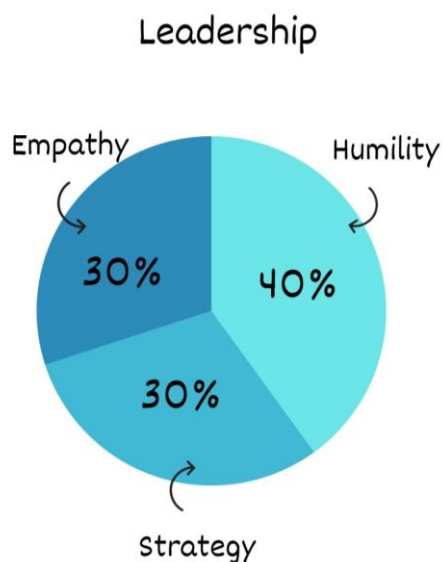
Америк улсын өнөөгийн нийгэмд манлайлж байгаа хүмүүс нь хувиа хичээсэн, амьд харилцаа багассан, хүнийг хувь хүн гэхээс илүү, үйлчлүүлэгч, хувьцаа эзэмшигч, фэйсбүүкийн найз гэж хардаг нийтлэг шинж чанартай болсон (As a motivational speaker, Summit in 2016).

Ур чадварын хувьд сэтгэл хөдлөл, оюун ухааныг хөгжүүлэх, үлгэр жишээгээр манлайлах, дасан зохицох чадвар, эерэг хариуцлагатай, шийдэмгий, тодорхой байх, нэг дор их зүйл ойлгуулах гэж хичээхгүй байх, сонсох, суралцах, сахилга баттай байх, мэргэн ухаанд суралцах гэх мэт олон ур чадвартай байна. Удирдагч байх нь зөвхөн зааварчилгаа өгөх биш, харин эерэг, хамтын ажиллагаа, өсөлтөд чиглэсэн орчныг бүрдүүлэх явдал юм. Удирдах ажилтан ажилчдын оролцооны өөрчлөлтийн 70%-д хүргэдэг. Энэ нь зөв манлайлал, зөв хандлага, зөв сэтгэл хөдлөлтэй удирдах ажилтан алба хаагчдын ажилдаа хандах, хандлагыг 70% өөрчилж чадна гэсэн үг.

Зохион байгуулагчийн хүч бол зохион байгуулалт, уян хатан байдал, оновчтой болгох явдал юм. Ийм авьяастай хүмүүс нэг удаад нэг ажлыг гүйцэтгэхэд сэтгэл хангалуун байдаггүй. Тэд оновчтой үр дүнд хүрэхийн тулд янз бүрийн элементүүдийг-хүмүүс, үйл явц эсвэл багаж хэрэгслийг хэрхэн нэгтгэж, дахин зохион байгуулж болохыг ойлгохыг эрэлхийлдэг. Зохион байгуулагчид бол бүх хэсгүүдийг хамгийн үр дүнтэйгээр хослуулах сорилтод дуртай төрөлхийн удирдагч юм.

Зураг 1. Манлайлал

Удирдах ажилтан байх хэцүү учир нь тэд ажлаа үр дүнтэй явуулахын тулд

олон харилцааны стратегийг хэрэгжүүлдэг. Үүнд: Хүүхэд шиг хүмүүсийг аргадаж, хэцүү зантай ажилтнаа тэвчиж, үр дүн гарвал магтаж, болохгүй бол зэмлэж, зөрчилдөөнийг зохицуулах гэх мэт олон түлхүүрийн учрыг олдог (<https://www.linkedin.com/in/tamir-altandush>, 2024).

Гэтэл удирдах ажилтан хүн бидэнтэй адил энгийн хүн. Тэд сэтгэл хөдлөл, тархины үйл ажиллагаагаа хэрхэн удирдаж, өөрийгөө урамшуулж, зорилгоо өдөр бүр өөртөө сануулж, бэрхшээлийг даван туулж чаддаг нь биднээс ялгарах гол давуу тал болдог.

Манлайлагч нэг бол айдас хүйдэс, мэдрэмжийг авч үзэх боломжийн хугацааг зарцуулах ёстой, үгүй бол үр дүнгүй үр бүтээлгүй зан үйлдлийг зохицуулах гэж асар их хугацааг үрэн таран хийх ёстой. Энэ юу гэсэн үг бэ гэхээр бид сониуч байж, хүмүүсийг илэрхийлж чадахгүй байгаа эсвэл өөрөө ухамсарлаагүй байгаа сэтгэл хөдлөл, мэдрэмжийг магадгүй ил болгох зориг гаргах ёстой.

Алдаа, оноог бусадтай хуваалцаж чаддаг байх нь шинэлэг санаа урган гарах боломжтой болдог тул манлайлагч нар нээлттэй байх хэрэгтэй. Мөн ажлын холбогдолтой шийдвэр гаргахад тухайн талбарт ажиллаж байгаа алба хаагчаас санал асуух хэрэгтэй. Жишээ нь дугуй ширээнд суугаад алба хаагчидтай ярилцаж, асуудлыг шийдвэрлэх арга замыг олох хэрэгтэй. Хэрвээ алба хаагчдаас санал, шийдэл гарахгүй бол манлайлагч эцсийн шийдвэрийг гаргах зоригтой байх нь чухал.

Менежер манлайлагчийн үүрэг гүйцэтгэснээр нийт ажиллагчдыг зорилгоо хэрэгжүүлэхэд уриалан дуудаж байгаа юм. Манлайллаа амжилттай хэрэгжүүлэхийн тулд менежер өөрийн хүлээсэн үүрэг, хариуцлага, хувийн шинж чанар, харилцааны соёл, мэдлэг боловсрол, арга барил, ёс зүйн олон шаардлагыг хангасан байх учиртай (Шуурав, 2005. 19 дахь тал.).

Удирдах албан тушаалд маш олон төрлийн хүмүүс байдаг. Үүнд: харилцахад төвөгтэй ч ажлыг хамгийн сайн хийдэг, шинэлэг санаа гаргах чадвартай, хамгийн чухал нь ёс зүйн хувьд зөв хандлагатай байх нь нэн тэргүүний чухал зүйл байдаг. Харин ёс зүйгүй, худалч, харилцаа хандлага буруу бол удирдах албан тушаалд удаан ажиллуулах нь байгууллагын үйл ажиллагаанд муугаар

нөлөөлдөг тул ажлаас халах, солих шийдвэрийг гаргуулах нь зүйтэй (Unlock podcast., 2022.).

Орчин үеийн удирдах ажилтан хүнийг хүн гэдэг утгаар нь харж, харьцдаг, байгууллагын үйл ажиллагааг системтэй, зөв зохион байгуулж, эрхэм зорилго, зорилтод хүрэхэд алба хаагчдын оролцоог нэмэгдүүлдэг, итгэлцэл бий болгож, доод түвшний менежерүүдийн хөгжил, дэвшилд бодитоор хувь нэмэр оруулж, шаардлагатай үед нь шүүмжилж, илүү сайн ажиллах урам, зориг өгдөг байх нь хамгийн чухал ач холбогдолтой.

Манлайллын сайн үр нөлөө нь алба хаагчдыг яагаад энэ ажлыг хийх ёстойг зөв өнцгөөр ойлгуулж, хүрэх үр дүнг нүдэнд нь харагдтал тайлбарлаж, байгууллагадаа хувь нэмэр оруулахад зоригжуулж чаддаг.

ДҮГНЭЛТ

Бидний судалснаар байгууллагын удирдах ажилтан тоонд биш чанарт анхаарч ажилладаг. Удирдах ажлыг манлайлалтай хослуулан, өөрийн үзэл бодлыг чөлөөтэй илэрхийлж, багийг нэн тэргүүнд тавьж, хөгжих боломжоор хангах хандлагатай байх нь чухал юм.

Ажилтан алба хаагчдыг биологийн хувьд судлан, сэтгэл хөдлөл, хувь хүний онцлогийг мэдэрч шийдвэр гаргах, дүгнэлт хийх чадвартай байх.

Манлайлагч бол тасралтгүй суралцаж, дадлага хийснээр хөгжих боломжтой урлаг гэж үзвэл амьдралын ухаантай, өндөр ёс суртахуунтай, тэвчээртэй, шаргуу зан чанартай хүн орчин үеийн удирдах ажилтан ба манлайлагч болж чадна гэж үзлээ.

Цаашид төрийн цэргийн байгууллагын удирдах ажилтан бүр багийн хөгжилд анхаарч, өөрийгөө болон алба хаагчдын өсөлт, хөгжилтөд анхаарал хандуулж, хүн ёсны харилцааг илүү чухалчлах шаардлагатай гэж дүгнэлээ.

АШИГЛАСАН ЦАХИМ ЭХ СУРВАЛЖ

1. <https://mn.wikipedia.org/>
2. Minouche Shafik (مينوش شفيق), is a British-American academic and economist.
3. As a motivational speaker, Sinek has spoken at the UN Global Compact Leaders Summit in 2016
4. Шуурав, Я., Менежмент сурах бичиг. Уб., 2005. 19 дахь тал.
5. <https://www.linkedin.com/in/tamir-altandush>
6. Unlock podcast., Trillion Dollar Coach., Уб., 2022.
7. Ази номхон далайн бүс нутгуудыг “SHRB APAC” ур чадварын тайлан. 2026

НИЙГМИЙН ДААТГАЛЫН БАЙГУУЛЛАГЫН НЭХЭМЖЛЭЛИЙН ЭРХ ЗҮЙН ҮНДЭСЛЭЛ

ABOUT THE LEGAL BASIS OF CLAIMS BY SOCIAL INSURANCE ORGANIZATIONS

Д.Анар: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл магистрын хөтөлбөрийн 2025-7051 дүгээр дамжааны магистрант, ахлах дэслэгч

D. Anar, Master's Student in the Court Decision Enforcement Program, Cohort 2025-7051, First Lieutenant

Хураангуй. Нийгмийн даатгал нь иргэний нийгмийн хамгааллыг хангах үндсэн механизм бөгөөд төрөөс хэрэгжүүлж буй нийгмийн бодлогын чухал хэсэг юм. Монгол Улсад нийгмийн даатгалын тогтолцоо нь иргэдийг өндөр наслах, хөдөлмөрийн чадвараа алдах, өвчлөх, ажилгүй болох зэрэг нийгмийн эрсдэлээс хамгаалах зорилготой хэрэгждэг. Энэхүү тогтолцооны санхүүгийн үндэс нь ажил олгогч болон даатгуулагчийн төлөх шимтгэл байдаг. Гэвч практикт ажил олгогч шимтгэл төлөхөөс зайлсхийх, хугацаа хэтрүүлэх, дутуу тайлагнах зэрэг зөрчил түгээмэл гарч, нийгмийн даатгалын сангийн тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлж байна. Ийм нөхцөлд нийгмийн даатгалын байгууллагаас шүүхэд нэхэмжлэл гаргах замаар өр төлбөрийг барагдуулах ажиллагаа хэрэгждэг. Энэхүү өгүүлэлд нийгмийн даатгалын байгууллагын нэхэмжлэлийн эрх зүйн үндэслэл, холбогдох хууль тогтоомжийн зохицуулалт, шүүхийн практик, шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны онцлогийг судалж, тулгамдаж буй асуудал болон эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох шаардлагыг авч үзлээ. Судалгааны үр дүнд нийгмийн даатгалын байгууллагын нэхэмжлэл нь нийтийн эрх ашгийг хамгаалах онцлогтой бөгөөд эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтийг боловсронгуй болгох шаардлагатай гэж үзэж байна.

Түлхүүр үгс: нийгмийн даатгал, нэхэмжлэл, шимтгэл, шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа, даатгуулагч, алданги.

Abstract: Social insurance is one of the fundamental mechanisms for ensuring social protection and an essential component of state social policy. In Mongolia, the social insurance system is implemented to protect citizens from social risks such as old age, disability, illness, and unemployment. The financial basis of this system is the contributions paid by employers and insured persons. However, in practice, violations such as avoiding contribution payments, delaying payments, and underreporting are common, negatively affecting the stability of the social insurance fund. Under such circumstances, social insurance organizations initiate legal claims through courts to recover outstanding contribution debts. This article examines the legal basis of claims filed by social insurance organizations, relevant legal regulations, judicial practice, and the characteristics of enforcement proceedings. Furthermore, the article identifies that

these claims are aimed at protecting public interests and discusses practical challenges and the need for improving the legal framework. The study concludes that although a certain level of legal regulation has been established regarding claims by social insurance organizations, there are still implementation challenges in practice.

Keywords: social insurance, claim, contribution, enforcement proceeding, insured person, penalty.

УДИРТГАЛ

Орчин үеийн эрх зүйт төрийн үндсэн чиг үүргийн нэг нь иргэний нийгмийн хамгааллыг хангах асуудал байдаг. Нийгмийн хамгааллын тогтолцоо нь иргэний амьдралын баталгааг хангах, нийгмийн эрсдэлийг бууруулах, ядуурлыг багасгах чухал ач холбогдолтой. Энэхүү тогтолцооны гол бүрэлдэхүүн хэсгийн нэг нь нийгмийн даатгал юм. Монгол Улсын Үндсэн хуульд иргэн өндөр наслах, хөдөлмөрийн чадвараа алдах, өвчлөх, ажилгүй болох зэрэг тохиолдолд төрөөс нийгмийн хамгаалал авах эрхтэй гэж заасан байдаг (Монгол Улсын Их Хурал, 1992)

Нийгмийн даатгалын тогтолцооны үндсэн эх үүсвэр нь шимтгэл бөгөөд ажил олгогч, даатгуулагч хуульд заасан хугацаанд шимтгэл төлөх үүрэгтэй. Хэрэв энэхүү үүргийг биелүүлээгүй бол нийгмийн даатгалын байгууллагаас алданги тооцох, шаардлага хүргүүлэх, улмаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргах ажиллагааг хэрэгжүүлдэг. Сүүлийн жилүүдэд нийгмийн даатгалын шимтгэлийн өр төлбөр нэмэгдэх хандлагатай байгаа нь шүүхийн маргаан өсөхөд нөлөөлж байна.

Нийгмийн даатгалын байгууллагын нэхэмжлэл нь зөвхөн байгууллагын эрх ашгийг хамгаалах бус нийт даатгуулагчийн эрх ашиг, нийгмийн хамгааллын тогтолцооны тогтвортой байдлыг хангах ач холбогдолтой. Иймээс энэхүү асуудлыг эрх зүйн онол, хууль тогтоомжийн зохицуулалт, шүүхийн практик, шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хүрээнд судлах шаардлага үүсэж байна.

Энэхүү өгүүллийн зорилго нь нийгмийн даатгалын байгууллагын нэхэмжлэлийн эрх зүйн үндэслэлийг судалж, холбогдох хууль тогтоомж, шүүхийн практик, шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны онцлогийг тодорхойлох, тулгамдаж буй асуудлыг шинжлэн дүгнэхэд оршино.

Нэг. Нийгмийн даатгалын байгууллагын нэхэмжлэлийн ойлголт, мөн чанар

Нэхэмжлэл гэдэг нь эрх нь зөрчигдсөн гэж үзсэн этгээдээс шүүхэд гаргаж буй шаардлага юм. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуульд иргэн, хуулийн этгээд эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй гэж заасан байдаг (Монгол Улсын Их хурал, 2002)

Нийгмийн даатгалын байгууллагын нэхэмжлэл нь нийгмийн даатгалын шимтгэл, алданги, торгууль болон бусад төлбөрийг төлөгчөөс гаргуулах

зорилготой шаардлага юм. Энэхүү нэхэмжлэл нь нийтийн эрх ашгийг хамгаалах шинжтэй бөгөөд даатгуулагчийн эрхийг хамгаалах, нийгмийн даатгалын сангийн орлогыг бүрдүүлэхэд чиглэдэг.

Нийгмийн даатгалын байгууллагын нэхэмжлэлийн үндсэн зорилго нь:

- Нийгмийн даатгалын сангийн тогтвортой байдлыг хангах;
- Даатгуулагчийн эрх ашгийг хамгаалах;
- Шимтгэл төлөлтийн сахилга хариуцлагыг сайжруулах;
- Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг хангах явдал юм.

Нийгмийн даатгалын харилцаа нь нийтийн эрх зүйн шинж давамгайлсан харилцаа бөгөөд төрөөс заавал зохицуулалт хийдэг онцлогтой. Учир нь нийгмийн даатгалын сан нь зөвхөн нэг байгууллагын ашиг сонирхлыг хамгаалах бус нийт даатгуулагчийн нийгмийн баталгааг хангах зорилготой байдаг.

Хоёр. Нэхэмжлэлийн эрх зүйн үндэслэл

2.1 Үндсэн хуулийн зохицуулалт

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлд иргэн нийгмийн хамгаалал авах эрхтэй болохыг баталгаажуулсан байдаг (Монгол Улсын Их Хурал, 1992) Энэхүү зохицуулалт нь төрөөс нийгмийн хамгааллын тогтолцоог тогтвортой хэрэгжүүлэх үүргийг бий болгож байна.

Төрөөс иргэний нийгмийн хамгааллыг хангахын тулд нийгмийн даатгалын сангийн орлогыг хамгаалах шаардлагатай. Иймээс шимтгэлийн өр төлбөрийг албадан гаргуулах ажиллагаа нь Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалтай нийцдэг.

2.2 Нийгмийн даатгалын ерөнхий хуулийн зохицуулалт

Нийгмийн даатгалын ерөнхий хуульд ажил олгогч болон даатгуулагчийн эрх, үүргийг тодорхой зохицуулсан байдаг. Ажил олгогч нь ажилтны шимтгэлийг суутган төлөх, тайлан мэдээг үнэн зөв гаргах, шимтгэлийг хугацаанд нь төвлөрүүлэх үүрэгтэй (Монгол Улсын Их Хурал, 2021)

Хэрэв эдгээр үүргээ биелүүлээгүй бол дараах ажиллагааг явуулна.

Алданги ногдуулах	Торгууль оногдуулах
Шүүхэд нэхэмжлэл гаргах	Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явуулах

Практикт нийгмийн даатгалын байцаагчийн акт, шимтгэлийн тайлан, өр төлбөрийн тооцоо зэрэг нь үндсэн нотлох баримт болдог.

2.3 Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагаа

Нийгмийн даатгалын байгууллага нь шүүхэд нэхэмжлэл гаргахдаа Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуульд заасан журмыг баримталдаг. Нэхэмжлэл гаргахдаа:

1. Нэхэмжлэлийн шаардлага тодорхой байх
2. Нотлох баримт хавсаргах
3. Хариуцагчийг тодорхойлох
4. Улсын тэмдэгтийн хураамж төлөх шаардлагатай.

Шүүх нь нэхэмжлэлийн үндэслэл, нотлох баримтыг үнэлэн шийдвэр гаргадаг.

Гурав. Шүүхийн практик ба тулгамдсан асуудал

Сүүлийн жилүүдэд шүүхэд хянан шийдвэрлэгдэж буй нийгмийн даатгалын шимтгэлийн өртэй холбоотой маргаан нэмэгдэж байна. Үүний шалтгаан нь аж ахуйн нэгжүүдийн санхүүгийн хүндрэл, үйл ажиллагааны доголдол, хууль хэрэгжилтийн сул байдалтай холбоотой.

Шүүхийн практикт ажил олгогч шимтгэл төлөхөөс зайлсхийсэн тохиолдолд өр төлбөрийг алдангийн хамт гаргуулдаг. Зарим тохиолдолд байгууллага дампуурсан, хөрөнгөгүй болсон зэрэг нөхцөл байдал нь шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд хүндрэл учруулдаг.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд заасны дагуу төлбөр төлөгчийн хөрөнгийг битүүмжлэх, банкны данс хаах, цалин орлогоос суутгал хийх зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлдэг (Монгол Улсын Их Хурал, 2017)

Практикт дараах асуудлууд нийтлэг ажиглагдаж байна:

1. Ажил олгогч шимтгэлийн тайлангаа дутуу гаргах
2. Хуурамч тайлан мэдүүлэх
3. Байгууллага татан буугдах;
4. Өр төлбөр барагдуулах хөрөнгө байхгүй болох
5. Шүүхийн шийдвэр биелэгдэхгүй удаашрах.

Эдгээр нөхцөл байдал нь нийгмийн даатгалын байгууллагын нэхэмжлэлийн үр нөлөөг бууруулж, даатгуулагчийн эрх ашигт сөргөөр нөлөөлдөг.

Дөрөв. Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа дахь онцлог

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийг албадан биелүүлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг. Нийгмийн даатгалын

байгууллагын нэхэмжлэлтэй холбоотой шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд дараах албадлагын арга хэмжээг хэрэглэдэг:

- Банкны данс битүүмжлэх
- Цалин орлогоос суутгал хийх
- Хөрөнгө хураах
- Үл хөдлөх эд хөрөнгө албадан худалдан борлуулах

Гэвч практикт хөрөнгө тогтоох ажиллагаа удаашрах, төлбөр төлөгч оргон зайлах, төлбөр төлөгчийн эзэмшил өмчлөлд хөрөнгөгүй байх, оршин суугаа хаяг тодорхойгүй байх, хуулийн этгээд үйл ажиллагаа явуулахгүй байх, байгууллага татан буугдах зэрэг хүндрэл гардаг.

Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үр нөлөө нь нийгмийн даатгалын шимтгэлийн өр төлбөрийг бодитоор барагдуулахад чухал ач холбогдолтой. Иймд байгууллага хоорондын мэдээллийн уялдаа холбоог сайжруулах шаардлагатай.

Тав. Эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох нь

Нийгмийн даатгалын байгууллагын нэхэмжлэлийн ажиллагааг боловсронгуй болгохын тулд дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

5.1 Цахим хяналтыг сайжруулах

Нийгмийн даатгалын шимтгэлийн төлөлтийг цахим системээр бодит хугацаанд хянах боломжийг өргөжүүлэх шаардлагатай.

5.2 Хариуцлагын механизмыг чангатгах

Шимтгэл төлөхөөс санаатайгаар зайлсхийсэн ажил олгогчид хүлээлгэх хариуцлагыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

5.3 Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэх

Төлбөр төлөгчийн хөрөнгө тогтоох ажиллагааг шуурхай болгох, байгууллага хоорондын мэдээллийн уялдаа холбоог сайжруулах шаардлагатай.

5.4 Даатгуулагчийн эрхийг хамгаалах

Даатгуулагч өөрийн шимтгэл төлөлтийн мэдээллийг тогтмол шалгах боломжийг нэмэгдүүлэх нь чухал юм. Энэ нь даатгуулагчийн эрхийг хамгаалах, зөрчлийг эрт илрүүлэхэд ач холбогдолтой.

Зургаа. Олон улсын туршлага

Олон улс оронд нийгмийн даатгалын шимтгэлийн өр төлбөрийг барагдуулахад цахим хяналтын системийг өргөн ашиглаж байна. Тухайлбал Бүгд Найрамдах Солонгос Улсад ажил олгогчийн шимтгэлийн төлөлтийг татварын байгууллагатай уялдуулан хянадаг тогтолцоо хэрэгждэг.

Герман Улсад нийгмийн даатгалын шимтгэл төлөөгүй тохиолдолд эрүүгийн болон захиргааны хариуцлага хүлээлгэхээс гадна төлбөрийг албадан гаргуулах ажиллагааг шуурхай хэрэгжүүлдэг.

Эдгээр туршлагаас үзэхэд байгууллага хоорондын мэдээллийн нэгдсэн систем, цахим хяналтын механизм нь өр төлбөр бууруулахад чухал ач холбогдолтой байна.

ДҮГНЭЛТ

Нийгмийн даатгалын байгууллагын нэхэмжлэл нь нийгмийн хамгааллын тогтолцооны тогтвортой байдлыг хангах чухал хэрэгсэл юм. Энэхүү нэхэмжлэл нь зөвхөн байгууллагын ашиг сонирхлыг хамгаалах бус нийт даатгуулагчийн эрх ашгийг хамгаалах зорилготой байдаг.

Монгол Улсад нийгмийн даатгалын байгууллагын нэхэмжлэлийн эрх зүйн зохицуулалт тодорхой хэмжээнд бүрдсэн боловч практикт хэрэгжилтийн хүндрэл байсаар байна. Ялангуяа шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үр нөлөө, ажил олгогчийн хариуцлага, цахим хяналтын тогтолцоог сайжруулах шаардлагатай байна. Иймд хууль тогтоомжийн уялдаа холбоог сайжруулах, шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны шуурхай байдлыг нэмэгдүүлэх, даатгуулагчийн эрхийг хамгаалах механизмыг боловсронгуй болгох шаардлагатай гэж үзэж байна.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

Монгол Улсын Их Хурал. (1992). *Монгол Улсын Үндсэн хууль*.

Монгол Улсын Их Хурал. (2002). *Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль*.

Монгол Улсын Их Хурал. (2017). *Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль*.

Монгол Улсын Их Хурал. (2021). *Нийгмийн даатгалын ерөнхий хууль*.

Нийгмийн даатгалын ерөнхий газар. (2024). *Нийгмийн даатгалын статистикийн эмхэтгэл*. Улаанбаатар, Монгол Улс.

Монгол Улсын Дээд шүүх. (2023). *Шүүхийн шийдвэрийн тойм*. Улаанбаатар, Монгол Улс.

**ХОРИГДЛЫН ХӨДӨЛМӨР ЭРХЛЭЛТ: ГАДААДЫН ЗАРИМ УЛСЫН
ХАРЬЦУУЛАЛТ
PRISONERS' LABOUR AND EMPLOYMENT: A COMPARATIVE STUDY
OF SELECTED FOREIGN COUNTRIES**

*Э.Билэгсайхан. Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги-Шүүхийн шийдвэр
гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн 2025-7051 дүгээр дамжааны суралцагч, дэслэгч*

Товч утга:

Энэхүү өгүүлэлд хорих байгууллага дахь хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн эрх зүйн зохицуулалт, зохион байгуулалтын хэлбэр, хөдөлмөр эрхлэх боломжийн хүртээмж, цалин хөлс, урамшууллын тогтолцоог гадаадын зарим улсын жишээн дээр харьцуулан судалсан болно. Хоригдлын хөдөлмөр нь хорих байгууллагын дотоод үйл ажиллагааг хангах, мэргэжлийн ур чадвар эзэмшүүлэх, хөдөлмөрийн дадал төлөвшүүлэх, нийгэмд эргэн нэгтгэхэд чиглэсэн чухал хэрэгсэл боловч олон улсын практикт түүний хэрэгжилт харилцан адилгүй байна. Зарим улс оронд хоригдлыг газар тариалан, барилга, цэвэрлэгээ, үйлдвэрлэл, гар урлал, технологийн болон үйлчилгээний ажилд хамруулж байгаа бол хөдөлмөр эрхлэх боломж бүх хоригдолд тэгш хүртээмжтэй олгогдохгүй байх, ажлын байрны хүрэлцээ, дэд бүтэц, хорих байгууллагын хэт ачаалал, авлига, аюулгүй байдлын үнэлгээ зэрэг хүчин зүйлээс шалтгаалан хязгаарлагдах тохиолдол түгээмэл байна.

Түлхүүр үгс: Хоригдлын хөдөлмөр, хорих байгууллага, хөдөлмөр эрхлэлт, цалин хөлс, мэргэжлийн сургалт, нийгэмшүүлэх бодлого, хүний эрх, хөдөлмөрийн шударга үнэлгээ, хоригдлын нийгэмшил, гадаад улсын туршлага.

Abstract:

This article comparatively examines the legal regulation, organizational forms, accessibility of employment opportunities, and wage and incentive systems relating to prison labour, based on the experiences of selected foreign countries. Prison labour constitutes an important mechanism for ensuring the internal functioning of correctional institutions, developing vocational skills, fostering work habits, and facilitating the social reintegration of prisoners. However, international practice demonstrates considerable variation in its implementation.

In some countries, prisoners are engaged in agriculture, construction, cleaning services, manufacturing, handicrafts, technology-related tasks, and service work. At the same time, access to employment is not equally or universally guaranteed for all prisoners. In many cases, such access is constrained by factors such as the limited availability of jobs, inadequate infrastructure, prison overcrowding, corruption, and security risk assessments.

Keywords: Prison labour, correctional institutions, employment, wages, vocational training, reintegration policy, human rights, fair valuation of labour, prisoner rehabilitation, international experience.

Хорих ял эдэлж буй олон хүн ял эдлэх хугацаандаа ямар нэгэн хэлбэрийн хөдөлмөр эрхэлдэг. Хийж буй ажлын төрөл, хэлбэр нь ихээхэн ялгаатай бөгөөд хоол хийх, хорих ангийн орчны цэвэрлэгээ, засвар үйлчилгээ зэрэг байгууллагын хэвийн үйл ажиллагааг хангах ажлаас эхлээд томоохон хэмжээний газар тариалан, барилга байгууламжийн ажил, ажлын байран дээрх мэргэжлийн сургалтын хөтөлбөр хүртэл өргөн хүрээг хамардаг. Олон улсын хорих байгууллагуудад хоригдлууд байгууллагын дотоод үйл ажиллагаа, тухайлбал өдөр тутмын засвар үйлчилгээ хийх, хоол бэлтгэх, түгээх зэрэг ажлыг гүйцэтгэдэг.

Эмэгтэйчүүдийн хорих байгууллагад борлуулах зориулалттай гар урлалын бүтээгдэхүүн хийх нь түгээмэл бөгөөд энэ нь Холбооны Бүгд Найрамдах Ардчилсан Балба Улс, Тайландын Хаант Улс зэрэг улсдууг нэрлэж болох юм.

Хоригдлууд хорих байгууллагын дотор болон гадна хөдөлмөр эрхэлдэг бөгөөд тэднийг хорих байгууллагын захиргаа, төрийн байгууллага, төрийн бус байгууллага, эсхүл хувийн хэвшлийн компаниуд шууд ажиллуулж болдог байна. Хоригдлын ангилал, дэглэмийн нөхцөлөөс хамааран тухайн хүн хорих байгууллагаас түр хугацаагаар гарч, гадна ажлын байранд хөдөлмөр эрхлэх боломжтой байдаг. Бүгд Найрамдах Колумб Улсад шинээр батлагдсан хууль тогтоомжид бие даан хөдөлмөр эрхлэх боломжийг тусгаж, хоригдлууд өөрийн зардлаар материал худалдан авч, бие даасан хөдөлмөрийн болон үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа явуулах эрх зүйн нөхцөлийг бүрдүүлсэн байна (Juan Felipe Sacristán, ‘Ministerio del Trabajo firmó resolución para modificar actividades laborales de los presos en cárceles’, 2023).

Зарим тохиолдолд хоригдлуудыг төрийн салбарт ажиллуулж, төрийн байгууллага, барилга байгууламжийг цэвэрлэх, албан хаагчдад зориулсан дүрэмт хувцас, гутал оёх зэрэг ажил хийлгэдэг. Харин хувийн хэвшлийн салбарт хоригдлуудын гүйцэтгэдэг ажилд нэхмэл, оёдлын үйлдвэрлэл, үйлдвэрийн ажил, хүнсний бүтээгдэхүүн бэлтгэх зэрэг багтдаг.

Дэлхийн чиг хандлагаас үзэхэд хорих байгууллага дахь хөдөлмөрийн хэлбэр нь орон нутгийн хөдөлмөрийн зах зээлийн өөрчлөлтөд нийцэн шинэчлэгдэж байна. COVID-19 цар тахлын үед олон хорих байгууллагын хөдөлмөрийн хөтөлбөрийг өөрчилж, эсхүл шинээр нэвтрүүлэн, хоригдлуудыг хувийн хамгаалах хэрэгсэл үйлдвэрлэх ажилд оролцуулсан. Бүгд Найрамдах Финланд Улсад технологийн салбартай хамтран хоригдлуудыг “click worker” буюу их хэмжээний өгөгдөл боловсруулах замаар хиймэл оюуныг тодорхой даалгавар гүйцэтгэхэд сургах цахим хөдөлмөрт ажиллуулж байна (These Prisoners

Are Training AI, 2023). Америкийн Нэгдсэн Улсад хоригдлыг гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, гамшгийн үед хариу арга хэмжээ авах үйл ажиллагаатай улам бүр холбож байгаа бөгөөд зарим minimum security буюу бага хамгаалалттай хорих байгууллагыг гал түймэр, үер зэрэг онцгой байдлын үед хариу арга хэмжээ авахад хоригдлуудыг сургах тусгай хөтөлбөрүүдийг зохион байгуулдаг байна (USA: disaster in prison, 2023).

Хорих байгууллагад хөдөлмөр эрхлэх хүсэлтэй хоригдол бүрт ажил эрхлэх, ажлын байраар хангагдах боломж бодитоор, тэгш хүртээмжтэйгээр баталгааждаггүй байна. Олон улсын түвшний судалгаа, тайлангуудад авлига, хорих ангийн багтаамж, хэт ачаалал, хорих байгууллагын дэд бүтэц, нөхцөл, зохион байгуулалтын хангалтгүй байдал зэрэг хүчин зүйл нь хоригдлын бүрэн хэмжээнд хөдөлмөрлүүлэхэд тулгамдсан гол бэрхшээл хэвээр байгааг тэмдэглэсэн байдаг. Тухайлбал, Бүгд Найрамдах Франц Улсад 2022 онд хоригдлын тоо өссөн, түүнчлэн хорих байгууллагын хүрээнд бий болгосон ажлын байрны хүртээмж хязгаарлагдмал байсантай холбоотойгоор нийт хоригдлын зөвхөн гуравны нэг орчим нь хөдөлмөр эрхлэх боломжтой байжээ. Мөн хоригдлуудад санал болгож байсан ажлын байрны 40 орчим хувь нь бага ур чадвар шаардсан, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, мэргэжлийн ур чадварын хэрэгцээтэй төдийлөн уялдаагүй ажил байсан гэж үнэлэгдсэн байна (Prisons : origine et fonctionnement de la gestion carcérale privée, 2024).

Бүгд Найрамдах Итали Улсын жишээ нь хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн боломж зөвхөн эрх зүйн зохицуулалтаас бус, хорих байгууллагын бодит дэд бүтэц, зориулалтын орон зай, зохион байгуулалтын чадавхаас шууд хамаардгийг харуулж байна. “Антигоне” төрийн бус байгууллагын үнэлгээгээр судалгаанд хамрагдсан хорих байгууллагуудын 32 хувьд хөдөлмөр эрхлүүлэх зориулалтын орон зай хангалтгүй байсан бол зарим байгууллагад хоригдол бүрийг тодорхой төрлийн ажилд хамруулах нөхцөл бүрдсэн байжээ (Ministerio del Trabajo firmó resolución para modificar actividades laborales de los presos en cárceles, 2023).

Түүнчлэн тодорхой бүлгийн хоригдлыг үйлдсэн гэмт хэргийн төрөл, ял эдлэх нөхцөл, аюулгүй байдлын үнэлгээнд үндэслэн хөдөлмөр эрхлэх боломжийг олгодоггүй, эсхүл хязгаарлах практик олон улсад байдаг. Тухайлбал, бүх насаар хорих ял эдэлж буй болон цаазаар авах ял шийтгүүлсэн этгээдүүдийн хөдөлмөр эрхлэх боломжийг хязгаарлагдах нь нийтлэг бөгөөд Мароккогийн Хаант Улсад мансууруулах бодистой холбоотой гэмт хэрэгт ял шийтгүүлсэн хоригдлыг хөдөлмөр эрхлэлтэд хамруулахгүй байх зохицуулалт, практик ажиглагдаж байдаг байна

Цалин хөлс, урамшуулал. Хоригдлын хөдөлмөрийн хөлс, урамшууллын асуудал нь улс орнуудын эрүүгийн ял эдлүүлэх бодлого, хөдөлмөрийн эрх зүйн зохицуулалт, хүний эрхийн хамгаалалтын түвшнээс хамааран ялгаатай байдлаар

хэрэгжиж байна. Тухайлбал, Ойрх Дорнодын ихэнх улсад хоригдлын хөдөлмөрт цалин хөлс олгох тогтолцоо хангалттай төлөвшөөгүй байна. Латин Америкийн орнуудад хоригдолд тодорхой хэмжээний цалин, урамшуулал олгох тохиолдол байдаг боловч түүний хэмжээ хөдөлмөрийн бодит үнэлэмжийг бүрэн илэрхийлэхээргүй бага түвшинд байна. Хойд Америкийн улс орнуудын хувьд хоригдлын хөдөлмөрт хөлс олгох зохицуулалт хэрэгждэг хэдий ч АНУ, Канад дахь зарим хөдөлмөрийн тогтолцоог бага цалинтай, албадлагын шинжтэй, хувийн болон төрийн эдийн засгийн ашиг сонирхолд үйлчилсэн гэж шүүмжлэх нь түгээмэл байна.

Хоригдлын хөдөлмөрийн хөлсний асуудал Азийн бүс нутагт харилцан адилгүй байдлаар хэрэгжиж байна. Тухайлбал, Бүгд Найрамдах Солонгос болон Тайвань Улсад хорих байгууллага дахь хөдөлмөрт тодорхой хэмжээний хөлс олгодог боловч уг хөлс нь хөдөлмөрийн зах зээлийн ердийн үнэлэмжтэй харьцуулахад доогуур түвшинд байна. Харин Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс болон Мьянмарын Холбооны Бүгд Найрамдах Улсад хөлсгүй, албадан хөдөлмөрийн шинжтэй байгаа нь хоригдлын хөдөлмөрийг зохион байгуулахад сайн дурын шинж, хүний нэр төр, хөдөлмөрийн шударга үнэлэмжийг хангах асуудал хангалттай хэрэгжихгүй байгааг харуулсан байна.

Европын орнуудын хувьд Скандинавын загвар нь хоригдлын хөдөлмөрийг нийгэмшүүлэх, мэргэжлийн ур чадвар олгох, зохистой хөлсөөр урамшуулах чиглэлд илүү дэвшилттэйд тооцогдох бол Европын бусад хэсэгт цалин хөлс, хөдөлмөрийн хүртээмж, хөдөлмөрийн нөхцөл, хөтөлбөрийн чанар улс орон бүрт ихээхэн ялгаатай хэвээр байна.

Хорих байгууллага дахь хөдөлмөрт цалин хөлс олгохгүй байх практикийг зарим улс оронд хоригдлыг нөхөн сэргээх, мэргэжил, ур чадвар эзэмшүүлэх сургалтын хэлбэр, эсхүл хорих ял эдлүүлэхтэй холбогдон гарах зардлыг нөхөх арга хэрэгсэл хэмээн тайлбарладаг. Тухайлбал, Йорданы Хашимитын Хаант Улсад хоригдлын хөдөлмөрийг ихэвчлэн хөлсгүйгээр зохион байгуулдаг бөгөөд үүнийг хоригдлыг нийгэмд эргэн нэгтгэхэд дэмжлэг үзүүлэх зорилготой мэргэжлийн сургалт, нөхөн сэргээх үйл ажиллагааны нэг хэлбэр гэж үздэг байна.

Япон Улсын хувьд хорих байгууллагын аж ахуйн үйлчилгээний ажил нь ажилтан, ажил олгогчийн хооронд байгуулдаг хөдөлмөрийн гэрээний харилцаанд үндэслэдэггүй тул хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний тухай хууль тогтоомжийн үйлчлэлд шууд хамаардаггүй. Үүний улмаас хоригдлууд ердийн хөдөлмөр эрхлэгчид эдэлдэг эрх зүйн хамгаалалт, шударга хөлс авах баталгаагаар бүрэн хангагдахгүй байх нөхцөл үүсдэг. Тус улсын эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд хоригдлын хөдөлмөрийг орлого олох хөдөлмөрийн харилцаа гэхээсээ илүү ял эдлүүлэх, сахилга, зөв хандлага төлөвшүүлэх, хүмүүжүүлэх арга хэмжээний бүрэлдэхүүн хэсэг гэж үзэх хандлага давамгайлдаг.

Гэсэн хэдий ч хоригдлууд хөдөлмөрийн үр дүнд бий болсон орлогын тодорхой хэсгийг өдөр тутмын хэрэгцээний зүйл худалдан авахад ашиглах хүсэлт гаргах боломжтой байдаг байна (“They Don’t Treat Us like Human Beings” Abuse of Imprisoned Women in Japan, 2023).

Хоригдлын хөдөлмөрт цалин хөлс олгодог улс орнуудад ч түүний хэмжээ, тогтоох аргачлал харилцан адилгүй байна. Олон улсын практикт түгээмэл ажиглагддаг нэг хандлага нь хоригдлын хөдөлмөрийн хөлсийг тухайн улсын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс мэдэгдэхүйц доогуур, нэрлэсэн төдий урамшууллын шинжтэй байдлаар тогтоох явдал юм. Харин зах зээлийн ханштай ойролцоо буюу хөдөлмөрийн бодит үнэлгээнд суурилсан цалин хөлс олгох загвар харьцангуй ховор боловч Норвегийн Хаант Улс, Шведийн Хаант Улс зэрэг Скандинавын зарим орнуудад хэрэгжиж байна.

Зарим улс оронд хоригдлын хөдөлмөрийн хөлсийг ажил олгогчийн төрөл, эрх зүйн байдал, хөдөлмөр эрхэлж буй орчны шинжээс хамааруулан ялгамжтай тогтоодог. Тухайлбал, Румын Улсад хорих байгууллагаас гадуурх буюу гадаад ажил олгогч, хувийн компанид ажиллаж буй хоригдлууд хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээгээр цалин авах боломжтой боловч нийгмийн даатгалын шимтгэл төлөх үүрэг хүлээдэггүй байна. Энэ нь хоригдлын хөдөлмөрийг хөдөлмөрийн зах зээлийн ердийн харилцаатай тодорхой хэмжээнд ойртуулах оролдлого боловч нийгмийн хамгааллын бүрэн баталгааг хангаж буй эсэх нь тусдаа үнэлгээ шаарддаг.

Гэсэн хэдий ч хорих байгууллагад хөдөлмөр эрхэлж олсон орлого нь ихэнх тохиолдолд хоригдлын өдөр тутмын хэрэгцээний зүйл худалдан авах, эсхүл хорих байгууллагын гадна байгаа гэр бүл, ойр дотнын хүмүүстэйгээ харилцаа холбоо хадгалах зардлыг хангахад хүрэлцдэггүй байна. Үүнтэй холбоотойгоор хяналт-шинжилгээний байгууллага, хүний эрхийн байгууллага болон төрийн бус байгууллагууд хоригдлын хөдөлмөрийг бага хөлсөөр, эсхүл зохих нийгмийн хамгаалалгүйгээр ашиглаж буй практикийг мөлжлөгийн шинжтэй гэж шүүмжилдэг байна. Тухайлбал, Холбооны Бүгд Найрамдах Нигер Улсад хорих байгууллагын фермд ажиллаж буй хоригдлууд бараг цалин хөлс авдаггүй бөгөөд нийгмийн хамгааллын ямар нэг баталгаагаар хангагддаггүй нь хоригдлын хөдөлмөрийн шударга үнэлгээ, хөдөлмөрийн нөхцөл, хүний эрхийн хамгаалалтын асуудлыг хөндөгдөж байна гэж тэмдэглэсэн байдаг (Captive Labour – Exploitation of Incarcerated Workers’, 2022).

Америкийн Нэгдсэн Улс дахь хоригдлын хөдөлмөрийн нөхцөл, цалин хөлсний асуудлаар Америкийн иргэний эрх чөлөөний холбоо /ACLU/-ноос хийсэн шалгалт, судалгааны дүнгээс үзэхэд хоригдлууд татвар суутгахаас өмнөх дүнгээр цагт дунджаар 13–52 цент авдаг бөгөөд зарим муж улсад хоригдлын хөдөлмөрт

огт хөлс олгодоггүй байна. Энэ нь хоригдлын хөдөлмөрийн үнэлэмж хөдөлмөрийн зах зээлийн ердийн жишгээс үлэмж доогуур байна гэж тэмдэглэсэн байдаг.

Гэвч үүний зэрэгцээ АНУ-д хоригдлын хөдөлмөрөөр жил бүр 2 тэрбум ам.доллараас давсан бараа, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгдэж, хорих байгууллагын өдөр тутмын хэвийн үйл ажиллагаа, засвар үйлчилгээ, дотоод үйлчилгээний хүрээнд 9 тэрбум ам.доллараас дээш хэмжээний үнэ бүхий үйлчилгээ бий болдог гэсэн байна. Иймээс хоригдлын хөдөлмөрийн үр дүнд бий болж буй эдийн засгийн өгөөж болон хоригдолд олгож буй цалин хөлсний хэмжээний хооронд үлэмж зөрүү оршиж байгаа нь шударга хөдөлмөрийн үнэлгээ, хөдөлмөрийн мөлжлөг, нийгмийн хамгаалал, хүний нэр төрийн баталгааны асуудлыг хөндөж байна гэж судалгаанд тэмдэглэсэн байна (Captive Labour – Exploitation of Incarcerated Workers', 2022).

Канад Улсын хувьд хоригдлын хөдөлмөрийн хөлсний тогтолцоонд шүүмжлэлтэй хандах үндэслэл цөөнгүй байдаг байна. Тус улсын Засан хүмүүжүүлэх байгууллагын мөрдөн шалгагчийн албанаас хоригдолд олгож буй хөлсний тогтолцоо нь мэргэжлийн сургалт, хөдөлмөрийн хөтөлбөрт оролцох идэвх, сонирхлыг бодитоор дэмжих түвшинд хүрээгүй, үндсэндээ доголдолтой байна гэж дүгнэжээ. Канад Улсад хоригдолд өдөрт дээд тал нь 6.90 канад доллар олгодог бөгөөд энэ хэмжээ 1981 оноос хойш шинэчлэгдээгүй байна.

Үүнээс гадна ихэнх хоригдол дээрх дээд хэмжээнээс бага хөлс авдаг бөгөөд ялангуяа өнгөт арьст хоригдлуудын хувьд цалин хөлсний хэмжээ мэдэгдэхүйц ялгаатай байгаа нь хоригдлын хөдөлмөрийн хөлсний тогтолцоонд тэгш байдал, ялгаварлан гадуурхахгүй байх зарчмын хэрэгжилт хангалтгүй байж болзошгүйг харуулдаг байна. Мөн хорих байгууллагатай холбоотой зардлыг албан журмаар суутгасны дараа хоригдлын бодитоор гар дээр авах цалин хөлс өдөрт ойролцоогоор 2.78 канад доллар болж буурдаг нь уг хөлс өдөр тутмын хэрэгцээ, гэр бүлтэйгээ харилцаа холбоо хадгалах, суллагдсаны дараах амьдралд бэлтгэхэд хангалтгүй байгааг илтгэдэг (Investigator, 2023).

Үүнтэй төстэй хандлага Холбооны Бүгд Найрамдах Герман, Австралийн Хамтын нөхөрлөлийн Улсад байдаг байна. Эдгээр улсын практикт хоригдлын хөдөлмөрийн хөлс нь чөлөөт хөдөлмөрийн зах зээлийн цалин хөлстэй харьцуулахад үлэмж доогуур түвшинд тогтоогддог байна. Тухайлбал, 2023 онд ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхээс хоригдолд олгож буй цагийн 1.37-2.30 еврогийн хооронд хэлбэлзэх хөдөлмөрийн хөлс нь хэт бага бөгөөд хөдөлмөр эрхэлж буй хоригдолд хөдөлмөр эрхэлдэггүй хоригдлоос бодитоор ялгарахуйц ашиг тус, урамшуулал бий болгох шаардлагатай гэж шийдвэрлэсэн байна.

АНУ-ын Нью-Йорк мужид ч мөн хоригдлын хөдөлмөрийн хөлсний асуудлыг шинэчлэн зохицуулах чиглэлээр эрх зүйн хэлэлцүүлэг өрнөсөн байна.

Тухайлбал, “Хоригдлын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний тухай” хуулийн төсөлд хорих байгууллага дахь хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг цагт 3 ам.доллар байхаар тогтоох санал тусгагдсан нь хоригдлын хөдөлмөрийг нэр төдий урамшууллын түвшнээс гаргаж, хөдөлмөрийн бодит үнэлэмжтэй тодорхой хэмжээнд уялдуулах оролдлого гэж үзэж болно (individuals, 2023).

Дүгнэлт

Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт нь орчин үеийн хорих байгууллагын үйл ажиллагаанд зөвхөн дотоод аж ахуй, үйлчилгээний хэрэгцээг хангах хэрэгсэл төдий бус, харин хоригдлыг нийгэмшүүлэх, мэргэжлийн ур чадвар эзэмшүүлэх, суллагдсаны дараах амьдралд бэлтгэх эрүүгийн ял эдлүүлэх бодлогын чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болж байна. Гэвч гадаадын зарим улсын туршлагаас үзэхэд хоригдлын хөдөлмөрийг зохион байгуулах эрх зүйн орчин, хөдөлмөр эрхлэх боломжийн хүртээмж, цалин хөлсний хэмжээ, хөдөлмөрийн нөхцөл, нийгмийн хамгааллын баталгаа улс орон бүрт харилцан адилгүй байна.

Хорих байгууллага дахь хөдөлмөрийн хэлбэр нь улс орнуудын эдийн засаг, хөдөлмөрийн зах зээл, хорих байгууллагын дэд бүтэц, бодлогын чиглэлээс хамааран ялгаатай байна. Зарим улсад хоригдлыг хоол бэлтгэх, цэвэрлэгээ, засвар үйлчилгээ зэрэг байгууллагын дотоод үйл ажиллагаанд түлхүү оролцуулдаг бол зарим улсад газар тариалан, барилга, оёдол, үйлдвэрлэл, гар урлал, технологийн салбарын ажил, гамшгийн үед хариу арга хэмжээ авах зэрэг өргөн хүрээний хөдөлмөрт хамруулж байна. Энэ нь хоригдлын хөдөлмөрийг зөв зохион байгуулсан тохиолдолд мэргэжлийн дадал олгох, хөдөлмөрийн сахилга төлөвшүүлэх, нийгэмд эргэн нэгтгэх боломжийг нэмэгдүүлэх ач холбогдолтойг харуулж байна.

Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэх боломж бүх хоригдолд тэгш, хүртээмжтэй байдлаар хангагдаж чадахгүй байна. Ажлын байрны хүрэлцээ, хорих байгууллагын хэт ачаалал, зориулалтын орон зай, дэд бүтэц, зохион байгуулалтын чадавх, авлига, аюулгүй байдлын үнэлгээ зэрэг хүчин зүйл нь хоригдлыг хөдөлмөрт хамруулахад бодит саад болж байна. Мөн зарим улс оронд үйлдсэн гэмт хэргийн төрөл, ял эдлэх нөхцөл, эрх зүйн статус, аюулгүй байдлын эрсдэл зэрэг үндэслэлээр тодорхой бүлгийн хоригдлын хөдөлмөр эрхлэх боломжийг хязгаарлах практик ажиглагдаж байна.

Хоригдлын хөдөлмөрийн цалин хөлсний асуудал олон улсын түвшинд хамгийн их маргаан дагуулж буй асуудлын нэг байна. Зарим улсад хоригдлын хөдөлмөрт огт хөлс олгодоггүй бөгөөд үүнийг мэргэжлийн сургалт, нөхөн хүмүүжүүлэх арга хэмжээ, эсхүл хорих ял эдлүүлэхтэй холбогдсон зардлыг нөхөх хэрэгсэл гэж тайлбарладаг. Харин цалин хөлс олгодог улс орнуудад ч түүний хэмжээ ихэвчлэн хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээ, чөлөөт хөдөлмөрийн зах

зээлийн бодит үнэлгээнээс үлэмж доогуур байна. Ийм байдал нь хоригдлын хөдөлмөрийг шударгаар үнэлж байгаа эсэх, хөдөлмөрийн мөлжлөгөөс хамгаалах баталгаа хангалттай эсэх тухай хүний эрхийн асуудлыг хөндөж байна.

АНУ, Канад, Герман, Австрали зэрэг улсын жишээ нь хоригдлын хөдөлмөрийн эдийн засгийн үр өгөөж болон хоригдолд олгож буй цалин хөлсний бодит хэмжээний хооронд үлэмж зөрүү байгааг харуулж байна. Хоригдлын хөдөлмөрөөр их хэмжээний бараа, бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ бий болж байгаа боловч түүнд ногдох хөлс нэр төдий, зарим тохиолдолд огт олгогдохгүй байгаа нь хөдөлмөрийн шударга үнэлгээ, нийгмийн хамгаалал, хүний нэр төр, тэгш байдлын зарчимтай нийцэх эсэх талаар шүүмжлэл дагуулж байна.

Скандинавын зарим улсын туршлагаас үзэхэд хоригдлын хөдөлмөрийг илүү дэвшилтэт байдлаар зохион байгуулах боломж байна.

Ашигласан эх сурвалжийн жагсаалт:

“They Don’t Treat Us like Human Beings” Abuse of Imprisoned Women in Japan. (2023, 11 14).

Indigenous communities rise up against prison projects in Ecuador. (2025, 01 22). Mongabay.

Captive Labour – Exploitation of Incarcerated Workers’. (2022, 6 15).

(2024). *Conservationists alarmed by plan to build prison on island reserve: "This project means quite strong environmental damage"*. Yahoo News.

How human waste can protect Malawi’s. (2021, 04 22).

individuals, E. ". (2023). *The New York State Senate*. Retrieved from <https://www.nysenate.gov/legislation/bills/2023/S2345>

Investigator, O. o. (2023). *Annual Report 2022-2023*.

Irish Prison Service, Climate Action. (2023). Retrieved from www.irishprisons.ie/wp-content/

(2023, 12 26). Juan Felipe Sacristán, ‘Ministerio del Trabajo firmó resolución para modificar actividades laborales de los presos en cárceles’.

Ministerio del Trabajo firmó resolución para modificar actividades laborales de los presos en cárceles. (2023, 12 26).

(2025). *Penal Reform International and UN Interregional Crime and Justice Research Institute, Green Prison: A Guide to Creating Environmentally Sustainable Prisons*.

Prisons : origine et fonctionnement de la gestion carcérale privée. (2024, 3 22).

These Prisoners Are Training AI. (2023, 9 11).

СУРАГЧДЫН ХӨГЖЛИЙН ДАВУУ ЧАНАРЫН ЯЛГАА БА ТҮҮНИЙГ ДЭМЖИХ СУРГУУЛИЙН НИЙГМИЙН АЖЛЫН ҮҮРЭГ (сурагчдын жишээн дээр)

Б.Уранжаргал. Төв аймгийн Баянчандмань сумын Ерөнхий боловсролын сургуулийн нийгмийн ажилтан, ШУТИС-ийн Нийгэм,Хүмүүнлэгийн сургуулийн докторант uranjargalurnaa0101@gmail.com

B. Uranjargal. Social Worker at the General Education School of Bayanchandmani Soum, Töv Province, Mongolia; Doctoral Student at the School of Social Sciences and Humanities, Mongolian University of Science and Technology (MUST) Email: uranjargalurnaa0101@gmail.com

Хураангуй: Энэхүү судалгааны зорилго нь 7-9 р ангийн сурагчдын хөгжлийн давуу чанарыг ялгааг тодорхойлох, насны онцлог болон сургуулийн орчны нөлөөллийг илрүүлэх улмаар түүнийг дэмжих сургуулийн нийгмийн ажлын оролцооны чиглэлийг тодорхойлоход чиглэгдэнэ. Тоон судалгааны аргыг ашиглан 102 сурагчийг хамруулан 58 асуулт бүхий асуумжаар мэдээлэл цуглуулж,статистик боловсруулалт хийсэн. Судалгааны үр дүнгээс харахад сурагчдын хөгжлийн давуу чанарын ерөнхий түвшин дунджаас дээш ($M=3,14$)байгаа бөгөөд өөртөө итгэх итгэл өөрийгөө үнэлэх үнэлэмж,ирээдүйн зорилгоо тодорхойлох,зэрэг дотоод хүчин зүйл өндөр үзүүлэлттэй байна. Анги хоорондын харьцуулалтаар 7 р ангийн хөгжлийн түвшин хамгийн өндөр 82,9% суурь төлөвшил тогтвортой байгаа бол 8 р ангид 75,6% бууралт ажиглагдсан.Харин 9 р ангид 79,5% үзүүлэлт дахин өссөн нь сурагчдын өөрийгөө ойлгох,бие даах чадвар нэмэгдэж байгааг илтгэж байна. Сурагчдын хөгжлийн давуу чанар нь насны онцлог болно нийгмийн орчны нөлөөтэй уялдан өөрчлөлттэй болохыг харуулж байна. Иймд сургуулийн нийгмийн ажилтан нь сурагчдын хөгжлийн онцлогт тулгуурлан ялангуяа 8 р ангийн сурагчдад чиглэсэн сэтгэл зүйн дэмжлэг,бүлгийн ажил оролцоог нэмэгдүүлэх хөгжлийн хөтөлбөр хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

УДИРТГАЛ

Сурагчдын хөгжлийн асуудал нь боловсролын салбарын үндсэн зорилгын нэг боловч орчин үеийн судалгаанд уг асуудлыг хувь хүний үзүүлэлтээр хязгаарлах бус нийгмийн орчны харилцан хамааралд авч үзэх хандлага давамгайлж байна. Ялангуяа өсвөр насны үед илрэх хөгжлийн ялгаа нь сэтгэл зүйн болон нийгмийн хүчин зүйлсийн огтлолцлоор тодорхойлогдох бөгөөд энэ нь нийгмийн сэтгэл зүйн судалгааны чухал чиглэлд хамаардаг.

Хөгжлийн давуу чанарт суурилсан хандлага хувь хүний нөөц боломж эерэг чадамжид тулгуурлан хөгжлийг дэмжих онол-практикийн үндэс болж байгаа бөгөөд энэхүү хандлага нь сурагчдын өөртөө итгэх итгэл,нийгмийн оролцоо,зан

үйлийн эерэг хэв шинжийг төлөвшүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг. Гэвч сурагчдын давуу чанарыг тогтмол үнэлэх, анги болон насны онцлогтой уялдуулан хөгжүүлэх, түүнчлэн сургуулийн нийгмийн ажлын үйлчилгээтэй үр дүнтэй холбох асуудал хангалттай түвшинд төлөвшөөгүй хэвээр байна. Сургуулийн нийгмийн ажилтан нь сурагчдын хувь хүн болон нийгмийн хөгжлийг дэмжих мэргэжлийн оролцогчийн хувьд хөгжлийн ялгаанд суурилсан нотолгоонд тулгуурласан интервенц хийх үүрэгтэй. Энэхүү судалгаа нь нийгмийн сэтгэл зүйн тулгамдсан асуудлыг сургуулийн түвшинд тодорхойлох, улмаар нийгмийн ажлын мэргэжлийн үйлчилгээг боловсронгуй болгоход чиглэгдэж байна.

ОНОЛ, АРГА ЗҮЙ

Өсвөр насны сэтгэл зүйн хөгжлийг тайлбарлахад Эрик Эриксоны хувь хүний хөгжлийн онолд (Erikson, 1950) өсвөр насныг өөрийн ялгарал ба дүрийн төөрөгдлийн үе шат гэж тодорхойлсон бөгөөд энэ үед хувь хүн өөрийн үнэт зүйл, өөрийн ойлголт, нийгэм дэх байр сууриа тодорхойлохыг эрмэлздэг. Иймд сурагчдын өөрийгөө үнэлэх үнэлэмж, өөртөө итгэлийн ялгааг тайлбарлахад чиглэгдэнэ. Тэдний танин мэдэхүйн хөгжлийн онцлогийг тодорхойлох зорилгоор Жан Пиажегийн танин мэдэхүйн онолд тулгуурласан. Пиаже (Piaget, 1972) өсвөр насанд хийсвэр сэтгэлгээ хөгжиж, хувь хүн аливаа асуудлыг логик шүүн тунгаах байдлаар ойлгох чадвартай болдог гэж үзсэн. Энэ нь сурагчдын өөрийгөө ойлгох, хөгжлийн давуу чанараа илрүүлэх чадварт нөлөөлдөг. Мөн сурагчдын ёс суртахуун, нийгмийн үнэт зүйлийн төлөвшлийг тайлбарлахад Лоуренс Кольбергийн ёс суртахууны хөгжлийн онолыг ашигласан. Кольберг (Kohlberg, 1981) ёс суртахууний хөгжлийг үе шаттайгаар тайлбарлаж өсвөр насанд хувь хүн, нийгмийн дүрэм, шударга ёсны тухай ойлголтоо гүнзгийрүүлдэг гэж үзсэн. Энэ нь сурагчдын нийгмийн оролцоо, бусдад хандах хандлагын ялгааг тайлбарлахад үндэс болдог. Түүнчлэн сурагчдын зан үйл, сэтгэл хөдлөл, танин мэдэхүйн харилцан хамаарлыг тайлбарлахад танин мэдэхүй-зан үйлийн онолд тулгуурласан.

Бек (Beck, 1976) танин мэдэхүй-зан үйлийн онолоор хүний бодол, мэдрэмж, зан үйл нь харилцан хамааралтай бөгөөд сөрөг бодлыг өөрчлөх замаар зан үйлийг өөрчлөх боломжтой гэж үзсэн

Сэтгэл зүйн гэмтлийн мэдэлэлд суурилсан үйлчилгээ - Өсвөр үе гэдэгт багтах насны бүлэг нь улс орнуудын хүн ам зүй, нийгэм соёлын онцлогоос хамааран ялгаатай байна. Жишээ нь: БНСУ-ын хүүхэд хамгааллын тухай хуулиар энэ бүлэгт 9-24 насныхныг багтаасан байдаг бол сэтгэл зүйн хөгжлийн талаас 12-21 насныхан, анагаахын шинжлэх ухаан талаас нь 15-18 насныг өсвөр насны өмнөх үе, 18-24 насныг өсвөр насны дараагийн үе гэж янз бүрээр тодорхойлсон байдаг. ЕБС хамрагдах түвшингээр нь хүүхдийн хөгжлийн үе шатыг ангилах арга зүй бөгөөд дунд болон ахлах ангийн сурагчдыг “өсвөр үе” гэж үздэг. Өсвөр үеийнхний

амьдралын чанарт тэдний зан үйл,сэтгэл зүйн онцлог тэр дундаа стресс бухимдал,оюун санааны байдал,нийгмийн харилцааны хэрэгцээ нь шууд нөлөөллийг үзүүлж байгаа бөгөөд тэдний онцлог байдлыг гэр бүл,сургууль,орон нутгийн түвшин хүлээн зөвшөөрч танин мэдэх өөрчлөлтийг авчирч чадах иж бүрэн системийг бий болгох хэрэгцээ зайлшгүй шаардлагатай.

Судалгаанаас харахад олон нийтийн хөгжлийг бий болгохын тулд хүүхэд,залуусыг өөрсдийг нь түлхүү оролцуулж,ирээдүйд амжилт гаргах боломжийг бүрдүүлэх нь зүйтэй гэж үздэг. Хүүхдүүд өөрсдөдөө хамааралтай үйл ажиллагаанд идэвхтэй оролцсоноор тулгамдсан асуудлаа тодорхойлж түүнээс гарах арга замаа олж,хэрэгжүүлэх алхмаа ч мөн хийж сурдаг гэж үздэг.

5.Хүүхдийн хөгжилд гэр бүл, сургууль, үе тэнгийнхэн зэрэг орчны хүчин зүйлс системтэйгээр нөлөөлдөг болохыг олон улсын судалгаанууд баталж байна (Atkiss et al., 2011).

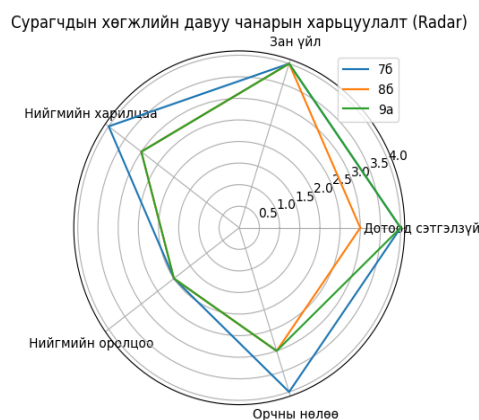
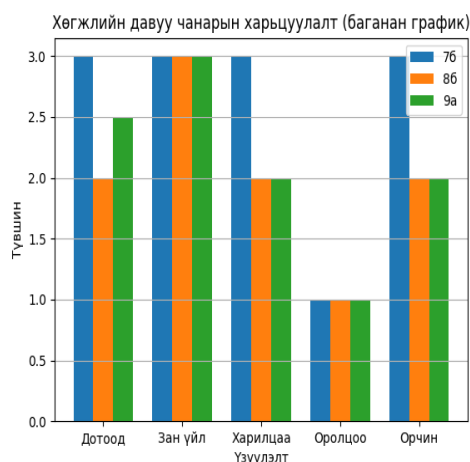
Улс орон	хэрэгжүүлдэг хөтөлбөр	гарсан үр дүн	сургуулийн нийгмийн ажилтны оролцоо	үүрэг
АНУ	MTS (олон түвшний дэмжлэгийн тогтолцоо)	сурагчдын сэтгэл зүй,зан үйл,нийгмийн оролцоо сайжирсан	хувь хүн бүлэг,сургуулийн түвшинд зөвлөгөө,кейс менежмент	үнэлгээ хийх,интервенц хэрэгжүүлэх,хяналт тавих
Финланд	Сурагчийн сайн сайхны баг (Student welfare team)	сэтгэл зүйн тогтвортой байдал,оролцоо өндөр	багш,сэтгэл зүйч, эцэг,эхтэй хамтарсан баг	зохицуулалт хийх,урьдчилан сэргийлэх,хамтын ажиллагааг дэмжих
БНСУ	Сургуулийн зөвлөгөө дасан зохицох хөтөлбөр,	сэтгэл зүйн асуудал буурсан,дасан зохицох чадвар сайжирсан	ганцаарчилсан зөвлөгөө,сэтгэлзүйн үнэлгээ	эрт илрүүлэлт хийх,зөвлөгөө өгөх,дэмжлэг үзүүлэх
Австрали	SEL нийгэм сэтгэлзүйн хөтөлбөр	харилцаа сэтгэл,хөдлөлийн зохицуулалт оролцоо сайжирсан	бүлгийн сургалт,ур чадвар хөгжүүлэх хөтөлбөр	сургалт зохион байгуулах,оролцоог дэмжих,ур чадвар хөгжүүлэх

Монголын боловсрол, сурагчдын хөгжилтэй холбоотой судалгаанууд сүүлийн жилүүдэд нэмэгдэж байна.

О. Энхтөр, Д. Груман (2023) нар School Psychology International сэтгүүлд нийтэлсэн судалгаандаа сургуулийн орчин нь сурагчдын идэвх, оролцоо, хөгжилд чухал нөлөөтэй болохыг тогтоосон.

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

7-9 р ангийн сурагчдын хөгжлийн давуу чанарыг тодорхойлох, анги хоорондын ялгааг харьцуулах, сургуулийн нийгмийн ажилтны оролцоог тодорхойлох зорилтуудыг дэвшүүлсэн. Судалгаанд 76 ангийн -34, 86 ангийн 37, 9а ангийн 31 нийт 102 хүүхэд оролцсон байна. Хүүхдийн хөгжлийн давуу чанарыг тодорхойлох 58 асуулт бүхий асуумжаар тодорхойлсон. Судалгааны үр дүнгээс харахад Энэхүү судалгаагаар 7-9 р ангийн сурагчдын хөгжлийн давуу чанарыг харьцуулан шинжлэн дараах дүгнэлтийг гаргаж байна. Сурагчдын хөгжлийн давуу чанарын 76, 86, 9а ангиудаар харьцуулан харуулж байна. зан үйлийн үзүүлэлт бүх ангид тогтвортой түвшинд байна. Энэ нь сурагчид буруу зан үйлээс зайлсхийх, хариуцлагатай байх чадвар харьцангуй сайн төлөвшсөнийг харуулж байна

76, 86, 9а ангийн сурагчдын хөгжлийн давуу чанарыг дотоод сэтгэл зүй, зан үйл, нийгмийн харилцаа, нийгмийн оролцоо, орчны нөлөө, гэсэн таван үзүүлэлтээр харьцуулан харуулж байна. Судалгааны үр дүнгээс харахад 7 р ангийн сурагчид ихэнх үзүүлэлтээр өндөр, тогтвортой түвшинд байгаа бол 8 р ангид тодорхой бууралт ажиглагдаж байна. Харин 9 р ангид зарим үзүүлэлт сайжирч байгаа хандлага илэрч байна. Ялангуяа зан үйлийн үзүүлэлт бүх ангиудад тогтвортой сайн байгаа нь сурагчдын хариуцлага, сахилга бат төлөвшсөн байгааг илтгэж байна.

Харин дотоод сэтгэл зүй болон нийгмийн харилцааны үзүүлэлт 8 р ангид буурч байгаа нь өсвөр насны шилжилтийн үеийн сэтгэл зүйн онцлогтой холбоотой гэж үзэж байна.

ДҮГНЭЛТ

7-9 дүгээр ангийн ангийн сурагчдын хөгжлийн давуу чанарыг судалж,харьцуулсан шинжилгээ хийсний үндсэн дээр дараах дүгнэлтэд хүрч байна Хөгжлийн давуу чанарын ерөнхий түвшин: Сурагчдын хөгжийн давуу чанарын ерөнхий үзүүлэлт дунджаас дээш байгаа бөгөөд ялангуяа өөртөө итгэх итгэл,ирээдүйн зорилгоо тодорхойлох зэрэг дотоод хүчин зүйлс өндөр байна. Сурагчдын хөгжлийн түвшин насны онцлогоос хамааран хэлбэлзэлтэй байна. Дотоод сэтгэл зүй болон нийгмийн харилцааны үзүүлэлт 7 р ангид өндөр байсан бол 8 р ангид хамгийн бага түвшинд хүрч буурсан байна. Энэ нь өсвөр насны шилжилтийн үеийн сэтгэл зүйн хямрал,өөрийгөө эрж хайх үйл явцтай холбоотой гэж үзэж болохоор байна. Судалгаанд хамрагдсан бүх ангиудын хувьд зан үйлийн үзүүлэлт тогтвортой сайн байгаа нь сурагчид хариуцлагатай байх,сөрөг зан үйлээс зайлсхийх чадвар харьцангуй сайн төлөвшсөнийг илтгэж байна. Сурагчдын хөгжилд сургуулийн орчин,гэр бүлийн харилцаа шууд нөлөөтэй байгаа бөгөөд 9 р ангид ороход бие даах чадвар болон өөрийгөө ойлгох байдал,эргэн сэргэж,үзүүлэлтүүд өсөх хандлагатай байна. Сургуулийн нийгмийн ажилтан нь сурагчдын хөгжлийн ялгаатай байдалд тулгуурлан,ялангуяа хөгжлийн бууралт ажиглагдаж буй 8 р ангийн сурагчдад чиглэсэн сэтгэл зүйн дэмжлэг үзүүлэх,бүлгийн ажил болон хөгжлийн хөтөлбөрүүдийг нотолгоонд суурилан хэрэгжүүлэх хэрэгцээ үүсдэг нь харагдаж байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ,НОМ ЗҮЙ:

1. А.Нарангэрэл Хүүхдэд учруулж буй дарамтын нийгэм сэтгэл зүйн хор нөлөөг судалсан нь
- 2 :Өсвөр насны хүүхдийн түрэмгий зан үйлийг засах хөтөлбөр сайн туршлага
- 3: Хүүхдийн хөгжлийн хөтөлбөрөөр дамжуулж гэр бүлийн эерэг харилцааг дэмжих нь
- 4.Г.Саранхүү Нийгмийн ажил нийгмийн сайн сайхан байдалд-Олон Улсын-Эрдэм Шинжилгээний хурал Улаанбаатар хот- 2017 \хуудас- 139-140\
- 5: Өсвөр үеийнхний амьдралын чанарт нөлөөлөх хүчин зүйлийг шинжлэх нь - С.Туяа
- 6..Нийгмийн ажил нийгмийн сайн сайхан байдал-Олон Улсын Эрдэм Шинжилгээний хурал Улаанбаатар хот- 2017 \хуудас- 14\
7. Залуу судлаач гарын авлага - 2017 ДЗМОУБ \хуудас- 4-9\
8. Оролцоод хөгжье 6-11, хүүхдэд зориулсан амьдрах ухааны сургалтын хөтөлбөр -2024 УБ
9. Батболд, Ж. (2017). Хүүхдийн нийгэмшил ба гэр бүлийн нөлөө. *Боловсрол судлал* сэтгүүл, 12(03), 45–52.

RESEARCH LINKING PRACTICE